

ზაქარია ჭიჭინაძე

მრეწველობის წარმომადგენნი და
ისტორია ზუბალაშვილების
გვარისა

ტფილისი

მ. ა. ხელაძის სტ.

1906

ისტორია

ზუბალაშვილების გვარისა

მეცნიერულის ისტორიულ კრიტიკულის მწერლობით დამტკიცებულია, რომ ყოველი ერის სრული მეცნიერული ისტორია მხოლოდ მაშინ დაიწერება, როცა ერის ცხოვრების ყოველ ნაირს მხარეს და საგანზედ ცნობები შეიკრიბება და დაიბეჭდება, უამისოდ კი ყოველად შეუძლებელია, რომ ოდესმე, ქართველის მსწავლულისაგან მეცნიერული საქართველოს ისტორია დაიწეროსო. დღემდე ჩვენი მეისტორიენი სწერდნენ მეფეების ისტორიას, მთავართა, მღვდელ-მთავართა, ციხე-კოშკების და ომების. მთელი ჩვენი მატთანე მხოლოდ ამავების აღწერით შესდგება. ეს კი არ კმარა მეცნიერულის მეისტორისთვის.

ზემო ხსენებულ საგანთ გარეშე, ისტორიისთვის უნდა შეიკრიბოს ცნობები თვით ხალხის ცხოვრებაზედაც. ხალხის სამოსწავლო მხარეზედ, განვითარების შესახებ, მწიგნობრობის, წოდებათა შესახებ და ნამეტურ გლეხთა და მათს დამოკიდებულებაზედ თავად-აზნაურებთან. ამას გარდა საჭიროა ბატონ-ყმობის ისტორიის ცნობები, მეურნეობის, ხელოსნობის, მუშების, ხელოვნების და სხვანიც მრავალნი. საყურადღებოა აგრეთვე ანუხსნა ქართველ მოქალაქეთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები, მრეწველობის აღორძინება და გავრცელება ქართველ ერში. ყოველის ერისთვის ისტორიაში ასეთი კითხვები და ცნობები იკავებენ უპირველეს ადგილს. ეს არის ჩვენი და დაუფასებელი საღარო ყოველის ერის ცხოვრების, ისტორიის და მის შემართებისა.

ასეთ კითხვებთან ანუ სხვა ნამეტურ ჩვენ, ქართველებს, გვეჭირა, რადგანაც ესეთი ნაკლი ისე არც ერთ სხვა ტომის ხალხს არ ემჩნევათ, როგორც ჩვენ. ბევრი რამ ნაკლი გვაქვს, ბევრი რამ მასალები არ გვაქვს შეკრებილი და ანუ სხვილი, ერთი ამ მრავალთაგანია ქართველთ მოქალაქეთ და გლეხთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები. ამიტომ ჩვენ ხელი მოვკიდეთ, შევეკრიბეთ და შევადგინეთ დიდი ძალი მასალები ქართველთ მრეწველობის შესახებ, ვაჭრობის, მოქალაქობის, გლეხების და ხელოსან მუშების. ერთ ასეთ კითხვას კეშმარიტი ისტორიულ მასალას წარმოადგენს ქართველთა უძველეს წარჩინებულ ძველ მოქალაქეთ ზუბალაშვილები და მათი გვარის ისტორია, რომელსაც ენუ სხვათ აქ. ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძველადგანვე ქართლში მოსახლეობდნენ, იგინი ეკუთვნოდნენ ქართველ ტომს და ქართლში უმეტესად ძველადგანვე იგინი მკაცრად მისდევდნენ სოფლის მეურნეობას. სოფლის მეურნეობა მათში აღორძინებული იყო. ამ გარემოებამ იგინი საკმარისად დააწინაურა, ეს დაწინაურება მათ მერმისისთვისაც კარგად დაეცოთ, დღესაც კი სადაც სცხოვრებს სოფლად ამ გვარის ხალხი, ყველგან იგინი აღორძინებულ არიან მეურნეობისა და სოფლის საქმეებში. მაინც ასეთს საქმეებში ქართველის წარმატება არ უნდა იყოს უცხო, რადგანაც ქართველი ერი მეურნეობის ნაწილში თავდადებულ მშრომელათ რომაელთ და ელინთ ძველ მწერლებთაგანაც არიან შენიშნული. ეინნი ჩვენ „გეორგიანს“ გვიწოდებენ და ეს წოდება მათეზურს ენაზედ „მიწის მუშაკს“ ნიშნავს. უნდა მოვახსენოთ, რომ აქ ჩვენს ფაქტად მართოდ ზუბალაშვილების გვარს ვასახელებთ, თორემ რაც შეეხება ამას, ქართველთ წინაშე, ეს კი საზოგადო იყო და როგორც ზუბალაშვილები, ისევე სხვა ქართველნიც იყვნენ ცხოვრებით და მეურნეობით დაწინაურებულნი.

ჩვენის მეფობის დროის ქართველებზედ ამის უარს ვერავენ იტყვის. იგინი, მართალია საყოველთაოდ ბრძოლაში იყვნენ დაბანდებულნი და მთელის აზიის მაჰმადიანთ წინაშე

სამეფოს იფარავდნენ, მაგრამ მათ გარდა, შთებოდა ისეთი ნაწილიც, რომელსაც სოფლის მევენახეობა და მეურნეობა წინ მიჰყავდათ, ამისთვის იგინი არას იშურებდნენ, თვით სამეფოს დახმარებით მიუვალს ადგილს გაჰყვანდათ არხები, აკეთებდნენ ხიდებს და მით აძლიერებდნენ ქვეყნის საქმბეეს. ამათ ღროის გაკეთებულ ხიდებს, არხებს, ნავენახარებს, მარნეულობას და ქვევრების სიმრავლეს განცვიფრებაში მოჰყავსთ თვით დღევანდელი ევროპიის მსწავლულთ მოგზაურები. უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენის მეფობის და გამგეობის დროს, საქართველოში, ქართველთ შორის, არც ისეთი ბოგანო ერი (пролетария) იყო, რაც მაშინ სხვა ქვეყნებში არსებობდა. ქართველთ შორის ყველას თავის ქოხი ჰქონდა, თავის მიწა, მამული, მშვიერი არავინ კვდებოდა. თვით „გლახაც“ რომ გდომნოდათ, საქართველოში, ქართველთ შორის, ქართველ გლახას ხსენებათ ვერ ნახავდით, საქართველოში „გლახები“, ერთ თავათ, სომეხნი, აისორნი, თათარნი და სხვა ტომის ერნი იყვნენ.

ასეთი გახლდათ წარსული ჩვენი სამშობლო ქვეყნის და მიტომ ნურავის ეუცხოვება ის გარდმოცემა, რომ ზუბალაშვილების გვარს აღორძინებით და სოფლის საქმეთა წარმატებით მოვიხსენებთ. აქ რაც ზუბალაშვილებზე ითქმის, იგივე ითქმის მთელ საქართველოს წარსულ დროთა ქართველებზედ. ზუბალაანთ გვარი მხოლოდ საკრებულო სარკეა და მასში ნათლად სჩანს ჩვენი წარსულის დიდება, სამეფოს მფარველ მეომართა ის მხნეობა, რომ 1455—1801 წლამდე გმირულად იბრძოდნენ. სომხების, ბიზანტიის, ქალდიის, სლავიანთ ტომების მსგავსად 400—700 წლის წინეთ კი არ დაეცნენ, არამედ მეფობა მეცხრამეტე საუკუნემდე შეინახეს, მერე თვის ნებაუფლებით 1801 წლიდგან რუსეთის იმპერიას დაუკავშირეს. ზუბალაშვილების გვარის ისტორიაში მკიდროთ არის დაკავშირებული იმ ქართველთა ისტორიული მოძრაობა, ამაგი, შრომა და პატივსცემის ხსოვნა, რომელიც მიწის ნიადაგს და ბუნებას მკაცრად ებრძოდა და მით იფარავდა თავის ქვეყნის

მოთხოვნილებას და არსებობას. ასე იყო ჩვენი ერის საქმე, ასე არსებობდა მისი სამოქალაქო წესები, თორემ მერწმუნეთ, რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენც ისევე ავიგვებოდით დელამიწის პირიდან ძველადგანვე, როგორც ეს სხვებს მოუვიდათ.

როგორც ვსთქვით, ძველად, ზუბალაანთ გვარის წევრნი ქართლში სცხოვრობდნენ, ხოლო სულ ძველის ძველად-კი სად მოსახლეობდნენ, ამის შესახებ არაფერი სჩანს, არც ვიცით. სინამდვილით, თუ ამათ პირველ ყოფილი სამშობლო საბინადრო სოფელი საქართველოს რომელ კუთხეში იყო და სად აღორძინდნენ ამ გვარის წევრნი. საშუალო საუკუნემდის ესენი სცხოვრობდნენ სოფ. ხეთს, გორის მაზრაში. ვახუშტის თქმით სოფ. ხეთის დაარსება მეტად ძველს ღრავს ეკუთვნის; საშუალო საუკუნეების შემდეგ ესენი პირველად ცხინვალში სჩნდებიან, მერე XVI საუკ. ქართლის სოფლებში და XVII საუკუნის ნახევარს ქ. გორს ამავე საუკუნის ნახევარს, ჩვენის ისტორიის მწერლობის ასპარეზზედ რამდენიმე პირიც სჩნდება ზუბალაშვილების. ესენი ძველად იწოდებოდნენ ზუბაშვილებად და არა ზუბალაშვილები, ეს ამათ XVII საუკ. ეწოდათ, მას შემდეგ რაც იგინი ახალციხეს კათოლიკობას დაუკავშირდნენ და მერე ქართლს გადმოსახლდნენ. კათოლიკობას რამდენიმე წევრი დაკავშირებია. XVI საუკუნის ნახევარს, ქართლში, ზუბალაშვილების სახლიკაცების ერთი ოჯახიც დაკავშირებია კათოლიკობას, ხოლო ესენი, როგორც ძველადგანვე, ქართლში მოსახლენი თავიანთ ძველი გვარი არ შესცვლიათ და თვით XVIII საუკუნის ნახევრამდე, ეს კათოლიკენი ზუბაშვილებათ არიან მოხსენებულნი, ზუბიაანათ. მაგალითებრ: 1740 წლიდან რამდენიმე კათოლიკე ზუბაშვილი და ზუბიაანთი მოიხსენებიან და 1751 წლიდან სჩანს ელენე ზუბიანთი, მარიამი, მოსე და სხვანი. ზოგს ძველ წიგნებში, ეს გვარი სხვა და სხვა ნაირათაც არის გადაკეთებული, მაგრამ, ყველა ამ გარდაკეთებულ, ანუ გადასხვავებულ სახელწოდებას ცხადათ ეტყობა, რომ იგინი ერთის გვარიდან უნდა იყოს გარდაკეთებული, სიტყვის ფესვი ერთია.

სხვა და სხვა ხელთ-ნაწერ ცნობებს გარდა, ერწო თიანეთის ზუბაშვილები მოხსენებულნი არიან 1670 წ.*) ერწო თიანეთის ზუბაშვილების ბეჰვდითი ცნობა ჩვენს ისტორიულს მწერლობაში მარტოდ ამ დროს შეეხება. რაც შეეხება ამ გვარის ბინადრობას, ეს-კი, მეტად ძველი უნდა იყოს. კარგად სჩანს, რამე ამ გვარის წევრნი ძველადგანვე მრავლად ყოფილან, რადგანაც ეს, როგორც ვსთქვით, მათი რიცხვი აღრიდგანვე მოეფინენ ერწოს, თიანეთს, ქართლს, თფილისს, ახალციხეს, აწყურს, ოცხეს, ხიზაბავრას, ასპინძას, ახალშენს, ქუთაისს, სამეგრელოს, კახეთს და სხვაგანაც, ზოგს ალაგს კი მოისპნენ. ქართლში მცხოვრებ ზუბალაშვილების შესახებ დარჩენილია კიდევ შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები პირველად ცხინვალში სცხოვრობდნენ, იგინი შთამომავლობენ ცხინვალში მცხოვრებ ქართველთ ისრაელთაგან, მათი ისრაელთბილამ ქრისტიანობაზედ გადასვლა ეკუთვნის იმ დროს, როდესაც საქართველოში ისრაელთა შორის საერთოდ მოხდა ეს და როცა კანსელთ, ხოფელთ, ბოდელთ, მცხეთელთ და სხვათა ებრაელები ქრისტიანობას დაუკუშირდნენ, ე. ი. IV საუკუნეში. ამაზედ უგვიანეს, საქართველოს ისრაელთა შორის, ეს არ მომხდარა, მაშასადამე ასე და ამ გვარათ, თუ მართალია მაშინ მათი ქრისტიანობასთან დაკავშირება, ერთობ უძველესს დროს მომხდარა, პირველ საუკუნეობილამ VI საუკუნემდე.

რაც შეეხება ზუბალაშვილების გვარის წევრთა მოხელეობას, იგივე გარდმოცემა გვაუწყებს, რომ ცხინვალში მცხოვრებნი ზუბალაშვილები ძველადგანვე ვაჭრობას მისდევდნენ, აღებმიცემა მათ მამა-პაპათა საკუთრება იყოფო. რაც შეეხება მართლმადიდებლობილამ კათოლიკობაზედ გადასვლას, ესეც ცხინვალში მოხდა ლათინის წესის რიგის პატრებისაგანაო. ძველად ცხინვალში კათოლიკების რიცხვი დიდი იყო, მათ აქ თავიანთი საკუთარი სალოცავიც ჰქონდათო, სალოცავს ყოველთვის რომილამ მოსული მოძღვარნი განაგებდნენ. შემდეგ დროში,

*) საქართველოს სიძველენი, ტომი პირველი, გვ. 416 ტფ. 1899 წ.

ცხინვალში კათოლიკეების საქმე ვერ წავიდა კარგათ, თორემ იქ, ძლიერ ბევრნი დაუკავშირდებოდნენ კათოლიკობას და ცხინვალში კარგი ეკლესიაც გაშენდებოდაო. ეს ცნობები მოვიყვანეთ აქ, როგორც ხალხში არსებული, თორემ, რაც შეეხება მისს სინამდვილეს, ამაზედ-კი, გარდაწყვეტით ვერას ვიტყვით. ამას ჩვენ მიტომ მოგახსენებთ, რადგანაც ეს ზეპირ ცნობები მხოლოდ ქრისტიანებშია დაშენილი. ამ გვარის შესახებ, ცხინვალის ქართველთ ისრაელებში ცნობები ვიკითხეთ და მათში არც ამ გვარის რამე ბიოგრაფიული ცნობა აღმოჩნდა და არც მეგვარეები. ვინ იცის, იქმნება ცხინვალის ისრაელთ შორის, აღმოჩნდეს ისეთი გვარი, რომელსაც ამ გვართან რამე მსგავსება ჰქონდეს, ხოლო ნათესავობის-კი არა ექმნეს-რა. ცხინვალის ქართველ კათოლიკეების შესახებ ვიტყვით, რომ XVII საუკუნის დამლევს, იქ მართლაც მრავალნი ყოფილან, ხოლო პატრი გიორგის სიტყვით 1765 წ. იქ სულ ოცი კაცი ყოფილა, ამ კაცების გვარი დასახელები-კი ვიცით**).

ზემო ქართლში დაშენილია კიდევ შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები მესხები არიან, ძველადგანვე იგინი მესხეთში სცხოვრებდნენ, მესხეთიდან ქართლში გადმოსახლებულან, შემდეგ დროებში, ისევ მესხეთს გადასულან და ახალციხეს, ქვაბლიანს, ოცხეს, ჯაფახეთს და ბორჯომის ხეობაზედ, სოფ. აწყვერს დასახლებულან. აწყვერში მცხოვრებთ ზუბალაშვილებს ძველადგანვე ვაჭრობა დაუწყევიათ, ზოგნი მათგანნი სავაჭროდ კოსტანტინეპოლსაც წასულან. ასეც ამბობენ:

„ზუბალაშვილები ოცხელები არიან, იგინი ოცხიდან გასულან და დასახლებულან ახალციხეს, მერე აქედამ გასულან და მოფენილან მთელს საქართველოს კუთხეებში. მიზეზი გარდასახლებისა, ოსმალთ დევნა ყოფილა, ამავე დროს გარდა-

*) ქართლის ცხოვრება, I ნაწილი. გამოც. 2899 წ. ტფილისი.

**) იხილეთ გორის ეკლესიის კონდაკი. შედგენილი VXIII საუკ.

სახლებულან ოცხილამ დიდი ძალი ქართველობა. ქართლში დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემაც, რომელიც სრულს ქეშმარიტებას შეადგენს და ამ ქეშმარიტებას ისტორიული და ეთნოგრაფიული ცნობებიც დაამტკიცებენ.

ცხინვალის ზემოთ, ჯავის ხეობაზედ, არის ერთი სოფელი, რომელსაც სახელად ხეთი ეწოდება. ამ სოფელში ძველადგანვე სცხოვრობდნენ ზუბალაშვილთა წინაპარნი. ზუბალაშვილები ძველადგანვე თავისუფალ გლეხ-კაცებათ ირიცხებოდნენ, ანუ სახასო (Государственный) გლეხებათ; მათში ბატონყმობა ძველადგანვე არ არსებულა. კახეთში—ქიზიყს, ქართლში—ამ ხეობას და ლივანში—მურღულს ძველადგანვე სრული მამულის საერთო მფლობელობა არსებობდა, ამათში, გლეხნი ყველანი მიწის პატრონები იყვნენ. ეს იყო მიზეზი, რომ სოფ. ხეთში, ზუბალაშვილების წინაპარნი ძველადგანვე ისე გამრავლდნენ, რომ შემდეგ მათ საკუთრებათ ერთი კაი ტყეც შეიძინეს და სოფელშიაც ერთ კუთხეს, ანუ უბანს, „ზუბაანთ უბანი“ ეწოდა. ნელ-ნელა აქ ესენი ისე გამრავლდნენ, რომ უკანასკნელ რამდენიმე წევრთ გორისკენ გარდმოსახლებულთ აღებ-მიცემის საქმეც კარგად წასვლიათ.

დრო, ზუბალაშვილების გორისკენ გადმოსვლისა, ანუ გადმოსახლებისა, არ არის აღნიშნული. ჩვენის ფიქრით, ეს გარდმოსახლება უნდა მომხდარიყოს XVI საუკ. ნახევარს. „ქართლის ცხოვრებაში“ მოხსენებულია ამ გვარის მინაგვარი სახელი „ზუბეიდალ-ბელოდი“ დალისტნისა.*) ამბობენ, რომ დალისტანშიაც არიან ამ გვარის წევრნი. ესენი ძველადგანვე უნდა იყვნენ იქით გადასულნი ერწო თიანეთიდან, ეს მით უფრო შეიძლებოდა, რადგანაც ერწო თიანელ ქართველთ ძველადგანვე ჰქონდათ ბრძოლა ლეკებთან, ესენი ყოველთვის ვაჟკაცურათ ებრძოდნენ მათ და ხშირათ ტყვეობაც იცოდნენ. რაც შეეხება ზუბალაშვილების ძველს წინაპართ მეგვარეებს, ესენი საკმარისად გმირი მეომარი ხალხი ყოფილან, ვაჟკაცი,

*) ქართლის ცხოვრება, II ტ. გვ. 407. პეტერბურგი 1850 წ.

ხელის შემართებელნი. შესაძლებელია, რომ ამ გვარის ვინმე მეომართაგანი ოდესმე დაღესტანში ტყვედ ჩაუვარდათ და მისგან მოშენდა იქ ეს გვარი. არის ასეთი ცნობაც, რომ სულ ძველად, რამდენიმე წევრნი ამ გვარისა, კავკავისკენაც გარდასახლებულან, მემრე იქილამ რუსეთს, რუსეთილამ საქართველოში აღარ დაბრუნებულან. ამ გარდმოცემას ახალ-ციხეში დაშთენილი ზეპირ-ამბებიც ამტკიცებს. ამას ჩვენ ქვემოთ მოვიყვანთ.

თბილისში, გორში, ცხინვალში და სხვაგან დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემაც: ზუბალაშვილები ქართლში მცხოვრებ ოსთა შთამომავალნი არიან. იგინი ძველადგან ცხინვალს სცხოვრებდნენ, მერე გორში გადმოსულან, გორში მათ ვაქრობა დაუწყევიათ, მეფეების დროს საკმარისად წინ წასულან, მერე გორილამ თბილისში გადასახლებულან, თბილისშიაც კარგად წასვლიათ საქმე. მერე სხვა ქვეყნებშიაც დაიწყეს მგზავრობა და ვაქრობა. ძველად მთელს ქართლს, სამცხე-საათაბაგოს და თბილისს ერთს ქართველ კაცს ვერ ნახავდით, რომ მას ზუბალაშვილების გვარის ამბები არა სცოდნოდა. ყველა ლაპარაკობდა სხვა-და-სხვა ცნობებს, ნამეტურ, ამ გვარის წევრთა კათოლიკობასთან დაკავშირების შესახებ. მეორე: თბილისში ამათ დიდი ხმა და გავლენა ჰქონდათ, რამდენსამე აღაგას სახლები, სავაქროები, ფართო ალებ-მიცემა და მასთან კაი ქარხნებიც, სადაც თბილისის ხალხი მრავლად მუშაობდა. 1830 წ. თბილისში გახსნილ „ქართულ შაქრის“ ქარხანამაც დიდი სახელი შესძინა ამათ და ყველიზედ მეტი-კი უფრო ის იყო, რომ ამათ საპატიო ხსენება ქართველთ მეფეების დროდგანვე ჰქონდათ მოპოვებული და ხალხში დამსახურებული.

II

XVI საუკუნის დასაწყისს, ოსმალთ და სპარსთა სამუდამოთ გარდასწყვიტეს საქართველოს დამორჩილება. მათი პოლიტიკა შემდეგს დასკვნას დაადგა: სპარსეთს უნდა დაეჭირა ქართლი*) კახეთი, სამხრეთ საქართველო და სამცხე-საათაბა-

გოს ერთი ნაწილი თრიალეთამდე. ოსმალეთს უნდა დაეჭირა. ნაწილი სამცხე-საათაბაგოსი, აფხაზეთი, ქანეთი, სამეგრელო, ე. ი. მთელი იმერეთი ქართლის საზღვრამდე*). ამ ჰაზრით დაეცნენ ქართლ-კახეთს სპარსნი; იმერეთს ოსმალნი, მაგრამ მათ ვერა გააწყეს რა. და განძრახული პოლიტიკის გეგმაც შეეცვალათ. სპარსელებმა განზრახვეს თავი გაანებეს, საქართველოს მხოლოდ დრო და დრო ასაკლებ კუთხეთ სთვლიდნენ, მისს საყოველთაოდ დამოორჩილებას არ ნატრობდნენ. ოსმალეთმა კი ადრევე გარკვეულს განძრახვეს თავი არ გაანება და ისურვა მთელის დასავლეთ საქართველოს და იმერეთის დაპყრობა. ამოაბაში მოახლოვდა XVII საუკუნის დამდეგიც. დადგა ეს საუკუნეც და ქართველთათვისაც დადგა დიდი „შავი ღვება“, ანუ ხანა საქართველოს ერის მოსპობისა, საქართველოს ევლინებიან მრისხანე შაჰაბაზი და სხვანი. ხდება ქართველთ უბედური ემიგრაცია, სპარსეთში მიჰყავთ 120 ათასი ქართველი, ქართველთ მცისტორიებმა ამ ბედ-შავ საუკუნეს „შავი ღრე“ უწოდეს. ხალხმა აუარებელი ლექსები შეადგინა:

„ნუგზარ ერისთვის დროსაო,
სისხლის წვიმების დროსაო“.
„შავთა დროთ ვერა შეცვალეს,
მის გული ანდამატისა“.
იგივე მხნე, იგივე მღერალი,
მოყვარე თავის მიწისა.

ოსმალთ მოქმედება საქართველოს წინამდებარე უყოლო მრისხანებით იყო გარე მოცული. 1600 წ. მათ უკვე სასტიკათ დამოორჩილეს დასავლეთ-სამხრეთ საქართველო. ამ კუთხეში მაშინ ქართველთ ცამეტი ეპარქია ირიცხებოდა და ქართველობაც იქამდე გამრავლებული იყო, რომ მარტო ახალციხის კუთხისკენ ქვაბლიანიდამ ჯავახეთამდე ერთი მილიონი ქართველობა სცხოვრებდა. ყველა ეს ხალხი ოსმალთა 1630

*) ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ ან. ფურცელაძისა.

წლიდან 1805 წ. მთლად გაათათრეს; ამ გაათათრებულებით თვით ზუბალაშვილებიც მოჰყვნენ ასპინძას 1771—80 წლებამდე. ოსმალთა, თუმცა ნახევარი საქართველო დაიპყრეს და ქართველებიც გაათათრეს, მაგრამ საქართველოს სამეფოს და საყოველთაოდ მოსპობა-კი ვერ მოახერხეს. ეს იყო მათი დარდი და ვარამი, ამისთვის უკვნესდით გული. 1626 წლიდან ოსმალთა ათაბაგობა მოსპეს და ფაშობა განაწეს, სამცხე-საათაბაგოს გაათათრების შემდეგ მათ განიზრახეს თბილისის დაქვრაც, უფრო იმ ჰაზრით, რომ საქართველო დაღისტანთან დაეკავშირებინათ, თფილისში ოსმალთა ფაშა დაესვათ და მერე მთელი საქართველოც გაეთათრებინათ. ამ ძალოვნების გასამტკიცებლათ, მათ უმთავრესს იარაღათ, ბორჯომის ხეობიდან ქართლში შემოსევა დაინახეს საჭიროდ, გორის აღება და მერე ამის საშუალებით ფეხის განმტკიცებაც. ამას ესენი მით უფრო ფიქრობენ, რადგანაც მათ, ვიდრე სამცხე-საათაბაგოს ვასალური ავტონომია არ გააუქმეს, ქართველნი არ გაათათრეს და მათში ისლამის ფანატიზმი არ განავრცეს, მინამ მათ იქ ფეხი ვერ გაიმაგრეს.

ოსმალნი შეუდგნენ თავიანთ გეგმის შესრულებას. სპარსთაგან დაუძლორებული საქართველო ჯერ არ გამავრებულიყო, შაჰაბაზისაგან ნამოქმედარ დესპოტიზმის ნიშნები აქა იქ კიდევ ეტყობოდა, ქართველნი და საქართველო ცოტ-ცოტად ღონივრდებოდა, ყველაფერი ფეხს იდგამდა და ამ საბედნიერო წარმატების დროს, უცბად, მალულად 1610 წ. ბორჯომის გზით ოსმალთა გამოვლეს ქვიშხეთი, მოულოდნელათ გორს დაეცნენ. დიდი და მოულოდნელის ბრძოლის შემდეგ გორის ციხე აიღეს. თქვენ ვერ წარმოიდგენთ იმ სამწუხარო მოვლენას, თუ ქართველთათვის რა იყო გორის ციხის აღება, იგი იყო ნიშანი მთელი ქართლ-კახეთის დაპყრობის ტრაპიზონიდან ყარსამდე, თრიალეთამდე და ბათუმამდე. მთელი და-

*1 ქართლის ცხოვრება II ტ. პეტერბურგი 1850 წ.

*2) ბრძოლა საქართველოს მოსპობაზედ ან. ფურცელაძისა 1898 წ.

საელეთ საქართველო ლაზისტანით, ოსმალთ სამფლობელოს შეადგენდა, იმერეთიც დაიმორჩილეს და მოხარკეთ გახადეს; დარჩა მარტოდ ქართლ-კახეთი, ამ ორი კუთხის გაუქმება და მთელის საქართველოს თათრის მსხვერპლად განცხადება ერთი იქმნებოდა. გორი აიღეს, ფეხის გამაგრებას აპირებდნენ, მერე აქედამ თფილისსაც ადვილათ დასცემდნენ. გორის აღებას ქართლ-კახეთისათვის ისეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც ღრეპერის სიტყვით, ბიზანტიის იმპერიის დამხოზა და ტრაპიზონის, ანუ კოსტანტინეპოლის აღებას*).

ოსმალეთის ასეთი განძრახვა ქართველთაც კარგად იცოდნენ, უამისობა მათგან არც შეიძლებოდა, რადგანაც ოსმალთ ხონთქარმა ერევანიც აიღო, ერთი ქართლ-კახეთილა აწუხებდა. გორის ახლოს იქმნა ქართველთ საერთო კრება, მათ გარდასწყვიტეს პირისპირ ოსმალთან შეგზმა, სასტიკი ბრძოლა, გორილამ ოსმალთ სრულიად განდევნა, მით სამშობლო ქვეყნის განთავისუფლება. შაჰაბაზის და შაჰთამაზის ბრძოლის დროის კვალად ქართველთათვის დადგა შავი დღეები „სისხლის წვიმების დრო“, ქუდზედ კაცის დაძახება. ძლიერ მოკლე დროის განმავლობაში ქართლში მოგროვდა საუკეთესო ლაშქარი ქართველთა, საუკეთესო ვაჟ-კაცი და მეომარების, რომელთაც პირისპირ შეეძლოთ შეგზმა და ნატვრის აღსრულება, საყოველთაოდ მით სამშობლო ქვეყნის განთავისუფლება.

ამ საუკეთესო მეომარ გმირებშივე ერივნენ დღევანდელ ქართველთ კათოლიკეთ ზუბალაშვილების წინაპარნი.

დანიშნულ დღეს, ქართველთა და ოსმალთ დაიწყეს ბრძოლა. გორის ფაშას დიდი ძალი მოეშველა აზრუმიდამ და ტრაპიზონიდან, ამათვე შეელოდნენ დაღისტენელიც იგინი სასტიკათ იბრძოდნენ, მაგრამ უკანასკნელთა, მაინც ვერა გააწყეს-რა, ქართველებმა სძლიეს, გორილამ დასძრეს და ისე განდევნეს, რომ ქალაქს და სოფლად ერთი ოსმალსაც კაცი-

*) Исторія умственного развитія Европы, Дрепера 1866 г.

კი არ დასტოვებს; ოსმალეთის ჯარი ქვიშხეთამდე მირეკეს, მერე აქედგანაც დასძრეს და ბორჯომის გზით აწყვერამდე მირეკეს. აქედგან ახალციხისკენ უნდა წაეყვანათ, ახალციხეც უნდა დაეჭირათ, მაგრამ ეს ველარ მოუხდათ. ოსმალთ აწყვერში გაიმაგრეს ფეხი და ქართველნი უკუ იქცნენ. ოსმალთა ამ ომში დიდი ძალი განძეულობა დაკარგეს, დიდი ძალი ჯარის კაცნიც დაეხოცათ. ყველა ამის სანაცვლოთ მათ ქართველთაგან მხოლოდ რამდენიმე ტყვე იპყრეს ხელთა და ზოგიერთ ალაგას ქართველთ სოფლები და ეკლესიები დასცარცევს. ამავე დროს ეკუთვნის აწყვერის დიდი ეკლესიის გაქურდვა და შემუსვრაც, რომლის შთენიც დღესაც იხილება.

ქართველთ მეომარ ტყვეთ წაყვანილებში, სხვათა შორის ერივნენ რამდენიმე მეომარი ვაჟ-კაცი ქართლელთ ზუბალაშვილებისა. საუბედუროთ, ოსმალთა, ტყვეთ სულ საუკეთესო ქართველთ მეომრები ჩაუვარდნენ ხელში, მათ ეს მეომრები ახალციხეს გადაიყვანეს, იქ დააპატიმრეს, მერე, ოსმალში უპირებდნენ გარეკვას, მაგრამ საქმე ისე არ მოხდა; ქართველთა და ოსმალთა ომის გათავების და მორიგების შემდეგ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ ახალციხელთ ქართველთ კათოლიკეთა, მათ მოძღვართა და მართლ-მადიდებელთა ციხეში პყრობილ ტყვეების საქმეებს დიდი ყურადღება მიაქცევს. განიძრახეს მათი დახსნა, ამისთვის ერთმანეთში ფულიც მოაგროვეს და როცა ოსმალთ მეომრები ციხიდან გამოიყვანეს და ოსმალისკენ წაყვანას უპირებდნენ და იქ დაყიდვას, მაშინ მათ შეევაქრნენ ახალციხის კათოლიკეთ მოძღვარი, ყველა ტყვეები დაიხსნეს და გაანთავისუფლეს. ამ განთავისუფლებულებშივე მოჰყვნენ ზუბალაშვილები. განთავისუფლებულები პატრების მფარველობის ქვეშ იქმნენ შესულნი, ამათ სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდათ.

განთავისუფლებულის ტყვეების ზოგნი მაშინათვე ქართლში დაბრუნდნენ, ზოგნი-კი იქ დარჩნენ. პატრების მფარველობის ქვეშ შესულნი, ახალციხეში მოეწყვნენ ცხოვრებასა,

იქ დამკვიდრდნენ. სწორეთ ასეთ პირებში რეულან ზუბალა-
შვილებიც. ახალ-ციხეში მყოფ ქართველ კათოლიკის მღვდლე-
ბმა დიდის სიბრალულოთ დაუწყეს მზერა, დიდ დახმარებას,
დიდ მფარველობას აძლევდნენ, ყველაფერს საქმეში წინამ-
ძღვრათ ევლინებოდნენ. როგორც ეს მოძღვარნი პატრონობ-
დნენ და მფარველობას უზენდნენ დაჩაგრულ გმირებს, ასევე
კიდევ ესენი უმზერდნენ მათ, ყოველ მათს სიტყვას დიდის
პატივის ცემით უმზერდნენ, რასაც-კი მათ მოძღვარნი ეტყო-
დნენ, იგინი მას მაშინათვე უაღრესად ისმენდნენ, გულში ინე-
რგავდნენ. კათოლიკის სუფთა მოღვაწე ბერებმა მათზედ ისე-
თი დიდი ზეგავლენა იქონიეს, რომ უკანასკნელ მათში კა-
თოლიკის სარწმუნოებაც შეიტანეს, კათოლიკობის გავრცე-
ლებისათვის მოძღვართ არაერთარი ოსტატობა არ უხმარიათ.
თვით ქართველთ სარწმუნოებრივი მდგომარეობაც ისეთ პირ-
ობებში იყო მოთავსებული, რაის გამო მათში კათოლიკობა,
როგორც ქრისტიანთ სარწმუნეობა საჭიროც იყო, ამის მიზე-
ზსაც მოგახსენებთ:

ახალციხეში, მართლ-მადიდებელთ ქართველთ საკუთარი
ეკკლესია ძველადგანვე მოესპოთ. 1630 წ. სულ იქმნა შემუ-
სერილი, ახალციხის დიდი ეკკლესია ჯამეთ იქმნა გადაკეთე-
ბული. როგორც ისტორიით ვიცით, ახალციხეში კათოლი-
კობა ძველადგანვე იყო აღორძინებული, თითქმის იმ დროდამ
როცა იგი საქართველოს კუთვნილებას წარმოადგენდა*). აქ კა-
თოლიკობა XII საუკ. დასაწყისიდან სჩანს. ეკკლესიას გარდა,
ქართველთ არც ღვდლები ჰყვანდათ და აბა მაშ რა უნდა
ექმნათ, სალოცავად კათოლიკის ეკკლესიებში დადიოდნენ,
მფარველობას კათოლიკის ბერები უწევდნენ, მათთან დადიო-
დნენ და ლოცულობდნენ, ზიარებას მათგან ღებულობდნენ,
ერთი სიტყვით, სულიერათ და ხორციელათ, სულ მათ ეკუ-
თვნოდნენ და აბა სარწმუნოების მხრითაც რაღა დაუშვებდა
რომ მათ არ დაკავშირებოდნენ. ამ დაკავშირებას, პირველად

*) წერილი ვინმე მესხისა „მოგზაური“.

ხელს უწყობდა კათოლიკის მღვდლების მხნე ადამიანური
 ეოქმედება და ხალხის სიბრალული, მეორე კიდე, რომ ოს-
 მალის მთავრობა და სასულიერო წოდება ქართველობას და
 მართლ-მადიდებელ სარწმუნეობას სასტიკად სდევნიდა და მე-
 სამე კიდე და უმთავრესად ის გახლდათ, რომ ახალციხის
 მართლ-მადიდებელ ქართველთათვის საჭირო იყო ეკლესია,
 ქრისტიანური ლოცვა და ამის მოპოვების სახსარი-კი მათ არ
 ჰქონდათ. ამიტომ იგინი ნატვრით დაუახლოვდნენ კათოლი-
 კის სარწმუნეობას და მალეც აღიარეს იგი დიდის სიამოვნე-
 ბით. სწორედ ამ ახალ მადიარებელთ შორის ერივნენ ზუბა-
 ლაშვილების რამდენიმე წევრიც. ამ პირთა კათოლიკობას-
 თან დაკავშირება, ზედ მიწევნით 1620 წლებს მიეწერება. შე-
 იძლება, ერთი წელიწადი, ან აქით იყოს, ან იქით, ხოლო
 არა 1625 წელზე უგვიანეს არ მოხდებოდა, რადგანაც 1670
 წლებში ზუბალაშვილები უკვე კათოლიკის სარწმუნეობაში
 მტკიცე მადიარებლათ სწნდებიან; მათში კათოლიკის წესები
 იმ სისუფთავით და აღსავსებით არის დანერგილი, რაც 20,
 40 და ან 50 წელიწადშიაც-კი იშვიათად დამკვირდება და
 დაინერგება რომელიმე ოჯახის წევრთა კრებულში, რომელ-
 ნიც-კი ერთი სარწმუნეობიდან მეორეზედ გადასულან და ახა-
 ლი სარწმუნეობის წესები შეუსწავლიათ.

კათოლიკე ზუბალაშვილები დამკვიდრდნენ ახალციხეს
 და იქ პატრების მეოხებით აღებ-მიცემაც დაიწყეს, ამათთვის
 ეს არც უნდა ყოფილიყო ძნელი, რადგანაც იგინი აღებ-
 მიცემას ძველადგანვე იყვნენ შეჩვეულნი. ახალციხეში მათ-
 თვის მართოდ თანხა იყო საჭირო. თანხა და ნდობა კათო-
 ლიკის მღვდლებმა მოუპოვეს და ახალციხის ქართველ კათო-
 ლიკეთ მოწინავე კაცებმა: ქეთხუდებმა, იშხანებმა და ალაღა-
 რებმა. ჩვენდა საუბედუროთ, ოსმალთა გაძლიერების შემდეგ,
 ახალციხის მცხოვრებთ ქართველ კათოლიკეთ დიდის ოჯა-
 ხის შვილებს, ასეთი თათრული სახელები ეწოდათ. რა გაე-
 წყობა, ამიტომ ჩვენ ნუ შეგვრისხავთ, რომ ჩვენც ამ სახელებს
 ვხმარობთ აქ, როგორც ეს მათ ოსმალთაგან ეწოდათ და რაც

იქმნება არც იმ დროის ქართველთ მოსწონდათ. ვინ იცის, მოგახსენებათ, რომ ძალა აღმართა ჰხნავსო, თუმცა ძველადგან ისიც არის ნათქვამი, რომ ხან აღმართი ხნავს ძალასაო. აღებ-ბიციემაში ზუბალაშვილებმა საკმარისი ნიქიერება გამოიჩინეს, იგინი მალე დაწინაურდნენ, პატრების ვალიც მალე მოიცილეს და კერძო კაცებისაც. ქონებით და მის შესაძენის ხერხითაც უფრო მოიქარგნენ, მალე იგინი შემცნეულ პირებათ გამოცხადდნენ, მთელს ახალციხეში იგინი ცნობილ იქმნენ.

ვაქრობაში რა-კი მათ ფეხი გაიმეგრეს, მერე ახალ-ციხიდან მათ სხვა და სხვა სოფლებშიაც დაიწყეს მოგზაურობა და აღებ-ბიციემის გამართვა, მაგალითებრ: ესენი დადიოდნენ ოცხეს, ჯავახეთს, ქვაბლიანს, არტაანს, შავშეთს, ართვინს, აქარას და ყველგან ვაქრობდნენ სოფლებში, ცოცხლად მიჰყვანდათ თავიანთ საქმე. ამათ სოფლად გაჰქონდათ ყოველნაირი საქონელი და იქ ფულს გარდა, ამ საქონელს სხვა და სხვა სოფლის ნაწარმოებზედაც სცვლიდნენ და მერე ამ სოფლის ნაწარმოებს ქალაქ ადგილებში ასაღებდნენ. ვაქრობის მხრით ზუბალაშვილებმა თავიანთი ნაბიჯის ხსოვნა დასტოვეს და ხსოვნას გარეშე, ასპინძას, ზიზაბაერას, აწყვერს, ახალციხეს და სხვა კუთხეებში მამულებიც მრავლად შეიძინეს ისე, რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, ასპინძაში მცხოვრებ ვაქარ ზუბალაშვილების მამულების მხრით თვით მებატონეთა-კი ირიცებოდნენ და მასთან მეტად შეძლებულათ და ცოცხალ ენერგიის მექონეთ. რაც დრო გადიოდა, მით ზუბალაშვილების ოჯახთა წევრთა რიცხვიც მატულობდა და ნელ-ნელა, მის მეოხებით, წარმოებაც უფართოვდებოდათ. გაფართოვება ისე წავიდა მათში, რომ უკანასკნელთა შთამომავალთა სამცხე საათაბაგოს გარდა, მოგზაურობა და ვაქრობა ქართლშიაც დაიწყეს, თავიანთი მამა-პაპეული კუთხეც გაახსენდათ, ქართლშიაც გადმოვიდნენ, ქართლიდგან სხვა კუთხეებსაც დაუახლოვდნენ, მაგალითებრ თბილისს და სხვა პატარა ქალაქებს. ქართლში საბინადროთ მათ გორი ამოირჩიეს, გორში გაიკეთეს ბინა და იქ დაიწყეს აღებ-ბიციემა და მხნეთ წარმოება.

ქართლი—ზუბალაშვილების მშობელი კუთხეა, აქ უცხოვრიათ მათ წინაპართ, მათ მშობელთ, თავიანთი სამშობლოს მფარველობისთვის ხშირად სისხლიც უღვრიათ; ხშირად მტერს პირისპირ შეებნინ და ისე შეუწახავთ თავიანთი მეფობა, ერი, ქვეყანა, ქრისტიანობა, ენა და მწიგნობრობა. ეს ხომ უტყუარი ქეშმარიტება გახლავსთ, ამას ამტკიცებს თვით იმ ზუბალაშვილების წევრთა ისტორიის ცნობებიც, რომელნიც ცხარე ბრძოლის დროს, საუკეთესო ვაჟ-კაცნი მტერთა ბანაკიდან იგდეს ხელში და თან წაიყვანეს, დააძაბუნეს, სამშობლო ქვეყნის ბრძოლას და უბედურობას შორიდგან მშერდნენ, მაგრამ რას იზამდნენ, მტრის მახვილს ვერ გაექცეოდნენ, ბედს დაემორჩილენ, ბედმა იგინი ახალ-ციხეს გადასტყორცნა, მაგრამ იქ სხვაფერ დაუტრიალდათ საქმე, გარემოებამ გაუღიმა მათ, ტყვეობაში ცხოვრების გეგმა შეიცვალა, იგინი თავისუფალი ქმნენ; შემდეგ სხვა და სხვა ღირსებითაც დაჯილდოვებულ და ამაღლებულ და უკანასკნელ შემძლებითაც ჩენილნი.

ქართლში გარდმოასული ზუბალაშვილები, ყველამ სიამოვნებით მიიღო, მრავალთ გაახსენდათ ძველად, ანუ 50 წინეთ ქართლიდან ტყვედ წაყვანილთ ზუბალაშვილების ცნობები და მრავალთ ისიც იცოდნენ რომ ეს ტყვე ზუბალაშვილები ახალციხეში სცხოვრებენ, დაცოლშვილებულან და აღებ-მიცემას შესდგომიანო-

ქართლში ეს ყველამ იცოდა; გლეხმა, მოქალაქემ, თავადმა, აზნაურმა, მღვდელმა და ბერმა. მიტომაც იყო, რომ ქართლში მოსულ ზუბალაშვილებს პატივით უმზერდნენ ყველანი საერთოდ და თვით ბატონიშვილებიც. ყველას ახსოვდათ ზუბალაშვილების ღვაწლი სამშობლო ქვეყნის წინაშე და მიტომაც მათ შთამომავლობას შესაფერის პატივითაც უმზერდნენ. აქ უნდა ვსთქვათ, რომ ახალციხიდან ქართლში დაბრუნებული ზუბალაშვილები ისინი კი არ იყვნენ, რომელნიც ტყვედ ჩავარდნენ და თან წაიყვანეს ოსმალთა, არამედ მათი შვილები იყვნენ, რომელნიც, ვაჟრობის მხრით, მათ მამებს წინათვე ემზადებინათ, ქართლშიაც ეტარებინათ და ყვე-

ლასთვის კარგად გაეცნოთ. მშობლებს შვილებისთვის ბევრი რამ ცნობები ჩაენერგათ გულში და ბევრი-რამ ეუწყებინათ თავიანთ ცხოვრების და თავ-გადასავალის შესახებ. ეს ცნობა შთამომავლობას ისე გაუმტკიცდა გვამში, რომ უკანასკნელ სამუდამო საცხოვრებელ ბინათაც კი თავინთ წინა-პართ კუთხე გაიხადეს, იქ ინატრეს დამკვიდრება, წარმოების გაფართოვება და ცხოვრება.

ზუბალაშვილებს ოსმალეთიდგან და ოსმალეთის სამფლობელო საქართველოდამ ქართლში, თფილისში და შემდგომ იმერეთშიაც გადმოჰქონდათ ის საქონელი და ნიეთეულობა, რაც აქ იყო საჭირო და გასავალი ჰქონდა. საქონელს ზოგს ფულზედ ჰყიდნენ, ზოგს კირანახულზედ სცვლიდნენ და ზოგსაც სხვა და სხვა ისეთ ნაწარმოებზედ, რაც საქართველოში მრავლად მოდიოდა და მას ოსმალეთშიაც კარგი გასავალი ჰქონდა. ვაჭრობით ამათ გორში, ცხინვალში, თბილისში და სხვაგანაც ერთობ კარგად წაუვიდათ საქმე, იგინი მალე დაწინაურდნენ ქონებით, ქართლში შეიძინეს კარგი მამულები და უკანასკნელ ახალციხიდან რამდენიმე ოჯახი გორში გადმოსახლდნენ, აქ ააგეს შენობა და საყოველთაოდ აქ დამკვიდრდნენ. მკვიდრათ დასახელების და განმტკიცების შემდეგ მათ უფრო მხნეთ და ენერგიულათ იწყეს მგზავრობა სხვა და სხვა ქვეყნებში და აღებ-მიცემა. აქამდე ესენი თუ მარტოდ ოსმალეთში დადიოდნენ, მის შემდეგ სპარსეთში, რუსეთში, ინდოეთში და კოსტანტინეპოლშიაც იწყეს მგზავრობა. იქილამ ამათ შემოჰქონდათ შაქარი, ყავა, ქალაღი, სარკე, ფარჩეულობა და სხვა და სხვა საქონელი, რაც-კი საჭირო იყო საქართველოში და მას კარგი გასავალიც ჰქონდა.

ზუბალაშვილები ახალციხეს კათოლიკობას ლათინის ტიბიკონით დაუკავშირდნენ. მაინც ძველად, საქართველოში, ქართველთ შორის, კათოლიკობა ლათინის ტიბიკონით ვრცელდებოდა, თუმცა ლათინის ტიბიკონის მოძღვარნი წირვა ლოცვას ქართულის საეკლესიო წესის ტიბიკონითაც ასრულებდნენ. ძველად, საქართველოში, ასე იყო და ამიტომ ვამბობთ.

აქ, რომ, როგორც ზუბალაშვილები, ისევე სხვა ქართველნი, როცა-კი კათოლიკობას დაუკავშირდებოდნენ, იგინი ყოველთვის ლათინის წეს-რიგის ტიბიკონზედ გადადიოდნენ, შემდგომ იგინი იწოდებოდნენ სარწმუნოებით რომის კათოლიკეთ, ხოლო გვარათ, ანუ ნაციონალურის მხარეებით—ქართველად, ქართველი. თუმცა ამაზედ ჩვენ ქვემოთაც გვექნება საუბარი, მაგრამ აქაც აღვნიშნეთ ის გარემოება თუ, როდესაც ქართლიდამ წაყვანილი ზუბალაშვილები ახალციხეში განთავისუფლდნენ და მერე კათოლიკობას დაუკავშირდნენ, თუ იგინი რა წესს-რიგს დაუკავშირდნენ; სხვა ტიბიკონის კათოლიკობას აბა იგინი როგორ დაუკავშირდებოდნენ, როცა ძველად დასავლეთ საქართველოში, ქართველთ შორის, ყველგან ლათინის ტიბიკონის მოძღვარნი სცხოვრებდნენ და კათოლიკენიც ასევე იწოდებოდნენ. ასე და ამგვარად, ძველად, საქართველოში, სომხის ტიბიკონის კათოლიკეთა ხსენებაც არ ყოფილა. სომხის კათოლიკის ხსენება და არსებობა საქართველოში 1730 წლიდგან შემოდის. ამას ცხადლივ ამტკიცებენ თვით დღემდე დაშთენილი კათოლიკეთ ძველი ეკლესიები, რომელთა ძველი ცნობები და ქაღალდები ყველგან აცხადებენ სინამდვილეს*).

III

ქართველ კათოლიკ ზუბალაშვილების ქართლში გადმოსვლა ზე დასახლება XVII საუკ. ბოლოს მიეწერება, ზედმიწევნით 1680 წლებში. ამ რიცხვს შეიძლება ერთი ან ორი წელიწადი აეწინაღმდეგოს, მეტი-კი შეუძლებელია. გორში ამ დროის ქართველ კათოლიკე ზუბალაშვილებათ სჩანან ზურაბი, პავლე, კოსტანტინე და მარიამი. მამაკაცებთ შორის, სხვებიც სჩანან, ზოგნი მათში ზუბაშვილებათ იწოდებიან. აქ მო-

*) იხილეთ ახალციხის იოანე ნათლიმცემლის „კანდაკები“ დაწერილი XVIII საუკ.

ჩსენებული ზურაბის მეუღლე ყოფილა მარიამი. ეს ზურაბი და მარიამი XVII საუკუნის პირებად ირიცხებიან, სად გაატარეს მათ თავიანთი სიცოცხლე და, ან სად, და როდის გადაიკვალნენ, ამის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით მწერლობით, ის-კი მოთხრობილი არის მრავალთაგან და. ცხადია, რომ ზურაბი და მისი მეუღლე მარიამი ახალციხეში დაბადებულან, იქვე აღზრდილან და იქვე დაქორწინებულან. ზურაბი აღებ-მიცემაში იმოდენათ ყოფილა წინ წასული, რომ მას ვაქრობა ახალციხეს გარდა ქართლშიაც ჰქონია დაწყობილი და გორში ამათ ისე ჰქონიათ წარმოება მოწყობილი და დაწინაურებული, რომ უკანასკნელ საყოველთაო საცხოვრებელ ბინათაც გორი ამოურჩევიათ. გორში უცხოვრიათ, იქვე დაბერებულან და იქვე გარდაცვლილან. როგორც ვსთქვით, ზურაბის გარდაცვალების წელნი არ სჩანს, ამის მეუღლე მარიამი-კი 1732 წ. გარდაცვლილა.

ამ ზურაბის და მარიამისაგან 1696 წ. დაბადებულია გიორგი ზუბალაშვილი. გიორგი გორში აღზრდილა, იმ დროის კათოლიკის მოძღვართაგან ქართული წერა-კითხვა შეუსწავლია, შემდგომ სწავლისა ვაქრობისთვის მოუკიდნია ხელი და თავისს უკანასკნელ დღემდე ვაქრობის ასპარეზზედ დარჩენილა. იმ დროს, ქართლი ნელ-ნელა მოშენებას ეძლეოდა, ხალხი წელში მაგრდებოდა და ამიტომ მრეწველთა და ვაჭრებსაც ბედი ულიმდებოდათ. ყველა საქმეთა უკეთ აღებ-მიცემა ფეხს იდგამდა, გორის ვაჭრებმა თავისუფლად იწყეს აქეთ-იქით მგზავრობა და აღებ-მიცემობა. ასეთმა გარემოებამ გიორგი ზუბალაშვილსაც კარგათ შეუწყო ხელი და ამის საქმეები უფრო კარგად წავიდა, რადგანაც მას ამისთვის თანხაც ჰქონდა და ამ წარმატებისთვისაც ძალაც მოსდევდა. მოწიფულობის დროს, გიორგი გორში დასახლკარდა და მეუღლეთ შეირთო, იმ დროის ქართველ კათოლიკის ქალი თამარი. ამ ქალის ვინაობა ჩვენთვის უცნობელია, ხოლო ის-კი კარგად სჩანს, რომ იგი, ქ. გორის მკვიდრთაგანი უნდა ყოფილიყოს. ქართველ კათოლიკეთ შემცნეული ოჯახის ასული.

ამას იმ დროის გორის ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარიც ამტკიცებს: იგი, გიორგისა და თამარს გორის მკვიდრთაგანს. სთელის, მათ სამშობლოთ იგი მიაჩნია. ამიტომ ჩვენ აქ ვიტყვით, რომ გიორგი და თამარი გორში არ ყოფილიყვნენ დაბადებულნი, უამისოდ იმ დროის ლათინის მოძღვარი გიორგისა და თამარს გორის მკვიდრთაგანათ არ ჩასთელიდა, ამათ სამშობლოთ გორს არ აღიარებდა, რადგანაც მათ ჩუეულება ჰქონდათ, რომ სადაც უნდა ვინმე კათოლიკე მოენათლათ, ან ჯვარი დაეწერათ და გინდ დაესაფლაეებინათ, იმას ისინი აღნიშნავდნენ საკუთარი სახელის მოხსენებით, იმ თემის, ქალაქის, დაბის და სოფლის სახელებით, სადაც აღნიშნული პირი დაბადებულია. ეს ჩუეულება მათ თვით მონათელის დაქორწინების დროსაც კი ჰქონდათ მიღებული. მაგალითებრ: 1784 წ. „მოგნათლე სჯულიერის დედამისსაგან უმაწვილი იყანე. რომლის სვინათ იუო კლდედი სვიმონა, შავშელი სტეფანე, ხანდაკელ სლავიანე, ცხინვალელ პეტრე, ოქრო ბაგეთელა გიორგი“ და სხვანი ამ გვარნი. ამას ჩვენ აქ თამამად ვიტყვით, რადგანაც თვით ამ გიორგის ბიძის, ანუ სახლიკაცს, მერაბს, გორის პატრი ხიზაბავრელად მოიხსენებს, რადგანაც მერაბი მხოლოდ ხიზაბავრაში დაბადებულია, თორემ აღზრდით ქართლში აღზრდილა და 1781 წ. გარდაცვლილა 80 წლისა, ე. ი. დაბადებულია 1700 წ. სახლისკაცობის მხრით ჩვენ აქ ამ მერაბზედ ვერას ვიტყვით, იქნება ეს გიორგის ღვიძლი ძმა იყო, ვინ იცის.

გიორგის და თამარს 1734 წ. დაებადათ შვილი, პეტრე. ჩვენ არ ვიცით პეტრეს შესახებ, თუ ეს მათი სიყმის შვილი იყო, თუ მეორე და მესამე. ამ დროს, გორის კათოლიკეთ ეკლესიის მღვდელათ ყოფილა ფელიქს ანტონი, რომელსაც პეტრე მოუნათლავს და ამ უმაწვილის მონათელის ცნობა გორის ეკლესიის კონდაკშიაც მოუტყევია. იქ ასე სწერს:— „ფელიქს ანტონიუმ გოჯიელმა, გორის კათოლიკეთა ეკლესიის მოძღვარმა, ამ (გორის) სამშობლს შვილებს თამარს და გიორგის: ზუბალავს მოუნათლე შვილი პეტრე 1734 წ.“ პეტრეს შემდეგ,

გიორგის და თამარს 1736 წ. დაბადებით მეორე ვაჟი-შვილი სახელად ფელიქსი უწოდებით. ამ დროს გორში მოძღვრათ ყოფილა ანჟელო მარია ვილათელი. ამ პატრს მოუწნათლაც. 1737 წ. დაბადებული ვაჟის შვილი, სახელად ფრანცისკე უწოდებით. 1740 წ. დაბადებით ასული, ანნა, ამ დროს მოძღვრათ ყოფილა სერაფიონ მელითელი, ნათლიათ ყოფილა ელენე ზუბალაშვილისა. 1747 წ. დაბადებით ვაჟი-შვილი ივანე, მოძღვრად იგივე ყოფილა. 1750 წ. დაბადებით ასული, სახელად მარია უწოდებით, ნათლიათ ყოფილა მერაბ ზუბალაშვილი, იგივე სერაფიმ მოძღვარი ყოფილა ამ დროსაც.

გიორგის და თამარის შვილებათ ჩვენ მარტოდ ეს პირები მოვიპოვეთ და მათი სახელები. ამათ ძეთა სჩანს კიდევ ერთი ვაჟი-შვილი: სახელდობრ იერონიმე, მაგრამ მის დაბადების დრო ჩვენთვის უცნობია. აზრი არის, რომ იერონიმეს გარდა გიორგის და თამარს სხვა შვილებიც უნდა ჰყოლოდეს, ხოლო ამათ ცნობა-კი ჩვენ არ გვაქვს და რომ უნდა ყოფილიყვნენ, ამას კი ექვი არ უნდა, რადგანაც 1740—50 წლებში, გორში და სხვაგანაც კათოლიკე ზუბალაშვილების ერთი სახელის მექონი პირნი მრავლად სცხოვრებდნენ, როგორც კაცებში, ისევე ქალებში. ამათი ასული ანნა, ჩვილი გარდაცვლილა 1741 წ. ამას გორის იმ დროის პატრიც ამოწმებს. ერთი შვილიც ამავე მშობლებისა გარდაცვლილა 1771 წ. ამის სახელს, იმ დროის მოძღვარი არ ასახელებს. მარტოდ ასე მოწმობს:—„1770 წ. გარდაიცვალა გიორგის შვილი“. ხოლო ვინ იყო ეს, ქალი თუ ვაჟი, ამაზედ არას სწერს; თუ ეს მოწმობა მართალია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გარდაცვალებული შვილი მცირე წლოვანი არ იქმნებოდა, რადგანაც გიორგი ზუბალაშვილი, მოხუცებული, 74 წლის იყო. თვითონ ეს მოხუცებულიც მალე გარდაიცვალა, წლის თავზედ 1771 წ. 75 წლისა. ხოლო რომელ თვეს, ეს კი არ არის მოხსენებული. გიორგის მეუღლემ 15 წლით მეტი იცოცხლა თავის მეუღლეზედ და გარდაცვლილა 1785 წელს 70 წლისა. აქედამ სჩანს, რომ გიორგის ქალი, მეტად ახალ-გაზრდა

შეუერთავს ცოლად, ასე რომ ჩვენ შეგვიძლია თამამად ვსთქათ, რომ გიორგის და თამარის ქორწინება 1831 ან 32 წ. უნდა მომხდარიყოს, რადგანაც ამ წლებს ქალი 16—17 წლის იქმნებოდა და კაცი-კი მეტის ხნის. ჩვენ იმასაც თამამად ვიტყვით, რომ 1734 წ. დაბადებულთ პეტრე სიყმის შვილი უნდა იყოს და ივანე კი მეშვიდე შვილი.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა აქ მოთვლილი პირები სულ გორში გარდაცვლილან და იქვე დაუსაფლავებიათ. ივანე ზუბალაშვილი გახლავსთ პაპა სტეფანე ზუბალაშვილისა. რადგანაც აქ უკვე ცნობილია ივანე ზუბალაშვილის წინაპარნი, ამიტომ ჩვენ ივანეს მამის თანამედროვე ზუბალაშვილებზედაც ვისაუბრებთ, მერე ივანეზედ გადავალთ. ეს ჩვენთვის მიტომ უფრო გახლავსთ საჭიროთ, რადგანაც გიორგი და მის მამის თანამედროვე ქართველ კათოლიკეთ ზუბალაშვილების ცხოვრება და საქმეები მეტად მჭიდროთ არის დაკავშირებული როგორც ზურაბის ოჯახთან, ისევე გიორგის, მის შვილის ივანესი და მასთან იმ დროის გორის მთელ ქართველ კათოლიკეთ ყოფა ცხოვრებას და მათს პირობებთან.

გიორგი ზუბალოვის და მის მამის ზურაბის თანამედროვე პირად რამდენიმე გვამი სჩანს ზუბალაშვილებისა და ერთი ამათგანი გახლავსთ მერაბ ზუბალაშვილი. მერაბი 1700 წელს დაბადებულა, გიორგი ზუბალაშვილზედ 5 წლით გვიან. ჩვენი საგნის ცნობები რომ არ აირიოს, ვიტყვით, რომ XVIII საუკ. ნახევარს, ერთიკ სხა მერაბ ზუბალოვი სჩანს, რომელმაც XIX საუკ. პირველ რიცხვებამდეც მოაღწია, ხოლო სად გარდაიცვალა და რა ხნის, ამის არა ვიცით-რა. პირველ მერაბის შესახებ ზოგიერთი რამ ცნობები გვაქვს: როგორც სჩანს, მერაბი ხიზაბაფრაში უნდა იყოს დაბადებული, რადგანაც გიორგი მოძღვარი ასე მოიხსენებს მას: „1767 წ. ნათლიათ უოფილი მერაბ ზუბალაშვილი, ხიზაბაფრელი“. ესევე მერაბი და ამის მეუღლე ელენეც ხშირად ყოფილან ნათლიათ, არამც თუ უცხო პირების, არამედ თავიანთი მეგვარეების, თვით გიორგის და თამარის შვილებიც მოუწათლავესთ. მერაბი გარ-

დაცვლილა 1781 წ. 80 წლისა. ამის მიცვალების დროს გორის კათოლიკეთ მოძღვარიც ასაბუთებს, რომ „1781 წ. მერაბი ზუბალაშვილი ხიზაბაყრელი გარდაცვლილა 80 წლისა“. მერაბის შემდეგ 1783 წ. გარდაცვლილა ამის მეუღლე ელენეც 70 წლისა.

მერაბის და მის მეუღლის ცხოვრებას და მოქმედების ცნობებს ჩვენ იშვიათად ვხვდებით, ის-კი კარგათ სჩანს, რომ ამათ მეტად დაახლოვებული კავშირი ჰქონდათ გიორგი და თამარ ზუბალაშვილის ოჯახთან, ესენი ერთმანეთის ახლო ნათესავები უნდა ყოფილიყვნენ. მერაბის მამათ ჩვენ მიგვაჩნია იოსებ ზუბალაშვილი, რომელიც XVIII საუკ. დასაწყისს, სამცხიდან ქართლში გადმოდის და 1770 წლამდე გორში სცხოვრებს. ამ მერაბს და ელენს რამდენიმე შვილი მისცემიათ, ვაჟი და ქალი. ამათ შვილების ცნობები ჩვენ არ გვაქვს, არ ვიცით, თუ რამდენი შვილი ჰყვანდათ, უშვილობა კი არ შეიძლებოდა, რადგანაც ამათ დროს, გორში კათოლიკენი მრავლად იყვნენ, გარდა ამისა მოხსენებულია, რომ მერაბის ვაჟი ივანე გარდაიცვალა 1780 წ. გორში. მერაბი სახელოვანი კაცი ყოფილა, მეფე თეიმურაზ და ერეკლე სცნობია. მეფე და ბატონიშვილები მას პატივს სცემდნენ. იგი სიბერეში კუტათ ჩაფარდნილა. კუტათ კარგა ხანს ყოფილა, ეს ამბავი მეფე თეიმურაზმაც იცოდა და ამიტომ პატივსაც ანიჭებდა ყოველწინაირის მხრით. მერაბი მეფის წინაშე მეტყველებსაც იჩენდა და კათოლიკობაზედ თავისუფლად ესაუბრებოდა. მერაბისავე თანამედროვე პირად მიგვჩნია ინდრია ზუბალაშვილი, რომელიც ცნობილი პირია მეფის ერეკლის და გიორგის წინაშე; იგი გორში სცხოვრებდა და იყო წარჩინებული ქართველი. ამის გარდაცვალება 1793 წ. მიეწერება. ამ ანდრიას გარდა, 1770 წლებში, მეორე ანდრია ზუბალაშვილიც იყო, ძე იაკობისა.

იოსებ ზუბალაშვილი, იოსების მეუღლე ყოფილა ლალე-ბა, მათი შვილი გიორგი დაბადებულა 1776 წ. ამას მოწმობს

გორის კათოლიკეთ მოძღვარი პატრი ანდრია. იოსებისავე ასული ანა 1787 წ. იოსების ასული მარიამი გარდაიცვალა 1772 წელს. ეს იოსები 1762 და 1775 წ. ყმაწვილებს ნათლავს, იგი შენიშნულია, ვითარცა ქეშმარიტი ქრისტიანი, კათოლიკი, ამის გარდაცვალება მიეწერება 1795 წლებს. ამ იოსების გარდა, სხვა იოსებიც სცხოვრებდა, რომელმაც XIX საუკუნის 1830 წლებამდესაც მოაღწია. ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ 1776 წ. იოსებს უკვე შვილი უჩნდება და მეორე, იოსები-კი ძე იაკობისა ჯერეთ გაჩენილიც არ იყო. 1750 წ. გარდაცვლილა ქალია ზუბალაშვილისა, ხანში შესული. XVIII საუკუნეში სჩანან კიდევ შემდეგი ქალები ზუბალაშვილებისა: მარიამი—გარდაცვალებულა 1746 წ., ანა-1752 წ., მარიამი—1752 წ., ვისი შვილები არიან. ან ვის ოჯახს ეკუთვნიან, ეს არ სჩანს.

XVIII საუკუნის პირადე უნდა მივიღოთ გიორგის შვილი ფრანცისკე, რომელიც შენიშნულია, როგორც მტკიცე კათოლიკე, მფარველი კათოლიკეთ, მრავალ ტყვეთა დამხსნელი და მომნათლავი მათი; პატიოსანი პირია, თავისს დროის ყვალად და ღვიძლი ძმა ივანე ზუბალაშვილისა. ამის ასეთს თვისებას, თვით გორის კათოლიკეთ პატრიც ასახელებს. ასეთის საქმეთა პატივისცემით მოიხსენებენ მას 1784 წ. ქ. გორს. XVIII საუკუნის ზუბალაშვილების ხნიერ პირთა ცხოვრების შესახებ მოვიყვანთ შემდეგს ცნობას;

მეფე თეიმურაზის ბრძანებით თბილისიდან და გორიდან ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი დევნილ იქმნენ. მრევლიც უღეთით დასაჯეს. პატრები ახალ-ციხეს გადავიდნენ, იქ დამკვიდრდნენ. თეიმურაზის სიკვდილის შემდეგ, მეფე ერეკლემ თავისს და ანა გაგზავნა ახალ-ციხეში და პატრებს სთხოვა თბილისსა და გორში დაბრუნება. მასთან დაპირდა: „ეკკლესიებს დაგიბრუნებთ. ეგელა ზარალს აღგიდგენთ, ულუფასაც დაგიბრუნებთ, თფონდ დაბრუნდით და საღვთს უპატრონეთ“ *) მა-

*) იხილეთ „ანდერძის წერილი“ 1870 წ. ეურ. „ცისკარი“.

შინ საშინელი ქარიც მძვინვარებდა ხალხში. პატრებმა შე-
ისმინეს თხოვნა და ქარაოლში დაბრუნდნენ. სხვათა შორის,
ერთი დაბრუნებულთაგანი პატრი გიორგი შემდეგს სწერს:

„თეიმურაზ მეფისაგან პატრების განდევნას და ეკკლესიების წარ-
თმევის შემდეგ გორის ეკკლესიად იქმნა დაშენილი გიორგი ზუბა-
ლაშვილის სახლი. როცა მეფე ერეკლეს თხოვნით, მე გორში მო-
ვედი, მაშინ გიორგი ზუბალაშვილის სახლში მონათლე ანდრია
ზუბალაშვილი, დაბადებული 1767 წ. პატრი გიორგი მთავრინელი.
ამავე პატრს აქ, ამავე გიორგის სახლში მოუწოდებდა თამარი,
ელენე და სხვანი. იგივე სწერს;—“1764 წ. მე რომ ახალ-ცი-
ხეს მოვედი, მაშინ აქ, ზუბალაშვილებში შემდეგი პირი ვნახე: გი-
ორგი, მერაბი, იოსები, ივანე და ფარდენი“. აქ ყველა არ არის
მოხსენებული, ისინი არიან, ვინც მის დროს გორში იყვნენ
და ანუ მოწოდებულაში შესულნი, მცირე წლოვანთ იმ დროის
გორში არ ყოფილთ კი არ მოიხსენებს. შეძლების და გვართ
ჩვენ შევკრიბეთ იმ პირთა ზუბალაშვილის ცნობანი, რომელ-
ნიც-კი 1700 წლიდან 1800 წლებამდე, ანუ საქართველოს
რუსეთთან დაკავშირებამდე დაბადებულან და გარდაცვლილან,
ზოგ ამათვანმა XIX საუკ. პირველ რიცხვებსაც მოესწრნენ
და მიტომ ესენი ქვემოთ იქმნებიან მოხსენებულნი. ესლა-კი
ჩვენ შეუდგებით გიორგის და თამარის შვილს ივანეს და მისს
ცნობებს.

ივანე გიორგის ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1747 წ. ამ
რიცხვს ცხადათ ამტკიცებს გორის ეკკლესიის „კონდაკიც“.
ივანე აღზრდილა გორში მშობლებთან, დროს მიღწეული მი-
უციათ იმ დროის კათოლიკის ეკკლესიის სკოლაში სასწავ-
ლებლათ. აქ მას უსწავლია ქართული წერა-კითხვა, ლათინუ-
რი, ზოგი-რამ საქირო ლოცვები და შემდგომ სწავლისა, აღებ-
მიცემას მოჰყიდა ხელი. ეს უკვე 28 წლის ხელოვანი ეპარქი
იყო, რომ მამა მოუყვდა 1771 წ ივანე ზუბალაშვილს, აღრიდ-
განვე შეეცყო გარდამეტებული ენერგია და რამდენიც ხანში
მიდიოდა, იმდენი ეს თავის ეპარქიას უფრო აფართოვებდა,
მას გორში ჰქონდა რამდენიმე სავაქრო და ასევე თბილისში,

გარდა თბილისისა და გორს, ეს მოგზაურობდა ოსმალეთს, სპარსეთს, რუსეთს და სხვაგან, მცირედ რუსული ენაც შეისწავლა და იქიდან შემოჰქონდა საქართველოში დიდი ძალი საქონელი. რასაკვირველია ის საქონელი, რაც საქართველოში არ იშოვებოდა და იქ გაჰქონდა კიდევ ის ნაწარმოები, რაც საქართველოში მოდიოდა და მათში-კი არ იყო. ივანე ზუბალაშვილი თავისს დროის კვალად ისეთ სახელოვან პირათ გარდიქცა, რომელიც ადვილად დაუახლოვდა იმერეთის მეფე სოლომონს II-ს, სამეგრელოს მთავარს, გურიის, აფხაზეთის და სვანეთისას. ამ მთავრების სასახლის ვაჟართაც ის ირიცხებოდა, ყველა საჰირო, სახმარი ნივთეულობა, ამას მიჰქონდა სასახლეში. ივანეს, ამიტომ მთავრები და ბატონიშვილები დიდათ აფასებდნენ და პატივს სცემდნენ, რაც ხანი გადიოდა, მით ივანეც, როგორც ქონებრივ იწევდა მაღლა, ისევე გამჰქრიახობით, სხვა და სხვა სამრეწველო საქმეებთა და მაზანდების ცოდნის მხრით.

ჩვენის ძველის დროის ცხოვრების წეს-ჩვეულების თანხმად, ივანე ზუბალაშვილმა 20 წლისამ მეუღლეთ შეირთა გორელი ქალი. ვისი ქალია ჩვენ არ ვუწყით, ის-კი სჩანს, რომ იგი, იმ დროის, საუკეთესო ოჯახის ქალათ ითვლებოდა. პირველი შვილი მიეცა 1770 წ. გაბრიელი. 1772 წ. მიეცათ მეორე შვილი, ანდრია, რომლის მონათვლასაც გორის ეკლესიის კათოლიკეთ პატრი სტეფანე ამოწმებს. შემდეგ ამისა მისცემია რაფიელი 1780 წ., პეტრე—1785 წ. ამის დაბადებას და მონათვლას კარგად ამოწმებს იმ დროის კათოლიკეთ მოძღვარი, ანტონ ფრანცისკელი. პეტრეს შემდეგ, დაიბადა იაკობი 1792 წ.; იაკობის შემდეგ სტეფანე 1794 წ. ამათ დაბადებას და მონათვლას იმ დროის მოძღვარი ბერნარდე ამოწმებს. 1797 წ. დაბადებულია პეტრე-პავლე. ამასაც ბერნარდე ამოწმებს, მისცემიათ კიდევ თამარი, რომლის დაბადება არ სჩანს, გარდაცვალებულა 1798 წ. დავითი, დაბადება არ სჩანს, გარდაცვალებულა 1817 წ. მიქელი—დაბადება არ სჩანს, გიორგი—დაბადება არ სჩანს, ორი თუ სამი

ქალები ჰყოლია, მაგრამ ჩვენ არც ამ ქალების სახელებით

ივანეს ოჯახი თავის დროის კვალად საქართველოში დიდს და მასთან ქებულ ოჯახათ ითვლებოდა. მათს ოჯახში ყოველი სანოვაგე სიუხვით მოიპოვებოდა, ეს როგორც მაშინ იცოდნენ, გარდა ამისა, ივანე და მისი მეუღლე მეტად ქეშმარიტი ქრისტიანებიც ყოფილან, დიდათ ჰყვარებიათ გლახაკთ შემწეობა, ღარიბთა და დაფრდომილთა შებრალება, მათს სახლს ვრდომილი ისე არ ნახავდა, რომ მოწყალება არ მიეღოთ. ცარიელს არავის გაუშვებდნენ. მაშინდელი გორის კათოლიკენი ქებულნი იყვნენ ამ სანაქებო საქციელით, გლახაკთ მწეობით ივანეს ოჯახი სახელოვნებდა. მათი შეილების აღზრდის, გამოწვრთნის და ცხოვრებაში გამოყვანის საქმეც ისე ჰქონდათ მოწყობილი, რაც ადამიანურს წესებს და შთამომავლობის განკაცებას კარგად უწყობდა ხელს. ასეთ გაბრწყინვალეულის ოჯახის დედა ანასტასია გარდაიცვალა 1802 წ. დაბადებიდგან სიკვდილამდე რამდენი ხნისა იყო, ეს არ სჩანს. როგორც ამ ქალს, ისევე ივანე ზუბალაშვილს მრავლად უნათლავთ სხვა და სხვა ოჯახის შვილები. ნათელ-მირონობა, ამათ ძლიერ ჰყვარებიათ. ანასტასიას შემდეგ 1817 წ. გარდაიცვალა ივანე ზუბალაშვილიც— 71 წლისა. გარდაცვალება ივანე და ანასტასიასი—გორს მომხდარა. ესენი მტკიცე წევრებათ ირიცხებიან გორის ეკკლესიის „საყრდისის ძმობის“ ქუთაისის ეკკლესიის, ახალციხის და სხვა ეკკლესიებისთვისაც. მრავლად უძლევიან შეწირულება. XVIII საუკუნის ნახევარს სჩანს კიდევ დავით ზუბალაშვილი, რომლის ასული ნათელა 1784 წ. გარდაიცვალა ქ. გორს.

ივანეს შვილს ანდრეას მისცემია გრიგოლი, ივანე 1817 თეკლე 1820 წ. გრიგოლი და მარიამი გარდაცვლილან 1823 წ. გიორგის: ანასტასია, სიმონი, ალექსანდრე, იოსები, ნიკოლოზ, ივანე. გიორგის მეუღლე ანნა მიიცვალა 1806 წ. იაკობს:— ლევანი, ალექსანდრე, კონსტანტინე, ალექსანდრე მიიცვალა 1825 წ. მიქელს: ზაქარია თომა, ალექსანდრე.

სიანან კიდეც მიხეილ და თამარ ზუბალაშვილები და მათი შთამომავალნი, რომელნიც XIX საუკუნეში სკოცხოვდნენ: ბარბარე 1831 წ. გიორგი 1818 წ. სალომე, ელისაბედი, სოფიო მიიცივალა 1831 წ. სხვა შვილებიც ჰყოლიათ, ჩვენ ამის არაფერი ცნობა გვაქვს. უნდა ვსთქვათ, რომ აქ მოხსენებულ ექვს ძმა ივანეს შვილებში იაკობი არის მეოთხე შვილი ივანესი. ამ იაკობის შვილის შვილია სტეფანე ზუბალაშვილი და დღევანდელი ამისი სახლისკაცები. მეექვსე შვილის პეტრეს ცნობებისაც არაფერია დაშთენილი. უნდა ვსთქვათ, რომ რაც ზუბალაშვილების გვარის წევრნი მართლმადიდებლობიდან კათოლიკობაზედ გადავიდნენ, მისს შემდეგ უნდა იქმნეს გასული 270 წელიწადია ასე რომ, დღევანდელ ახალ-გაზდათ ზუბალაშვილების შთამომავალნი მეშვიდე ან მერვე თაობათ უნდა მივიღოთ.

როგორც სიანს XVIII საუკუნის ნახევრამდე, საქართველოში ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძლიერ მრავლად ყოფილან გავრცელებულნი და მათში მრავალნი ერთმანეთის თანამოსახლენიც, თანამოსახლეთ რიცხვი ისე ყოფილა მრავლად, რომ ხშირად ორს ძმის შვილებში ორი და სამი თანამოსახლენი ყოფილან. ამის მიზეზი ცხადია, რადგანაც კათოლიკეებში ძლიერ მრავალს ჰქვიათ ერთი და იმავე პირის სახელები, მათში მცირე რიცხვი იხმარება სახელებისა და მიტომაც არის, რომ ერთის სახელის მექონ პირებს კაცი ისე მრავლად და ხშირად შეხედება, ეს სხვა ხალხში ასე არ არის. რაც შეეხება ზუბალაშვილების თანამოსახლეთ თანამედროვობას, ეს-კი სხვაფერ არის, თანამოსახლენი არიან დროულნი, ხნიერნი, ქაბუკნი, ახალ-გაზრდანი და ყმაწვილნიც. როგორც აღვნიშნეთ, ივანე ზუბალოვს თავისს მრავალს რიცხვ შვილებზედ მეტად დიდი გავლენა ჰქონია და მიტომ მისი შვილები მომავალშიაც ცხოვრების ასპარეზზედ მოხერხებულ ენერგიულ პირებათ აღმოჩენილან. ასეთის თვისებისა ყოფილა იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, რომელმაც, თავისს დროის კვალათ, ქართველთ წინაშე საკმარისი მხნეობა გამოიჩინა და

მით ასახელა თავისი თავი და ოჯახიც. აქ იაკობის შესახებ გავჩერდებით და ისევ ზუბალაშვილების გვარის წევრთა სიმრავლეზედ გადავალთ.

კათოლიკე ზუბალაშვილების აღორძინების და დაწინაურების დროსვე, თფილისში, ვახტანგ მეექვსის კარზედ სცხოვრებდა მღვდელი, გიორგი ზუბალაშვილი, სარწმუნეობით მართლ-მადიდებელი, თავის დროის კვალად, დიდად მომზადებული და განთქმული. ეს მღვდელი ჩვენ ისტორიაში 1690 წლიდან სჩანს, იგი დაახლოებული მეგობარია ვახტანგ მეფის და ყველა მისს სამწიგნობრო საქმეებშიაც დიდი თანამგრძნობელი. ეს მღვდელი გიორგი ზუბალაშვილიც ქართლელი ყოფილა, ხოლო თფილისში აღზრდილა, კათალიკოზის კარზედ, მღვდლად კურთხევის შემდეგ-კი თფილისში სცხოვრებდა, ფიქრი არ უნდა, რომ ეს მღვდელი, როგორც ქართლელი, გორელიც იქმნება, მონათესავე იქმნებოდა იმ დროის კათოლიკე ზუბალაშვილებისა. ამ მღვდლის ცხოვრების ცნობები 1730 წლის შემდეგიდამ აღარ სჩანს, ვგონებთ რუსეთში გადაჰყვა 1721 წელს ვახტანგ მეფეს. ამას ექვი არ უნდა, რადგანაც გიორგი ზუბალაშვილი, როგორც თავისს დროის მწიგნობარი პირი, ვახტანგ მეფეს, დიდათ ეხმარებოდა 1707 წ. თფილისის სტამბის გახსნაში. იმან კარგად იცოდა სასტამბო საქმეთა ოსტატობა და ვითარება. წიგნების ბეჭვდას, როგორც ნიკოლოზ თფილელი მიტროპოლიტი განაგებდა, ისევე გიორგი ზუბალაშვილი შრომობდა. პირველად ქართული წიგნების ბეჭვდა თითქმის ამათი ზედამხედველობით იწყეს, ამას გარდა, გიორგი მღვდელი ვახტანგს და მისს შვილს ისტორიული და გეოგრაფიული მასალების შეკრებას და ანუ სხვაშიაც ეხმარებოდა. რუსეთში გარდასახლების შემდეგ, საუბედუროთ ამ მღვდლის ცხოვრების ცნობები სრულიად დაჩრდილულია, იგი აქა-იქ სახელით მოიხსენება ვითარცა მწიგნობარი, ანუ როგორც მოხსენებულია: „გიორგი მღვდელი ზუბალაშვილი, მწიგნობარი“. ამას ჩვენ შიტომა ვფიქრობთ, რადგანაც ვახტანგ მეფის თანამხლებლებში, მართოდ ეს მღვდ-

ლი სჩანს. ამას გარდა გიორგი არაფერ არის, თუმცა ვახტანგ მეფეს, ჩვენდა საუბედუროდ 3000 ქართველი გადაჰყვა, ეპისკოპოსი, არქიმანდრიტნი, ბერნი, მღვდელნი და დიაკონნი.

გიორგი ზუბალაშვილის საქართველოში ცხოვრების შესახებ დარჩენილია ორი „გუჯარი“, რომელზედაც იგი ხელს აწერს ასე: „გიორგი მღვდელი ზუბალაშვილი“. გუჯრები დაწერილია 1700 წლებში, იგი თავის შინაარსით საკანონო მხარეს ეხება და აქედგან კარგად სჩანს, რომ მას იურიდიულ ასპარეზზედ საკმარისი აღვლილი ეკავებოდა. უამისობა არ შეიძლებოდა, რადგანაც მოძღვარი, თუ სახელოვანი იყო მეფის წინაშე, მომქმედი და მცოდნე მუშაკი, იგი ასეთ საქმეთა, ანუ საკანონდებულო ასპარეზზედაც გავლენიანი პირნი იქმნებოდა. სამწუხარო აქ ის არის, რომ ასეთ პირთა ცხოვრების ცნობების შესახებ, ჩვენ ბევრი არაფერი გვაქვს. ამის უმთავრესს მიზეზებათ ჩვენ მიგვაჩნია ის სამწუხარო ქართველთა პატარა ემიგრაცია, რაც ვახტანგ მეფის დროს მოხდა და რამაც დიდი თავზარი დაატება საქართველოს. ექვი არ უნდა, რომ დღეს, რუსეთში, სადმე ამ გიორგი მღვდლის შთამომავალნი იქმნებიან კიდევ დაშთენილი, ხოლო იგინი სრულიად გადაგვარებულნი, გარუსებულნი იქმნებიან. ამ მღვდლის გარდა, მართლ-მადიდებელნი ზუბალაშვილები სხვებიც ყოფილან, მაგრამ მათზედ ცნობა არ არის დაშთენილი, ის-კი ექვს გარეშეა, რომ ესენი სახლი-კაცები უნდა იყვნენ კათოლიკე ზუბალაშვილებისა.

როგორც ვსთქვით, გორში მცხოვრებ ზუბალაშვილების გამრავლების საქმე 1700 წლიდანვე კარგად წასულა, ისე, რომ 1750 წლებში, გორში უკვე რამდენიმე ოჯახი სცხოვრებდა კათოლიკე ზუბალაშვილებისა. ყველა იგინი ვაჭრობას მისდევდნენ, იმ დროის ქართლის სოფლებში ამათ აღებ-მიცემა საკმარისად განავრცეს, ამათგან ბევრმა გორელმა შეისწავლა აღებ-მიცემა და აქა-იქ მოგზაურობა. რაც შეეხება ზუბალაშვილების ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ უპირატესობას, ეს-კი ცხადია, იგი, როგორც სხვაგანაც გვითქვამს, მიეწერება კათო-

ლიკის მხნე მღვდლების მოქმედებას, მათს აუცილებელს წეს-
დების საჭირო მუხლს შეადგენდა ის გარემოება, რომ ვისაც-
კი კათოლიკობას მიაღებინებდნენ, მის განკაცებას და აღორ-
ძინებაზედაც იმდენს იმეცადინებდნენ, იმდენს იშრომებდნენ,
რომ უკანასკნელ სხვა სარწმუნეობის პირებზედაც მაღლა
დააყენებდნენ; ამას ითხოვდა მათის ქრისტიანური მოთხოვნი-
ლება, კათოლიკის სარწმუნეობის გავრცელების ინტერესები,
რითი გახდებოდა კათოლიკობა და ან თვით კათოლიკობის
შალიარებელთ წინაშე შესამჩნევი და საყურადღებო, თუ-კი
იგი სხვების თანატოლა იქმნებოდა და მათზედ მაღლა არაფ-
რით მდგარი. მაშინ კათოლიკობა უმნიშვნელოთ დარჩებოდა,
მაგრამ არა, ეს ასე არ იყო, კათოლიკის სამღვდლოებამ
კარგათ იცოდა ესა და მიტომაც იგინი თავიანთ მრევლის
დაწინაურებას დიდს ცდასა და შრომას სწირავდნენ და მისს
მეოხებით, მართლაც მიზანსაც ახწევდნენ, სწორეთ ეს გარე-
მოება ჩაითვლება მიზეზად ზუბალაშვილების აღორძინების,
თვალის გახელის და ვაქრობის ასპარეზზედ დაწინაურებისა.

მეფე თეიმურაზ და ერეკლეს დროს, თფილისში, სცხო-
ვრებდა ერთი გამოჩენილი რომან ზუბალაშვილი.
თავისს დროის კვალად კაცი მწიგნობარი, ამ ზუბა-
ლაშვილს ფიქრობენ ვახტანგ მეფის თანამედროვე მღვდლის
შვილად. ჩვენ ამაზედ არას ვიტყვი, მართო ცნობებს მოგა-
ხსენებთ, დასკვნა-კი თქვენი იყოს. რომან ზუბალაშვილი თა-
ვისს დროს გამოჩენილ მესტამბეთ ითვლება, ანუ წიგნების
მბეჭდავთ. არ სჩანს ცნობები, თუ ამ პირმა სად შეისწავლა
ეს ხელობა, ან სად აღიზარდა, თავისს დროის კვალად-კი
მცოდნე პირათ ირიცხება სტამბის საქმის და წიგნის ბეჭედა-
ში. საუბედუროთ, ჩვენ არც ის ვიცით, თუ ეს რომანოზი
რომელ სარწმუნოებას აღიარებდა და ან რა დამოკიდებულება
ჰქონდა კათოლიკ ზუბალაშვილებთან, სახლიკაცი იყო თუ

ნათესავი. ზოგს ალაცს, ამ ზუბალაშვილს ძველებურის გვარით ზუბაშვილათაც იხსენიებენ. ახლების, ანუ ზუბალაშვილათ აღნიშვნენ მრავალნი და მათ შორის პროფესორი ცაგარელიც. აღ. ცაგარელს ერთს თავისს წიგნში აღწერილი აქვს ერთი ძველად დაბეჭდილის „სახარების“ წიგნი, რომელ აღწერაშიაც ერთი მონაწერი მოჰყავს მთლად, ეს წერილი „სახარების“ დასასრულს ყოფილა დაბეჭდილი და რომელი ცნობაც ცხადათ ხატავს ზუბალაშვილის ხელოსნობის ცნობას, ამ მაგალითად:

„На стр. 301 „განსრულდა ხელთა მესტამზე რომანოზ ზუბაშვილი; ზღაპის (матрицъ) მჭრელობით და ღაზის (стаканъ) მართელობით კარის საყდრის ხუცის დავით კეჟერაშვილი, რუსეთიდან მოვატანიეთ ქაღალდი, — და სხვა და სხვა ქაღალდი მოვაღის, — განა-ღა არა უფთისა სამდთოჲ საწერელისასა, ესრედ განმრავლება ვარჩიეთ.*) ამ ცნობიდან სჩანს, რომ რომანოზ ზუბალაშვილი მესტამზე ყოფილა, ე. ი. ამომწყობი და ამის ამხანაგი-კი დაზგის მმართველი (მაშინისტი) და ასოების ჩამომსხმელი (сЛОВОЛИТЧИКЪ). რომანოზ ზუბალაშვილი ბევრს სხვა და სხვა წიგნებზედაც არის მოხსენებული, რაც-კი მას ამოუწყვია და დაუბეჭდია, თითქმის ყველა წიგნებზედ არის მოხსენებული. ამის მოღვაწეობა სასტამბო საქმეებში მეფე ერეკლეს დროს იწყება და იგი გრძელდება კარგა ხანს, უკანასკნელად რ. ზუბალაშვილი იმერეთში გარდასახლდა. მიზეზი გადასახლებისა მრავალნაირია და ერთიც ის, რომ მეფე გიორგი აღრიდგანვე არ იყო თანამგრძნობელი ამის და კეჟერაშვილის, რადგანაც მათ ბევრს ლოცვის წიგნში არ მოიხსენეს მეფე გიორგიც, როგორც მემკვიდრე ტახტისა, ერეკლე მეფის შემდეგ.

რომანოზ ზუბალაშვილი იმერეთის მეფემ დიდის პატივით მიიღო, შეიწყნარა იგი ისე, როგორც დარბაისელი გვა-

*) Свѣденія о памятникахъ грузинской письменности А. Цагарели, вып. пер. Петербургъ 1986 г.

რის კაცი, მაშინ იმერეთს სხვანიც სცხოვრობდნენ ზუბალაშვილების, რომელთაც დიდი ადგილი ეკავათ არა მარტო იმერეთის მეფის კარზედ, არამედ სამეგრელოს, გურიის და სვანეთის მთავრების სახლთანაც-კი ჰქონდათ დამოკიდებულება და მათში ხშირად მოგზაურობდნენ. რომან ზუბალაშვილმა იმერეთშიაც იწყო წიგნების ბეჭდვა, ამის მოხსენებით იმერეთში უკანასკნელად დაიბეჭდა ერთი წიგნი 1811 წ. შემდგომ რომანოზ ზუბალაშვილის სასტამბო საქმეთა ასპარეზზედ დავით ზუბალაშვილი ჩნდება იმერეთში დავით ზუბალაშვილის ცდით იმერეთში ქართული წიგნები იბეჭდება 1818 წლამდე, შემდგომ ამისა-კი იხურება ქართული სტამბა და მით დავით ზუბალაშვილის ცნობებიც იკარგება, აღარ სჩანს, ესენი სტამბას ხან ქუთაისში აწარმოებდნენ, ხან საჩხერაში და ხან სოფ. წესს, რაქას.*) არ სჩანს კარგად, თუ ეს დავითი და რომანოზ ზუბალაშვილები უკანასკნელად სად სცხოვრობდნენ, სად და როგორ განვლეს თვისი დღენი. ისიც არ ვიცით, თუ რომანოზ და დავითი ნათესავები ხომ არ იყვნენ. ვგონებთ, დავითი რომანოზის შვილი უნდა იქმნეს. სხვა და სხვა წიგნებშიაც ასევე მოიხსენებენ დავით ზუბალაშვილს. მათსავე დროს, ქუთაისს, მეფე სოლომონის კარზედ სცხოვრებდა გიორგი ზუბალაშვილი, რომელმაც რუსული ენაც იცოდა, მეფესაც კარგად იცნობდა, იგი მონაწილეობას იღებდა იმერეთის დაკავშირებაში. ეს გიორგი ზუბალაშვილი უნდა გახლდესთ ივანეს შვილი, ქართლიდამ იმერეთს გადასახლებული XVIII საუკუნის ბოლოს, ან XIX საუკ. დამდეგს, პირველ წლებს.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ზუბალაშვილები XVIII საუკუნეში, ყველგან წარჩინებით ეძლეოდნენ ცხოვრებას და აღორძინებას, ამათ პატივს აგებდა მეფე ერეკლე, გიორგი, სხვა და სხვა ბატონიშვილები, იმერეთს სოლომონ მეფე პირველი, დავითი, არჩილი და ბოლომდე სოლომონ მეორე, სამეგ-

*) ისტორია ქართულის სტამბებისა, 1890 წ. თფილისი.

რელოს მთავარი, გურიისა და სვანეთის. გიორგის გარდა, იმერეთში სხვებიც უნდა იყვნენ, ხოლო ამათი ცხოვრების ცნობები 1820 წლიდან სჩნდება, თუმცა ისიც-კი სჩანს, რომ იმერეთის რუსეთთან დაკავშირების დროს, ქუთაისის რამდენიმე წარჩინებული ზუბალაშვილები სცხოვრებდნენ, ყველა მთავრებთან მათ მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ, სასახლის კარი მათთვის ღია იყო. მეფე ერეკლე საქართველოს ვაჭრებს ძლიერ პატივს სცემდა, პატივს სცემდა აგრეთვე ზუბალაშვილებსაც და ნამეტურ ანდრიას, ივანეს და მერაბს. პატივის ცემის მიზეზათ ამათი შეძლება და აღებ-მიცემა ზღუდოდა. ნამეტურ ის გარემოება, რომ ესენი იყვნენ ყოველთვის მეფის მორჩილნი, ერთგულნი და შეუძლოთა დამხმარენიც. მაგალითათ 1795 წლის უბედურების შემდეგ თფილისის ღარიბი ხალხი დიდს გაჭირებაში ჩავარდა, სახლ-კარდაქცეულთა და ქონება დამწვართ ცხოვრების მოსაწყობათ და განსაგრძობათ ბევრი-რამ აკლდათ. ამ გაჭირების დროს, გორში და თფილისში მცხოვრებთ ზუბალაშვილებმა იგულის მოდგინეს და ღარიბთა დასახმარათ ბევრი-რამ გამოიღეს, შეძლების და გვარად ესენი ეხმარებოდნენ ხალხს სახლ-კარის გასაკეთებელ მასალით, ზურით, ფულით, ღვინით და ნართით. ასეთმა საქციელმა იგინი გახადა საპატიო პირებად ყველას წინაშე, მეფილამ დაწყობილი ყველა პატივს სცემდა. როგორც ქართლში, ამ საერთო ღვაწლის ვარაზო დროის გაჭირვებულ ხალხთა დახმარების გამოსცემდნენ პატივს, ისევე უმზერდნენ მათ იმერეთშიც, იმერ მეფე, თავადნი, მოქალაქენი და გლეხნი. ასე იყო მაშინ ჩვენში, თუმცა დღეს-კი ნატამალობს.

საქართველოში, ქართველთ შორის, ამბათ არის დაშთენილი, რომ მეფე ერეკლემ ზუბალაშვილების თავის ნებით აზნაურშვილობით დაჯილდოვება მოისურვა და ამის წინადადება ივანე ზუბალაშვილსაც მოხსენდა.. ამ მოხსენების ისტორია ასეთი გახლავსთ: ივანე ზუბალაშვილმა 1797 წ. მეფე ერეკლეს რაღაც სათავაზო მიართო, მაშინ ჩვენში მეფესა და ხალხს შორის ადვილი წესები არსებობდა, ერის კაცი, ქვეყ-

ერდომი, თავად-აზნაურებს გარდა მოქალაქენი და გლეხნიც აღვილათ ნახავდნენ მეფეს და თავიანთ ცხოვრების შესახებ საჭირო ცნობებს მოახსენებდნენ, ასე იყო მაშინ ჩვენში, ამას მოწმობს ჩვენი ისტორია და ზეპირ-გარდმოცემა. ნამეტურ მეფე ერეკლე დიდს პატივს ანიჭებდა მოქალაქეებს, თფილისის მოქალაქეებს მეფის სახლში კარის კაცთა დაუკითხავათ, შეეძლოთ შესვლა, მეფის კარის კაცთ კი ყოველთვის აზნაურშვილები იყვნენ. თფილისის მოქალაქეთ პატივის ცემა მეფე ერეკლემ განაწესა და განამტკიცა, მინამდევ კი, ესენი არ სარგებლობდნენ ამ უპირატესობით, მათ სხვათერ უმზერდნენ. ვაჭრობას და ვაჭრებს დიდს თავაზს უწყევდა. ამის მიზეზი გახლდათ, რომ მეფის ბრძანებით ადრე გაათავადეს ხოჯიმიანსოვი, ამატუნი, ბებუთაშვილი, ასევე აზნაურობას ითხოვდნენ ბაბანაშვილი გლაზა (დღეს ბაბანასიანცი) და ფინთუაშვილი (დღეს ფითოვეი) ფითუაშვილმა მეფეს აწყენინა.

ერთხელ ვაჭარი ფითუაშვილი სავაჭროთ რუსეთს მიდიოდა, მეფე ერეკლემ ამას წერილი გაატანა ეკატერინა იმპერატრიცასთან, ფითუაშვილმა წერილი მიუტანა და გადასცა, რაის გამო იქ საჩუქარიც მიეღო, ხმაღედ დასაკერებელი ლენტე. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, ფითუაშვილი წარსდგა მეფესთან და გადასცა ყოველივე იქილგან გამოტანებული, თან დასძინა.

ეკატერინამ ეს და ეს წყალობა მიუცა და იმედი, რომ თქვენც რამე წყალობას მიზამთ.

— რა გნებავსთ? ჰკითხა მეფემ.

მან მოახსენა—აზნაურის შვილობაო.

მეფეს ამაზედ ჯავრი მოუვიდა და მრისხანებით მიუგო.

— გადი, შე ფინთო, აქედგანა, რომ ჩემმა თვალემა აღარ განახოს!—ეს გავიდა. მეფემ განაგრძო: მე, ჩემს მოქალაქეებს აზნაურის შვილებზედ მალლა ვაყენებ, იგინი შევმოსე ისეთის ღირსებით, რასაც აზნაურები დანატრულებულნი არიან, ეს არ იკმარა და თავის ნებით აზნაური შვილობა მომეცია! ეს ამბავი მთელმა ქალაქის ხალხმა შეიტყო და ესევე ამბავი კა-

რგად იცოდა ივანე ზუბალაშვილმა, ანდრიაშა მერაბმა, გიორგიმ და სხვათაც.

ამიტომ თუ რა მიზეზის გამო მოხდა მხოლოდ ივანე ზუბალაშვილის და მეფის შორის ასეთი საუბარი და რჩევა-კი ყოფილა 1797 წ. მეფე ერეკლემ უბრძანა:

— შვილო, ივანე, მე წადილი მაქვს, რომ თქვენი უხვი გული და ერთგული მორჩილება აზნაურის შვილობითაც დაღაჯილდოვო.

— ბატონის წყალობა და მფარველობა ღმერთმა არ მოაკლოს საქართველოს და ჩვენს ოჯახს, თქვენ კარგად ბრძანდებოდეთ და მოგახსენებთ მეფეო, რომ ჩვენთვის თქვენი დღეგრძელობა უფრო უმჯობესია, ჩვენ თქვენი კარგათ ყოფნის მეტი არა გვინდა რა.

— დიახ შვილო, ივანე, მეც მიტომ მსურს თქვენი პატივისცემა, რადგანაც მე კარგათ ვიცი თქვენი ერთგული სამსახური და ხალხის პატივისცემა. თქვენ ხომ შვილო! ძალით არა მთხოვთ, ამას, მე ჩემის ნებით და ჩემის სურვილით გეუბნებით, მეფის მოწყალება გინდ მცირეც რამ იყოს, მაინც მოწყალებათ მისათვლელია“.

— კეთილი, ნება თქვენი ასრულდეს მეფეო, თქვენს მოწყალებას ჩვენ ყოველთვის დიდს ნუგეშათ მივითვლით. თქვენ, ჩვენი დიდი იმედი და მფარველი ბრძანდებით. თქვენგან დაგვიბრუნდა კათოლიკეებს ეკლესიები, თქვენგან მოგვენიჭა დიდი მოწყალების მფარველობა და თქვენგანვე გვაქვს იმედი წარმატებისა, მიუგო ივანე ზუბალაშვილმა თავაზით და სიამოვნებით.

მეფეს ძლიერ მოეწონა ივანეს დარბაისელი საუბარი და სიტყვიერად ბრძანა სასახლეში ივანეს და მისს შვილების აზნაურობის ხარისხით დაჯილდოვება. ეს ამბავი ყველამ იცოდა, ხოლო მეფე ერეკლემ დროით არ შეასრულა სიტყვის აღსრულება, რადგანაც მან კარგათ იცოდა ივანეს თვისება რომ, ეს არ ჩქარობდა აზნაურობის მიღებას. მეფე მისს აზნაურშვილობას დიდის ამბით აპირებდა, რადგანაც ივანეს და მისს შვი-

ღლების აზნაურის ზარისხით დაჯილდოვებას, იმერეთის მეფე და მთავრებიც ითხოვდნენ. სამწუხაროთ, ამ დაპირების შემდეგ, ძლიერ მალე, მეფე კახეთს გაიხლათ, იქიდან თფილისს ველარ დაბრუნდა, ავად გახდა და ქ. თელავს, 18 იანვარს, 1798 წ. გარდაიცვალა, ველარ მოასწრო სიტყვით დაპირების გარეშე. წერილითაც აღსრულება... ამ საქმის აღსრულებას არც თვით ზუბალაშვილები გამოეყიდნენ, არ გამოეყიდნენ მით უფრო, რადგანაც მეფე ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ, საქართველოს სამეფო ოჯახის საქმეები ძლიერ აიწეწ-დაიწეწა, გიორგის გამეფებას ბევრი ეწინააღმდეგებოდნენ, ამათში ერივნენ ძლიერ ბევრი მოქალაქენი ქართველთა და ამათშივე იყო ივანე ზუბალაშვილი და მისი სახლი-კაცები. ესენი ხმა მალლა ამბობდნენ შემდეგს: — „მეფე გიორგი ვერ იმეფებს ერეკლეს შემდეგ“. ასეთი სიტყვა გახდა იმის მიზეზათ, რომ მეფე გიორგიმ გამეფების შემდეგ თავის სიძე ბარათაშვილი გააღიზინა კიდევ. არეფ-ღარევამ იქამდე მიაღწია, რომ აქ მალე საქართველოს სამეფოს ტახტის დასასრულმაც იჩინა თავი. მეფე ერეკლე დაასაფლავეს, მისს შემდეგ გამეფდა გიორგი XIII-ტე, მაგრამ ესეც სწეული აღმოჩნდა, ვერ იმეფა, შინაური და სამეფოს საქმეები ძლიერ აირ-დაირია. ივანემ, როგორც შორს მხედველმა, არ ინდომა მეფის შეწყუბება და ერეკლეს სიტყვიერად ნათქვამის საქმით აღსრულება, უძლური მეფის ძლიერ ერიდებოდა, ამოაბაში მეფეც სუსტდებოდა, საქმეებს ველარ ასწრობდა და 1800 წ. 28 დეკემბერს მეფე გიორგიც გადაიცვალა და მით მეფე ერეკლეს სიტყვა და ანდერძი ზუბალაშვილების გვარის შესახებ დარჩა შეუსრულებელი. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამ ამბის ცნობები ადრე საქართველოში ბევრს ხნიერს კაცს ეცოდინებოდა და თვით ზუბალაშვილებშიაც ხომ ცხადი საქმეა ეს ბევრს ეცოდინებოდა, რომ მეფე ერეკლემ მათ აზნაურის შვილობა დაჰპირდა, მაგრამ ამის შესრულება ველარ მოასწრო, რადგანაც მალე გარდაიცვალა.

ადგანაც სიტყვამ აქ ზუბალანთ გვარის გააზნაურებაზედ მოიტანა, ამიტომ აქ ვიტყვიდ მცირეთ შემდეგს:

მეფე ერეკლე ჰქვიანი, შორს მხედველი კაცი იყო, ამან პირველად თავისი ნიჭი ინდოეთს და ავღანისტანში გამოიჩინა, როცა ეს იქ სპარსეთის ჯარის მთავარ სარდლათ იყო, ამის ქებას მაშინდელი პარიჯის გაზეთებშიაც სწერდნენ¹⁾. შემდგომ ინდოეთის გალაშქრებისა, შაჰნადირისაგან კახეთს მეფედ ეს იქმნა დანიშნული. ამ გარემოებით ისარგებლა და ქართლ კახეთი ერთის გვირგვინის ქვეშ დააკავშირა. ამით ისურვა მთელის საქართველოს გაერთიანება, ამანვე დიდი ყურადღება მიაქცია კათოლიკის პატრებს და კათოლიკეთ მფარველათ გახდა, ამის დროსვე დახსნეს საქართველოში სხვადასხვა სასწავლებლები. რუსეთსა და საფრანგეთშიაც იწყეს ყმაწვილების გაგზავნა და იქ არტილერიის, ინჟინერიის²⁾ და სხვა და სხვა მეცნიერებათა შესწავლა, ნასწავლნი შემდეგ საქართველოში ბრუნდებოდნენ და თან შემოჰქონდათ ევროპიული სწავლა-განათლების ტრფიალები.

XVIII საუკუნეში, ამ მეფისთანა საქართველოს ხუთი კაცი რომ ჰყოლოდა, მაშინ მისი ბედის ჩარხი სხვაფერ დატორილდებოდა; ასევე ამ მეფემ მიმართა რომის სენატს და საქართველოს გასაძლიერებლად დახმარება სთხოვა³⁾. პირველად 1781 წ. პატრი მავრო გაგზავნა და შემდგომ სხვა. ამ თხოვნის პასუხიც მიიღო და დაპირება. ოც-და ორი წლის განმავლობაში ინგლისის მთავრობასთან ჰქონდა მიწირ მოწერა და მათთანაც ითხოვდა დახმარებას⁴⁾ რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინესაც მრავალჯერ დაავალა მფარველობა⁵⁾ და ოსმა-

1) ბუტკოვი და პეისონელის წერილები.

2) გუჯარი შენახული წერა კითხვის გამავრცელებელ საზოგ.

3) უმთავრესი მიზეზები საქარ. მიმართ რომის ყურადღებისა 1828 წ.

4) საქართველოს შესახებ ტ. 1891 წ.

5) მეფე გიორგის ცხოვრება, პ. იოსელიანისა 1891 წ. თფ.

ლეთსაც ედავებოდა დასაყლეთ საქართველოს დაბრუნებას, ბევრი-რამ სურდა ამ ძლიერ მეფეს თავისს ქვეყნისათვის, მაგრამ მისდა საუბედუროდ მოხუცების დროს მეტად დაუძლოურდა, შეიღები უხეიროები გამოადგნენ და ნამეტურ მეუღლე, დარეჯან დედოფალი, რომელმაც არია სამეფო ოჯახი და მათ ბოლოც მოუღო.

როგორ მნიშვნელობასაც ზემოდ დასახელებულ სამეფოთა აღორძინებას სცემდა მეფე და იგი ამავს თავის სამშობლო ქვეყნისათვის საჭირო იარაღათ სთვლიდა, სწორედ ასევე უმზერდა ვაქრობის საქმეს, ქარხანების და მის აღორძინებას კერძოთ თფილისში და მასთან მთელს საქართველოში. სწორედ ეს აზრი გახლდათ, რომ მეფე შესაფერის პატივით მზერდა ივანე ზუბალაშვილს, მერაბს, ანდრიას, პეტრეს, გიორგის და მრავალთაც სხვებს, რომელნი XVIII საუკ. ნახევარს სცხოვრობდნენ.

მეფე ერეკლე, რომ ამათი დიდი პატივის მცემელი იყო, ეს აღრე, მრავალთ მოხუცებულთ იცოდნენ ზეპირად და, უექველია, ეს არ დასავიწყებელი ცნობები ღდესაც მრავალთ ეხსომებათ, ნამეტურ-კი მათ, რომელთაც ცნობა აქვსთ ზუბალაანთ გვარისა. ხსენებულ პირების პატივის ცემას მეფეში იწვევდა ის გარემოებაც, რომ ზუბალაშვილებმა აღრიდგანვე დაიწყეს საქართველოში ვაქრობის გავრცელება, ბევრს ალას აღორძინება და მოუენა. ამათ ვაქრობა გამართული ჰქოდათ გორს, თფილის, ახალციხეს, ოსმალეთს, სპარსეთს, იმერეთს და მასთანეე დიდათ ხელს უწყობდნენ საქართველოს ნაწარმოებთ გასაღების საქმესაც, სწორეთ ზუბალაშვილების მხნე პირებისთანა კაცების წყალობაა, რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, თფილისში საქარხნო საქმეები ერთობ დაწინაურდა და რაცა საქართველო 1771 წ. აკადემიკმა გულდენშტეტნი ასწერა, მაშინ მას თფილისში თითქმის ყველა საჭირო საქონელთა ქარხნები დახვდა.

მეშანდლეების ქარხანა, მესაპნეების სამი დიდი ქარხანა, აქ წელიწადში რამდენიმე ათასი ფუთი საპონი გამოდიოდა

არსებოდა აგრეთვე სამთლის დიდი ქარხანა, სადაც დიდი ძალი ქონის სამთელი გამოჰყვანდათ, იყო სამღებროები, დაბლების დიდი ქარხნები, ყაზახების, ქურჭების, მექვაბეების, ხარაზების, ქოშების, მეტყავეების და მრავალიც სხვების, რომელთაც ჩვენ ვერ მოვსთვლით, სადაც მაშინ ქალაქის მუშახელი განვითარებას ეძლეოდა. ყველა ამ ქარხნებთან ერთობ დიდი დამოკიდებულება ჰქონდა ივანეს და მისს სახლი-კაცს ზუბალაშვილებს. მეფეც მიტომ აჯილდოვებდა ამათ ასე; მიტომ მფარველობდა მათ. მეფის ასეთი კეთილი აზრი გახდა მისს საფუძვლად და აგრეთვე ივანე, ანდრია და სხვა ასეთ პირთა პატივის-ცემად, რომ 1770 წ. რუსთა და ქართველთ სამეფო პირთა მოლაპარაკეობის შემდეგ გადასწყდა, ეკატერინედარში, სამ წელიწადში ერთხელ დიდი იარმუკობის გამართვა, სადაც რუსის ვაქრებს თავიანთ საქონელი მოჰქონდათ გასასყიდათ; საქართველოდამაც ქართველ ვაქრები მიდიოდნენ და თანაც საქართველოს ერის ნაწარმოები მიჰქონდათ და იქ ასაღებდნენ, იქიდან აქ შემოქონდათ ის საქონელი, რაც საქართველოში არ მოიპოვებოდა. ასე და ამნაირად მფარველობდა მეფე ვაქრობას და მისს წარმომადგენ ზუბალაშვილებსაც. ეს უაღრესოა იქიდანაც მტკიცდება, რომ როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მაშინ ზუბალაშვილები ცნობილ იქმნენ ვითაარცა ქართველთ მეფეთა ოჯახის წინაშე დამსახურებულ პირნი და სანდო ვაქრები. ბატონიშვილებმაც ასე აცნობეს ესენი, ასევე იქმნენ ცნობილნი იმერთ სამთავროის მთავრებისაგან იმ დროს, როცა იგინი რუსეთს დაუკავშირდნენ. თვით მთავარ-მართველმა ციციშვილმაც-კი დიდის პატივით მიიღო ზუბალაშვილები, რადგანაც მან კარგად იცოდა ამათი ამბები და საქმეები, პატივს და მფარველობას ანიჭებდა*) და ყოველთვის საიჯარადრო საქმეებსაც ამათ კერძავდა. ესეთ ღირსებას სხვა მაშინდელი თბილისის ვაქრები და ძველი მოქალაქენი დანატრულებულნი იყვნენ.

*) Кавказские акты V т.

საზოგადოთ უნდა შეინიშნოს, რომ ზუბალაშვილები იმავე თავიდგანვე დაბალ ანუ ქალაქის ხახლთან ერთობ ახლოს მდგარან, პირველი თავიანთ საქმის გულისთვის და მეორე როგორც კათოლიკენი და რიგიან მოძღვართა გავლენის ქვეშ აღზრდილნი. მფარველნი უძლურთა და მწენი ეკკლესიათა და მის გარშემო მცხოვრებთ ღარიბთა, ამათ გვარის წევრთა შეწირულება ხშირათ მიუღიათ კათოლიკის ეკკლესიებს: გორს, თბილისს, ახალციხეს, ქუთაისს და ახალქალაქს. ამათი ასეთი თვისება იმ გარემოებიდამაც მტკიცდება, რომ ესენი, როგორც ქრისტიანენი ძლიერ მრავლად იხსნიდნენ სხვა და სხვა მებატონეთაგან დასაყიდს გლეხებს და მერე ამათ ანთავისუფლებდნენ, ან თვით იყმობდნენ, ასეთი ყმანი მათს ბატონობას ნატვრით ეძებდნენ და უკანასკნელ კათოლიკობასაც უკავშირდებოდნენ. ზუბალაანთ გვარის ყმათა სახელები საეკლესიო „კონდაკის“ წიგნებშიაც მოიხსენებიან, რასაკვირველია მოიხსენებიან მარტოდ ისინი, ვინც რომელიმე კათოლიკეთ ეკკლესიის ძმობაში წვერად ჩაეწერებოდა. სხვათა შორის, მაგალითებრ მართლმადიდებელ გლეხთა ყმათა და კათოლიკეთა, რომელნიც არსად ჩაწერილან ძმობაში, ამათი რიცხვი ერთობ დიდი ყოფილა, მაგრამ მათმა ცნობამ ჩვენ დრომდე ვერ მოაღწია.

სხვათა მრავალთა შორის, მეფე ერეკლეს დროს, 1793 წ. ერთის ქართველის აზნაურის ყმის კენწეღაძის ოჯახი ოსებს ტყვედ ჩავარდნათ, ოჯახის უფროსი გლეხი მოკლეს და სახლობაც ტყვეთ წაიყვანეს. მებატონე მივიდა ივანე ზუბალაშვილთან და მოახსენა: ესა და ეს ოჯახი ტყვეთ ამა და ამ ალაგას იმყოფება, მე არ ძალმიძს მათი დახსნა, შეძლება არა მაქვს და გთხოვთ, რომ თქვენ დაიხსნათ და მერე მე გავანთავისუფლებ მასაო.

ივანე ზუბალაშვილმა ყოველისფერი მოისმინა და უთხრა: — „დიდის სიამოვნებით, დავიხსნი და მერე თქვენ იცით“. მარალა-ცა-და გლეხის ოჯახი ივანე ზუბალაშვილმა მალე დაიხსნა და თავის მამულში გადიყვანა. შემდეგ გლეხნი თავიანთ ბატონ-

ნის ბრძანებით მუხრანის ბატონის ხელში გადავიდნენ ყმათ, მათ იყმეს*) ასეთი მაგალითები ზუბალაანთ გვარის წევრთაგან ძლიერ მრავლად მომხდარა გორს, ქართლის სოფლებს და თბილისშიაც, ნამეტურ ამათ ასეთ საქციელს პატრებიც ავალებდნენ, რათა ამით სამსახური გაეწიათ მოძღვართა ნდობის და პატივის ცემისთვის. მაღალის სიბრალულოთ ზუბალაშვილები იქამდის ცნობილ და პატივ-ცემულ იქმნენ XVIII საუკუნეში, რომ მათ ყმებს თვით ქართველი მეფეც აძლევდა. ერთი ასეთ ყმათაგანი ქართლელი გლეხი ზაქარია მოხსენებულია გორის ეკლესიის კონდაკში. ეს ჩვენ აქ ერთი მაგალითი მოვიყვანეთ, თორემ ასეთი მაგალითები მათში ძველად ერთობ მრავლად ყოფილა. ზუბალაშვილების ყმებმა თვით ჩვენს დრომდისაც მრავლად მოაღწიეს, თვით ამ უკანასკნელ წლებშიაც-კი, აწინდელ სტეფანე ზუბალაშვილის მამულების გამგეთ ერთ დროს, თბილისში, ერთი ქართველ ყმათაგანი ითვლებოდა.

ქართველთ მეფეების დროს, სხვა მებატონეთაგან იძენდნენ ყმებს თბილისს და გორის მოქალაქენი, და ნამეტურ იძენდნენ კათოლიკეთ მოქალაქენი, რომელნიც უმეტესს ნაწილს ყმებისას ანთავისუფლებდნენ. დამტკიცებით ვიცით, რომ თბილისში და სხვაგანაც სხვა ტომის მოქალაქენი ქართველთ ყმებს იძენდნენ როგორც სიმდიდრეს, როგორც მონებს, ესენი მათ უკანასკნელ თავიანთ რჯულზედაც მიაქცევდნენ. ზუბალაშვილებში-კი ასეთნი არ ყოფილან, მართალია, რომ 1730 წლებიდან, გიორგის პეტრეს, ივანეს, ანდრეას, მიხეილს, გიორგის და სხვა ზუბალაშვილებსაც შეუძენიათ ყმები და მათ ყმათარიცხმა ჩვენ დრომდეც მხოლოდობით მოაღწიეს, იგინი მართალია ქართველთ გლეხთა ყმებს იძენდნენ, მაგრამ როგორც კათოლიკის სარწმუნოების დედა აზრების პატივის მცემელნი, დევნულს გარემოებიდამ გამოხსნილს ყმებს უმაღლეს ანთავისუფ-

*) Грузинскія крестьянскія грамоты Д. Пурцеладзе 1888 г. Тифлисъ.

ლებდნენ, რასაც კათოლიკის პატრებიც ლოცვაკურთხევით უმზერდნენ და აქებდნენ მათ.

ძველ ქართველთ მეფეთ შორის, თბილისში, ქართველ გვარის მოქალაქეთ შორის, ითვლებოდნენ ისეთნიც, რომელნიც გრიგორიანთ სარწმუნოებას აღიარებდნენ. მათ ვაჭრობა ჰქონდათ გამართული საქართველოს, რუსეთს, სპარსეთს, ინდოეთს და ოსმალეთს, ასეთ ძველ ვაჭართ მოქალაქეთ ჯგუფს ეკუთვნიან ყუზანაშვილები, დღეს ყუზანოვი, ფითუაშვილები, დღეს ფითოიანცი, გლახა ბაბანაშვილი, დღეს ბაბანასიანცი, შადინაშვილები, მირზაშვილები და მრავალნიც სხვანი, ენით მოუთვლელნი, რომელთაც აუარებელი ყმებიც ჰყვანდათ და ამ ყმებით იგინი ვაჭრობდნენ კიდევაც, ასეთის ვაჭრობით ფულებსაც აგებდნენ. 1864 წ. ამათ ყმებში კარგი ფულიც აიღეს, რადგანა მთავრობამ ყმები გაანთავისუფლა, თბილისის სომხის მოქალაქეებს რომ დიდი ძალი ყმები ჰყვანდათ, ეს ჩვენში მრავალთ იციან; ბევრს ალაგას მათ მთელი სოფლის ხალხი ჰყვანდათ ნაყიდი და ნაყმევი, ბევრს ალაგას იგინი ამ გლეხებს თავიანთ რჯულს, გრიგორიანობასაც უკავშირებდნენ. მაგალითებრ: რაც დღეს ქართლს, კახეთს და სხვა ადგილებში ქართველთ გლეხნი გრიგორიანის სარწმუნოებას ეკუთვნიან, იგინი სულ ამ მებატონეთაგან არიან ძალით თუ ნებით თავიანთ სარწმუნოებაზედ გადაყვანილნი.

ჩვენდა საუბედუროთ, ამ გარემოებას არც ქართველთ სამეფო და სასულიერო მთავრობა აპყრობდა ყურადღებას, ამ კითხვათა მუხლმა იმ დროის საიუზიდიულო კანონდებათა კოდექსში ვერ დაიკავა ადგილი, თუმცა სამართლის წიგნებიც იწერებოდა და ამ სამართლის წიგნს ამუშავებდნენ კიდევ და მასში ბევრი რამ საყურადღებო მხარეებია აღწერილი იმ დროის ქართველთ ცხოვრების შესახებ, ხოლო ამ საყურადღებო კითხვის შესახებ-კი არაფერი მოიპოვება სასულიერო და სამეფო მთავრობა მებატონეთაგან გაყიდულ ყმათა სარწმუნოების მფარველობას ზედ არ უყურებდა, ბატონს, როგორც უნდოდა ისე მოექცეოდა და მიტომაც მოხდა, რომ ქართლსა და კახეთში

სულ მცირე დროის განმავლობაში ნამდვილ ძირეულ ქართველთ შთამომავალნი გლეხნი გრიგორიანობაზედ გადაიყვანეს და მით გაავსეს ჩვენი ქვეყანა. რამდენი ამათგანი ქვემო ქვეყნებისაკენ გარეკეს და იქ, არამც თუ მარტოდ სარწმუნოებით არამედ ენითაც-კი გაასომხეს. ამას რიცხვი არა აქვს, ამას გარდა, რამდენი თვით ქართველი ეკკლესიებიც დაიჭირეს ბორჩალოს მაზრას, სამცხეს, კახეთს და ქართლს, ესეც ზომ ცხადია, ამაზედ საუბარიც არის ამტყდარი და ამათ ტრფილება ისე იყო წასული, რომ 1721 წ. როცა ოსმალთ მცირე დროით თბილისი აიღეს, მაშინ ოსმალთა სომეხთ ჩაგონებით კათოლიკებს ეკკლესია წაართვეს და იმ დროის თბილისის სომეხებს მიჰყიდეს, რომელ ეკკლესია დღესაც უპყრიათ მათ.

ყველა ეს საუბარი აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რომ მით აღგვენიშნა ძველ ქართველთ გვარის მოქალაქეთ ზუბალაშვილების წევრთა სულიერი და ხორციელი მხარეებით და მაგალითები, რომ ესენი ქართველთ გლეხებს მებატონეთაგან სავაქროდ და მოსაგებათ-კი არ იხსნიდნენ, არამედ შებრალეებითი დასახსნელად, სულის მოსაგებათ, უამისობა არც შეიძლება, რადგანაც კათოლიკებს ასეთი ვაჭრობი პატრებისაგან სასტიკად ჰქონდათ აღკრძალული, ძველ ზუბალაშვილებს სამუდამო ყმებათ სჩანან იმდენი ქალი და კაცი, რაც მათ სახლის მოსამსახურეთ იყვნენ საჭირონი. მეტი არა, თორემ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ ზუბალაშვილების ყმათა რიცხვი ბატონ ყმობის განთავისუფლების დროს ასობით იქმნებოდა, ისევე თითქმის, როგორც ეს მაშინდელ გრიგორიანების მოქალაქეებს აქვდათ.

ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ ზუბალაშვილების ყმებათაგანი ძველად მრავლად დაკავშირებიან კათოლიკობას, ხოლო როგორ, ზუბალაშვილების ძალდატანებით-კი არა, არამედ თვით ყმათა სურვილით, ლტოლვით და სიყვარულით, რადგანაც იგინი თავიანთ მებატონეებს უმზერდნენ ვითაარცა კეთილ ქართველთ, მოწყალეთა და მფარველთა და მათთანვე მათ სამ-

ღვდღელო პირთ პატრებს ქრისტიანობით აღქურვილ მამების და-
უძლურთა შემბრალელობით, რაც ეს მაშინ ყველასთვის ცხადი
იყო და სხვა სარწმუნეობის სამღვდლო პირთაგან კი იშვიათი.

წარმოსადგენია ის გარემოება, რომ ასეთ ყმათა პირნი
მომავალში კათოლიკის სარწმუნეობის მეოხებით ისე წინაურ-
დებოდნენ, რომ უკანასკნელ თვით თავიანთ საეკლესიო „სა-
ფარდისის ძმობაშიც“-კი ეწერებოდნენ. ასეთ პირთა ცნობები
ჩვენ მრავალი გვაქვს, უნდა მოგახსენოდ, რომ XVIII საუ-
კუნეში, ყმა კაცისაგან თავის თავის ჩაწერა საზოგადო საქ-
მეთა დაწესებულებაში, მე ერთობ დიდს საქმეთ მიმაჩნდა,
რადგანაც ასეთ მაგალითებს სხვა სარწმუნეობის ყმა გლეხთა.
შორის ამას ვერ ვპოვებთ; ერთი მაგალითიც არ არის, რომ
სადმე მოხსენებული იყოს. ჩვენის ფიქრით, ყმათა ასეთი წინ-
წასვლა და მათის ღირსეულის პიროვნებით ცნობა, თვით მათ-
მებატონეთა წყალობა უნდა იყოს.

ივანე ზუბალაშვილს და მის ძმებსა და ძმის შვილებს.
ყმები ქართლს გარდა იმერეთშიაც მრავლად ჰყოლიათ, მაგ-
რამ მათ იგინი არსად შევიწროებულნი არ ჰყოლიათ. უეჭვე-
ლია, მათი ამბები დღეს მრავალ მოხუც ყმებთაგანაც ეხსო-
მებათ, ამ გვარის წევრთა დევიზათ მარტოდ გლეხთა გა-
მოხსნა იყო საქმედ გამხდარი და მაშინათვე განთავისუფლება,
რას გამო მათ მაშინათვე პატრებისაგან ლოცვა-კურთხევა და
დიდება ეძლეოდათ, სწორედ ასეთი ქრისტიანული საქციელი
გახდა ამათ პატივსაცემ მხარეებათ, რომ მას არ იფიწყებდნენ
მეფენი და ბატონიშვილები და თვით რუსეთთან დაკავშირე-
ბის შემდეგაც, არ იქმნა ეს ღირსება დავიწყებული. რუსის
მთავრობამაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ამ გვარის წევრთ,
მათ გაიხსენეს ქართველთ მეფეთ ძეთა ცნობა და ის პატივის
ცემა, რასაც ზუბალაშვილები ბატონისშვილებს ანიჭებდნენ.
და ემსახურებოდნენ. ზუბალაშვილებს დიდის პატივით მზერ-
და საქართველოს პირველი მთავარ-მართებელი პ. ციციშვილი.

საზოგადოთ, პ. ციციშვილი დიდი პატივის მცემელი
იყო კათოლიკების და ამათის პატრების, კათოლიკობის პატი-

ვის ცემის გამო მას კათოლიკობაც დასწამეს იმ დროის უმაღლეს პირებმა*). მთავარ-მართებელი ზუბალაშვილებს ისე უზერდა, რომ 1802 წ. ჯაფის ხეობაზედ, გაცარცულ იქმნა ერთი მდიდარი ზუბალაშვილი, გიორგი, ბიძა ივანესი, რომლის ცნობა მაშინათვე ქართლიდამ თვით მთავარ მართებელს მოხსენდა**) და ამან მაშინათვე მიაქცია ფიცხელი განკარგულება. უეჭველია, რომ მთავარ მართებელთან ასეთ ცნობას არა-ეინ გაგზავნიდა, რომ გაცარცული გიორგი ზუბალაშვილი შესაძინევე კაცი არ ყოფილიყოს. მოკლეთ უნდა ითქვას, რომ საქართველოში, XVIII საუკუნეში, ისეთის სახელოვნებით, ქართლში, ბატონისშვილების წინაშე, ისე არც ერთი მოქალაქის გვარი არ იყო დაწინაურებული, როგორც ზუბალაშვილები და ამიტომ XIX საუკუნეშიაც ესენი უმთავრეს გვარის საპატიო მოქალაქეობათ იქმნენ მიღებული რუსეთის მთავრობისაგან.

VI

გოგორც ზემოთაც ვსთქვათ, ამ გიორგი კათოლიკე ზუბალაშვილის მამის თანამედროვე პირადვე ითვლება ვახტანგ მეექვსის თანამედროვე მღვდელთ მწიგნობარი გიორგი ზუბალაშვილი, ზოლო მართლ მადიდებელი და ვგონებთ სახლი კაცი კათოლიკე ზუბალაშვილებისა. როგორც წინანდელის პირების, ისევე შემდეგ დროის, როგორც ზუბალაშვილების, ისევე მართლ მადიდებელ ზუბალაშვილების სახელებიდგან კარგად სჩანს, რომ ამათ ქართული სახელების დარქმევა და ისიც ძირეულ ძველი ქართული სახელების დარქმევა ძველადვე ჰყვარებიათ, ძველადვე ჰქონიათ მიღებული, თითქმის იმ დღიდანაც-კი, რა დროსაც ესენი კათოლიკობას დაკავშირებიან და ოდესაც იწყება ამ გვარის წინაპართ გამო-

*) კავკასიის აქტები.

**) კავკასიის აქტები.

წენა და ისტორიის ასპარეზზედ ტრიალი. ერთმა სთქვა, რომ ზუბალაშვილებში თამარი არ შეიძლებოდა, რომ ყოფილიყო. მე ბევრს ვესაუბრე, მაგრამ მან მაინც უარი ჰყო ასე:

— „არ შეიძლება, არა, რომ კათოლიკეებში, თამარი ყოფილიყო, მე ასეთი არა გამიგონია-რა“.

მე მაშინათვე გორის ეკკლესიის კონდაკი დაუსახელე და იმავე კონდაკში მოხსენებული ზურაბი, მარიამი და ამათი შვილი გიორგი და თამარი, რომელ გიორგი და თამარიც ითვლებიან დღევანდელ კათოლიკ ზუბალაშვილების წინაპარ პირებათ. ვუთხარი, რომ კათოლიკეებში 1680 წლებიდან არამც თუ ზურაბი, გიორგი და თამარი სჩანან, არამედ სჩანან ასეთს ქალების სახელებიც: მზისანდარა, რუსუდანი, გულქანა, ნათელა, ქეთევანა, მანიქა, ძუძუნა, იაგუნდა, დედაქალა, ვარდუა, ლალისხანა, გულახარა, ხვარამზე, ხორეშანა, დარეჯანა, თინა, ანნა, თურვანდა, თუთა, ლალეზა, მზექალა, ასთანდარა და მრავალნიც სხვანი. ძველი სახელები ქართველ კათოლიკეთ მამების ანუ მამა-კაცების: როსტონა, ზურაბა, აშირანა, დარჩია, ფარსადანა, ავთანდილა, ავთანდილი, ბერუკა, ბეჟანი, ქაიხოსრო, ელისბარი, რევაზი, გლახა, აღდგომელა, პაატა, მამულა, გურგენა და მრავალიც სხვანი. ეს სახელები ჩვენ აქ განაგონის ამბებით-კი არ მოგვეყავს, რომელსაც შეიძლება მრავალთაგან ცილი დაეწამოს და უარ იქმნეს ყოფილი არამედ ესენი ჩვენ მოვიყვანეთ პირდაპირ ძველის „კონდაკებიდან,“ რომელთა ხელთ-ნაწერები ინახება ახალ-ციხეს, იოანე ნათლის მცემლის ტაძარში,*) სადაც მოხსენებულნი არიან. ამ სახელების მამა-კაცი და ქალნი, რომელნიც დაბადებულან, ან მიცვლილან და იოანე ნათლის მცემლის მღვდელს მოუწაფლავს, ან დაუსაფლავებიათ. ასევე სჩანს გორის საეკკლესიო „კონდაკიდანაც,“**) რომლის შედგენა და წერა 1680 წლ. იწყება, მე მგონია, რომ ამ

*) საეკკლესიო კონდაკი, შედგენილი 1735 წლიდან.

**) საეკკლესიო კონდაკი, შედგენილი 1680 წლიდან.

ხელთ ნაწერების სინამდვილეზედ ექვს ვერაფერს აიღებს, ვინც ამას ირწმუნებს ნაკლებათ, ის წაბძანდეს გორს და ახალციხეს, დაშინჯოს ხსენებული ძველი ხელთ-ნაწერი წიგნები და ის ამაზე ცხადათ დარწმუნდება.

ყველა ამ სახელებიდან კარგად სჩანს, რომ კათოლიკებს, როგორც ქართველთ გვარის შთამომავალთ თავიანთ მამა-პაპეული სახელების დარქმევა იმ დროსაც-კი ჰქონიად მტკიცეთ მიღებული, როცა იგინი კათოლიკობას აღიარებდნენ და ამ ეკლესიის სახელებსაც მტკიცედ ექვემდებარებოდნენ. ქართველ კათოლიკობაში ასე იყო, ასევე გახლდად თვით ზუბალაშვილებშიაც. ამათში ქალი, კაცი, დიდი თუ პატარა ყველა ქართული სახელებით არის მოხსენებული. 250 წლის განმავლობაში, ზემო ხსენებულს ხელთ-ნაწერს წიგნებში, თქვენ ძლიერ ბევრს ნახავთ ზუბალაანთ გვარის წევრთ, რომელთაც ძველი ქართული სახელები ჰქვიათ, მათში ერთს უცხო, სომხურს, ვერ ჰპოვებდ.

უკანასკნელ წლებს-კი, ანუ XIX საუკუნის დამდეგიდან-კი რაც ქართველთ მეფობა მოიშალა, საქართველო რუსეთს ჩაბარდა და ზუბალაშვილების გვარის წევრთა ბატონი შვილებთან მისვლა-მოსვლა და მეგობრობა შესწყდა, მის შემდეგ, ზუბალაშვილებში რალაც მანქანებით სომხური სახელების ხმარებაც შემოვიდა და ის პირნიც, რომელნიც XVIII საუკუნის გასვლამდე, ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლეს და გიორგის კარგად იცნობდნენ, იმერეთის სოლომონ მეფის და სამეგრელოს მთავრს ლევანს და სხვათაც მრავალთ წარჩინებულ პირთა და ვისგანაც ეს პირნი ქართულის სახელებით იწოდებოდნენ, შემდეგ დროში, ანუ XIX საუკუნის დამდეგიდან მათ სომხური სახელები ეწოდათ, ივანე ზუბალაშვილს რომელიც ამ სახელით არის მონათლული და ასევე იყო ბატონიშვილების წინაშე ცნობილი. 1815 წლიდან, ივანეს მაგიერ ოჰანეზი ეწოდა და ამის სახლი-კაცს გიორგი ზუბალაშვილის, რომლის მონათვლის სახელი გიორგი იყო და რომელსაც ბატონიშვილებიც გიორგის უწოდებდნენ, ამის ნაცვ-

ლად გრიქორა უწოდეს. ასე და ამ გვარად, ზუბალაშვილებში, სომხურის სახელების მექონნი ოჰანეზა, ვართანა და გეურქა 1805 წლ. გაჩნდნენ. ისიც უნდა ითქვას, რომ ესენი ამ სახელებით იწოდებოდნენ უფრო სომეხთ ახლო-მახლო სავაქრო ასპარეზზედ, თორემ შინაურობაში და ნამეტურ იმერეთში ისევ ძველ სახელებს, ანუ ქართულს მონათვლის სახელებს უხმობდნენ.

ურიგო არ იქმნება, რომ ახლა ჩვენ აქ მცირედ გავარკვიოთ ის გარემოება და ავხსნათ მიზეზები, თუ ზუბალაშვილებში ძველი ქართული სახელები რათ გადააკეთეს სომხურად, ამ გადარქმევის მიზეზებს ხელს ვინ უწყობდა და ან მთელს ქართველ კათოლიკობაში რა გარემოებით იქმნა შეტანილი სომხური სახელები, როგორ და რა მანქანებით გავრცელებულა ეს მათში და მერე, ამის მეოხებით, როგორ მოისპნენ ქართველ კათოლიკენი ართვინს, ოლთს, არტაანს და (არდაგანს) არდანუჯს და სხვა მხრის სოფლებშიაც, სადაც დღეს ძირეულ ქართველ გვარის კათოლიკენი სომხურათ ლაპარაკობენ და მთლად ჩაყლაპულნი არიან სომეხთ კათოლიკეთა გავლენის ქვეშ.

ამაზედ ჩვენ აქ პატარა გარკვევით უნდა ვისაუბროთ, რადგანაც ზუბალაშვილების ამ გვარ უნებლიეთ შეცდომებს შემდეგში სხვა მიზეზები მოჰყვა და ამ უნებლიეთ შეცდომებზედ აშენდა ის გარდმოცემა და ამბები, რომ ვითომც ზუბალაშვილები სომხის შთამომავალნი არიან და არა ქართველის, ვითომც ესენი სომეხ-კათოლიკენი არიან და არა ქართველის, ანუ ლათინის. ამას სომეხნი მით უფრო ბრძანებდნენ და ბრძანებენ კიდევაც, რადგანაც, როგორც ზუბალაშვილებში გაჩნდნენ გეურქა და ოჰანეზა, ისევ სხვა გვარის კათოლიკეებში პოლოსა, მიკირტუმა, არაქელა, და სხვა ამ გვარ სომხური სახელებიც მოიფინენ უხვათ.

კათოლიკობა, როგორც ძველად საქართველოში აღორძინდა, ამაზედ უფრო უხვად არმენიაში წავიდა ეს წინ,*) XII

*) Католицизмъ въ Грузіи А. Эрицова.

საუკუნეში, არმენია უკვე დაცემული იყო და მიტომ უპატრონო ერი კათოლიკის ბერებს თავის პატრონობის და მოვლისთვის ქართველებზე უფრო ხელს უწყობდა, რადგანაც საქართველოს სამეფოს ჯერეთ საიმისოდ არა სჭირდარა. კათოლიკეთ მდგომარეობა ორსავე კუთხეში ერთნაირად მიდიოდა, ხოლო არმენიაში, კათოლიკეთა შორის მიღებულ და შეტანილ იქმნა სომეხ-კათოლიკეთა ტიბიკონი და საქართველოში-კი, ქართველ გვარის კათოლიკენი ყოველთვის ლათინის წესს-რიგს ემორჩილებოდნენ, რომის კათოლიკეთ იგულისხმებდნენ.

ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, რომ 1744 წ. ოსმალეთში, სომეხ კათოლიკებმა თავიანთი პატრიარქიც ამოირჩიეს, ეს ამბავი მთელს ევროპაში განისმა, რომ ოსმალეთში, სომეხ-კათოლიკებმა თავიანთი პატრიარქიც ამოირჩიესო. სომეხთაგან საკუთარი კონდაკის ქონვა და პატრიარქის ამორჩევა ერთის მხრით ევროპის კათოლიკის სამღვდელოებისათვის სასიამოვნოც იყო, რადგანაც მათ მთელის აზიის კათოლიკების ყურის გდება ერთობ უჭირდებოდათ: სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქი, სომხის ტიბიკონი და ეკკლესიებში სომხური ენის ხმარება ისე მიიღეს, როგორც ევროპაში პაპი, ლათინის ტიბიკონი და ლათინური ენა ეკკლესიებში ხმარებული. საზოგადოდ, აზიის კათოლიკებში უპირატესობა სომეხთ კათოლიკეთ დაეთმოთ, მათს ტიბიკონს, ეკკლესიებში სახმარებლათ სომხურ ენას და კონსტანტინეპოლში მცხოვრებთ სომეხ-კათოლიკეთ სამღვდელოებას და 1744 წ. ამორჩეულს პატრიარქს.

ასეთ უპირატესობის მინიჭებას ის გარემოებაც ეხმარებოდა, რომ სომეხთ კათოლიკებმა 1705 წლიდგან დააარსეს ევროპის ვენეციის კუნძულზედ მხითარისტების „კონგრეგაცია“, რომელ ძმობის წევრთაც მუშაკობა იწყეს, არა მარტო სომეხთ-კათოლიკეთ სასარგებლოთ, არამედ მთელი გრიგორიანთა ერის ტომის. იქ დახსნეს მონასტრები, სასწავლებლები, სტამბები, დაიწყეს სომხურს ენაზედ. აუარებელი

წიგნების ბეჭდვა და მით აღადგინეს ახალი სომხეთი*) რაც ხანი გადიოდა, სომეხთ კათოლიკენი მთელს აზიაში და ნამეტურ ოსმალეთში დიდს ხმასა, უფლებას და ნდობას იძენდნენ. უკანასკნელ ესენი გახდნენ სრულიად თავისუფალნი და მათს პატრიარქს და სამღვდელოებასაც დიდს უპირატესობას ანიჭებდნენ, ასევე უმზერდნენ გრიგორიანთ სამღვდელოებასაც. ესენიც მათი დიდი ერთგულები იყვნენ, მათი ასეთი განწყობა უცვალეblად ამ უკანასკნელ დრომდე დაშთა, ვიდრე ოსმალთა სომეხთა ხოცვა და დევნა არ დაიწყეს, სომხობამ მერე-კი გაახილა თვალი, მათ სცნეს თავისი მტერი, თვისი დამანაცრებელი. მოგვხსენებათ, რომ ოსმალეთის იმპერიას საქართველოს დიდი ჯაფრი სჭირდა, ოსმალეთმა, რომელმაც ძველადგანვე დაამხო რამდენიმე სამეფო, მათ ვერ დაამხეს საქართველო, ხოლო 1580 წლიდგან ოდნავ დაიმორჩილეს სამცხე-საათაბაგო და მათ მხოლოდ ხარკი დაადეს, სხვა არაფერი.

ოსმალთა შესყიდვით მიემხრო ბეჟა ჯაყელი, ამან უღალატა საქართველოს, პირველად ეს გათათრდა, ამის სამაგიეროთ, ოსმალთ ათაბაგობა მოშალეს და ახალციხეში ფაშათ ახლათ გათათრებული საფარ ფაშა ჯაყელი დანიშნეს. ეს მალე მოვიდა ახალციხეს, ოსმალეთის სამზღვრები გაამაგრა და 1629 წლიდგან ქართველთაც გათათრება დაუწყო. გათათრების გამო ქართველთ დიდი სისხლი დაღვარეს, მაგრამ რას იზავდნენ, მათი დამხმარე არავინ იყო. ევროპაშიაც დიდი არევ-დარევა იყო, მათ საქართველოსთვის აღარ სცალოდათ, ამით ისარგებლეს ოსმალთა და მისს მეოხებით დაამხეს ერთი ნაწილი საქართველოსი და ხალხიც გაათათრეს**).

ამ დროს დასავლეთ საქართველოში ქართველთ შორის, კათოლიკის სარწმუნოება უკვე აღორძინებული იყო. ყველა ეს კათოლიკენი ლათინის წეს-რიგის ტიბიკონს ასრულებდნენ, მათს ეკკლესიებში წირვა-ლოცვა და ქადაგებანი ქარ-

*) ახალი სომხეთი, შედგ. ინჯინჯიანისა, დაბეჭდილი ვენეტის.

**) ქართველების გათათრება. გამოც. 1901 წ.

თულსა და ლათინურს ენაზედ სწარმოებდა. იმ დროის რომი-
დამ მოსულ იტალიის მოძღვართ, თუმცა ერთის მხრით დიდად
უძნელდებოდათ ქართულს ენაზედ წირვა-ლოცვის და ქადა-
გების წარმოთქმა, მაგრამ, მაინც შეძლების და გვარად, სცდი-
ლობდნენ და მრევლსაც ემსახურებოდნენ. თუ როგორის შრო-
მით ექადაგნათ ამ მოძღვართ, ეს კარგად სჩანს ერთი ძველი
ქადაგებიდამ, რომელიც შენახულია ახალციხის იოანე ნათლის-
მცემლის წიგნთ-საცავში,*) ამ ქადაგებას გარდა სხვაც ბევრი
მასალები გვაქვს ჩვენ.

მაშინდელ ქართველ კათოლიკეთ თუ მართლ-მადიდებელთ
ერთათ ერთს შემბრალეთ და პატრონებათ მხოლოდ ლათი-
ნის პატრები იყვნენ, რომელთაც რომის პაპი მფარველობდა
და ოსმალეთის მთავრობის წინაშეც პირობა იყო დადებული,
რომ მათ ეს მოძღვარნი და მათი მრევლი არ ედევნათ. მაშინ,
ანუ XVII საუკუნის დამდეგს ქართველ გვარის კათოლიკენი
სცხოვრებდნენ შემდეგ ადგილებს: ართვინს (ართვინი) არდა-
ნუჯს, არტაანს, (არდაგანი) ახალ-ციხეს, ახალ-ქალაქს, ასპინ-
ძას, აწყვერს, აბასთუმანს, ლაზისტანისკენ, ჩხალის ხეობას,
სოფ. ველს, არდაგანის ხეობისაკენ, სოფ. უდეს, არალს, ველს,
ბალაჯარს, ივლიტას, ხიზაბაგრას, ბნელას, ვარგავს, კარტი-
კანს, ხოლგუმოს, ვარგევანს, ტურცხას (შავშეთისკენ), ოქრო
ბაგეთს, სათლეს. ფხიკიურს, მაძნელის. ერუშეთს, ენირაბათს
და ბევრსაც სხვა სოფლებს. შემდეგ დროს, ანუ XVIII საუ-
კუნეში 2500 სული მარტოდ კონსტანტინეპოლს ითვლებო-
და**) და ბევრსაც სხვა ადგილებს, რომელთაც ჩვენ აქ ყვე-
ლას ვერ მოვსთვლით.

ყველა ამ სოფელში მცხოვრები კათოლიკენი იყვნენ ქარ-
თველ გვარის კათოლიკენი, ქართულს ენაზედ მოსაუბრენი
და მათ ეკლესიებში წირვა ლოცვა ლათინურს და ქართულს

*) ქადაგებანი წარმოთქმული 1675 წლებს, ახალციხეს.

**) მასალები ივ. გვარამაძისა 1878 წ. „დროება“.

უნაზედ სრულდებოდა. ყველა ესენი რომის კათოლიკეთ იწოდებოდნენ, ხოლო ქართველ გვარისად. რაც დასავლეთ საქართველო ოსმალეთმა დაიჭირა, მით ამ სოფლებში მცხოვრებთ კათოლიკეებსაც გაუჭირდათ ცხოვრება, უკანასკნელ საქმე იქამდე მივიდა, რომ იქ მცხოვრებ თვით ლათინის წესს-რიგის პატრებსაც დიდათ უძნელდებოდათ, რადგანაც ოსმალთა ყაზალები მათ ხშირად სცარცვამდნენ, არბევდნენ და ხოცავდნენ. ამიტომ 1700 წლებიდან აქ ლათინის წესს-რიგის პატრების მოსვლა ძლიერ შემცირდა, მთელს დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ საქმეები ოსმალეთის სომეხთ-კათოლიკეთ ეპისკოპოსს გარდაეცა და თან მათ დაევაღათ ქართველ კათოლიკეთ ყურის გდება და პატრონობა.

სომეხთ კათოლიკეებმა ეს დავალება თავის იღვეს, კონსტანტინეპოლიდამ მათ მალე იწყეს საქართველოში სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლების გამოგზავნა და ხალხის პატრონობა; ასეთ მღვდელთა მოსვლა საქართველოში, ქართველის გვარის კათოლიკეთ წინაშე 1720 წლებს შეეხება. ნელ-ნელა ლათინის წესს-რიგის პატრებმა იწყეს შემცირება და მათ მაგიერ სომეხთ-კათოლიკეთ მღვდლებმა იწყეს გამრავლება და ხალხზედაც მოქმედება და გავლენა. ამ დრომდე-კი დასავლეთ საქართველოში, ქართველ გვარის კათოლიკენი ყველანი ქართველ გვარის ხალხად იწოდებოდნენ, ანუ ლათინის წესს-რიგის კათოლიკებად, მათში სომეხთ-კათოლიკეების ხსენება და ჰაქანებაც არ ყოფილა. თქვენ ვერ ნახავთ ვერც ერთს ძველ წიგნს, სიგელს და გუჯარს, რომ იქ დასავლეთ საქართველოს კათოლიკენი სომეხის გვარის კათოლიკეთ იყვნენ მოხსენებული, ამას ცხადათ ამტკიცებს სოფ. ველელების თხოვნა და მუდარება, როცა ესენი უფროსს პატრს ევედრებიან, რომ ჩვენ ჩვენი ტომის მღვდელი დაგვინიშნეთ „რადგანაც ჩვენ ქართველ გვარისანი ვართ, ხოლო ლათინის წესს-რიგის ტიბიკონისკან და-მონადირებულნი და არა სომეხი, ვითხოვთ ჩვენი ენის მცოდნე მღვდელს“. ველელების თხოვნა მეტად ძვირფასი მასალა არის

ზენის ისტორიისათვის*) ამ მასალიდან სჩანს, რომ სომეხ კათოლიკეთ სამღვდლოების გავლენა ქართველებზედ, არამც თუ მარტოდ 1720 წლიდან შემოსულა, არამედ XVII საუკუნიდამაც, რადგანაც წერილის წერის კილო და ანბანის ხმარების წესი ცხადათ აჩენს ამას.

სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვარნი შემოვიდნენ თუ არა აქართველოში, მათ კათოლიკეებში მაშინათვე სომხის ტიბიკონის ხმარება შემოიღეს, სომხური ტიბიკონი რასაკვირველია, სომხურს ენაზედ სრულდებოდა. ქართველნი და სომეხნი ძველადგანვე ერთს მეზობელ ხალხათ ვითვლებოდით და თითქმის მონათესავეთაც; ლაპარაკშიაც ხომ მეტად ბევრი სიტყვებია, რომელნიც ორივე ხალხთა ენებში ერთნაირად იხმარება. ქართველთ, როგორც ახლო მეზობელთ სომეხთა და მასთანვე მათი ენის მცოდნეთ. ძლიერ გაეხარდათ, სომეხ კათოლიკეთ მოძღვართ დანიშვნა, სომხური ენის ეკკლესიებში ხმარება; ამ გახარებას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რადგანაც მათ ლათინური ენის და პატრების გაგება კარგად არ ჰქონდათ, სომხურს უფრო ადვილათ ეთვისებოდნენ, როგორც მეზობელ ხალხის ენას უფრო ადვილათ სწავლობდნენ, ლოცვების გაზეპირებაც ხომ სულ უადვილესათ ხდებოდა. სომეხ კათოლიკეთ მღვდლებმა ქართველ კათოლიკებს ისე შეაყვარეს თავი, რომ ქართველ კათოლიკეებმა თითქმის პირველ დროიდანვე მიეთვისნენ სომხის კათოლიკის მღვდლებს და სომხურ ლოცვების შესწავლას, და რადგანაც ეს მათთვის ძნელი იყო და პირველად მათ სომხური ანბანი შესწავლადიდათ უძნელდებოდათ, ამიტომ იგინი სომხურ ლოცვებს ქართულის ასოებით იწერდნენ და ისე სწავლობდნენ ზეპირად.

ასეთ ლოცვების ძველი ხელთნაწერები თვით მეც ენახელივანაში და სამი ხელთ ნაწერი წერაკითხვის სამართველოს ამკითხველოშიაც ინახება. უნდა მოგახსენოთ, რომ სომეხ-კათო-

*) დაწერილია 1765 წლებს.

თოლიკეთ მღვდლების გავლენას და უპირატესობით პატივის ცემას ლათინის პატრებზედ ის გარემოება უწყობდა ხელს, რადგანაც სომეხთ-კათოლიკეთ მღვდლებმა ქართველთ ზნე, ხასიათი და ჩვეულებაც კარგად იცოდნენ და ამ ჩვეულებას იგინი ხელსაც უწყობდნენ, რაც მრევლში საყურადღებოდ ხდებოდა, მაგალითებრ: ლათინის წესს-რიგის პატრები მრევლში მიცვალებულთა დასაფლავების დროს გამართულ ქელების სხვა თვალით უმზერდნენ; ასევე დიდს ლხინებს, ქორწილს, სამღრთოებს და სხვა ამ გვარებს, რაც ხშირათ მრევლისთვის მოსაწონი არ იყო და სომეხთ კათოლიკეთ მღვდლები-კი ყველა ამებებს ხელს უწყობდნენ და მრევლს თითქმის მათ ნებისად აქებდნენ კიდევ, რომ მაგრე ქენითო, ოლონდ ჩვენი ტიბიკონი-კი იწამეთ, თქვენად მიიღეთო.

ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, რომ სომეხთ-კათოლიკეთა მღვდელნი ქართველ კათოლიკებს ყოველნაირის მხრით დაეპატრონენ, მათში მათ დიდი ნდობაც მოაპოვეს, დიდი აღგილი. ესეთი პატივის ცემა მოძღვართაც კარგად იცოდნენ და ამიტომ მათ ამ პატივის ცემის მოპოვების შემდეგიდამ მრევლში სომხური ენის სასარგებლოდ თავისუფლად და აშკარათაც იწყეს ქადაგება და მოქმედება, რადგანაც ქართველებში სომხური ენის და წერა-კითხვის სწავლება დიდათ ძნელდებოდა, ამით მათ მოიგონეს და განაერცელეს ქართველ კათოლიკებში ისეთი ცრუ აზრები, რომ ვითომც დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ კათოლიკენი სულ სომხის მოღმას ეკუთვნიათ, ვითომ მათი დედა ენაც სომხურია და ვითომც ეს მოძღვარნიც მათ მიტომ დაენიშნათ რომილამ პაპის ბრძანებით. ყველა ამას ქართველნიც დიდის მოწიწებით ისმენდნენ და ყოველთვის ასრულებდნენ წყნარად. დამოარჩილებულის ხალხს საუბარი უწყეს ასრე: „თქვენ რაჲ უფრო ადრე დაისწავლით დედასეკლეისო ენას, მით უფრო უკეთესს იზავთ, რადგანაც პირველ თქვენს სამღრთო გაღს შესრულებთ, თქვენს დედა-ენას ისწავლით და მერე ჩვენს ქადაგებას და წირვა ღოგვასაც ადვილად შეიტუბთ, უფელთვის ნათლათ გაიგონებთ“. ერმა ირწმუნა ყოველივე,

ესენი, მიეცნენ ერთგულად სომხური ენის შესწავლას და სულ მოკლე დროის განმავლობაში მათში სომხურმა წერა-კითხვის შესწავლამ ფეხი აიდგა, მან საიმედო სახე და აღორძინება მიიღო, ქართველთ კარგად და ადვილად იწყეს შეთვისება.

სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვრებმა კარგად სცნეს, რომ ქართველ კათოლიკეებში მარტოდ სომხური ენის გავრცელება და მის რწმენა ვერას იქმნა, თუ მასთან ქართველ კათოლიკეთ შორის ქართული გვარების და სახელების მაგიერ სომხური სახელი და გვარები არ აღორძინდებოდა, აი ამათ იწყეს ამის სასარგებლოდ მოქმედება და ყმაწვილების მონათვლის დროს სულ სომხურ სახელებს არქმევდნენ; მაგალითები: გრიქორას, ოჰანესას, მიკირტუმას, ბაღდასარას, კირაკოსას, სარქისას და სხვანიც ამ გვარნი. რაც შეეხება გვარების გადაკეთებას, ესეც ადვილად მოახერხეს და მათ ერთი ქართული გვარიც არ დატოვეს, რომ მისთვის კლანქი არ ეკრათ და სომხურად არ გადაეკეთებინათ. გადაკეთებას ისრე ახერხებდნენ, რომ ახალ გვარს ძველი გვარის ნასახიც-კი აღარ ეტყობოდა. მაგალითებსაც მოგახსენებთ: ფუჩქიაშვილი, ფუჩქი ხომ მოგეხსენებათ ქართული სიტყვაა, სიმინდის ფუჩქი, ღღეს ფუჩქიანცათ იწოდება, გურგნიძე—გურგენიანცათ; მაისურაძე—მაისურიანცათ; ლაზიშვილი—ლაზიანცათ, ლაზი ხომ მოგეხსენებათ ქართული სიტყვაა, ასევეც სხვა მრავალი გვარების, რომელთაც სომხური დაბოლოვება მისცეს. ასეთის მოახერხებით და ოსტატობით მათ ქართული ენა ძირიანად ამოაგდეს, დაავიწყეს კოსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკებს, ართვინის, არდატაანის, არდანუჯის, შავშეთის, ერუშეთის, ველის, კარტიკამის, სუფლის, ალასტანის, ტურცხის, ხევის, არსიანს, კოლას, ირიზეს, ოქრობაგეთს, მამანელს, სათლეს და მრავალსაც სხვა ადგილებს, სადაც ღღეს ქართველთ კათოლიკეთ შთამომავალთ შორის ქართულის მოდგმის ხსოვნის შესახებ აღარაფერია დაშთენილი, მცირე რამ სიტყვები-კი

ართენის კათოლიკებს შერჩენათ, რაც მეტის მწუხარებით აღნიშნა პ. იეზოვმაც*).

ასე და ამ გვარად ქართველების გადაგვარება სომეხთ კათოლიკეთა მოძღვართაგან დაიწყო უფრო ისეთ შორეულ ქალაქებში და სოფლებიდანა, რომელნიც ოსმალეთის შორეულ კუთხეებში იმყოფებოდნენ, ანუ საქართველოს კარგად განაპირა ადგილებში, იქიდან დაიწყეს მათ, 1770 წლებში ახალციხეს მოახდინეს ეს, სადაც მათ მეტად დიდი წინააღმდეგი ძალა დახვდათ. აქ თუმცა ამ დროს ქართველ კათოლიკენი სომხურ გვარის კათოლიკეზათ ირიცხებოდნენ და მათი მღვდლებიც სომხურ ენაზედ ასრულებდნენ წირვა-ლოცვას, მაგრამ რაც შეეხება გვარტომობის ცნობას, ეს-კი არ ავიწყდებოდათ მათ და მიტომ ეკლესიებშიაც ყოველთვის ქართულს ენაზედ ქადაგებდნენ. ახალციხეს და მის ახლო მახლო კუთხეებს იგინი ეუბნებოდნენ, რომ ჩვენ ქართულ გვარის კათოლიკენი ვართ და არა სომხისაო.

ასეთი მოძღვარნი იყვნენ ახალციხის ეკლესიებისკენ შემდეგნი პირნი: ტერ ლაზარე, ოცხელი, მწერალი და მთარგმნელი. დონ სტეფანე, აწყვერელი ტერ იოანე, ესენი გარდაიცვალნენ 1764 წ. დონ-ანტონი—1767 ტერ-იაკობ საბაშვილი—1773 წ., პატრი გიორგი—1774., იოანე გარსევანიშვილი—1779 წ., ოქრობაგეთს სომეხთაგან მოკლული, ჩიგანთ იოანე ვართაპეტი პროვიქარი—1789 წ., ტერ-არაქელი—1783 წ., ტერ-გრეგოლ კრუხიქაშიანთი—1786., დიდი ტერ-იოანე აივაზაშვილი, 1786 წ., მანქანდრიანთ ტერ-იოანე—1797 წ., ნარუნთ ტერ-გრიგორი—1798 წ., და მრავალიც სხვანი, რომელნიც XVIII საუკ. სცხოვრებდნენ და ესენი ქართულს ენაზედ მწიგნობრობდნენ, კათოლიკეთათვის საჭირო წიგნებსაც სთარგმნიდნენ და სწერდნენ. ამათგან ნაწერ და ნათარგმნ ხელთ-ნაწერებმა ჩვენ დრომდე მრავლათ მოაღწიეს. ესენი ქართული ენის ამოვარდნის საქმეს ახალციხეში წინ გა-

*) ქართველ კათოლიკეთა შესახებ, პ. იეზოვის 1898 წ. თფილისი.

დაელოზნენ. რაც შეეხება სომხურათ, ანუ მამის მაგიერ ტერობით წოდებას—ეს-კი მათში მტკიცედ იყო დამკვიდრებული და მრევლშიაც ესენი თავის და უნებლიეთ სომხურ სახელებს აერცვლებდნენ. ამიტმა უნებლიეთ შეცდომამ გორშიაც იჩინა თავი და თუმცა ძველადგანვე გორს, ქუთაისს და თფილისს ქართველ კათოლიკენი ლათინის ტიბიკონზედ იყვნენ მდგარნი და ამათ აქ პატრები მწყსიდნენ, მაგრამ სომეხთ კათოლიკეთ მოძღვართ მეოხებით გორის მცხოვრებთ ზუბალა-შვილებს, რალაც მანქანებით გეურქა და ოპანესა დაერქვათ. საქმე მარტოდ სახელების დარქმევა არ გახლავსთ, აქ საოცრება ის არის, რომ ამ სახელების დარქმევის დროს, თვით მათი გადაგვარების რწმენასაც-კი ეძლეოდა თავისი დასაწყისი, ყველა ქართველ კათოლიკეს უადვილესად ეხატებოდა თავში ის ოცნება, რომ ის სომეხ კათოლიკეა, სომხის გვარის, სომხის შთამომავალი; ამ გარემოებას წინააღმდეგ ძალათ მოეველინა 1829 წ. რუსთაგან ახალ-ციხის აღება და იქით ოსმალთაგან ქართველთა დევნა, სადაც ქართველთა ხსენების ნებასაც-კი არ აძლევდნენ.

თუმცა ჩვენგან ზემორე მოხსენებულ მღვდლებმა იცოდნენ, რომ იგინი და მთელი სამცხე-საათაბაგოს კათოლიკენი ქართველ გვარის კათოლიკენი იყვნენ და ამას მათი წარსულიც ამტკიცებდა, მაგრამ იგინი, როგორც სომხის მხითარისტების მწერლობის გავლენის ქვეშ აღრზდილნი და სომხის ტიბიკონზედვე მდგარნი, იმას-კი ვერ ახერხებდნენ, რომ სომეხთ სახელებს და ენის ხმარებას მკაცრათ განშორებოდნენ და ქართულად ეწყობთ ხმარება, ეს იყო მათი სიმხდალე და მათი შეცდომა, რაც სომეხთ კათოლიკეთ მოძრაობას ფრთებს ასხამდა, თუმცა-კი ისიც უნდა შეინიშნოს, რომ კათოლიკე-ბში იყვნენ ისეთი მოძღვარნიც, რომელნიც სომეხთ კათოლიკებს და სომეხთ გრიგორიანებს მკაცრათ ეწინააღმდეგებოდნენ, ასეთი იყო მაგალითებრ: მღვდელი იოანე გარსევანაშვილი შავშეთის ოქრო ბაგეთელი, რომელიც მტრობით იქმნა მოკლული 1779 წელს.

ახლა იქმნება თქვენ იკითხოთ, თუ ყველა ამბებს სომეხთა კათოლიკეთ მოძღვარნი რად სჩადიოდნენ, ესენი რად ასხეტომებდნენ ქართველთა და თვით რაზედ იქირებდნენ საქმესო. ამის მიზეზი გახლდათ ეს გარემოება, რომ 1730 წლებს, სომხის ეპისკოპოსის გამგეობის წინაშე გამოირკვა ის აზრი, რომ ვიდრე სომეხ კათოლიკენი და გრიგორიანები ერთად არ დაკავშირდებიან, მინამდე ჩვენ სომხეთის აღდგენას ვერ მოვახერხებთო. ამიტომ მათ ამის სასარგებლოდ მკაცრად იწყეს ცდა და სხვათა შორის 1744 წ. რაც სომეხთ კათოლიკეთ პატრიარქი ამოირჩიეს, მის შემდეგ, მათ დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ შორის კათოლიკის სამღვდელთება დაიახლოვეს, თითქმის შეისყიდეს და ამის მაგიერ, აირას ავალებდნენ:

იმეცადინეთ, რომ ქართულათ მოლაპარაკე კათოლიკებში სომხური ენა განავრცელოთ და მასთან საეკლესიო დაფთრების წერაც სომხურათ დაიწყეთ. მართლაცა და ზოგიერთ მღვდლებმა 1747 წლიდგან საეკლესიო დაფთრების წერა სომხურათ იწყეს*), მაგრამ ამ წერამ დიდს ხანს არ გასტანა და 1740 წლიდგან ისევ ქართულად დაუწყევიათ წერა. შემდეგ დროში, ეპისკოპოსის გამგეობამ რამდენიმე კათოლიკეთ მღვდელნი ფულით შეისყიდეს, მაგრამ ვერცა რა ამით მოხერხდა; საწადელს ვერ მიაღწიეს, უკანასკნელ, აღმოჩნდა, რომ მათ კათოლიკის მღვდლები სასტიკათ ატყუებდნენ. ამათ ასეთმა ცდამ 1785 წლამდე გასტანა და ამ წელს-კი აშკარა იქმნა, რომ იგინი კათოლიკებთან ვერას აწყობდნენ, უბრალოდ ფულებს ხარჯავდნენ, არა გამოდიოდა-რა ღრობით, საქმეს თავი გაანებეს.

გავიდა დრო, დადგა 1795 წ. და ამათ კიდევ განაღვიძეს სომეხთ კათოლიკის მღვდლებზედ მოქმედება და ფულით შესყიდვა. კათოლიკის მღვდელნი იმედებს აძლევდნენ, ჰპირ-

*) ინახება ახალციხეს, იოანე ნათლის მცემლის ტაძრის სამკითხველოში.

დებოდნენ, რომ უკანასკნელად წადილი შესრულდებოდა, მაგრამ ესეც მოტყუება იყო თურმე, ამობაში დადგა XIX საუკუნე, მოახლოვდა 1825 წლები და შესყიდულ კათოლიკე მღვდლებთაგან-კი არა კეთდებოდა-რა. შესყიდულებს დაპირების პირობა მოეთხოვათ. მათ უარი განაცხადეს. სომხის სამღვდლოება აღელდა ამაზედ და ოსმალოს მთავრობა შეისყიდეს, არზრუმის და ახალციხის ფაშას მისცეს ქრთამები და 1827 წ. აღდგომის პარასკევს დღეს, სულ ყველა წინააღმდეგი მღვდლები დააქერინეს, ერთ ციხეში შეაგროვინეს და მით ჰქონდათ იმედი, რომ იქმნება ამ საუფლო ღლეებს, უმღვდლო კათოლიკის მრევლნი დაგვმორჩილდნენ და გრიგორიანობა მიიღონო. თუმცა ასე ფიქრობდნენ, მაგრამ აქაც მოტყუვდნენ და მათ არც ერთი კათოლიკი არ დაუკავშირდა. აი, ესეც ძველი პირი იმ ქალაქისა, სადაც აწერილია პატიმარ მღვდელთა ცნობანი: „1827 წ. მარტის თვეს, საერთო კათოლიკე მღვდელნი სურგუნ ვიქმენით; ცამეტნი მღვდელნი ახალციხის საბრძანებელსა, პირველად უფროსი ზოდოს ვართაჲეტი შაჰუჯიანი. ტერ ანტონ ოჰანანი, ტერ სტეფან მეფისოვი, ტერ სტეფან აბინანთი, ტერ სტეფან მღებრიანთი, ტერ სტეფან მაზმიანთი, ტერ სტეფან ნაგროზანთი, ტერ ანტონ სუცინთი, ტერ ზოდოს ხარისჭაროვი, ტერ სტეფან აღოშანთი. ეგრეთვე ღივანის სანჯახიდან იუენენ, ართვინიდან სამი მღვდელნი: ტერ თომა კორძულელი, ტერ ზოდოს იესიანი, ტერ იოსებ ბილაჯიანი, არტანუჯიდან—ტერ ზოდოსი და ტერ იოჰანესი ბეთანიანი. შავშეთიდან—ორნი, ტერ აკათვი და ტერ ზოდოსი; ველიდან (არდაგანის ოქქი) ტერ ოჰანეს ზაქარიანი და ტერ ჰეტროს უულასიანი. წითელ ჰარასკევს დამეს ქაღაქის მღვდლები შერეკეს ციხეში, შაბათ დიღას მუშაბირები დაგვეხსნეს სოფელში, ციხეში ვიყავით მთლად აპრილი, მაისის სამს არზრუმს წაგვიყვანეს ოცდობით მღვდელნი, ასე რომ ამადლებ დღეს საკირეს ვიყავით მიმავალი“ *).

აი ბატონებო, ეს გახლდათ მიზეზი და ამის ღწვა, რომ

*) იხ. ახალციხის ივანე ნათლის-მცემლის ეკლ. წიგნთ-საცავში.

გორელ ძირეულ ქართველთა მცხოვრებთ ზუბალაშვილებს სომხური სახელები უწოდეს. ამ ხერხს მისდევნდნენ ესენი ძველად და მისდევდნენ თვით იმ დროსაც, როცა კი საქართველო-რუსეთს. დაუკავშირდა, როცა ერს მოსვენებით უნდა ეწყობო-ცხოვრება და ისტორიულს ქვეშაობასაც ფეხი უნდა აედ-გა, ფრთები უნდა შეესხა, მაგრამ საუბედუროთ, ეს არც იმ-დროს მოხდა ასე და 1810 წელს, გორის მცხოვრებთ ქარ-თველ მდიდარ მოქალაქე ზუბალაშვილებში გამოიჩინა ის აზ-რი, რომ ვითომც ისინი სომეხ კათოლიკენი არიან და მათი რწმენა იქამდის წავიდა, რომ როდესაც საფრანგეთის ორიენ-ტალისტი მოგზაური დუბო დე მონპრე მოვიდა საქართველო-ში, გორში ჩამოხტა და იქაურობა გაიკნო, სხვათა შორის, იმ დროს, მასვე გაუცვია გორის მცხოვრებ ზუბალაშვილე-ბის ორი წევრი, სახელდობრ, გეურქა და მისი ძმა ოპანეზა-მოგზაურს ამათთვის ვინაობა უკითხავს და ამით მიუგიათ, რომ „ჩვენ სომეხ კათოლიკენი ვართ“!

მეცნიერს მოგზაურს ესენი მართლაცა-და ასე მიუღია და-თავის მოგზაურობაში ასე აუნუსხავს, რომ გორში მცხოვრებთ ზუბალაშვილები სომხის გვარის შთამომავალნი არიანო. ეს, რასაკვირველია, შეცდომით მოუხდათ ზუბალაშვილებს, მაშინ, საუბედუროთ, ბევრს ალაგას სარწმუნოების და გვარტომის გარჩევა სრულებით არ იცოდნენ. ამის ნათელი წარმოდგენა იშვიათი იყო და მიტომაც აქ ზუბალოვებს ნურავინ უსაყვე-დურებთ.

ასეთ შეტომას, არცაა თვით მოგზაური ინებებდა, რომ მას სცოდნოდა საქმის ვითარება. მოგზაურს რომ შეეცყო, რომ ზუბალაშვილებმა მას აცნობეს თავიანთი ვინაობა ბრუნ-დეთ, ანუ უცხო ტომის ტიბიკონის დაჩრდილების. ქვეშ, მა-შინ ის იმათ დაწვრილებით გამოკითხავდა და ისე აღნიშნავდა ზუბალაშვილებს სისწორით.

მაგრამ მან ეს არ იცოდა და ზუბალაშვილებსაც სულ არ მოუვიდათ ფიქრათ, რომ გორის მკვიდრთ ქართველთ შთა-მომავალთ მოქალაქეთ უცხო მოგზაური სომხთა აღიარებდა.

ზუბალაშვილები; როგორ იფიქრებდნენ იმას, რომ მოგზაური და მასთან ნასწავლი კაცი, ქართველთა გვარის შთამომავალი, სარწმუნოების მხრით, სხვა გვარის ტომის შვილად აღიარებდა; ეს მარტოდ ჩვენში მოხდება, თორემ. ევროპაში და საფრანგეთშიაც ფრანგი, კათოლიკის სჯულის, პროტესტანტის და სხვა სარწმუნოებისა ცუველა ფრანცუზათ ითვლება და არა სხვა-და-სხვა ტომის ძეთ. სჯულის მეოხებით იქ ასეთ შეცდომებს არავინ დაუშვებს; თუმცა ეს ჩვენში-კი ერთობ ხშირია. ასეთ უნებლიეთ შეცდომებს ზოგიერთები ისტორიულ ხასიათს აძლევენ, მერე ავტორიტეტობრივ ღირსებასაც ანიჭებენ, შემდგომ ხელზედ იხვევენ და ამა თუ იმ კითხვებზედ სჯიან და ცნობებთა ისტორიულ ახსნას ისე მარტავენ; როგორც მათ უჯობთ და მათი საგვარტომო ინტერესებიც თხოულობს.

აი სწორეთ ესეთ გარემოებაშია მოთავსებული ზუბალაშვილების გვარის ისტორია და ამავე გვარის გარემოებასთან მკიდროთ არის დაკავშირებული მთელი ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნობის ისტორიაც. მაგრამ რა, განა სომეხთ მოკამათენი მარტოდ ზუბალაშვილების გასომხებას დავობენ და ამათთან მთელ ქართველ კათოლიკეების; არა; ესენი უფრო შორს მიდიან, თვით წმიდა ნინოც-კი სომეხთ აღიარეს*). ამის გარდა ქართველობიდან გადაგვარებულმა სომეხთ კათოლიკეთ ფაფაზიანცმა მთელი დასავლეთ საქართველო სომხეთის ნაწილათ აღიარა**), თვით ქართველთ შთამომავალმა სომეხთ კათოლიკე მამა საფარიანმა თვით ასპინძა და აბასთუმანიც-კი სომხეთის ნაწილათ ჩათვალა და სახელებიც კი შეუცვალა და აბასთუმანი აბასთუმნათ მოიხსენა და ასპინძა ასპინჯათ***). სხვებზედ რაღა უნდა ითქვას; გეფიცებით პატიოსნებას, რომ ჩვენი მეფეების დროს, სომეხ კათოლიკეთ ქაქა-

*) მოგზაურობა ს. ქულბაქიან, ფრანგულს ენაზედ, პარიზი 1884 წ.

**) ოსმალეთის სომხეთი, მოგზაურობა ფაფაზიანცისა. 1890 წ. თფ.

***) გეოლოგია შედგენილი მ. საფარიანისა, 1890 წ. ვენეტი.

ნებაც არ ყოფილა, მაგრამ უკანასკნელ დროს, არამც თუ სომეხ კათოლიკეთ ხსენება შემოვიდა ხმარებაში, არამედ ამან მოგზაურის ორიენტალისტის ღუბოას წიგნებშიაც კი ამოჰყო თავი და თვით ამ მეცნიერმაც კი შეუწყო სომეხთ ცოტუნებას ხელი.

თუმცა კი ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ მეცნიერ ორიენტალისტი ზუბალაშვილებს მარტოდ სომხათ მოიხსენებს, იგი მარტოდ იმას ამბობს, რომ ზუბალაშვილები სომხები არიანო. ხოლო თუ ზუბალაშვილებმა რად უთხრეს მოგზაურს, რომ იგინი სომხები არიან, ამაზედ ჩვენ ზემოდ განვმარტეთ და მიტომ აქ სხვას აღარას მოგახსენებთ, ვისაც სმენა აქვს, აქედამაც კარგად გაიგებს.

ისტორიულის გარდმოცემით ვიცით, რომ XVIII საუკუნახევარს ზუბალაშვილების ერთი თუ ორი წევრი რაღაც მიზეზების გამო კათოლიკობიდან გრიგორიანობაზედ გადასულან, მიზეზი ამათი გადასვლის ჩვენ არ ვიცით, ის კი უნდა ვიქონიოთ სახეში, რომ მათი გადასვლა სომეხ კათოლიკეთ მოძღვართაგან მოხდებოდა, თორემ რამდენადაც ჩვენ ვიცით ზუბალაშვილების თვისება და გარდმოცემა, იგინი თავიანთი ნებით და წადილით არას დროს არ დაუკავშირდებოდნენ გრიგორიანობას, აქ უეჭველია, რამე განსაკუთრებით პირობებს ექნება მნიშვნელობა. დღეს ასეთ გრიგორიანების მაღიარებელ ზუბალაშვილების შთამომავალნი სცხოვრებენ საქართველოში და იგინი თავიანთ ვიანობას სომხათ აღიარებენ. ჩვენთვის არც ეს უნდა იყოს საკვირველი, რადგანაც მთელს ქართლსა და კახეთში აუარებელი ქართველობა არის ძველათგანვე გასომხებული და გრიგორიანობასთან დაკავშირებული, რომელთა უმეტესს ნაწილს დღევანდლამდე თავიანთ ქართული გვარებიც შერჩათ და მიტომ მათ ქართველი გრიგორიანებიც უწოდეს.*)

ქეშმარიტად, რომ ეს სწორეთ ასეც უნდა იყოს. საქარ-

*) „მოგზაური“ 1902 წ. წერილი „ქართველ გრიგორიანები.“

თველოში, ქართველ კათოლიკეთა სომხათ წოდებას ის გარემოებაც კარგად დაეხმარა, რომ 1830 წ. თფილისში მყოფ ლათინის წეს-რიგის პატრების დევნა აღორძინდა, ამათ მავნებლობას სომეხთ კათოლიკეთ ტიბიკონის მღვდლები ამტკიცებდნენ, თვით მთავრობასაც არწმუნებდნენ, რომ ესენი თქვენთვისაც მავნებელნი არიან და ამიტომ უმჯობესი იქმნება, რომ საქართველოდამ ეგენი გაძევებულ იქმნენო, წადილს მიაღწიეს და 1842 წელს, პატრების დევნაც გამოცხადდა*), ამ პირების განდევნის შემდეგ-კი სომეხთ-კათოლიკის ხუცებს დილა გაუთენდათ და როგორც ძველადგანვე დასავლეთ საქართველოს. ქართველთ გვარის კათოლიკენი ჩანთქეს, კინალამ ქუთაისის, გორის და თბილისის კათოლიკენიც სომხათ იქმნენ წოდებულნი. მცირე ხნით მაინც ასე იქმნენ ხმობილნი და ქართველთ ეკლესიებიც სომეხ კათოლიკე ეკლესიებათ იქმნენ შერაცხილნი. ეს მოწყალება ერმა იუცხოვა და რამდენიმე ხნის შემდეგ, მის წინააღმდეგ აღდა მრევლი და ამათის ცდით და შრომით უკუღმართი ჭაზრები სამარეს ჩაბარდა.

1850 წლებში, ახალციხის ეკლესიებში, ამბინოზიდგან იქმნა გადმოძახილი, რომ საქართველოში მცხოვრები კათოლიკენი ქართველ გვარის ქართველ კათოლიკენი ვართ და არა სომხისაო, ამ გარემოებამ ჩაუდგა სული ნათელს ქეშმარიტს კითხვას, ამან აიყოლია მთელი ქართველ გვარის კათოლიკობა, ამასვე აჰყვა მთელი ქართველობა. მაღალმა მამულიშვილობამ გაიტაცა აბატი პეტრე ხარისქირაშვილი, ეს გავიდა თავისს სამშობლოდგან კონსტანტინეპოლს, იქიდგან ვენეციას, იქ დაჰყო რამდენსამე ხანს და ლაზარეს მონასტერში გახსნა. ქართული სტამბა და დაბეჭდა რამდენიმე ქართული წიგნები. ამ წიგნების ბეჭდვას დიდი შრომა და ფული სჭიროდა, მაგრამ მან და მისმა მეგობარ ქართველ კათოლიკეთ მღვდლებმამას დასძლიეს. მუდმივ იქ ყოფნა ამისთვის მოუხერხებელი იყო, ამიტომ ვენეციიდან ის გავიდა ევროპას; პირველად ის

*) კავკასიის აქტები.

წავიდა რომში, ნახა პაპი, შესტირა მწარეთ და აუწყა ქართველ კათოლიკეთ მდგომარეობა. პაპმა ყოველივე დიდის სიამოვნებით მოისმინა და აქო პეტრეს შრომა ქართველ გვარის კათოლიკეთა სასარგებლოთ. შემდეგ ამან პაპის დახმარებით იმოგზაურა მთელი ევროპა, შეაგროვა დიდი ძალი ფული და ბოლოს საფრანგეთს (მონთობანს) დააარსა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვართა ძმობა „კონგრეგაცია“.

მონასტერთან გახსნა სტამბა და „ძმობას“ გაუჩინა სამუშაოთ რათა მათ ქართული წიგნები ებეჭდა. შემდეგ ამისა, კონსტანტინეპოლს შეიძინა ადგილები და წმიდა იოსების სახელზედ გააკეთა ქართველთ კათოლიკეთა ეკლესია, შიგ წირვა-ლოცვა ქართულად მოაწყო. მასთანვე კონსტანტინეპოლს გახსნა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვართა ძმობა „კონგრეგაციამ“ იქვე ეკლესიის ახლო დააფუძნა საქალებო და საეაჟო სასწავლებელი, სადაც ქართველ კათოლიკეთა ძენი სწავლობდნენ და მომავალში მღვდლათ ემზადებოდნენ. მონასტრის მახლობლივ გახსნა დედათა მონასტერიც, სადაც ქართველ კათოლიკეთ სამონაზნო ქალები სცხოვრებენ დღესაც; ყველა ამაებთან შანვე გახსნა ქართული სტამბა და ძმობას მიუჩინა სამუშაოთ. ხსენებულ სტამბებში დაბეჭდეს ქართველ კათოლიკეთა და თვით მართლ-მადიდებელ ქართველთათვის მრავალი წიგნები, მაგალითებრ: გეოგრაფია, ისტორია, საზოგადო ისტორია, ალფონს ლუგარის ქადაგებანი „წალკოტი“, ეზეპოს იგავნი, წმიდათა ცხოვრებანი, გრამატიკა, ქართულ-ფრანგულ ხელს სამძღვანოები, ქართველთ კათოლიკეთათვის საჭირო ლოცვის წიგნები და მრავალიც სხვანი.

ყველა ამ წიგნებმა ქართველ კათოლიკობაში დიდი გზა გაიკვლიეს, დიდი ასპარეზი მოიპოვეს, ქართული გვარტომობის შეგნების სხივებმა თავი იჩინეს, დღეს კათოლიკობამ კარგათ იცის თავის ეინაობა, მათთვის ვეჟილობა საჭირო არ არის. ქეშმარიტებით განმტკიცებული ნიადაგი თავის ძალას არ კარგავს, მისი სამერმისო ასპარეზი უფრო დიდის სიმტკიცით მზადდება და ზედ უფრო მტკიცე თვისებით აღჭურვილ ნამდვილ

საქართველოს მოყვარე მამულიშვილთ კათოლიკეთ ძენი სწინდებიან, რომელნიც თავიანთ ვინაობას არ ჰკარგავენ, გვარტომობის ნამდვილს ისტორიულს ქეშმარიტებას, ისტორიულს ცნობებს შესაფერის პატივით ეპყრობიან და სადაც ჯერ არს, იქ სიტყვასა არ იშურებენ ამისთვის, რათა ისტორიული ქეშმარიტებათ იქმნეს ცნობილი და საქართველოში ძირეულ ქართველ კათოლიკენიც ქართველად იქმნენ ხმობილნი. სწორე სიტყვას თავისი მომავალი ენიჭება და ქართველ კათოლიკენიც შესაფერის სიმტკიცით და ენერგიით მხნეობენ ამისთვის. სწორეთ საქებარია ამ მხრითაც ზუბალაშვილები, რადგანაც მათი მამულიშვილური მაგალითი მრავალ ქართველ კათოლიკეთ ახალ-გაზრდობას უადვილესად ასმენს და აძლევს მაგალითს, რათა იგინი მტკიცე პატივის მცემელნი იყვნენ ისტორიულის ქეშმარიტების და თავიანთ ძველთ მამა-პაპათა გვაროვნების გარდმოცემის. ამ ქეშმარიტ ნაანდერძევ მამა პაპათა მცნებას ეკუთვნიან მრავალნი წარჩინებულნი და დარბაისელნი გვამნი ქართველ კათოლიკეთა.

• ზუბალაშვილები კათოლიკის სარწმუნეობით რომში აღრევე იქმნენ ცნობილნი. XVIII საუკუნეში, რომიდან საქართველოში მოსულან კათოლიკის ორი ეპისკოპოსი, რასაკვირველია, სხვა და სხვა დროს, ასე 1745 წლების შემდეგ, ამ ეპისკოპოსებს მგზავრობის დროს გორში უსადგურნიათ, გორში მათ ქართველ კათოლიკეთათვის ნათელიც უცხიათ. მათი მოსვლა და ეს მრევლის მირონ-ცხება ანიშნულია თვით გორის კათოლიკეთ ეკკლესიის ძველ წიგნში. პირველი ეპისკოპოსი ყოფილა ფილიპე, მეორეს სახელი არ სჩანს, ამ ეპისკოპოსებს მირონცხებულ კათოლიკეთ შორის პირველს დარგზედ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ჰყავს დაყენებული. ეპისკოპოსთათვის გორის ზუბალაშვილებს დიდი მფარველობა გაუწევიათ, იქ ყოფნის და ცხოვრების დროს დიდი პატივი უციათ, უცხოელ ეპისკოპოსთ დიდის თავაზით მიუღიათ და შეუწყნარებიათ ზუბალაანთ პატივის ცემა და კეთილი თავაზი. ეს მათი პატივის ცემა აღსანიშნავი ყოფილა თავისს დროს,

და აღსანიშნავია დღესაც, რადგანაც საყურადღებო მხარეა ჩვენს ისტორიაში და ნამეტურ ქართველ კათოლიკეთა ისტორიაში, რადგანაც, ამ გვარის ცნობებით, ეს ისტორია, ერთობ ღარიბია, ბევრი რამ ცნობები არა გვაქვს შეკრებილი და გაცნობილი, რომ მით შეგვეძლოს შევსება, გარკვევა და შემუშავება, ნამეტურ ასეთ ცნობებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიულს პოლემიკაშიაც, ამიტომ, ამ ეპისკოპოსთ მოსვლას ჩვენ საკმარის მნიშვნელობას ვაძლევთ, რადგანაც, როგორც გვაუწყებენ, XVI საუკ. შემდეგიდამ, საქართველოში კათოლიკის ეპისკოპოსნი ერთობ იშვიათად მოსულან.

ამ ხნის განმავლობაში, თითქმის არავინ სჩანს. ეს პირველი მაგალითია, რომ მე XVIII საუკუნეში საქართველოში კათოლიკის ორი ეპისკოპოსი მოსულა და გორში მათ ქართველ კათოლიკეთათვის მირონიც უცხიათ. აქ აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ლათინის ეპისკოპოსნიც კათოლიკებს მირონს სცხებენ მხოლოდ ლათინის ტიბიკონზედ მდგარ კათოლიკებს და არა სომხის კათოლიკეთა ტიბიკონზედ მდგართ. აქედან სჩანს, რომ გორის კათოლიკეთ აღრიდგანვე ლათინის ტიბიკონზედ მდგარან. სამწუხაროთ, ჩვენ ის-კი არ ვიცით, თუ ამ ეპისკოპოსებმა გორს გარდა, საქართველოს სხვა ქალაქებშიაც კმბზავრეს და იქაც დაჰყვეს ხანი თუ არა?

საინტერესოა ამის ცოდნა. მას შემდეგ საქართველოში ევროპიდან კათოლიკის ეპისკოპოსთ ფეხი აღარ შემოუდგამსთ. არ შეიძლება რომ ზუბალაანთ გვარის წევრთ შორის, ძველად ამ ეპოსკოპოსებზედ რამ ცნობები არ ყოფილიყოს დაშთენილი. ხოლო ყველა ეს ცნობები ჟამთა ვითარების და მუსულმანთა დევნის მაზგილის მეოხებით შემცირდა და მოიხო ჩვენდა სამწუხაროდ. ურიგო არ იქნება, ახლა აქ ჩვენ მოვიყვანოთ რამდენიმე ცნობა ქართველ კათოლიკეთ ეპისკოპოსთ შესახებ:

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ გორის ზუბალაშვილებში ძველად ბევრი რამ ღირსეული ცნობები ყოფილა შენახული საქართველოში, ქართველ გვარის კათოლიკეთა შორის ქ. თბი-

ლისს, კათოლიკეთ საეპისკოპოსო კათედრა XIX საუკ. დამდეგს იქმნა დაფუძნებული და პაპის იოანე XII-ის ბრძანებით დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსათ იოანე ფლორენციელი. აი ესეც ბულა პაპის იოანე XII-სა, რომელიც მიუღია თბილისის ეპისკოპოსს.

„პაპი იოანე XII ე თავისს საყვარელს შვილს, იოანე ფლორენტიელს, ამორჩეულს ეპისკოპოსს თფილისისა

როგორც გაუდილად გაურცელებულა ქრისტეს სარწმუნეობა, ისე ახლად ღვთიული წ. სახელისა პატივის ცემის მოსაცემელად გამოძიებით სხვა და სხვა ჯეროვანის მიზნებისა ჩვენის ძმებისაგან შეკუდიანებულთა ბოლოს გარდავსწევით ჩვენის სამოციქულო შეძლებითა, რომ განწყესებულ იყოს ჩინებულს თფილისის ქალაქში საეპისკოპოსო კათედრის ადგილი, რომელიც იმყოფება საქართველოს სამეფოში.

ვინებეთ ეს თფილისი მომავლად მუდამ საეპისკოპოსო ქალაქად დარჩეს ჩვენის სრულს შეძლებით და ჩვენის ძმების მოკითხვითა, როგორც ზემოთ ვსთქვით დამტკიცებით განგსაზღვრეთ, რომ დაარსდეს თფილისის ქალაქს საეპისკოპოსო ეკლესია და მიეცეს მას დირსებული ტიტული თფილისის ეპისკოპოსისა.

გვლავ ჩვენს თვალთა თქვენკენ მოვაქცევთ, რომელიც განწყესებულ ხართ მასწავლებლად მოქადაგე ძმათა რიგისაგან, მეცნიერი მღვდელ წმიდის წერილებით, რომელიც იცნობთ თქვენ პიროვნულად მაგ აღგილების გარემოებათა და საჭიროებათა, რომ მრავალნი მოაქციეთ ღვთიულ სიტყვის ქადაგებით და შესძინეთ იესო ქრისტეს, გვაქვს კეთილი გული წმიდის სარწმუნოებისა, წმიდა ცხოვრება, კეთილ უფა ქცევა და სიბრძნე სავსე მრავალ ნიჭ სათნოებათა, როგორც შეტეობილ გვაქვს სარწმუნო მოწმებისაგან; რომელნიც გრაცხვენ შემდეგ დირსებულ პირად, მით სრულ სამოციქულო შეძლებითა ჩვენითა. შეკითხვისამებრ ძმათა ჩვენთა გადგენთ ზემოხსენებულ თფილისის ეკლესიასა ზედა ეპისკოპოსად გამოძიებისა და უოფლისფრის განხილვისა შემდეგა

„მიეცა ავინონს XIV ნოემბ. წ. 1329-სა“.

ბულას თავზე ასე აწერია:—„გასწურთნავად ქართველ ერისა, ღვთიულ სიტყვითა—დამტკიცდა ქ. თფილისის საეპისკოპოსო

კათედრა და დაინიშნა ეპისკოპოსად იოანე ფლორენტიელი წმიდის
დომინიკეს რიგისაგან.

იოანეს შემდეგ, ბაგრატ V დროს, 1348 წელს განწესებული იქმნა ბერთნარდო თეოთინკო დომინიკიანელი. შემდეგ ამისა 1380 წლებში, დანიშნულ იქმნა ბერთანო ეპისკოპოზი. დიდის მეფის ბაგრატის დროს, 1391 წ. ბონიფიციო პაპის ბრძანებით განწესებულ იქმნა რეინალდო დომინიკიანელი. XV საუკუნეში, ნიკოლოზ პაპის ბრძანებით დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსათ ივანე სანკტე მიქალელი, შემდეგ დანიშნა ალექსანდრე დომინიკიანელი. 1463 წ. მეფის გიორგის დროს, პაპის პიო მეორისაგან თფილისის ეპისკოპოსათ დანიშნულ იქმნა თურიკო დომინიკიანელი. ამავე საუკუნის გასვლამდე რომის პაპის პავლე მეორის ბრძანებით დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსათ იოანე ეპისკოპოზი, ძმა ავგუსტიანელებისა. შემდეგ ამისა იქმნა დანიშნულ ეპისკოპოსათ ალბერტო ანჯელო ფრანცისკიანელი. ამ ეპისკოპოსებს გარდა ყოფილა კიდევ ეპისკოპოსი ენრიკო ვონსტი, გარდაიცვალა 1469 წელს. მის შემდეგ დანიშნულ იქმნა ეპისკოპოსი ივანე იმაქი ავგუსტანელების რიგისაგან. ამ ეპისკოპოსებს გარდა სხვებიც ყოფილან საქართველოში, მაგრამ ჩვენ მათზედ ცნობა არა გვაქვს, ხოლო გარდმოცემით და სხვათა პირთა მოსაზრებით ასეა უწყებული, რომ ვითომც ეპისკოპოზის ალბერტო ფრანცისკიანელის შემდეგ ე. ი 1495 წელს საქართველოში თვით დღემდე სხვა ეპისკოპოსნი არ მოსულან. ანელო ეპისკოპოზის შემდეგ საქართველოში ყოველთვის სხვა-და-სხვა აბატნი მოდიოდნენ. დღეს-კი სულ სხვა ცნობები აღმოჩნდა და თვით XVIII საუკ. გასვლამდე, საქართველოში კათოლიკის ორი ეპისკოპოსიც მოსულან, ამათ გორშიაც უსადგურნიათ, გორის კათოლიკებს ესენი დიდის სიხარულით მიუღიათ, მათს შენდობას დიდის სიხარულით იღებდნენ, ეპისკოპოსთაც დიდად სიამოვნებითა გორის კათოლიკეთ ასეთი საქციელით სასიხარულო გარემოება. როგორც ზემოდაც ვსთქვით, ხოლო გორის კათოლიკეთ ზუბალაშვილებს-კი

ეპისკოპოსთათვის დიდი, შესატყვარი თავაზი გაუწევიათ და ამის გარდა გზის მაჩვენებლობაშიაც კაი მეგობრობა გაუწევიათ, ამ დროს გორში სცხოვრებდნენ შემდეგნი პირნი ზუბალა-შვილებისა:

გიორგი, მერაბი, ანდრია, სტეფანე, ივანე და სხვანი.

საქართველოს სამეფო სატახტო დედა ქალაქი თფილისი ძველად მდიდარი იყო სხვა და სხვა შესანიშნავის ძველის წესობებით: დიდრონი ქარვასლები, მშვენიერის ბაღებით და მარმარილოს აუზებით ხშირი იყო. დიდრონ ქარვასლებს გარდა იყო მრავალი დიდრონი წესობებიც, მაგალითებრ: სამეფო სახლი, რომელ სახლის წესობას, შუშაბანდიან აივნებს, შინაგან მორთულობას და გარეგან მშვენიერებას ევროპის სხვა და სხვა მოგზაურნიც აღგვიწერენ*). სხვათა შორის, როსტომ მეფის მშვენიერს სასახლეს შარდენიც აღგვიწერს, სასახლეში, შარდენიც მიუწვევიათ. ამ მშვენიერი სახლის რუკა დახატულია შარდენის მოგზაურობაში, რომელიც 1710წ. ლიონში დაიბეჭდა. ამ ძველ შესანიშნავ სასახლის ნაშთმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, იგი იყო აწინდელის მუხრანთან ხიდს ზემოდამ, რომელ ძველი დიდი უზარმაზარი სასახლეც მხოლოდ 1890 წ. იქმნა მთლად დაქცეული. ეს სასახლე სწორედ ქალაქის გაღავნის ნაპირას ყოფილა, რომელიც დასავლეთით „ავანანთ ხეის“ დაჰყურებდა.

ამ სასახლის კარგა ზემოთ კიდეც და კიდეც „ავანანთ ხეის“ ნაპირას, ძველადგანვე მდგარა ერთი დიდი შესანიშნავი ქარვასლა. ეს ქარვასლა ქართველთ მეფეებს და ბატონის-შვილებს ძველადგანვე აუგიათ. ეს სასახლე ანუ ქარვასლა ძველადგანვე დანიშნული ყოფილა საქართველოში მოსულთ უცხო ქვეყნელთ ვაჭართა და მოგზაურთათვის. ევროპიელთ მოგზაურნიც აქ ისადგურებოდნენ, რადგანაც საშუალო საუკუნოებიდამ ამათ აქ მრავლად იწყეს მოგზაურობა. სახლში მოთავსებული იყო უცხო მოგზაურთა სასტუმროც (ГОСТИН-

*) Путешествіе Ж. Шардена 1860 г.

ნიცა) ყველა აქ სადგურობდნენ. ეს კაი ვრცელი ძვირფასი და მასთან სხვაც მრავალი შენობები მე XVII საუკუნეში მტერთაგან იქმნა შემუსვრილი. ხსენებულისავე საუკუნის საშუალოს იგი მდიდრათ იქმნა განახლებული საქართველოს მეფის ლეონ ირანთა მსაჯულისაგან, მაგრამ საუბედუროდ, ამ ღირს სახსოვარს შენობას არც ეს განახლება შერჩა დიდს ხანს: სოფლის ამოა მახვილმა კიდევ მოიცალა მაზედ. 1723 წ. ოსმალთაგან კვალად იქმნა შემუსვრილი, მისს შემდეგ ეს სასახლე მცირედ იქმნა შეკეთებული, მაგრამ ეს შეკეთება მისთვის არ იქმნა ხანგრძლივით, მალე იწყოა მუსვრა სეტყვა, წვიმის და ქარიშხალის ძლიერებას ველარ გაუძლო, ამ მშვენიერს ძველს სასახლეს პ. იოსელიანიც ასე ასწერს: ქარვასლა ოთხ სართულ - იანი იყო, ძირის სართულში, ანუ სარდაფებში სხვა და სხვა ვაჭრების საქონელი ინახებოდა; იყო 80 დუქანი. მესამე სართულში მოთავსებული იყო მდიდარ სოფდაგრების საქმეები და მეოთხე სართულში მოთავსებული იყო სასტუმრო ევროპის და აზიის მცხოვრებთ მოგზაურთათვის. ქარვასლის აივნებს მშვენიერი ფერადი მინის მინა-ბანდები ჰქონდა, ეზოში კარგი წალკოტი, შიგ მარმარილოს აუზი და მასთან შადრევანი. ამ სასახლეს XVIII საუკუნის დამლევსვე უმზერდნენ ზუბალაშვილები და სურდათ მისი შეძენა, ეს მათ მხოლოდ XIX საუკუნის შემდეგ მოუხდათ.

სადაც ძველად მშვენიერი ქარვასლა არსებობდა, რომელიც ბედისაგან უწყალოდ იქმნა შემუსვრილი, იქ 1820 წლებში, ზუბალაშვილებისაგან აღგებული იქმნა სხვა დიდი სასახლე. სასახლე აღაგეს სწორედ ძველის შენობის საძირკველზედ, 1820 წ. აღგებული ზუბალაშვილების სასახლე ერთადერთს სანაქებო სახლად ითვლებოდა, მას იმ დროს ვერავის სახლი ვერ შეედრებოდა. ეს სახლი მეტად განითქვა, თფილისში იყო 1833 წ. როცა საქართველოში რუსეთის იმპერატორი ნაპოლოზი პირველი ჩამოვიდა თფილისში, მას სადილი ამ სასახლეში გაუმართეს. იმპერატორი გაკვირდა სასახლის უმათერეს დარბაზის მოწყობილებით და ისურვა ზუბალაანთ გვა-

რის წევრთა პირადად ნახვა და გაცნობა. ბატანიკი ბარონ კოხიცი კი შეესწრა, იქ ესეც მიუწვევიათ და იგი სწერს, რომ ზუბალაშვილის სასახლეში სადარბაზოთ 1000 კაცი დაეტია. ესეც კვირობს ამ სახლის სიმდიდრეზედ. 1835 წ. შემდეგ, სახლის სყიდვა ზუბალაშვილებს საქართველოს ეგზარხოსმა სთხოვა, სემენარიათ. ზუბალაშვილმა დიდის ნებით მოისმინა დავალება და ძვირფასი სასახლე ერთობ იაფათაც მიჰყიდა. ხსენებული ძველი სასახლის მნიშვნელობას ქებით მოიხსენებს პლატონ იოსელიანი და ისტორიკოსი ბერძენოვი*). დაშთენილია ამბათ, რომ ძველის ისტორიულის შენობის სახის ნიშან-წყალი, აწინდელს ახალს შენობასაც საკმარისად აქვს დამჩნეულიო. ამის ნატვრა ყოფილა, არა მარტო ერთი პირის ზუბალაშვილისა, არამედ რამდენიმე ამა გვარის წევრისა და ნამეტურ ივანე გიორგის ძის, რომელიც სასტიკი მეტრფე ყოფილა ქართული საკუთარი საგვარტომო ხუროთ-მოძღვრებისა, ამისს განვითარების და ქართველებში საყოველთაოდ უცვალებლათ დაშთენის.

*) Въ историческомъ и этнографическомъ отношеніяхъ гор. Тифлисъ. 1871 годъ, Петербургъ.

ასპინძის ომი, 1770 წ.

‘ზუბალაშვილები—მათი გათათრების ამბავი—ფანატაკობა—ზოგიერთ
ზუბალაშვილების ოსმალეთში გადასახლება.

ასავლეთ საქართველო 1629 წ. ოსმალეთმა დაიმორ-
ჩილა, იმ დრომდე-კი თავის ავტონომია ჰქონდა და 1590
წლიდან მხოლოდ ხარკს იხდიდა. მთელს დასავლეთს
საქართველოში 13 საეპისკოპოსო კათედრა ითვლებოდა. ერ-
თი მილიონი ქართველობა მარტოდ მესხეთში სცხოვრობდნენ.
ოსმალეთმა ყველა ეს ვრცელი ადგილები 24 სანჯახათ გაჰ-
ყო და ოთხ სათაშალიკოდ. ასეთი ვრცელი ადგილების და-
კარგვით საქართველო დიდად დაუძლურდა, ეს დაუძლურება
ყველასათვის ცხადი შეიქნა, ყველა გრძნობდა მას და ნამე-
ტურ მესხეთის და ჯავახეთის ქართველნი. მაგალითებრ, ჩვენ
ქარგად ვიცით, რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, ახალციხის,
ასპინძის და აწყვერის ქევბა კაცებს და იშხანებს დიდად სურ-
დათ ქარაღ-კახეთ-იმერეთთან დაკავშირება და ამისათვის მათ
მეფე ერეკლესთან მოლაპარაკებაჲ ჰქონდათ გამართული საი-
ღუმლოთ.

ასეთ თანამგრძნობ პირებათ ახალციხიდან ხურსიძეები აღ-
მოჩნდნენ და ასპინძას ზუბალაშვილები. მაშინ ასპინძის ზუ-
ბალაშვილები შეძლებულნი იყვნენ, ქევბა კაცებათ ირიცხე-
ბოდნენ და ოსმალთ წინაშე ცნობილნი ყოფილან, ვითარცა
მათი ერთგულნი, მაგრამ ნამდვილათ-კი ასე არ ყოფილა: ზუ-
ბალაშვილები დიდი თანამგრძნობელი მეფე ერეკლესი, რომ-
ლისთვისაც მათ იმედები უძლევიან ომში საიდუმლოთ დახმა-
რებისათვის. მეფე ერეკლემ სულ ამ ზუბალაშვილების ხურსი-
ძეების და ასპინძაში მცხოვრებ კათოლიკეების დაიმედებით
გარდასწყვიტა პირველად ასპინძაზედ მისვლა, ჯერ ასპინძის

აღება, მის ციხეში ფეხის გაწაგრება და მერე აქედან ახალციხის, ახალქალაქის და არტაანის აღებაც. ერთი სიტყვით, 1770 წელს ქართველთა ცხადათ გაიკვლიეს ის გზა და კვალი, რომ ვიდრე საქართველოს სამეფოს თავის აღდგომები არ დაუბრუნდება, მანამდის მის გაძლიერება შეუძლებელი იქნება.

მოგვხსენებთ, რომ ასპინძის გამარჯვებით ქართველთა საქმე კარგად ვერ წავიდა: თუმცა გაიმარჯვეს, მაგრამ იქიდან შორს წასვლა ვეღარ გაბედეს. ბრძოლა ერთის მხრით საზარალოთ დაშთა, რადგანაც ქართველნი უკან დაბრუნდნენ. ოსმალთ ამ საქმეს გაფაციცებით შეხედეს. ამ დროს მესხეთში ათაბაგების გვარის ფაშა აღარაფერ იყო და ახალციხეში ვიღაც ოსმალელი ფაშა იჯდა, უცხო ტომის. ამ ფაშამ მესხეთისა და ჯავახეთის ქართველებს ძლიერ ცუდის თვალთ დაუწყა მზერა; ზოგიერთ ქრისტიანებს და ნამეტურ ასპინძის ქვეზა კაცებს ლალატი დასწამა, მეფე ერეკლეს მომხრეობა და სხვანი. ომიანობის დაწყებების შემდეგ, ფაშამ ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველები სამართალში მისცა; ამათში მოჰყვნენ სხვათა შორის ასპინძაში მცხოვრები ზუბალაშვილებიც. ფაშა ამათ სწამებდა ლალატს, ქართველ მეფის მომხრეობას, საიდუმლოთ ქომაგობას. რისხვა და მუქარა ფაშისაგან ძლიერ იყო აზვიადებული. ქრისტიანი ქართველები ფაშის წინაშე თავს მართლულობდნენ, რომ ჩვენ არავითარი კავშირი არ გვქონდა, არაფერი ქომაგობა არ გაგვიწევიაო. ფაშა მაინც არ წყნარდებოდა და მეტის მრისხანებით განსაკუთრებით ასპინძელებს ეპყრობოდა და ნამეტურ შემდგომულთ კათოლიკე ზუბალაშვილებს: ერთ დღეს ფაშასა და ასპინძის ზუბალაშვილებს შორის ასეთი საუბარი მომხდარა ახალციხეში.

— თქვენ თუ მეფე ერეკლესთან არავითარი კავშირი არ გქონდათ, მე ამას ვირწმუნებ მხოლოდ მაშინ, როცა თქვენ, ქრისტიანობას ჰგმობთ და თათრობას მიიღებთო,—უთქვამს ფაშას.

ზუბალაშვილებს მიუგიათ:

— ბატონო ფაშავ! ჩვენი შიში რათ გაქვსთ, ჩვენ კათო-

ლიკენი ვართ, ჩვენ პაპს ემორჩილებით, ერეკლე მეფესთან საერთო რა გვაქვს, რომ თქვენ ღალატს გვწამებთ?

— ასეა საქმე, ჩემს საბრძანებელში ღლეის შემდეგ ქრისტიანად დაშთენა აღარავისი არ შეიძლება, კათოლიკეა თუ ქართველი ყველა უნდა გაათათრებულ იქმნენ, ჩვენ ეს აღრევე უნდა გვექმნა, მაგრამ ვერ ვქენით და ხიტომ ჩვენ დიდათაც ვიზარალეთ. ღლეის შემდეგ ასე უნდა შესრულდეს საქმე, თქვენგან ჩვენ ერთგულების იმედი არ გვექმნება, ვიდრე არ გაათათრდებითო, — უთქვამს ფაშას გადაქრით.

— ჩვენ მაგას ვერ ვიზამთ, ამაზედ პაპს დავეკითხებით, ჩვენი გაათათრება არ შეიძლება, — მიუგეს ზუბალაშვილებმა.

— ორში ერთი ამოირჩიეთ, მე პაპის კითხვამდის არ დაგაცლით, საქმე ასეა, ან გაათათრდით, ან აქედგან წადით, ან დაიხოცებით. ხვალ ამის მაგალითებს ნახავთ ..

მეორე დღისთვის დანიშნული იყო ფაშის წინაშე ყველა ქრისტიანთ ქართველთ გამოცხადება. ქრისტიანები გამოცხადდნენ. ოსმალეთის სულთანის ბრძანება გამოეცხადათ, რომ ღლეის შემდეგ თათრის სამფლობელოში ქრისტიან ქართველების დაშთენა აღარ შეიძლება, ყველა თათრის რჯულის უნდა აღიარებდეს, ასეა ბრძანებაო. ამაზედ დიდი შლილობა მოხდა და 1773 წ. ქრისტიანთ ხოცვა და ჟლეტა უღვთოდ დაიწყო, ჯერ გლეხებს ზოგს ხოცავდნენ და ზოგს ათათრებდნენ. საქმე გაჭირდა, ქრისტიანებისთვის დადგა დიდი განკითხვის დღე. კათოლიკეებმა პაპთან კაცები გაგზავნეს, ცნობები აუწყეს, ამაზედ მიწერ-მოწერაც გაიმართა, მაგრამ ოსმალნი მაინც არ დაწყნარდნენ. ახალციხის ფაშას კათოლიკეებმა დიდი ქრთამიც მისცეს, მაგრამ არცარა ამ ქრთამებით იქმნა რაიმე, ასპინძის მცხოვრებთ ქევზა კაცებს მაინც სასჯელი არ უმცირდებოდათ, მთავრობის რისხვა უფრო მათზედ ძლიერდებოდა, ღალატს თითქმის მარტო იმათ სწამებდნენ და ზუბალაშვილებმაც ფაშისაგან ამიტომ ვერ იხსნეს თავი.

თუმცა ძლიერ მორიდებით-კი, სინანულით, მაგრამ მეტად გაჭირვებულმა და შეწუხებულმა ზუბალაშვილებმა გადა-

სწყერტეს მუსულმანობასთან დაკავშირება და მით თავის გადარჩენა, უფრო-კი იმ მამულების გულისთვის, რომელიც ქრისტიანობის დროს მათ ამის წართმევა ელოდათ. ზოგნი წინააღმდეგნი გამხდარან გათათრებისა. მამულებისთვის თავი დაუნებებიათ და სხვაგან გადასახლებულან. მამულები-კი მეგვარეებისთვის დაუტოვებიათ. ვინც ასპინძას დარჩენილან, იმათ ცხოვრების საქმე ძლიერ გასჭირვებიათ და ამიტომ ფაშისთვის განუცხადებიათ თათრების ნატვრა, სურვილი. ფაშას გაჰხარებია და უთქვამს:

— ძლიერ კარგი, აი ახლა-კი გიწამებთ ჩვენს ერთგულებად.

— ნება თქვენი აღსრულდეს, — მიუგეს ზუბალაშვილებმა.

ზუბალაშვილები მალე გაათათრეს, ერთ კომლის საცხოვრებელ ბინად ახალშენი მისცეს, იქვე ასპინძასთან ახლოს და დანარჩენნი ასპინძაში დასტოვეს. ამ ზუბალოვების გათათრების დროს, სხვა ქართველნი კათოლიკენიც მრავლად გათათრებულან, რადგანაც ესენიც დიდს დევნაში ყოფილან შთაცვივნულნი. მაშინდელ გათათრებულ ქართველ კათოლიკეთ შთამომავალნი დღესაც სცხოვრობენ მესხეთსა და ჯავახეთში. ამ გათათრებულთ ქართველთ გარდა 1773 წელს ოსმალეთის მთავრობამ დანარჩენ კათოლიკეებსაც ცუდის თვალით დაუწყო ცქერა და ქრისტიანების სასარგებლოდ მათ თავისუფლად მოქმედების ნებას აღარ აძლევდნენ. კათოლიკობის გავრცელება შეჩერდა, მის შემდეგ იშვიათად-ღა ხდებოდა ამის მაგალითები ქართველთ შორის. კათოლიკის მღვდლებს ბრალი ედებოდათ მასზედაც, რომ იგინი სასტიკად ამაგრებდნენ თვით მართლ-მადიდებელ ქრისტიან გლეხთაც, რომ იგინი არამც და არამც არ გათათრებულიყვნენ.

გათათრებულ ზუბალაშვილებს მიენიქათ ის უპირატესობა, რაც უნდა მიეღოთ მათ, იგინი მიეცნენ მოსვენებით ცხოვრებას და ნელ-ნელა ისლამის წესებსაც შეეჩვივნენ. რამდენიმე ხნის განმავლობაში მათ ქართუ-

ლის ენის მაგიერ ოსმალური ენა შეითვისეს, უკანასკნელ მათმა ქალმა, კაცმა და ბოეშპაც-კი დაივიწყეს დედა ენა და სრულიად თათრულად იწყეს საუბარი და მოქმედება, ასე რომ ქრისტიანობისადმი ამათ ღირი მტრობაც ჩაენერგათ გულში და ქართველთ სასტიკად ვნებდნენ. ამათ გადაგვარებას და გადასხვაფერებას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ ახალციხიდან ახალქალაქამდე, მტკვრის შეყოლება, სადაც-კი კარგი ადგილები და სოფლები იყო, ოსმალებმა ნახევრამდე ქურთები დაასახლეს. ასევე მოხდა ასპინძაში, სადაც ნახევარზე მეტი მურთები დაასახლეს, ქართველი მუსულმანები მათში აირივნენ და მით უფრო გადაგვარდნენ.

ნელ-ნელა ზუბალაშვილებში ფანატიკობა სრულს წერტილამდის ავიდა და 1877 წლის ომის შემდეგ ზუბალაშვილების რამდენიმე კომლი ფანატიკობით ოსმალეთში გადასახლდნენ. ასპინძაში დღეს მხოლოდ ერთი კომლი-და სცხოვრებს ზუბალაშვილებისა, ამათ ქართული ენა დავიწყებული აქვთ, შეძლებულ მცხოვრებლათ ითვლებიან, ნამდვილი თათრის ფანატიკები არიან, თუმცა ზეპირ გადმოცემით ის ამბებიც იციან, რომ მათი წინაპარნი ქრისტიანები ყოფილან და ოსმალთა ბრძანებით გათათრებულან. ისიც არის მათში დაშთენილი, რომ ჩვენი მონათფესავები თბილისისაკენ სცხოვრობენო. ერთმა ხიზაბაერელმა გლეხმა (ი. მ.) შემდეგი მიამბო:

მოხუცებულთაჲან გამიგონია, რომ ასპინძაში ზუბალაშვილების სამნი ძმანი ყოფილან იმ დროს. როცა მათთვის თათრობა განუცხადებიათ; ერთი ძმა რომელიც გათათრებულა, ასპინძაში დარჩენილა, მეორე ძმა, რომელსაც თათრობა არ მიუღია, თბილისში წასულა და მესამე გორში. ასპინძის ზუბალაშვილებში ის უკუღმართი ცნობაც არის დაშთენილი, რომ ვითომც ესენი ძველად თათრები ყოფილან და მერე გაქრისტიანებულან. ეს, რასაკვირველია, მოღებისა და ხოჯების პოლიტიკა დახლავსთ, ამათის მეოხებით არამც თუ მარ-

ტოდ ასეთ ჯვართა გათათრების ცნობები მაზინჯდება და სხვა-ფერდება, არამედ ამათ თვით ჩვენს თამარ მეფესაც მოჰხვიეს ხელი და ყველა ქართველ მუსულმანს იმას უმტკიცებენ, რომ თვით თამარ მეფე მუსულმანი იყო. ასეთია ამ ფანატიკების ისტორიული ცოდნა და მის ქვეყნარტების ძიება.

სწორედ ამავე დროს გაუთათრებიათ სოფელ ბალაჯორ-ში აბასთუმანის ახლო მცხოვრები ქართველთა კათოლიკეთ-რამდენიმე კომლი. დღეს ბალაჯორში რამდენიმე კომლი-და სცხოვრებს კათოლიკეთა. ამბათ არის დაშთენილი, რომ აქა-ურნი ქართველნი თათრობაზედ კათოლიკობიდან არიან გა-დასულნი ასპინძის ომის შემდეგ (1770 წ.) როდესაც მთელს სამცხე-საათაბაგოში ქართველ კათოლიკეთ დევნა ოსმალთა-გან მეტად გაძლიერდა და გაგრძელდა 1780 წლამდის. ამ წელს-კი პაპსა და სულთანს შორის კავშირის პირობა დაი-დო და ოსმალეთის საქართველოში ქართველ კათოლიკენი და მათი სამღვდლონი განთავისუფლებულ იქმნენ და და-ჯილდოვებულ იმ პირობით, როგორც იგინი მანამდე იყ-ვნენ.

ვიტყვიტ იმასაც, რომ შეიძლებადა ასპინძის ომის შემ-დეგ, ასპინძაშივე მცხოვრები ზუბალაშვილები და სხვანი არა-ფერს დევნას მისცემოდნენ, იქნება ოსმალთა წინაშე ზუბა-ლაშვილების არავის რა შეეტყო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, რადგანაც იგინი და რამდენიმეც სხვა კათოლიკენი ოსმალთ წინაშე დაბეზლებულ იქმნენ იმ დროის ქრისტიანთ სომხებ-თაგან. სომხების მტრობა გამოწვეულ ჰყო შემდეგმა გარემო-ებამ: იმ დროის სომეხთ ემზიადინი მთელს კათოლიკე სამღვ-დლოებას ევედრებოდა, რომ იგინი გრიგორიანთ ტიბიკონს დაკავშირებოდნენ, ნამეტურ ამას ავალდებდნენ სამცხე-საათა-ბაგოს ქართველ გვარის კათოლიკეთ, რომელთა სამღვდლო-ებაც სომხის ტიბიკონზე იდგა და ეკლესიებშიაც უმეტეს ნა-წილათ სომხურათ სწირავდნენ. ემზიადინი ამისთვის ფულსაც ხარჯავდა, მათ კათოლიკის ზოგიერთ სამღვდლო პირნიც შეისყიდეს, იმედი ჰქონდათ დაკავშირებისა, მაგრამ ეს გერ

მოუხდათ, რადგან მათ იმავე დროს ჰყვანდათ მოწინააღმდეგენიც, რომელნიც არ ეურჩებოდნენ მათს რჩევას. ასეთს პირობებს იგინი მოსაკლავათაც არ ინდობდნენ. ასეთ მოწინააღმდეგეთაგანი იყო ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი იოანე გარსევანიშვილი, რომელიც სომეხთაგან მოწამულ იქმნა და თებერვალს 1779 წ., იგი მღვდლობდა შავშეთის სოფელს ოქრობაგეთს. ასევე მოწამლეს შემდეგ დროებში პატრი არჩიზი. 1727 წ. ოსმალთს მთავრობაც შეისყიდეს და აღდგომის პარასკევს დღეს ჯავახეთსა და მესხეთში ქართველ კათოლიკეთ 22 მღვდელი დააპყრინეს, ციხეში ჩაასმევინეს, ეკლესიები დაკეტეს და კლიტეები თვით დაიკავესო. აი ასეთი მტრობა ყოფილა დათესილი და ამ მტრობას გამოუწვევია ასპინძელ ქართველ კათოლიკეთ დაბეზლება და მტრობა.

პაპის წყალობა რომ არ მოვლენოდით კათოლიკებს, უამისოთ ქართველ გვარის კათოლიკენი დიდს უბედურებაში ჩაყარდებოდნენ, მათი დევნა არასოდეს არ მოისპობოდა და შით მთელს კათოლიკობას გათათრება, ან გრიგორიანებთან დაკავშირება აუცილებლათ მოუხდებოდათ. მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს მათ და კათოლიკენი თავისუფლათ დაშთნენ, ხოლო 1780 წლის შემდეგ, რაც პაპსა და სულთანს შორის კათოლიკების შესახებ ხელ-შეკრულობა მოხდა, ოსმალებმა კათოლიკეთა დევნას თავი გაანებეს.

ზუბალანთ გვარის წევრნი სამეგრელოს მთავრის დადიანის სასახლეში.

რადგანაც ქართველებში ბევრი რამ ნაწერები მტრის მახვილის და ცეცხლის ქვეშ მოისპო; მიტომ ჩვენ დრომდის ვერც რამე ვრცელმა აღწერაებმა მოახწიეს და ვერცა რა სხვა ძველ სავაქრო და შინაურმა დაეთრებმა. თბილისში მევიცნობ ბევრს ძველს მოქალაქეთ ოჯახებს, დავიარე მათში, ვსძებნე რამე ცნობები ძველის აღებ-მიცემის, გასესხების, მა-

ზანდის, სხვა-და-სხვა პირობების და საქმეების შესახებ და უნდა მოგახსენოთ, რომ ძლიერ მცირე ცნობები ვპოვე ერთი. ოჯახის დავთრებში-კი აღმოჩნდა ცნობები შესახებ მე-XVIII საუკუნის აღებ-მიცემის, საქართველოდგან ინდოეთსა, ოსმალეთსა და სპარსეთში ვაჭრების წასვლის და საქონლის შემოტანის შესახებ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდა მეფე ერეკლე და ვაჭრებს ყოველ ნაირ შეღავათს ანიჭებდაო. XVIII საუკუნის თბილისის ვაჭართ და მოქალაქეთ შორის პირველი ადგილი სკერია ივანე ზუბალაშვილს, ამის ბიძას გიორგის და სხვათა.

ჩვენს ძველს მოქალაქეთ ოჯახებში 1820—1870 წლებში, ბევრი რამ ძველი დროის ბარათები იყო დაშთენილი, სიგელ-გუჯრები, სხვა-და-სხვა სავაჭრო ცნობათ ფურცელი და ნამეტურ დავთრები, სადაც იწერებოდა ყველა სავაჭრო ცნობები, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროთ ძველ მოქალაქეთ ახალგაზრდა სომხის პატრიოტ შვილებისაგან მთლათ ეს ძველი ქართული დავთრებიც გაჰკრა, ცეცხლს და წყალს მიეცა, რადგანაც მათ ასეთი დავთრების მნიშვნელობისა არაფერი წარმოდგენა ჰქონდათ. შესმენილი ჰქუა ასეთ გულ-გრილობას მწუხარის თვალთ შეხედავს და უგრძნობისათვის-კი არაფერია. ასეთი დავთრების მოსპობა რამდენათაც საერთოდ არის საფნო და საზარალო ჩვენის ისტორიისთვის, იმაზედ უფრო მეტად უნდა ჩაითვალოს იმ მოქალაქეთათვისაც, სადაც ეს დავთრები იწერებოდა, ვის გვარს და ოჯახსაც ეკუთვნოდა, ვის ძეთა გონებრივს და აღებ-მიცემის საქმეს შეეხებოდა. ამიტომ ხშირათ ჩვენ ჩვენს ისტორიის ნაწილში ზეპირ-სიტყვაობასაც უნდა დავუთმოთ ადგალი და შემოვიტანოთ ყველა ის ზეპირ-გარდმოცემები, რაც-კი საყურადღებო იქნება და საზოგადო ხასიათს არ მოკლებული.

აქ შემოვიტან ერთ ზეპირ-გარდმოცემას, რომელიც მიამბო ქართველ კათოლიკეთა ვაჭარმა გრიგოლ ნალბანდოვმა ძველი გვარი შოშიაშვილი. ამათი გვარის წევრნი ახალციხელები არიან და აღებ-მიცემას ძველიდგანვე შესჩვევიან, ახალ-

ციხიდან შემდეგ ქუთაისს გადასახლებულან და, უკანასკნელ, ბათუმშიაც დაუწყვიათ აღებ-მიცემა. ქუთაისში გადასახლებულთ ნალბანდოვებს გაუცენიათ იმ დროის გამოჩენილი ვაჭარი იაკობ ზუბალაშვილი. ამ იაკობის შვილის შვილია ჩვენი მამულის შვილი სტეფანე კონსტანტინესძე ზუბალაშვილი. ეს გაცნობის ხანა უნდა მიეწერებოდეს 1820 წლების არა უგვიანეს, როდესაც იაკობ ზუბალაშვილი მთელს იმერეთში ცნობილი პირი ყოფილა და სოლომონ მეფეს კარგად ცნობია. სოლომონ მეფეს ანტონ ნალბანდოვიც (შოშიაშვილი) კარგად იცნობდა და როცა ეს მეფე ტრაპიზონს გაიქცა, მაშინ ანტონ ნალბანდოვიც სტამბოლში სავაჭროდ მიმავალი თან გაჰყოლია; საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ სოლომონ იმერთა მეფე ჭკვიანი კაცი იყო, ბრძენი და მასთან მოქალაქეც. იგი თავისს სამეფოს ბევრს ვაჭრებს იცნობდა. ბედშავ მეფეს ბედმა არ გაუღიმა, თორემ მისის მეოხებით იმერეთის დამოუკიდებლობასთან ერთად ვაჭრობაც აღორძინდებოდა. მართლაც მის დროს მრავლად იწყეს ვაჭრებმა მგზავრობა ოსმალეთში. XV III საუკუნეს სტამბოლიდამ, ტრაპიზონიდან და ყირიმიდამაც დიდი ძალი საქონელი შემოჰქონდათ და გაჰქონდათ ქართველთ ვაჭრებს, რომლის უმეტესი ნაწილი ქართველ კათოლიკეებისა გან შესდგებოდა.

როგორი პატივის-მცემელიც ვაჭრობისა მეფე სოლომონი ბრძანდებოდა, ისეთივე სამეგრელოს მთავარი იყო და გურიისა. სამეგრელოს მთავარი და მისი მეუღლე ეკატერინე, ასული ალექსანდრე ქაგეჰვაძისა, იქამდის კარგად იცნობდნენ იაკობ ზუბალაშვილს და საზოგადოდ ვაჭრობას ისე აფასებდნენ ესენი, რომ უკანასკნელმა იაკობ ზუბალაშვილს სამეგრელოში ვაჭრობის სრული უფლება მისცა, სასახლის ვაჭრათაც იგი დანიშნა და რაც-კი საჭირო იყო მთავრის სასახლისთვის, ყველა ის საჭირო ნივთები იაკობ ზუბალაშვილს მოჰქონდა მთავრის კარისათვის. ასეთ სამთავრო სახლის მოვალეობამ იაკობ ზუბალაშვილი იძულებული: ჰყო, რომ საქართველოს ვაჭრობის და მრეწველობის გარეშე კონსტანტინეპოლის გზით

ევროპის ვაქრობთანაც ჰქონოდა აღებ-მიცემა და კავშირი. უნდა ითქვას, რომ ი. ზუბალაშვილი მთავრის სახლის დიდის თავაზით ეპყრობოდა, არაფერს არ აკლებდა, მთელი საგვარეულო დადრანებისა და თვით მთავარი დადიანიც დიდს პატივს ანიჭებდა ზუბალაშვილს. სხვათა შორის იაკობ ზუბალაშვილს მთავრის სახლის საპირობების გამო დაახლოვებული კავშირი ჰქონდა და კონსტანტინეპოლში მყოფს ქართველ კათოლიკ ვაჟარ ნალბანდოვთან, რომელიც სტამბოლიდამ ბევრს რამე საქონელს უგზავნიდა ზუბალაშვილს და ესეც სამაგიეროთ კონსტანტინეპოლს დიდ ძალს საქონელს გზავნიდა, რაც მაშინ დიდს ფასადაც საღდებოდა. იაკობ ზუბალაშვილი საქართველოდამ გზავნიდა ბამბას, მატყლს, აბრეშუმს, ბზის ხეს, ხოლო იქიდან მოსდიოდა ფარჩეულობა, შაქარი, ჩაი, ყავა, ძაფეულობა, სარკეულობა და სხვაც ამ გვარნი, უნდა ვსთქვათ, რომ ძაფეულობა და ჩითეულობა საქართველოშიაც იცოდნენ, მაგრამ მთავართა და მეფეთა სახლთათვის უცხოეთისას ხმარობდნენ, რადგანაც უცხოეთის ნაწარმოები უფრო ნაზი თვისების ყოფილა.

როდესაც სამეგრელო რუსის მთავრობას ჩაბარდა, მაშინაც იაკობ ზუბალაშვილი დიდათ დაახლოვებული იყო მთავრის ოჯახთან. უკანასკნელ დღემდე, ვიდრე ამ სამთავროს ავტონომია მოიშლებოდა, ზუბალაშვილი მთავრის დიდ პატივის-შცემლათ და ერთგულათ ირიცხებოდა. ზუბალაშვილის ეს ერთგულება მთავრის მეუღლემაც კარგათ იცოდა და როდესაც მთავრის სახლის წევრნი წარსდგნენ რუსეთის მთავარ მართებლის წინაშე, მაშინ მათ იაკობ ზუბალაშვილიც თან მიიყვანეს, ზუბალაშვილიც წარუდგინეს მთავარ-მართებელს და მოახსენეს შემდეგი:—„ეს ვაჟარი გახლავსთ იაკობ ზუბალაშვილი. ზუბალაშვილები საქართველოში აღრიდგანვე არიან ვაქრობით ცნობილნი და დამსახურებულნი, როგორც ქართლში მეფე ერეკლეს და გიორგის წინაშე, ისევე აქ, იმერეთში და ჩვენი სამთავროს წინაშეც, იგი არის სანდო ჰირი, სწორი, რასაც იტყვის, არას მოგატყუებსთ, რა-

მაც დაგპირდებოდა, ყველაფერს შეასრულებს. ამიტომ ვითხოვ, რომ, როგორი პატივის-ცემაც ამ პირს და ამათ გვარის წევრთ მეფე ერეკლის, გიორგის და ჩვენის სახლის წინაშე ჰქონდათ, ისეთივე მიანიჭოთ თქვენა და თუ სადმე ვაჭარი კაცები დაგპირდესთ, ამას მიმართეთ, ეს ყველაფერს შეგისრულებსთ, რასაც თითონ ვერ მოასწრობს, იმას სხვებს გადასცემს, სხვებმაც გიშოვნისთ, ნამეტურ თქვენს ჯარს ეს დაეხმარება სურათის გარდმოცემით, — ფოდრატი — თო. ზუბალოვს შეგიძლიანთ ერთი შალიონის იჯარა მისცეთ, მე ვარ ამის პასუხისმგებელიო“;

მთავრის ნიკოლოზ დადიანის სიტყვა მთავარ-მართებელმა მოისმინა. იაკობ ზუბალაშვილი გაიცნო და იმ დღიდან იგი სანდო პირად იქმნა ცნობილი. პირველის წლიდანვე მას მიანდვეს პურის „ფოდრატი“, პური-კი დიდი ძალი იყო საჭირო. აქ ზუბალაშვილმა დიდი მხნეობა გამოიჩინა და მთავრობას ყველაფერი შეუსრულა, რისთვისაც მან მთავრობისაგან მადლობაც მიიღო და რაც შეეხება მოგებას, ესეც კარგათ მოუხდა. მან მაშინ კარგა ბევრი ფული მოიგო და იმ დღიდან წავიდა მისი საქმე წინ. რუსების იმერეთში შესვლის შემდეგაც იაკობ ზუბალაშვილის კავშირი არ მოსპობილა დადიანის სახლთან, ვიდრე სამეგრელოს მთავრის შეილებს რუსეთში გადასახლებდნენ. ამას ითხოვდა მთავრის ოჯახის პატივისცემა, პურ-მარბილი და შიტრამაც იყო მათი ერთგული, პატივისცემელი და მარადის ნატვრით მომგონებელი.

იაკობ ზუბალაშვილის მამა, ივანე ზუბალოვიც დაახლოებული პირი ყოფილა, როგორც სოლომონ მეფის, ისევე სამეგრელოს და გურიის მთავრების. ივანე ზუბალაშვილი თავის შეილებს პატარაობიდანვე ატარებდა იმერეთში, ვაჭრობას და ზალხს აცნობდა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ახალგაზრდა იაკობ ზუბალაშვილი იმერეთში მგზავრობას ვერ დაიწყებდა და ისე ადრე ვერც სოლომონ მეფე გაიცნობდა და ვერც სამეგრელოს და გურიის მთავრები. იმერეთში, ჯერეთ სოლომონ მეფემ და შემდეგ სამეგრელოს და გურიის მთავ-

რებმაც ისურვეს ზუბალაშვილების აზნაურობით დაჯილდოვება, მაგრამ ზუბალაშვილებმა ეს არ ინდომესო, რადგანაც საქართველოში, მეფე ერეკლეს დროიდან მოქალაქეებს, ანუ ვაქრებს მეტი პატივი ჰქონდათ, ვიდრე აზნაურებსაო. მეფე ერეკლეს ოჯახი, სოლომონ მეფის და სამეგრელოს მთავრის სულ აზნაურ მოსამსახურეებით იყო საღსე და მოქალაქე ვაქარს-კი თქვენ ერთსაც ვერ ნახავდით, ამას მათ ვინ აკადრებდაო, ვაქარს ყოველთვის მეფე და მეფის ძენი საეარძელზე დასომდნენ და ისე ემუსაიფებოდნენ სავაქრო საქმეებზედო. აზნაურები-კი ყოველთვის კარის კაცებათ აღდგნენ და თავს დაჰყურებდნენო. ამიტომაც იყო, რომ ზუბალაშვილები აზნაურობას არა ნდომობდნენო. რადგენჯერაც მიუმართავთ ამათთვის აზნაურობის მიცემის საუბრით, იმდენჯერვე მათ უარი განუცხადებიათ და უთქვამსთ:

— მეფეო, თქვენი წყალობა იქამდის უხვი გახლავსთ ჩვენზედ, რომ ჩვენ ამ წყალობაზედ მეტს სხვას არას ვსაქიროებთ, ოღონდა მეფე ბრძანდებოდეს კარგათ.

სამეგრელოს მთავართ პატივისცემის ცნობები ზუბალაშვილების წინაშე მრავალთ ახსოვთ დღესაც, ბევრნი არიან მის მომგონებელ-მომთხრობნი. მთავართ პატივისცემამ და საზოგადოთ ზუბალაშვილებისადმი ნდობამ თვით ქართველ მეფეებიდამ დაწყობილი რუსეთის მთავრობამდის ისე წაიყვანათი საქმე, რომ უკანასკნელ ზუბალაშვილები იმერეთის სამრეწველო ასპარეზზედ ერთს მთავარ მრეწველათ აღმოჩნნენ. ჯერეთ, ვიდრე იმერეთის სამეფო მოისპობოდა, მინამდისაც მრეწველობდნენ ესენი იქ და სამეფოს მოსპობის შემდეგაც აწარმოებდნენ თავიანთ საქმეებს, თუმცა მხოლოდ აქა-იქ, წვრილ წვრილად, უკანასკნელ-კი, რა-კი საქართველოს გაერთიანება მოხდა და ვაქრობამ იწყო აღორძინება, იაკობ და გიორგი ზუბალაშვილებიც ერთი ათად წავიდნენ წინ და მათ ბევრი რამ დიდი „ფოდრატები“ აიღეს, ხოლო იმერეთში მამა-პაპურს სამრეწველო საქმესაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს.

VII

„კავკასიის აქტები“ რომ გადავსინჯოთ, იქ ძველი ვაჭრების შესახებ მცირე ცნობებს ვნახავთ, თითქმის სულ არაფერს და აქა-იქ თუ-კი ვინმე მოიხსენება, იმათში ზუბალაშვილებს შესამჩნევი ადგილი უკავიათ. მაგალითებრ, როგორი მხნე მრეწველიც ივანე ზუბალაშვილი ყოფილა (1747—1817 წწ.), ასეთივე ყოფილა შვილი მისი იაკობ ზუბალაშვილი, პაპა ღლევიანდელის სტეფანე ზუბალაშვილისა. კარგად შევნიშნეთ და ეს ყველასათვის აშკარა უნდა იქმნეს, რომ XVIII საუკუნის ზუბალაშვილები საკმარისად მოხერხებულ ვაჭარ-მრეწველად იგულისხმებიან. ჩვენ ქართველთ ასეთი პირების ყოლა ღიდავს სანარუქო საქმეთ მიგვაჩნია, ჩვენს ცხოვრებაში ამას საკმარისი ადგილი უნდა დავთმოს, რადგანაც ჩვენ ქართველნი, სავაჭრო ასპარეზს და კარგად მოწყობილ ენერგიულ ვაჭრებს და ვაჭრობას თითქმის იმ დღიდან ავსცდივთ, როცა კი ჩვენმა სამშობლომ ვრდომა იწყა, როცა აზიის დაგეშილ მუსულმანებმა ჩვენზედ ნაფარდობა იწყეს, მაშინ აბა საიღამ-ლა სცალოდა ვაჭრობისთვის, ამის ტრფიალი ვილას უნდა ჰქონოდა, არავის... მაგრამ არა! გმირ ხალხთა ცხოვრებამ ასე იცის და იგი ყოველ განწირულების დროსაც-კი არ ჰკარგავს თავის საკუთარს სულის ძალას, ნაციონალურს სიმტკიცეს, აღმატებას და ყველაფერს შეძლების-და გვარად ეკიდება.

სწორედ ამის უტყუარს ქეშმარიტებას წარმოადგენს ძველიდგანვე ზუბალაანთ გვარის წევრთა საკმარისის ენერგიით აღდგება, თვალის გახილება, ვაჭრობა, წარმატება და უკანასკნელ ჩვენის გვარის სასახელოდ ვაჭრობის ასპარეზზედ მოქმედება და ჩვენი ავ-კარგიანობის გამოჩენაც. ბევრნი ბრძანებდნენ ხოლმე, რომ ქართველებს არც ვაჭრები ჰყოლიათ, არც ქარხნები ჰქონიათ, ვაჭრობა ხომ სულ არაა, ეს რა მაგათი საქმე იყოვო, იგინი ყველაფერში უქმნი იყვნენ, ამ საქმეებს მათში მხოლოდ სხვა ტომის კაცები აწარმოებდნენ. ამას ბრძანებენ ის პირნი, რომელნიც ჩვენ ქვეყანას სრულებით არ

იცნობენ, ან იცნობენ და ამას ჩვენს დასამცირებლად ბრძანებენ, ჩვენის გვარის უკან მისაგდებად, მტრობით, რათა სხვების წინაშე დაგვამდაბლონ. ასეთმა პირებმა რამდენიც უნდა გვიმტროს, ისინი ვერას დაგვაკლებენ, ქეშმარიტება არ დაეცემა და ნელ-ნელა დრო და გარემოება სხვა ნაირად ახსნის მთელის ერის გვაროვნობის ნიჭიერების საქმეს სამრეწველო ასპარეზზედ. ამ ნიჭიერების დასამტკიცებლათ, კმარა ჩვენ დავასახელოთ თუნდა იოანე ზუბალაშვილი, რომელიც XVIII საუკუნის ერთ უმთავრეს მრეწველად ითვლებოდა საქართველოში. როგორ მხნე პირათაც XVIII საუკუნეში იოანე ზუბალაშვილი სჩანს, ისევე ამის ძე იაკობი XIX საუკუნეში. მოკლეთ დახასიათება ამ პირებისა არ იქნება ურიგო, რადგანაც დროსა და გარემოებას ბევრნაირი ცვლილება და პირობები მოაქვს. იოანე ზუბალაშვილი მრავალნაირად ამაღლებული პირია, ნამდვილი სახე ძველი დროის ქართველისა, გავლენიანი პირი არა მარტო წარჩინებულ პირთა წინაშე, არამედ გორის, თბილისის და იმერეთის ხელოსნებსა და ვაჭრებსაც. გორში ისე რამ სახალხო საქმე, ან ურთიერთ შორის დამოკიდებულების შესახები კამათი და გარჩევა არ განიბჟობოდა, რომ იქ ივანე ზუბალაშვილს მონაწილეობა არ მიეღო. იგი იყო მათი მოსარჩლე, მოსამართლე, დამრიგებელი და დახმარების მიმცემიც. ასეთს გავლენას და უპირატესობას ივანეს გარდა სხვა ზუბალაშვილებიც არ იყვნენ მოკლებულნი, ყველანი შეძლების-და კვალად ემსახურებოდნენ თავიანთ სამშობლო ქვეყნის უმრავლესობას, ხოლო დღევანდელის მამულიშვილის სტეფანე ზუბალაშვილის პაპის მამა ივანე-კი მალლა იდგა და განსხვავდებოდა სხვა იმ დროის ზუბალაშვილებისაგან ბევრი რამის გარჩევ-განსხვავებით. რადგანაც სიტყვა ჩვენს ვაჭრობის უარყოფაზედ ჩამოვარდა, ამიტომ ურიგო არ იქნება აქ მოვიყვანოთ შემდეგი; თვით XV საუკუნეში, როცა ქართველთ გათახსირების დრო დადგა, მაშინაც-კი არ მოსპობილა ქართველთ შორის ვაჭრობის მიდრეკილება. სხვათა შორის, მაშინ ქართველთ ვაჭართ შო-

რის სცხოვრებდა ერთი მდიდარი ვაჭარი მესხი, რომელიც შაქ შირვანშიაც დადიოდა და აბრეშუმით ვაჭრობდა*) ესევე პირი მოგზაურობდა სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს ჭ ევროპას, აბრეშუმს გარდა იგი ევროპაში ჰყილდა ბამბას, მატყლს ჭ სხვებს. ეს მდიდარი ხელოვანი ვაჭარი ერთ დროს გაქურდული იქმნა შირვანელთაგან, რამაც გამოიწვია ქართველთ მეფეთა შორის და შირვანელთ ომი. უნდა დავეუმატოთ, რომ მატყლისა, ბამბის და აბრეშუმის გაყიდვა და სყიდვა ანუ ვაჭრობა ქართველთა აღრიდგანვე იცოდნენ აღექსანდრიით**).

ივანე ზუბალაშვილი საქართველოს ერს, მეფეს, მეფის ძეთა და მთავრებსაც კარგათ იცნობდა და ყველგან ჰქონდა მისვლა-მოსვლა, კარგი განწყობილება, თავაზი და გავლენა. XV^{III} საუკუნის დასასრულამდე, მთელ საქართველოში, სადაც-კი უნდა გენახათ ვინმე და გეკითხათ ივანეს სახელი, ამის გვარის წევრი მხნეთ მოგზაურობდნენ და აწარმოვებდნენ თავიანთს საქმეებს. დღესაც ბევრს ახსოვს ამათი ვაჭრობის საქმე, თუ ესენი რა ენერგიით აღესილნი მოქმედებდნენ სავაჭრო ასპარეზზედ და თუ რამდენ ნაირი საქონელი შემოჰქონდათ საქართველოში და მით ამრავლებდნენ ქართველ ხალხში. ჩვენ ვიცით კარგად, რომ ივანე და ამის მეგვარენიც ძველიდგანვე იყვნენ ქართულს მწიგნობრობას შეჩვეულნი, ქართული წიგნების კითხვა და ვარჯიშობა მათს მემკვიდრეობითს ისეთსავე დარგად შესდგებოდა, როგორც სხვა იმ დროის წარჩინებულ ქართველებისას. საუბედუროთ ჩვენის სამთავრო სახლის შვილების ძველმა დავთრებმა, წერილებმა და სხვა-დასხვა ძველ ბარათებმა ძლიერ მცირედ მოაღწიეს ჩვენამდე, თორემ ჩვენ დრომდე რომ მათ მრავლად მოეღწიათ, მაშინ იქ ივანე ზუბალოვის ნაწერ წერილებში ბევრი რამ საინტერესო ცნობები აღმოჩნდებოდა, მისის საშუალებით ჩვენ ბევრს საინტერესო საგაქრო მხარეს შევისწავლიდით ძველის ვაჭ-

*) ქართლის ცხოვრება II ტ. 157 გ.

**) ქართლის ცხ. II ტ. 316 გ.

რობის, მაზანდის და სხვა-და-სხვა საქონლის საქიროების შესახებ.

განსვენებულის კონსტანტინე ზუბალაშვილის მამა, იაკობი, იყო ძე ამ ივანე ზუბალაშვილისა, დაიბადა 1792 წ., ესე იგი იმ დროს, როცა საქართველოს სამეფო ჯერ კიდევ მკვიდრს საძირკველზედ იდგა, როცა მისი ხსენება აზიაში ბრწყინვით განისმოდა, ქართველთ სამეფოს მფარველობა კავკასიის ყველა დაჩაგრულთ ქრისტიანებს მალამოსაებ ევლინებოდა, როცა საქართველოში ქართულის ხმაურობას და სულიერებას თავისი კანონიერი ძალოვნება და პატივი ემოსა გარს. იაკობ ზუბალაშვილმა ჩვენის მეფობის დროს გაახილა თვალეზი, იგი თუმც პატარა იქნებოდა, მაგრამ მაინც მოესწრო პატარა კახის მეფობას, მის გარდაცვალებას, გიორგი მეცამეტის გამეფებას, შემდეგ, მის სიკვდილის და ქართლ-კახეთში ბაგრატიონების გვარის გამგეობის დასასასრულს და საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებას. იაკობ 10 წლის იქნებოდა, როცა საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა.

იაკობ პატარაობის დროს თავის მშობლებთან სწავლობდა, შემდგომ კათოლიკის პატრებთან, ქართული ანბანი და წერა-კითხვის ცოდნა მას ჩვენის მეფობიდანვე ჰქონდა შესწავლილი. მას პატარაობიდანვე ეტყობოდა საგვარეულო ნიჭიერება, ყველა საქმისადმი ღრმადი და მისწრაფება. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, პირველი რუსული სასწავლებელი 1802 წ. გაიხსნა, ამ სასწავლებელს გარდა ქართველთ სხვა ძველი სასწავლებლებიც გვქონდა: ოთხი სახალხო სასწავლებელი, ერთი სასულიერო, საექიმო და კათოლიკეებისა, 1630 წლიდან დაარსებული, რომელიც დღესაც არსებობს. იაკობ ამ უკანასკნელს სასწავლებელშიაც სწავლობდა და შემდგომ ამისა, რუსეთის მთავარ-მართველისაგან გახსნილს სასწავლებელში იქმნა გადაყვანილი. აქ დარჩა რამდენსამე ხანს, შეისწავლა უფრო უკეთ ქართული ენა. საქართველოს ისტორია, რუსული ენა, სხვა და-დასხვა საგნები, ლათინურიც სცოდნია და სომხური და თათრულიც, მამის

სიკვდილის დროს იაკობი უკვე ცხოვრების ასპარეზზედ ყოფილა გამოსული, იგი ენერგიით აღესილი ყოფილა. 1836 წელს იგი უკვე 12 კლასის მოხელედ მოიხსენება, შემდეგ ეს პირი მოხელეობის ხარისხითაც წინ მიდის. ნელ-ნელა იაკობ ზუბალაშვილი მაღალის ცნობიერებით იმოსება, სხვა-და-სხვა სამრეწველო საქმით იძენს ქონებას და 1837 წ. აღგენს თბილისში. ერთს ახალს სავაქრო ამხანაგობას, რომელიც თითქმის პირველ სამავალითო ამხანაგობად ჩაითვლება საქართველოში.

სავაქრო ამხანაგობამ იაკობის მეთაურობით მთავრობას წება-რთვა სთხოვა საქართველოში პირველად შაქრის ქარხნის გახსნაზე. მთავრობამ ეს თხოვნა სანაქებოდ მიიღო, რადგანაც 1830 წლებში რუსეთიდან გზა ძნელი იყო, საქართველოში შაქარი ძვირად და ძნელად მოდიოდა, რაც იყო, ისიც საქართველოს ერის მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებდა, და ერთობ ძვირიც იყო, ასე რომ გირვანქა 30—40 კპ. იყიდებოდა. ხალხში ჩაისა და ყავის სმა წინ მიდიოდა და შაქრის სიძვირე და ხშირი უშაქრობა-კი ძალიან აწუხებდა ხალხს, სპარსეთიდან, ინდოეთიდან და ოსმალეთიდანაც შეაჩერეს შაქრის შემოტანა. 1838 წ. ამათ უკვე შაქრის ქარხანა გახსნეს თფილისში, შაქრის გამოყვანაც დაიწყეს და წელიწადში 40 ათასი ფუთი შაქარი გამოყვანდათ. რადგანაც ქვემოთ ამ ქარხნის შესახებ ვრცლად გვაქვს საუბარი, ამიტომ აქ ასე მოკლეთ ვსაუბრობთ. შაქრის ქარხანა პირველათ ვერაზე გახსნეს, მერე ვერაზედ დაკეტეს და კუკიაში გადმოიტანეს. კუკიის შაქრის ქარხნის სახლი დღესაც არის, კერძო პირს ეკუთვნის, ვერის შენობებში-კი შაქრის ქარხნის დაკეტვის შემდეგ საერო საავთმყოფო გახსნეს, დღეს ამ შენობის ალაგზე სამხედრო სასამართლოს შენობა არის აშენებული.

შაქარი იყო პატარა ზომისა, მოყვითალო ფერი ჰქონდა, ცოტა დუნე კი იყო, მაგრამ ტკბილი, ადვილად იმტვრევოდა, თითო თავი 10 გირვანქიდან 15 გირვანქამდე მო-

ვიდოდა, სახელად ამ შაქარს „ქართული შაქარი“ ეწოდა, ნიშნად იმ ქართულის შაქრისა, რომელსაც საქართველოში ჩვენის მეფეების დროსაც აკეთებდნენ. სადაც-კი მიხვიდოდით და იკითხავდით, ყველგან ეს შაქარი „ქართული შაქარი“ იწოდებოდა, იგი გირვანქა 15 კაპ. იყიდებოდა და ხალხსაც ძრიელ მოსწონდა, ტკბილი იყო, იაფი და მასთან პატარა თავებად იყიდებოდა. საუბედუროთ ამ შაქრის ქარხანას მომავალში არსებობის საქმე ვერ წაუვიდა კარგად: გზა გაიხსნა, ღრონი იცვალნენ, რუსეთიდან ჩაი-შაქარი მრავლად იწყეს შემოტანა, უცხოეთიდან მოსულნი უფრო რუსულ შაქარს ხმარობდნენ, საქართველოს ერიც რუსულ შაქარს შეეწყო, რადგანად ეს უფრო მაგარი იყო და მაგარი შაქრის უფრო ცოტა ეხარჯებოდათ, ამიტომ უკანასკნელ „ქართული შაქრის“ ქარხანა დაიხურა. დახურვის შემდეგ სიტყვა „ქართული შაქარი“ ინგლისურს შაქარს შეენაცვლა, რადგანაც ინგლისური შაქარი ძლიერ წააგავს „ქართულ შაქარს“. თვით ეს სახელი „ქართული შაქარი“ საქართველოს ვაჭრებში და ხალხში (თბილისში) 1880 წლებამდე იხმარებოდა, დღეს კი ამის ხსენება აღარსად არის დაშთენილი, ვგონებ დღევანდელ ქართველთ სიზმრათაც არ გაახსენდებათ „ქართული შაქრის“ ხსენება.

„ქართული შაქრის“ ქარხნის ამხანაგობის და ი. ზუბალოვის მოქმედება ნელ-ნელა უფრო წინ მიდიოდა, ამათ მთავრობისაგან აიღეს სხვა-და-სხვა სავაჭროების წარმოების უფლება, რაის სამაგიეროთაც მთავრობას საიჯარადროდ 120, 115 მან. აძლევდნენ. ასეთი ფულის ძლევა იმ დროის კვალობაზედ ჩვენ ერთობ დიდს საქმედ მიგვაჩნია, დღეს ეს მილიონს უნდა უდრიდეს. ამ საიჯარადრო საქმეთა მრეწველობის ასპარეზზედ ი. ზუბალაშვილმა საკმარისი მხნეობა გამოიჩინა, აღებ-მიცემა და მრეწველობა კარგათ წაიყვანა. ამ ამხანაგობის გარეშე, თვითაც იღებდა კერძო „ფოდრატებს“ და ამ ფოდრატების“ საქმესაც კარგათ ასრულებდა. ამას გარდა კერძოთ: ვაჭრობაც ჰქონდა აქა-იქ გამართული და დიდძალს პურს,

სიმინდს და ქერს ჰყიდულობდა, რაც ერთობ კარგათ ჰქონდა მოწყობილ-მოხერხებული და მით დიდძალ პურსა და ქერსაც ჰყიდდა, ამითი კაი მხარს აძლევდა ქართლის გლეხ-კაცობას და დიდს დახმარებას უჩენდა, რადგან მათ პურს, სიმინდს და ქერს კაი ფასათ ყიდულობდა, რაც სხვა ვაჭრებს ძრიელ ეჯავრებოდათ და ამიტომ ზუბალაშვილებსაც სასტიკათ მტრობდნენ. ეს მტრები გორის ვაჭრები იყვნენ, უკანასკნელ ამაზედ საჩივარიც ატყდა; მათ ბრალს სდებდნენ ქართლში გლეხებისაგან პურის ძრიელ იაფათ სყიდვაზე. გორის წვრილმან სომეხ ვაჭრებმა ზუბალაშვილებს ცილის დაწამება არ აკმარეს, თავიანთ საქმეშიაც ჩარიეს, გლეხებშიაც ხომ გაავრცელეს, რომ „ზუბალანთ ჩანახი“ ყველაზედ დიდი ჩანახიო, მაგრამ უკანასკნელ ვერაფრით რა გააწყეს და სიმართლე იქმნა აღდგენილი, ცილისმწამებელნი ცნობილ იქმნენ, ზუბალაშვილებს ვერაფერ რა უყო. გორელი ვაჭრების ხრიკები მარტოდ მათთვის დარჩა, სხვას ვერა ავნო-რა. ეს რომ მართალია, და „ზუბალანთ ჩანახი“ უბრალოდ არის მოგონილი გორის ჩარჩებისაგან, ეს იქიდანაც კარგად მტკიცდება, რომ ამ ცილის-წამების შემდეგ არ გავიდა დიდი ხანი, რომ საქართველოში პურის მოსაველმა დიდათ იკლო, გლეხ-კაცობა გაჭირვებაში ვარდებოდა და ამ გაჭირვებაში ზუბალაშვილებს არ დაუფიწყნიათ ქართლის ღარიბნი და დახმარება უძლევით იქ, სადაც ეს საქიროთ დაუნახავთ. 1856 წ. თბილისში, დიდის სიძვირისა გამო, ი. ზუბალაშვილმა ფული შესწირა თბილისის ღარიბთა სასარგებლოდ.

იაკობ ზუბალაშვილი გარდაიცვალა 1864 წ. შობიდან 72 წლისა, ეს დასაფლავებულია თბილისის კათოლიკეების სასაფლაოზედ. საფლავის ქვას აქვს შემდეგი ქართული წარწერა. „განსვენება საუკუნე მიანიჭე უთაღო იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილს 72 წლისა, გარდაიცვალა 1864 წელს“.

აქვე განსვენებულის ახლოს დასაფლავებული არიან მეუღლე იაკობისა ანნა და ძენი ამათნი. აქვე მოგვყავს ამა მიცვალეულთა საფლავის ქვის წარწერანიც:— „განსვენება საუკუნე

მიანიჭე შენ უფალო აქ მდებარე ანნა ზუბალაშვილისას, 68 წლისა. მიიღვა 1864 წ. ეს მანდილოსანი მეუღლე იაკობისა, აქედამ სჩანს, რომ იგი დაბადებულ უნდა იყოს 1797 წ. ცოლქმარი ერთ წელიწადს გარდაცვალებულან, სახელობრ 1864 წ. აი ესეც ძენი ამათნი: — „გნების მარია მაგდალინა იაკობის ასული თუმანისშვილის მეუღლე. დაიბადა 10 ივლისს, 1823 წ. მიიღვა 1 აპრილს, 1865 წ. განსვენება საუკუნე მიანიჭე მას უფალო“. ერთს ქვაზედ შემდეგი წარწერაა: „განსვენება საუკუნო მიანიჭე უფალო ლევან იაკობის ძე ზუბალაშვილს, 22 წლის მიიღვა 1840 წ. ეს ლევანი ჩვენ მიგვაჩნია იაკობის სიყმის შვილათ, რადგანაც ამ ლევანის წინეთ სხვა შვილების სახელი არა სჩანს. ამავე სასაფლაოზედ, ერთ ალაგას არის პატარა სასაფლაო, რომლის ქვაზედაც რუსულათ შემდეგი აწერია: „გიორგი და ალექსანდრე ზუბალაშვილები, 1872 წ. სადაც იაკობი თავის მეუღლით და შვილებით ასაფლავია, ამ ალაგას მშვენიერი რკინის მოაჯირი აქვს, მშვენიერი ყვავილებით შემკული. კონსტანტინე ზუბალაშვილიც აქ გახლავს დასაფლავებული, ეს სასაფლაო მოაჯირისაგან ისეა შეზღუდული, რომ იქ ამათ მეტი სხვა აღარ დაეტევა, ეს შეზღუდული საფლავი მათ საკუთრებად დაშთება. თვით მიცვალებულთა საფლავის ქვები მარმარილოსია და ორი კაი მაღალი თლილი ქვის ძეგლიც გახლავსთ.

ერთი საყურადღებო მხარე კიდევ საზოგადოთ ზუბალანთ გვარისა და კერძოთ ღღევანდელის სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილის მამა-პაპის ჩვენ, ქართველები, ძველიდგან მართოდ ღვინის ხმარებას ვიყავით შეჩვეულნი, რასაც ვეწყობოდით და საკვებათაც ვხმარობდით, მართოდ მისი მოყვანა და შემუშავება ვიცოდით, მისი განვითარება. მაგრამ ქართლ-კახეთის ერი ღვინოსთან არაყსაც კარგათ ეწყობოდა, აქ ჰაჰის არაყი დიდს ხმარებაში იყო, მთის ხალხშიც ხომ არაყი იყო გავრცელებული და ლუდი (პივა). ქორწილი, ლხინი, ალაპი და ყველა ნადიმი ქართლსა და კახეთს ღვინით და არაყით იცოდნენ. აქეთ ჰაჰა უქმათ არ რჩებოდა, მაშინდელი ჰაჰის არაყი ღღევანდელს საუკეთესო კო-

ნაკს უღრიდა. მაშინ ქაქის არაყი ძლიერ იაფიც იყო, მთის ხალხში არაყს უფრო პურის, ქერის, სიმინდის, ფეტვის და ხილისგან ზდიდნენ. იმერეთში-კი ეს არ იცოდნენ, იმერეთში არაყი ძლიერ მცირედ იხმარებოდა და დიდი ძალი ქაქა უბრალოდ იკარგებოდა, მისგან არავინ რას სარგებლობდა. ამ გარემოებას ი. ზუბალაშვილმა საკმარისი ყურადღება მიაქცია, შეადგინა პატარა ამხანაგობა და მთავრობას თხოვნა მისცა იმერეთში არყის ქარხნის გახსნის შესახებ. ასეთ ქარხნის გახსნას მთავრობაც საქიროებდა და თვით ხალხიც, რადგანაც დროსა და გარემოებას თავისი ნარუქები მოჰქონდა.

იაკობ ზუბალაშვილმა მალე მიიღო ნებართვა. ამ საამხანაგო საქმეში უახლოვეს ამხანაგათ გიორგი ზუბალაშვილიც ირიცხებოდა. ამათ ქუთაისის ახლოს გახსნეს არყის ქარხანა და არყის გამოსახდელად გლეხთაგან ქაქის შესყიდვაც დაიწყეს. აქამდე თუ გლეხნი ქაქას უბრალოდ აპნევდნენ, 1835 წლიდან მათ მიეცათ საშუალება, რომ იგი უბრალოდ აღარ ეპნათ და ფულზედ გაეყიდნათ. იმერეთში პირველი მაგალითი იყო, რომ გლეხთა შორის ხმა გაიშვა, რომ ი. ზუბალაშვილი ქაქას ყიდულობსო. ქაქას იმდენს ყიდულობდნენ, რომ წელიწადში 7200 ვედრა ქაქის არაყი გამოჰყვანდათ. ეს რიცხვი იმ დროის კვალათ დიდ რიცხვათ მიგვაჩნია. გარდა ამისა, მან იმერეთის ერსაც ასწავლა არყის კეთების ოსტატობა: სადაც სულ არ იცოდნენ, იქ საკმარისად შეისწავლეს და სადაც იცოდნენ ძველიდგანვე მცირედ გამოხდა, იქ უფრო გააუმჯობესეს. საზოგადოთ იმერეთში არყის გამოხდის ხელოვნობამ შესაფერი სახე მიიღო და მის გასაღებას და აღებ-მიცემასაც ერთი ათად მიემატა ვაჭრობა. მალე იმერთა შორის არყის ვაჭრებიც გაჩნდნენ, უკანასკნელ, რადგანაც არყის გამოხდა და ვაჭრობა საეროდ გარდაიქცა, ზუბალაშვილებმა თავიანთი ქარხანა დაკეტეს.

ძველიდგან, საქართველოში, წურბლის ქერას სავაჭრო სახე ჰქონდა მიცემული; ის ტბები, სადაც წურბელა იცოდა, სამეფოსაგან იჯარით იცემოდა, რადგანაც მაშინ წურბელა

საქართველოს გარეშე სპარსეთსა და ოსმალეთშიაც დიდი ძალი გაჰქონდათ, იმდენი, რომ მისი საკმარისი ვაჭრობაც იყო გამართული; ვაჭრობდნენ ზოგს ალაგას ქართველი დალაქები და ზოგს ალაგას კერძოთ ამისთვის დანიშნული ვაჭრები, რომელთაც ხელოსნები ჰყვანდათ და აქა-იქ ტბებში წურბელას იჭერდნენ. წურბლის იჯარა რუსეთისგანაც იქმნა მიღებული და ერთ დროს წურბლის იჯარა ზუბალაანთ გვარის ერთმა წევრმა (ნ. ს.) 200 მანეთად აიღო, რაც მაშინ ეს შეუძლებელი იყო სხვათაგან. ამ პირმა წურბლის წარმოების საქმე ფეხზედ დააყენა, მის წარმოებას სპარსეთსა და ოსმალეთს უფრო წარმატების გზა გაუკვლია. უნდა ვსთქვათ, რომ ყოველთვის და ყოველგან, ასეთს საქმეებში, ქართველთ დიდ ხელმძღვანელობას უწევდა ივანე ზუბალაშვილი, პაპის მამა დღევანდელის სტეფანე ზუბალაშვილისა და აგრეთვე იაკობ ზუბალაშვილი. ვინც რა უნდა სთქვას და ჩვენს საუბარს სხვა სახით შეხედოს, მე მაინც ამ პირებს შესაფერის პატივით ვუმაზერ და ჩემის პატივისცემის საფუძვლად ვხმარობ მარტოდ იმ საყურადღებო საქმეთა მაგალითებს, რომ საქართველოში შაქრის ქარხანა ზუბალაშვილის მეთაურობით გაიხსნა, შაქარსაც სახელად „ქართული შაქარი“ ეწოდა. ეს, ბატონებო, ჩვენს გათახსირებულს ცხოვრებაში მნიშვნელოვან საქმედ უნდა ჩაითვალოს. მოკლედ რომ მოგახსენოთ, 1800 წლის შემდეგ, რაც საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა, მას შემდეგ ქალაქთბილისს, ქუთაისს, გორს, ახალციხეს და სხვა ქალაქებშიაც ისე რამე სამრეწველო საქმე არა დაწყობილა-რა, ისე რამე საქმის ქარხანა არ გახსნილა, რომ იქ ზუბალაშვილებს რამე მონაწილეობა არა ჰქონოდათ მიღებული. ჩვენ აქ ყველა წვრილმან საქმეთა მოხსენებით მკითხველს თავს არ მოვაბეზრებთ, ამის ცნობას მხოლოდ მოკლე განმარტებით ვაუწყებთ, თუმცა ისიც-კი უნდა ითქვას, რომ ყოველს მათს წვრილმან საქმეთა და მოქმედებათა ცნობებსაც ერთობ კარგი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის ერის ეკონომიურად, ხელოსნურად და ვაჭრობით აღორძინების ასპარეზზედ. ამ ღირსებას

ზუბალაშვილებს ვერავინ წაართმევს და სადაც ერთი და ორი ძველ მოქალაქეთა გვარი და სახელები აიწერება და დაიხატებიან, იქ ზუბალაშვილების გვარის წევრთა მოღვაწეობის ისტორიაც საკმარის აღგიოს დაიკავებს. ამას განმარტება არ უნდა.

ამ გვარს რომ. ძველადგანვე რუსეთის მთავრობა იმ პატივისცემით უმზერდა, როგორც ამათ საქართველოს მეფეების დროს უმზერდნენ და როგორის ღირსებითაც თვით იაკობ ზუბალაშვილი სამეგრელოს მთავარმა რუსეთის მთავრობის წინაშეც წარადგინა, ეს პატივისცემა კარგათ სჩანს იმ გარემოებიდამაც, რომ 1855 წელს ერთს ზუბალაშვილს (იოსებს) სხვა-და-სხვა შემთხვევების მეოხებით დიდი ზარალი მოუვიდა. ამ ზარალის მიზეზი კი 1855—57 წ. ომსაც ედებოდა, ამიტომ მთავრობამ ზუბალაშვილს ნდობის თვალთ შებედა და მას თვრამეტი ათასი თუმანი აპატია (18,000 მ.). ვგონებთ, ამოდენა ფულის პატიება მთავრობისაგან დიდს განძად უნდა ჩაითვალოს რომელიმე ისტორიულის გვარისთვისაც-კი. განა ჩვენ ქართველთ ცხოვრებაში ასეთი მაგალითები აღსანიშნავი არ არის? განა თვით ეს ცნობები არ აჩენენ შესამჩნევ ღირსებას? ზოგიერთები ბძანებენ, რომ ქართველთ შორის სამრეწველო მოძრაობა ისე იყო დაქვეითებული, რომ ქართველთ არც მთავრობა უმზერდა ღირსეულის თვალთო, ქართველებში იგი მარტოდ სოფლის მხვენელ-მთესველს გლეხკაცობას ხედავდა, ქალაქში მუშებს, ხელოსნებს და თავდაზნაურებსო, სხვა არაფერსო. ეს არ გახლავსთ მართალი. მთავრობა რომ ქართველთ პატივით უმზერდა, ეს კარგათ სჩანს იმ გარემოებიდამაც, რომ მან ბევრი რამ „საფორდატო“ საქმეები ზუბალაშვილებს მიანდო, ნდობა იმ ზომამდის ავიდა, რომ ივანემ და მისმა სახლისკაცებმა 1810 წლებში, თფილისში ფქვილის და ხორბლის მალაზიაც გახსნეს. ამას გარდა, ჩვენ ისე რამე სამრეწველო საქმის დაწყობას ვერ ვნახავთ, რომ იქ რომელიმე ზუბალაშვილს მონაწილეობა არ ჰქონდეს მიღებული. მართალია, ბევრში ესენი არ იყვნენ

უდიდესი პატრონები და მათ თავიანთ ამხანაგებზედ მეტი არა ეკავათ რა, მაგრამ საქმე ის გახლავსთ, რომ შაქრის ქარხნის გახსნა, არყის, სხვა-და-სხვა საქონლის შეტანის თუ გატანის და სავაჭრო ამხანაგობის შედგენის მეთაურობა ამათ ეკუთვნისთ, ამათ საკუთრებას შეადგენს.

საუბედუროდ, ჩვენ მარტოდ ჩვენს საკუთარს წარსულზედ ვსჩივიტ, რომ ჩვენი ძველები ქართველთ მეფეთა, მთავართა და დიდებულთა გარეშე სხვა არაფერს სწერდნენო. უნდა მოგახსენოთ, რომ ესევე ითქმის ჩვენი უახლოეს დროის თანამედროვე ქართველებზედ. საუბედუროთ არც ესენი აპყრობდნენ ყურადღებას შინაგან ცხოვრების სხვა-და-სხვა მხარეებს და მის ავკარგიანობის დაკვირვებას. აბა ქართველებში ვინ რას მოიფიქრებდა მრეწველობის, ხელოვნების და ამის ასპარეზზედ ენერგიულათ მომქმედ პირთა შესახებ რამის დაწერას!.. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, ჩვენ ქართველთ ბევრი რამ ღირსეული ცნობები არ დაგვეკარგებოდა.

VIII

ზუბალანთ გვარის წევრნი ჯაფახეთში პირველათ აწყვერში აღმოჩენილან. მაშინ აწყვერი ქალაქად ითვლებოდა. იქ მცხოვრებთა რიცხვიც დიდი იყო. აწყვერში ზუბალაშვილები უკვე კათოლიკის სარწმუნოებას აღიარებდნენ, დრო, ამათის კათოლიკობასთან დაკავშირებისა უნდა ეკუთვნოდეს XVII საუკ., ასე 1653 წელს. ამ დროებში გაძლუანებული ყოფილა აწყვერში ვინმე ქალიმაჯ ეფენდი, მტერი ქრისტიანებისა, მღევნელი მათი და სასტიკი ბოროტი. იგი აწყვერშია დასაფლავებული. ესევე ეფენდი სასტიკი მღევნელი ყოფილა კერძოდ ზუბალაშვილებისა, რომლებსაც აწყვერში იმ დროის კვალად კარგი ვაქრობა ჰქონდათ გამართული და შესამჩნევი ვაქრებიც ყოფილან, მაგრამ მალე აწყვერს ოსმალნი დასცემიან და ქრისტიანები დაურბევით; ესენი აყრილან და სოფელ დგირს წასულან; ამათშივე

ყოფილან ზუბალაშვილები; ჯერ ვერც-კი მოასწრეს ახალ მოსულებმა დვირს დასახლება, რომ 1655 წელს, ახლა ამ სოფელს დაეცნენ ლეკები. დვირელნი და ზუბალაშვილები სოფელ ხიზაბავრას შეეხიზნენ, რომელიც მაშინ განთქმული იყო შესანიშნავის ქართველთა მეომრებით და ფალანგებით. მოგეხსენებათ, რომ ძველად განთქმული მოქიდავენი სულ ხიზაბავრელები იყვნენ, რომელთაც შემდეგ ქართლში ხიზანბაძეება უწოდეს.

თუმცა ხიზაბავრა მძლავრი სოფელი იყო და მის მცხოვრებნიც მძლავრ ვაჟკაცებად ითვლებოდნენ, მაგრამ ლეკები მაინც არც ამ სოფელს ასვენებდნენ და მათ უფრო სდევნიდნენ, რადგანაც მათი შიში უფრო ჰქონდათ. უკაეასკნელ, სოფლის მცხოვრებთა მობეზრდათ უღმრთოდ ბრძოლა და მათ აქეთ-იქით იწყეს (1670 წ.) გასვლა და თავის შეფარება. ზუბალაშვილებიც ხიზაბავრიდამ ზოგი თბილისში გადმოსახლდნენ, ზოგნი გორს, ზოგნი მოზდოკს და მით გადურჩენიათ თავი.

ზუბალაშვილებს ახალციხეშიაც კარგა ხანს უცხოვრიათ; იგინი ერთგულ წევრებად ითვლებოდნენ იქაურის ლარბეკკლესიების, და ქართველ კათოლიკებისთვის შეწირულებაც უძლევიან. სამწუხაროდ ჟამთა ვითარებამ შთანთქვა სამცხის ეკლესიების ძველი კონდაკის წიგნები; ოსმალთა დევნის მეოხებით მრავალი ძვირფასი ხელთ-ნაწერი დამწვარა, თორემ ზუბალაანთ გვარის შესახებ ბევრი რამ საინტერესო ცნობები აღმოჩნდებოდა, რადგანაც ამბად არის დაშთენილი, რომ XVIII საუკ. ზუბალაშვილები კათოლიკის ყველა ეკლესიებს დიდს დახმარებას უწევდნენო. ზუბალაშვილებს დაახლოვებული კავშირი ჰქონიათ აგრეთვე აწყვერში მყოფ იმ დროის გამოჩენილ ქართველთა მთავარ გვარამთან.

ზუბალაშვილებს მესხეთსა და ჯავახეთში ცხოვრების ასპარეზზედ ფეხი მაშინ გაუმაგრებიათ, როცა ოსმალებს კათოლიკეებზედ დევნა შეუჩერებიათ და ვაქრობის გულისთვის სხვა-და-სხვა შეღავათები მიუციათ.

ახალციხის ზუბალაშვილების გვარის შესახებ დაშთენი-
ლა კიდევ შემდეგი ცნობა: XVII საუკუნის ზუბალაშვილე-
ბის ერთი წევრთაგანი, XVIII საუკუნეში, ახალციხეში და-
შთენილა, აქ დასახლებულა, შემდეგ ესენი გამრავლებულან,
იგინი ახალციხეში აღებ-მიცემას მისცემიან, მათ მეცხრამეტე
საუკუნემდის კაი შეძლებაც შეუძენიათ, მაგრამ მათდა საუ-
ბედუროთ, 1830 წლის დიდის ხოლერობის მეოხებით მთლად
მოსპობილან, გადარჩენილა მხოლოდ ერთი—ლოკა ზუბალა-
შვილი, რომელიც შემდეგ ოქრომჭედლობის ასპარეზზედ ხე-
ლოვან ოსტატად აღმოჩენილა, მით სარჩოც კარგად შეუძე-
ნია და საზოგადოთ ყველა საქმეში სახელოვანი მრეწველი
ყოფილა, მაგრამ უშვილოდ გარდაცვლილა 1880 წლებში
და მით მოსპობილა ახალციხეში ზუბალაშვილების გვარის
ის შტო, რომელიც დღევანდელს ცნობილს ზუბალაშვილებს
ენათესავებოდათ.

ასპინძაში მცხოვრებთ გამაჰმადიანებულთ ზუბალაშვი-
ლებმა დღესაც კარგათ იციან, რომ ისინი მონათესავები
არიან კათოლიკე ზუბალოვებისა. იგინი ამბობენ, რომ ჩვე-
ნი მონათესავენი ქართლში სცხოვრობენო. დღეს მაჰმადიანთ
ზუბალოვებიც ისეთივე ფანატიკები არიან და მოძულე ქარ-
თველთა, როგორც სხვა ქართველთ მაჰმადიანები. ახალცი-
ხეში ყოფნის და ცხოვრების დროს, ზუბალაშვილები ყო-
ველთვის ივანე ნათლის-მცემლის ეკლესიის მრევლათ ითვ-
ლებოდნენ და ამ ეკლესიას გაქირვების დროს ყურადღება-
საც აპყრობდნენ. ამის მაგალითს წარმოადგენს შემდეგი:
XVIII საუკუნეში, ცნობილის ანდრია ზუბალაშვილის მეულ-
ლეს ანნას, ხსენებულის ეკლესიისათვის შესაწირავი გაუგზავ-
ნია, რაც მოხვედრებულა ამ ეკლესიის „კონდაკში“. ზუბალა-
შვილებს დიდი მეგობრობა ჰქონიათ ჰავლე შაჰყულიანთან და
იმ დროის ახალციხის ყველა მღვდლებთანაც. თბილისში ყოფ-
ნის დროს შაჰყულიანი ხშირად ესტუმრებოდა მათ, ამის დახ-
მარებაც სცოდნიათ; პატრის ფილიპეს უპირველეს მეგობრე-
ბად 1830 წლებში თბილისში მარტოდ ზუბალაშვილები იყ-

ვნენო. ახალციხეში ზუბალანთ გვარის შესახებ აღრე ძველ-მა მღვდლებმა ბევრი რამ იცოდნენო. დღეს ამ მოძღვართ რიცხვი აღარ არს, განვლეს სოფელი, ერთათ ერთი მამა ივანე გვარამაძეა, რომელსაც ბევრი რამ ახსოვს ამ გვარის წინაპართა შესახებ.

ახალციხეში დაშთენილი ცნობები და ზეპირ ამბების სხვა ვარაუდები.

გიორგი, ანდრია და ივანე ზუბალაშვილები ქართველ მეფეების დროს სცხოვრობდნენო. მათ დიდათ უყვარდათ ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ სავარდისის ეკკლესია და ამიტომ მას იგინი ისევე სცემდნენ პატივს, როგორც ივანე ნათლის-მცემლისას, 1789 წ. ამ ეკკლესიის ძმობაში ჩაწერილა წევრად და წლიური ფულიც შეუტანია გიორგი ზუბალაშვილის მეუღლეს, რაც აღნიშნულია ხსენებული ეკკლესიის კონდაკშიაც. მოხსენებულია, რომ ამ ქალის ფულით წელიწადში სამი ხმინი წირვა უნდა გადაეხადათ. ესეც ერთი მაგალითი მის, რომ ძველადგანვე ზუბალაშვილები ლათინის ეკკლესიის წეს რიგზედ მდგარან და არა სომეხ-კათოლიკისაზედ, როგორც ზოგიერთებს ჰგონიათ. საზოგადოთ ახალციხის ეკკლესიის დაეთარებში ზუბალანთ გვარის წევრნი ბევრს ალაგას არიან მოხსენებულნი ვითარცა მათი მფარველი და პატივის მცემელი.

ზუბალაშვილები ვაჭრობას ძველიდგანვე შესჩვევიან, ვიდრე კათოლიკობას მიიღებდნენ, ძველადვე დაწინაურებულან იგინი, მაგრამ კათოლიკის სარწმუნოების მიღების შემდეგ უფრო მხნე პირებათ აღმოჩენილან. ისინი მოგზაურობდნენ საქართველოდგან სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და ევროპას, იქილამ სხვა-და-სხვა საქონელი შემოჰქონდათ და მით ქართველებში ვაჭრობას და აღებ-მიცემას ავრცელებდნენ. ქართველთ მეფის და ბატონიშვილებისათვის ამათ ხშირად სხვა-და-სხვა ძვირფასი ნივთებიც მოუერთმევიათ ხოლმე; ისე ზუბალაშვილი არ დაბრუნდებოდა უცხოეთილამ საქართველოში,

რომ იგი მეფეს არ ხლებოდა და პატივი არ ეცა. მეფენიც დიდათ აფასებდნენ ზუბალაშვილების შნოსა და აღებშიცემის საქმეს.

ერთი ასეთი ზუბალაშვილთაგანი იყო სტ. ზუბალაშვილი, მომსწრე მეფე ერეკლესი და თავის დროის კვალად ხელოვანი ვაქარიც. მან მეფეების დროიდგანვე დაიწყო ინდოეთში მგზავრობა და იქილამ სხვა-და-სხვა საქონლის შემოტანა. მისდა საუბედუროდ, რაიმენიც ეს საქართველოში მოვიდოდა და საქონელს შემოიტანდა, იმდენი საქონლის ფასის მაზანდა. დაეცემოდა ხოლმე, რაც მას დიდს ზარალს აძლევდა. ამან დიდათ იზარალა და ქართველთა მეფობის შემდეგ რუსების დროს კიდევ მოჰკიდა ვაქრობას ხელი, კიდევ სცადა საქმე. მაგრამ ვერ წაუვიდა კარგად, უკანასკნელ, ვგონებ, 1820 წლებში, საქართველოდამ სხვა-და-სხვა ვაქრებს ინდოეთში გაჰყვა სავაქროდ. იქილამ ეს აღარ დაბრუნდა. არ ვიცით რა იქმნა, გარდაიცვალა სადმე უძეოდ და მით მოისპო ინდოეთში ზუბალაშვილების გვარის შტო, თუ იქ დასახლდა და დღესაც იქნება მრავლობენ სადმე. ჩვენ სრულებით არაფერი ვიცით მასზედ. ამაზედ ქვემოთაც ვისაუბრებთ.

ძველად კათოლიკეებში, პატრებს ჩვეულება ჰქონდათ, რომ ვინც-კი კათოლიკობას მიიღებდა, იმას პირველს ყოფილს გვარისაგან მცირედ გვარსაც შეუცვლიდნენ. ზოგს გვარს მცირედ შეეცვლებოდა სახე და ზოგს კი სრულიად, ისე, რომ ქართულის მას აღარა დაშთებოდა რა, ან სომხურს მისთვისებდნენ და ან თათრულს. ასეთი მაგალითების დამამტკიცებელია შემდეგ გვართა ისტორიები: ძველი ვარდიძე—დღეს ჩილინგარიანათ იწოდება, მანანაძე—პარმაქსიზოვათ, შოშიაშვილი—ნალბანდოვათ, მამაცაშვილი—ისკანდაროვათ ყალაიჯოვი, ყრქსალოვი და სხვა ამ გვარნი, რომელნიც ქართველ კათოლიკებს მიეთვისათ ძველადვე.

ქ. გორში ნაამბობი ანტონ დავითის ძის ზუბალაშვილის მიერ და სხვათა ცნობები.

მამის ჩემის დავითისაგან შემდეგი ამბავი შემიტყვიანო:
ნეტის თეიმურაზის (1744—62 წ.) განკარგულებით. თბილისილამ და გორილამ ლათინის წეს-რიგის პატრები განდევნეს, პატრები ახალციხეს გადავიდნენ და იქ მიეცნენ ცხოვრებას. გორში ეკლესია დაკეტეს, თბილისშიაც ასევე ქმნეს. გორის და თბილისის კათოლიკენი ამ უბედურების გამო დიდად გლოვობდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ, პატრებს ნება მიეცათ გორსა და თბილისში შემოსვლის და მღვდელ-მოქმედების შესრულებისა. გორში მათ ეკლესია წარამეული ჰქონდათ, ქართველთ ეპყრათ. ამიტომ ზუბალაშვილებმა იმეცადინეს და თავიანთ სახლში ერთი დიდი დარბაზი მისცეს პატრებს სალოცავად. აქ, ამ დარბაზში, შეიკრიბებოდნენ გორის კათოლიკენი და აქ ლოცულობდნენ. ეს დარბაზი დღევანდლამდეა დაშენილი, იგი გადაკეთებულ იქმნა გორის საოსტატო სემინარიის თათართ მოწაფეთა განყოფილების სადგომად. ამ დარბაზის მოწყობა ეკლესიად და მფარველობა მთლად ზუბალაშვილებს ეკუთვნისთ, ყველა საეკლესიო ხარჯი მათ ჰქონდათ ნაკისრი, ასე რომ პატრებსაც აძლევდნენ წასვლა-წამოსვლის ფულს, ულუფას, სხვა-და-სხვა შესაწირავებს და სხვ. პატრებს და საზოგადოდ კათოლიკე მოგზაურებს ყოველთვის ზუბალაშვილების ოჯახში ეძლეოდათ ბინა. ასეთი სამსახურის და პატივისცემის სამახსოვროდ პატრები დიდად კმაყოფილნი იყვნენ და ზუბალაშვილების სამსახურის და მფარველობის ცნობებს ყოველთვის რომის პაპს ატყობინებდნენ. პაპმა ზუბალაშვილების ასეთს სამსახურს დიდი პატივი სცა და 1770 წლებში, გორის ზუბალაშვილებს ლოცვა-კურთხევა და შენდობის წერილი (ინდულგენცია) გამოუგზავნა. ეს ძველი „შენდობის წერილი“ ზუბალაშვილებში კარგა ხანს ინახებოდა, უკანასკნელ იგი მეტად დაძველდა, ამიტომ იოსებ ზუბალოვი რომში წავიდა, თან წაიღო და პაპს პიო მეცხრეს სთხოვა განახლება. პაპმა სიამოვნებით განუახლა, ძველის მა-

გიერ ახალი მისცეს. შემდგომ ჩვენში ის ძველი სრულიად მიეფარა, დაიკარგა და აღარც ახალი ვიციტ რა იქმნა, იოსებისავე ხელში დაიკარგა. როგორც ვიციტ, ასეთი შენდობის წერილი და ლოცვა-კურთხევა პაპისაგან საქართველოში მართოდ ზუბალაშვილებს ჰქონდათ მიღებული, სხვა არავის, თვით ქართველ კათოლიკე თავად-აზნაურებსაც კი არ მიუღიათ პაპისაგან ასეთი პატივისცემაო. მართლაცა და უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთი ინდულგენცია და ლოცვა-კურთხევა საქართველოში არც ერთს გვარის წევრთ არ ჰქონიათ.

✓ მეფის თეიმურაზის და ირაკლის დროს გამოჩენილი იყო მერაბ ზუბალაშვილი და ანდრია: მერაბი კუტი იყო, მაგრამ როცა მეფე თეიმურაზი ან შვილი მისი ერეკლე II-რე და ან სხვა ვინმე ბატონიშვილები მობძანდებოდნენ გორში, მაშინათვე მათთან წაიყვანდნენ კუტს მერაბას. მერაბი მოხუცი იყო, მეფენი სიამოვნებით მიიღებდნენ ხოლმე და ისიც ასე ავედრებდა მუდარებით მათ:

— ბატონო მეფე! წყალობა გვიყავით და გორის ეკლესია დაგვიბრუნეთ, რათა ვილოცოთ ჩვენის სულისთვის და თქვენის მეფობის გაძლიერებისათვის.

მერაბმა თავის დროის კვალად მეფისა და სხვა დიდებულთა საკადრისი სიტყვაც იცოდა, პატივისცემა, კარგი მუსაფი და მიტომაც დადიოდა მეფის სახლში თავისუფლად. მერაბი, გორის ეკლესიის გარდა, თბილისის ეკლესიის მფარველობაც ავედრებდა მეფეებს. მერაბს თხოვნა აუსრულდა და მეფემ კათოლიკეებს ყოველივე დაუბრუნა, ეკლესიები, ნივთები, პატრებიც განამრავლა და პატივი აგო, ჯამაგირი დაუნიშნა და საჩუქრებითაც დააჯილდოვა.

თავის დროის კვალად გორში გამოჩენილ მოქალაქედ ითვლებოდა ანდრია ზუბალაშვილიც. ანდრია ზუბალაშვილს კარგათ იცნობდნენ მეფე ერეკლე, ანტონ კათოლიკოზი და სხვა იმ დროის წარჩინებული პირნი. მეფე, კათოლიკოზი, მღვდელმთავრები და ბატონიშვილები გორში რომ მობრძანდებოდნენ, ყოველთვის ანდრია ზუბალაშვილსაც ნახავდნენ.

ხშირად თვით ანდრია მოიწვევდა ხოლმე მეფეს, შესაფერს ნადიმს უმართავდა და მეფე თუ კათოლიკოზი და სხვანი ყოველთვის სიამოვნებით მიბრძანდებოდნენ ზუბალაშვილების სახლიდან. ერთხელ ანდრია ზუბალაშვილს თავის სახლის კაცებმა და სხვათაც შემდეგი რჩევა უთხრეს:

— ანდრია! მეფე და მეფის ძენი დიდი პატივის მცემელნი არიან შენი, ისარგებლე მიუ და სთხოვე, რომ თავადიშვილობა გიწყალობოს, უეჭველია მოწყალე მეფე ერეკლე შენთვის არ დაიშურებს ამას.

ანდრია ეტყოდა ხოლმე პასუხად:

— არა, ბატონებო, მე სადილზედ მოსამსახურეობის თავი არა მაქვს, მის უმაღლესობას სადილზედ ყოველთვის თავად-აზნაურები ემსახურებიან და მე-კი ასეთს ტვირთს ვერ ავიტან. მეფე და მეფის ძენი იქამდის მწყალობელნი არიან ჩვენი, რომ ამ პატივისცემის გარდა მე სხვა ამალგება არ მქირია.

ძველათგან დარჩენილია ამბად, რომ მეფე ერეკლე ზუბალაშვილებს და ნამეტურ ანდრიას ისეთს დიდს პატივსაცემდა, რომ ანდრია რასაც-კი დაავალებდა და სთხოვდა, მეფეც ყოველთვის სიამოვნებით უსრულებდა დავალებას. ანდრიას სიტყვით მეფემ გორში ბევრს კაცს და ოჯახს მისცა მოწყალება და მფარველობა გაუწია. ანდრიას რომ მეფისთვის თავადობა ეთხოვნა, ამას უეჭველია მეფე არ დაუპერდაო, მაგრამ ანდრიამ არ ინდომაო.

ზოგიერთი მოხუცებული ადრე იტყოდნენ ხოლმე, რომ ზუბალაშვილები პირველად ცხინვალში სცხოვრობდნენ, იგინი ენათესავებოდნენ ქართველ ისრაელებს და შემდგომ კათოლიკობას დაუკავშირეს ლათინის პატრებმა ისინი თვით ქ. ცხინვალშიო. ახალციხისკენ-კი სულ სხვა გარდმოცემას ამბობენ ამ გვარის შესახებ და ამით პირდაპირ მესხებად სახავენ. ზუბალაშვილები მესხნი არიანო, ძველადგანვე მესხეთიდან ქართლში გადმოსახლებულნი, შემდეგ-კი ისევ უკან დაბრუნელან და აწყვერს დასახლებულან. ამ გვარის ცნობა თვით ცხინვალშიაც აღმოჩნდება, რომ მოიძებნოსო. არის ისეთი გარდმოცე-

მაც, რომ ძველად ზუბალაშვილების ზოგიერთი წევრნი კონსტანტინეპოლშიაც წასულან სავაქროდ და აწყურადა, ახალციხიდან მათ ბევრი რამ საქონელიც გაუტანიათ გასასყიდათ კონსტანტინოპოლში, მაგრამ აღარა სჩანს იგინი ისევ დაბრუნდნენ იქიდან საქართველოში თუ იქ დარჩნენ.

ასეთი გარდმოცემაც გახლავსთ: ზუბალაშვილები ჯავის ხევიდან არიან და არა ჯავახეთიდანაო. ჯავის ხეობაზედ იგინი მტერთა თავ-დასხმისაგან შეწუხებულნი ყოფილან, ერთი მათგანი გადმოსახლებულა გორში, იქ კათოლიკის პატრებს დაახლოვებია, კათოლიკობა მიუღია, პატრებისაგან ისე გაწვრთნილა, რომ რამდენიმე ხნის შემდეგ იგი საკმარისადაც დაწინაურებულია ცოდნით, საქმით და შეძლებით; ეს ხანა უნდა ყოფილიყოს V^{XII} საუკუნის ნახევარს, და დღევანდელი ზუბალაშვილები სწორედ ამ ზუბალაშვილის შთამომავალნი არიანო. არის ისეთი გარდმოცემაც, რომ გორელ პატრს, ტულუკაანთ დავითას, დიდი ზეგავლენა ჰქონია ზუბალაანთ გვარის პირებზედ, ამ პატრისაგან განმტკიცებულია მათში კათოლიკობა. ამ დროს ზუბალაანი შეძლებით ისე ყოფილან დაწინაურებულნი, რომ მათ ჯეროვანი დახმარება მიუციათ პატრი დავითისათვის და იგი 1724 წ. წასულა რომს. 1733 წელს იქ მან ქართულს ენაზედ „საქრისტიანო მოძღვრებაჲ“ დასტამბა, რომელიც ზუბალაშვილების დახმარებით მაშინათვე მოიტანეს საქართველოში. XVIII საუკუნეში, ქართველთა კათოლიკეებში ყველაზე ამაღლებით და დაწინაურებით მართოდ ზუბალაშვილები ითვლებოდნენ.

ხურსამეების გვარში დაშთენილი.

ხურსამეების გვარში დაშთენილია შემდეგი გარდმოცემა: ზუბალაშვილები ცხინვალელნი არიან. სხვა-და-სხვა მიზეზების წყალობით ესენი ცხინვალიდან გორში გადმოსახლებულან, გორში ესენი ვაქრობას შესჩვევიან, ეს დრო ზედ მიწევნით 1650 წლებს უნდა ეკუთვნოდეს. გასულა რამდენიმე ხანი,

ქ. გორს, ოსმალის ჯარი დასცემია და გორი აუღიათ, მაგრამ სამუდამოთ აქ-კი ფეხი ვერ გაუმაგრებიათ, ქართველნი შეკრებილან, შეთქმულან ერთად და ოსმალთან პირის-პირ ბრძოლა დაუწყიათ, ქართველთ გაუმარჯვნიათ, მტერი გაუდევნიათ. ამ გამარჯვებას ქართველთ საუკეთესო ვაჟ-კაცობა შესწირვია, დიდი ძალი ქართველობა გამწყდარა. მტერი გაქცეულა, ამ გაქცევის დროს, მათ რამდენიმე ქართველთ მეომარი ტყვეებიც ჩაეარდნიათ ხელთ. ეს ტყვეები ოსმალთ ახალციხეში ჩაუყვანიათ, იქიდან ტრაპაზონისაკენ უნდა წაეყვანათ, იქით, რასაკვირველია, ყველა ამ ქრისტიან ტყვეებს დაჰყიდნენ, მერე გაათათრებდნენ. ამ ტყვეების ამბები იმ დროის ახალციხის კათოლიკის პატრებს და ქართველ გვარის მოწინავე კაცებს მალე შეუტყვიათ, ამათ ჯეროვანი ყურადღება მიუქცევიათ, მისულან ახალციხის ფაშასთან, მიუციათ კაი ფული და ყველა ტყვეები დაუხსნიათ.

ამ დახსნილ ტყვეებში რეულან ზუბალაშვილების რამდენიმე წინაპარი. ტყვეების ზოგი ქართლშივე დაბრუნებულან, ზოგნი ახალციხეში დაშთენილან, აქ კათოლიკის პატრებს მიჰკედლებიან და შემდგომ კათოლიკობაც მიუღიათ. ერთი ამათგანნი ყოფილან ზუბალაშვილებიც, რომელნიც ახალციხეში დაშთენილან, პატრებს მიჰკედლებიან და მერე კათოლიკობაც მიუღიათ. ზუბალაშვილები ვაქრობას ახალციხეში შესჩვევიან, აქ დაწინაურებულან, ხურსიბეების და სხვათა იმ დროის მოწინავე ქართველ კათოლიკეთა დახმარებით ფეხი წაუდგავთ და შემდგომ ვაქრობით დაწინაურობისა გორში გადმოსახლებულან და აქეთ დაუწყვიათ ვაქრობა. ძველად მათში ბევრი ხელოვანი ვაქარიც ყოფილა.

იმ დროის კათოლიკის პატრები და ახალციხის მოწინავე ქართველ კათოლიკენი ოსმალთაგან ხშირათ ისხნიდნენ ტყვეებს, ამათ ყველას თავიანთ სახლებისაკენ აბრუნებდნენ. თითქმის ყოველ წელს რამდენიმე ას სულს იხსნიდნენ და სამშობლო საქართველოსკენ აბრუნებდნენ. ამ საქმეების წინაშე იმ დროის ახალციხის პატრებს და ქართველთ კათოლიკებს დიდი სამსახური და ამაგი მიუძღვისთ.

ქუთაისში დარჩენილი ამაბეზა.

ქუთაისს, ქართველ კათოლიკებს ძლიერ ემარჯვებოდათ ცხოვრება, იმერეთის მეფენი დიდათ მფარველობდნენ მათ. იმერეთში კათოლიკობა უფრო ახალციხელებისაგან შესდგებოდა. ახალციხეს თათრის ხელში მათ შეწუხება ჰქონდათ, ამიტომ ქუთაისს ეტანებოდნენ, აქ ოსმალთს საქონელიც გადმოჰქონდათ და კარგათაც ვაჭრობდნენ. ერთი ამ კარგი მოვაჭრეთაგანი ყოფილა ზუბალაშვილებიც. ზუბალაშვილები ქუთაისს გორიდან გადმოსულან. გორში ამათ ისე კარგათ წასვლიათ საქმე, რომ იგინი თვით იმერთ მეფესაც გაუცვნიან და მასთან სხვა-და-სხვა მთავრებსაც.

ქუთაისის კათოლიკეთა რიცხვი საკმარისი იყო, ისე რომ XVIII საუკუნის ნახევარს, მათთვის ფართო ქვის ეკკლესიაც იყო საჭირო, მაგრამ მის კეთებას ვერ ახერხებდნენ, რადგანაც იმერეთი ოსმალთა დევნაში იყო და ქვის ეკკლესიას ყოველთვის გაცარცვა ელოდა და ხისას დაწვა და დატყევა. ხსენებულ საუკუნის 1770 წლებს შემდეგ, ეს შიში სოლომონ იმერთა მეფის მეოხებით მოიძო. მშვიდობიანობა ჩამოვარდა, ვაჭრობამაც აყვავება დაიწყო. ამ დროს, ზუბალაშვილებიც დიდათ დაუახლოვდნენ იმერთ მეფეს სოლომონს. იმ დროს ქუთაისის შეძლებულ ვაჭრებათ ესენი ირიცხებოდნენ. ყველა იშვიათი საქონელი ამათ შემოჰქონდათ სხვა-და-სხვა ქვეყნებიდან იმერეთში.

მაღე კათოლიკებმა ეკკლესიის შენებაც დაიწყეს, ეს დრო 1785 წ. მიეწერება. ამ შენებაში ზუბალაშვილებმა დახმარება აღმოუჩინეს. 1793 წ. ამ ეკკლესიას ივანე ზუბალაშვილმა და მისმა ძმებმა კაი დახმარებაც აღმოუჩინეს, სხვა-და-სხვა საეკკლესიო ნივთები შესწირეს. 1800 წლების შემდეგ, კათოლიკეთ გამრავლება იწყეს, აწინდელი ეკკლესია პატარა იყო, მათ განიძრახეს ძველი ეკკლესიის განახლება. ამ განახლებაშიაც მონაწილეობა მიიღეს, დახმარება აღმოუჩინეს, გარდა ამისა, ესენი დახმარებას აძლევდნენ ყველა იმ,

კათოლიკეთ ვაქრებს, რომელნიც ახალციხიდან ქუთაისს, ან იმერეთის სხვა-და-სხვა ქალაქებში სავაქროთ გადმოდიოდნენ. 1810 წლების შემდეგ, რაც იმერეთი რუსეთმა დაიმორჩილა, მის შემდეგ ქუთაისის კათოლიკეებმა მრავლად იწყეს გამრავლება. ამათ ძველი ეკკლესიის მაგიერ ახალი კარგი ეკკლესიის შენება დაიწყეს, ამ ახალი ეკკლესიის აღშენებაშიაც დაახლოვებული მონაწილეობა მიიღეს და თავიანთ შეძლების და გვართ იმ დროის კვლად საკმარისი დახმარებაც აღმოუჩინეს. ეკკლესიის ცნობებიდან სჩანს, რომ ზუბალაშვილებს არც ეკკლესიის აღშენების შემდეგ მოუკლიათ დახმარება და ყოველთვის კეთილის თვალთ უმზერიათ და დახმარებაც უძლევიან.

საქართველოში არეის ქარხნის დაარსების ამბავი—მის წარმომადგენელი იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი და სხვა ცნობები.

როგორც ზოგი ერთს ჰგონია, ქართველი ერი არც ისე წყალ-წადებულია ვაქრობის ასპარეზზედ. ქართულის ისტორიულის მასალებით არ მოიძებნება არც ერთი საუკუნე დაკუთხე, რომ საქართველოში, ქართველთ შორის, ვაქრები და ვაქრობა არ ყოფილიყოს გაჩაღებული. ყოველს დარგს სანოვაგისას, საქსოვისას, ქარგვისას, კერვისას, კეთებისას და სხვა-თაც მრავალთა ამგვართა ჰყვანდნენ თავ-თავისი წარმომადგენნი, თავ-თავისი მფარველნი. ზოგნი მათში დიდათ მდიდრებიც ერივნენ, შეძლება მათი და აღებ-მიცემა საქართველოს გარეშე სხვა ქვეყნებშიაც იყო გამართული. ასეთი იყო მაგალითებრ ყაქის, აბრეშუმის, ბამბის და მატყლის ვაჭართა გარემოებაც, რომელნიც საქართველოს გარეშე სპარსეთსა და ინდოეთსაც კი მგზავრობდნენ და აღებ-მიცემობდნენ. საუბედუროდ, ყველა ასეთ მწარმოებელთ შესახებ და ნამეტურ მათის აღებ-მიცემის ჩვენ ბევრი არაფერი მასალები. გვაქვს და რაც გვაქვს, იმასაც აქ დავასახელებთ. ზოლო ჩვენ გაკვრით იმასაც შეგვხვებით, თუ ყოველს დარგსა და ნივთს საქართველოს მთავრობისაგან რა ედო ბაჟათ გარდასახადი, ამის გაც-

ნობა ჩვენთვის საჭიროა. ამიტომ აქედამ ჩვენ დავიწყებთ ღვინო და არაყით მოვაქრებზედ და მათ ვაქრობაზედ მთავრობის მიერ დადგენილს ხარჯზედ.

საქართველოს მეფეების დროს, ქართველი ხალხი და ნამეტურ ბარის მცხოვრებნი და მოქალაქენი არაყის სმას მაინცა და მაინც ძლიერ არ მისდევდნენ. ერთის მხრით ქართველების უმეტეს ნაწილში არაყის სმა სათაკილოდ იყო მიღებული, თუმცა თან შესამჩნევი პატივიც ჰქონდა მინიჭებული. ისე სადმე ძვირფასი ნადიმი, ლხინი, ან კირი არ იქნებოდა, რომ იქ ღვინოსთან ერთად არაყიც არ ჰქონდათ. საზოგადოთ ბარის ქართველნი უმეტესად მისდევდაენ ჭაჭის არაყის ხდას, ჭანჭურის, უცეცხლო თაფლის და სხვა და სხვა ხილღეულობის.

მთაში კი მთიელთათვის ღვინის მაგიერ ბევრს ალაგას არაყე იყო მიღებული, იქ ღვინოს მარტოდ მღვდელნი ხმარობდნენ, თორემ დანარჩენი დღესასწაული და წვეულების წადიმები სულ არაყით და ნადირის ხორციით სრულდებოდა. მთიელთ არაყი გამოაჰყვანდათ ქერის, პურის, ფეტვის, სიმინდის და სხვა და სხვა ხილღეულობის. როგორც ბარში, ისევე მთაში, საარაყე ქვაბი და სახდელი თითქმის ყველა მეოჯახეს ჰქონდა, ყველა მეოჯახე იმდენს არაყს ხდიდა, რაც კი მისი ოჯახისაგან საჭირო იქნებოდა. გასაყიდს არაყს ხან მთელი სოფელი ერთად ხდიდა, ასე, რომ სოფელს თავის სასოფლო არაყი აქვდა. არაყის გამოხდაზედ მთავრობისაგან არავითარი გარდასახადი არ არსებობდა. ხარჯს ახდევინებდნენ მხოლოდ მაშინ, როცა არაყს ვაქრებზედ გაჰყიდდნენ. არაყის ხარჯის გარდახდა ხშირად არაყითვე სწარმოებდა. ხარჯში ანაღები არაყი ხმარდებოდა სამეფო სახლს, ერს და მსახურთ, ნამეტურ მორიგ ჯარს. საქართველოში, ქართველთ შორის ძველადგანვე განთქმული იყო ჭაჭის არაყი. ლაშქართათვის ომში წასვლის ჟამს არაყიც მიჰქონდათ თან, ამ არაყს სოფელი იხდიდა თავის საარყიდგან. სამეფოს თავდარიგი ჰქონდა თუ წელიწადში რამდენი არაყი უნდა დაემზადებინა ლაშქრისათვის.

ქალაქსა და დაბებში, ღვინის და არყის სავაჭროდ დახსნილი იყო სირაჯის ღუქნები. სირაჯები ვაჭრობდნენ ღვინით და არყით. ყველაზედ მეტი სირაჯების ღუქნები ტფილის ქალაქს იყო, სადაც სირაჯები ისხდნენ, ღღეს ამ მხარესაც სირაჯხანა ეწოდება. მათი ღვინოები მთლად კახური იყო, შიგა და შიგ ქართლის ღვინოებსაც ასაღებდნენ. მაშინ ღვინო თუნგი ისყიდებოდა 7—10 კაპ. არაყიც ძრიელ იაფი იყო, ისე რომ მისი ანუსხვა არც კი ღირს. ქართველ მეფეების დროს ყველაფრის მაზანდა იაფი იყო, მცირე. მაშინ მარჯალია ფული ძვირი იყო, მაგრამ მის მაგიერ მშიერი კი არავინ კვდებოდა, ბოსიაკები და ბოგანოები ჩვენში იმ სახითა არ იყო, როგორც ეს ღღეს ევროპაში არის, საქართველოში, ქართველთ შორის გლახა იშვიათი სახილველი იყო, თუმც ისიც უნდა აინიშნოს, რომ სილატაკესაც ჰქონდა თავის ადგილი დათმობილი. სილატაკის განსაზღვრის საქმეს და მოსაზრებაში ვინმემ რეტროგრადობა არ დაგვწყამოს. ჩვენ გარდაწყვეტით არ ვიტყვით, რომ ვითომც ჩვენი მეფობის დროს, საქართველოში სილატაკეს სრულებით ადგილი არ ჰქონდა. არა ეს ასე არ იყო, იგი იყო და არსებობდა კიდევ, ხოლო მის გაბათილებას ძრიელ ეხმარებოდა სამეფოს წესები და ის გარემოება, რომ იჯარა და ბაჟი ყველაფერზედ მცირე იყო. ამის მაგალითს წარმოადგენს ღვინის და არყის ბაჟის საქმე. უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სამეფოს ტფილისიდან არყისა და ღვინის ბაჟი 1000 მ. ზევით ვერ ავიდოდა. ასეთის მდგომარეობით დაასრულა საქართველოს მეფობამ თავისი ხანა და ასეთის წესებით ჩაბარდა იგი რუსეთის იმპერიას. რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, პირველ წელს საქართველოს სამეფოს დროის ღვინის და არყის ბაჟმა ერთი ორად იმატა და 1801 წ. 1000 მ. მაგიერ 2000 მ. გახდა, შემდეგ და შემდეგ უფრო და უფრო მატულობდა და ღღეს რაც არის და რასაც იხდიან, ეს ყველა ჩვენთაგანმა კარგად იცის.

XIX საუკუნის შემდეგიდან, მოსვენებულ ქართველთ სკამარისად იწყეს თვალის გახილება, ამ დრომდის საქართვე-

ლოში ყველაფერი შინაურულად სწარმოებდა, მაგალითებრ, ყველა სამრეწველო საქმეს უფრო შინაურული, ოჯახური ანუ კომუნარული სახე ჰქონდა, ვიდრე ვაჭრობითის, ალებ-მიცემის, მრეწველური, ანუ ქარხნული. მაგალითებრ, ფეიქ-რები და ასეთ მკერავ მკეთებელნი უფრო ისე არსებობდნენ. იგინი სახლში სოფლისთვის მუშაობდნენ და სოფელიც მათ ინახავდა. ხსენებული საუკუნის შემდეგიდამ კი, რაკი სამეფოს წესები შეიცვალა, მას მოჰყვა ძირითადი ცვლილება ეკონომიურის, კომერციის, ადგილ მდებარეობის და სხვ. კარჩაკეტილმა ცხოვრების მოქმედებამ გაფართოვება და გაშლა იწყო, ქართველთ შორის აქა იქ ჩნდებოდნენ მრეწველობის მიმყოლნი და მის პატივის მცემელნი. საქართველოს კუთხეებზედ ქართველთ აქა იქ იწყეს თვალის გახილება, სხვა-დასხვა სავაჭრო მალაზიების და ღუქნების დახსნა, სამრეწველო ქარხნების კეთება და სხვანი. ერთის სიტყვით, მოკლე დროის განმავლობაში, ქართველთ საკმარისად გაახილეს თვალები და იჩინეს ძალა, დღეს ამ ძალის ნაყოფი ჩვენში უკვე თვალსაჩინოდ სჩანს. ერთ ასეთ ნაყოფის დამრგველ პირათ ჩვენ მიგვაჩნია მრეწველი იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, რომელზედაც აქ უნდა შევჩერდეთ.

იაკობ. ივანეს ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1791. წ. ე. ი. ისეთ დროს, როცა ქართლ კახეთის სამეფო არსებობდა. როცა ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა, მაშინ იაკობ ივანეს ძე 10 წლის იქმნებოდა და იმერეთის დაკავშირების დროს კი 20 წლის ყმაწვილი კაცი, ასე რომ იაკობ ივანეს ძე ქართველთ მეფობის არსებობას თავის თვალთ კარგად მოესწრა, მან ნახა ყოვლითვე მისის ავკარგინაობისა, ასე რომ იაკობს შემდეგ თავის დროის ცხოვრებაში მეტად კარგი ხსოვნა ექნებოდა იმ დროის ქართველთ ცხოვრებაზედ, რომელსაც იგი მოესწრა, თვალი გაახილა და მასთან ბევრი რამ ავიდა კარგიც ნახა. ამიტომ ჩვენ აქ თამამათ შეგვიძლიან დავასახელოთ, რომ იაკობ ზუბალაშვილი მეთვრამეტე საუკუნის ქართველთა შვილი იყო. იგი დაიბადა ხსენებულს საუკუნეში,

თვალი გაახილა, ქართული წერა-კითხვაც მაშინ შეისწავლა და ამათ გარეშე მკაცრად შეითვისა ყველა ის წესები და დარგნი, რაც კი მეთვრამეტე საუკუნეში, ქართველთ შორის არსებობდა.

როგორც სხვაგანაც დაგვიწერია, ზუბალაშვილების გვარის წევრნი სარწმუნოებით რომის კათოლიკეებს ეკუთვნიან და ტომით ქართველობას. ამ გვარის წევრთ მრეწველობის ასპარეზზედ ნიჭი და შემძლებლობა აღრიდგანვე გამოიჩინეს. თითქმის იმ დღიდან, როცა მათი წინაპარნი ქართლიდან გასულ იქმნენ და კათოლიკობასთან დაკავშირებული. არ დარჩა არც ერთი გვარი საეპროს ან სამრეწველოს განყოფილების, რომ ზუბალაშვილების გვარის წევრთ მასზედ შესაფერი შეხედულება და წარმოდგენა არ მიეღოთ, ამის უტყუარს მაგალითს წარმოადგენს იაკობ ზუბალაშვილის ენერგიული მოქმედებ-, რომელიც პირდაპირი თანამედროვეა; ანუ თანზრდილი პირია მეცხრამეტე საუკუნის ქართველთ ცხოვრების და მასთან თითქმის სახსარი და აგებულებაც ქართველის ერის ცხოვრების, მათი მაჯის ცემის, მოძრაობის და წარმატების. ამათის ნიჭიერების მაგალითად კმარა დავასახელოთ თუნდ ის გარემოებაც, რომ ამ გვარის წევრნი ძველადგანვე ქართველთ მეფეთა კარის ვაჭართ ირიცხებოდნენ და უკანასკნელ წლებს, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მაშინაც ესენი ირიცხებოდნენ წარჩინებულ მრეწველ-ვაჭრებათ, თვით სამეგრელოშიაც კი ჰქონდათ ამათ დიდი ხმა და გავლენა, დადიანების კარის ვაჭრებათაც ესენი ითვლებოდნენ.

როგორც ვიცით, ძველად ზულაშვილებს საკმარისი შემძლებლობა ჰქონდათ ვაჭრობის ასპარეზზედ, ქართველთ მეფეების და დადიანების საშუალებით ესენი თავისუფლად მგზავრობდნენ კოსტანტინეპოლს, სლავიანთა სხვა და სხვა სამეფოებში და აქედან მათ დიდძალი საქონელი გაჰქონდათ და შემოჰქონდათ საქართველოში. ამ აღებ-მიცემის საქმეებს საყურადღებო ისტორია აქვს, მაგრამ საუბედუროთ ჩვენ მის შესახებ ბევრი არაფერი ცნობები ვიცით. მისი ცნობა კი

ჩვენთვის ძვირფასი უნდა იყოს, რადგანაც მის ცოდნით კარგად შეიძლება განიმარტოს და აინუსხოს ის გარემოება, თუ საქართველოში როგორ იწყო ზრდა ფინანსიურმა გარემოებამ და ან სამრეწველო და სამეურნეო ნაწარმოებთაც როგორ ეძლეოდათ აღორძინება, ფასის ზრდა და ბევრიც კიდევ სხვა საყურადღებო მხარეები. მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, ზუბალაშვილებმა საკმარისად განივრცეს სახელი ახალციხის მხარესაც, მაგალითებრ 1829 წ. ოსმალეთის სამზღვარი სოფელ ვალეს ზემოთ იყო, ერთობ ახლო ახალციხესთან, აქ რუსის და ოსმალის დამოქნაც არსებობდა, ამ დამოქნაზედ ზუბალაშვილების საქონელი მრავლად შემოდის, ამათი საქონლის შემოტანის ამბები ცნობილი იყო მთელს მესხეთის და ჯავახეთის ქართველებში, ნამეტურ საქონლის მზიდავ ქართველებში. უნდა ითქვას. რომ ზუბალაშვილებს სამზღვარ გარეთული საქონელი მარტო ამ გზით არ მოსდიოდათ, არამედ სხვა კუთხეებიდამაც *)

იაკობ ზუბალაშვილის ნიჭიერების შესახებ ჩვენ აქ ბევრს არ ვილაპარაკებთ, იგი შვილი იყო თავის დროის და იმ სამრეწველო მხარეების, რასაც კი XIX საუკუნეში, საქართველოში, ქართველთ შორის აღორძინება ეძლეოდა. ეს სამრეწველო მხარე იყო პური, ღვინო, არაყი, შაქარი, ჩაი და ნართი. როგორც ვიცით, ზუბალაშვილების მრეწველობის და ვაჭრობის წარმატების საქმეებს დიდათ დაეხმარა სამეგრელოს მთავრის ლევან დადიანისაგან გაკეთებული რეკომენდაცია რუსის მთავრობის წინაშე. პირველ რუსობის შემდეგ ზუბალაშვილებმა, როგორც მთავრობისაგანაც მოსალოდნელი იყო, დიდი აღებ-მიცემა იწყეს პურითა, პურის ვაჭრობით იგინი კარგადაც დაწინაურდნენ. პირველი მაგალითი იყო საქართველოში პურის ვაჭრობა, ანუ ფოდრატები და მისაღებ-

*) ბოდიშს ვიხდი, რომ ამ საგნის შესახებ ზემოთაც გვქონდა საუბარი. ამას ვბეჭდავთ უფრო იმ აზრით, რადგანაც ერთიცა და მეორე წერილიც სხვა და სხვა დროს იქმნა დაწერილი და დაბეჭდილებიც ცალკეულად.

მიცემა: პურის ვაჭრობის ასე მოწყობა რუსეთის მხედრობის გამრავლებამ მოითხოვა. იმ დროის უცხო მთავრობისათვის პური ძნელი საშოვარი იყო. ჯარს ხომ ერთობ ხშირად აკლდებოდათ პური, ნამეტურ აქა იქ კავკასიის მთებში თათრებთან ბრძოლის დროს. ამის მხრით იგინი დიდს გაჭირვებას ითმენდნენ. აი სწორეთ ამ გაჭირვების დროს, პურის ვაჭრობის ასპარეზზედ სჩანს სხვებთან ერთად ზუბალოვიც, მთავრობას აძლევს ხელშეკრულობას, ჰპირდება ლაშქართათვის საკმარის პურის მოტანას, იგი ამას კარგათაც ასრულებს ყველგან, ამით მთავრობას დიდს სახსარს უწყევს და ლაშქართათვის საკმარის პურს აღგენს.

ამ დრომდე, საქართველოში, პური მრავლად მოდიოდა, მის მოყვანას ყველგან გლეხკაცობა მისდევდა, დღე და ღამ გლეხნი პურის და ღვინის ასპარეზზედ შრომობდნენ. მაშინ სამწუხაროდ პურის ფასი ერთობ დაცემული იყო, კოდი ორ აბაზათ პური იყიდებოდა, ქერი ხომ უფასოდ იყო. აბა ასეთის სიაფის შემდეგ სხვა რაღა იქმნებოდა, ასე იყო პური იაფი, მაგრამ გლეხთაგან ვაჭრობის არ ცოდნის მეოხებით, მთავრობას ლაშქარისათვის პურის შოვნა მაინც ყველგან და ყოველთვის უჭირდებოდათ. აღსანიშნავია, რომ ასე იაფად, პურს მარტოდ გლეხებთაგან ყიდულობდნენ. თორემ მერე ფასი ერთი ორათ ემატებოდა. გლეხნი კი ყოველთვის გაჭირებაში იყვნენ, ამ გაჭირებას წინ გადაელობნენ იაკობ ზუბალაშვილი და მისი მამა და მათ იწყეს მეცადინეობა გლეხთაგან პურის სყიდვის, ერთად შეკრების და მერე მთავრობის წინაშე წარდგენის. ამ დრომდე, სამწუხაროდ ქართველმა გლეხმა არც პურის ვაჭრობა იცოდა, არც ქერის, სიმინდის, ფეტვის და ბრინჯის. ეს რომ ასე გახლდათ, ამას ისიც ცხადათ ამტკიცებს, რომ კოდს ორ აბაზათ პურს ჰყიდნენ და ზედ ნახევარ ფუთსაც წეტს აძლევდნენ ფქვილს, ან ხორბალს. ზუბალაშვილები თავიანთ აღებმცემით რამდენათაც მთავრობას უადგილებდნენ სურსათის მოპოვების საქმეს და ძალას, იმდენათვე ეხმარებოდნენ გლეხთა ვითარებასაც, საბრალო ქართ-

ველ ტეტია გლეხებში აღვილათ შეჰქონდათ ვაქრობის. ცოდნა, პურის გაყიდვა, ფულის ცნობა და სხვანი. თორემ ხომ მოგეხსენებათ, ქართველი გლეხი უბედური იყო ბევრის საეშმაკოს ცოდნით და გაუწურთნავი იყო თვით ფულის ცნობითაც.

პირველი მაგალითი იყო, რომ ქართლში გაიმართა პურის ვაქრობა, მეტად ხამი იყო ეს გლეხთათვის, ამათ პირველად გამოდგეს ფეხი მის ასპარეზზედ და გასაყიდათ კარგად შეისწავლეს საწონ საწყავის ზომა, ფუტი, კოდი, ლიტრა, ჩანახი და სხვანიც ამგვარი. მინამდევნი, ქართლში, გლეხთა შორის პური თითქმის უმოძრაოდ შთებოდა, ყველას თავის მოსაყალი ჰქონდათ და მიტომ ვინ რაში მოინდომებდა რომ სადმე პური ეყიდნა, პურის სყიდვა და გასყიდვა საქართველოში, ქართველთ მხოლოდ სიმშვილის დროს იცოდნენ, ისიც ხშირად ერთმანეთს უფულოდ სესხივით ურიგებდნენ, ერთმანეთს ეხმარებოდნენ, ეს დახმარება სამღვთო ვალათაც მიაჩნდათ. ასე და ამ გვარად, შუაგულს ქართლში, 1804 წლიდამ, პურის სავაქრო ასპარეზზედ პირველად ქართველმა გლეხმა გამოდგა ფეხი, მან დაიწყო ამის ვაქრობა და აღებ-მიცემა, ამ საქირო გლეხთა თვალის გახილვასაც საკმარისი მხარი მისცეს ივანე და იაკობ ზუბალაშვილებმა, რომელნიც თითქმის წინ უძღვებოდნენ ქართველთ გლეხთა ვაქრობის საქმეს და მათ უადვილესად თვალის გახილვასაც ასწავლიდნენ.

გლეხთა წარმატება აღებ მიცემის ასპარეზზედ მითაც მიდიოდა წინ და ფეხს იდგავდა, რადგანაც ზუბალაშვილებმა გორსა, თფილისს და სხვა ქალაქებსაც პურის მაღაზიებიც დახსნეს, ასეთი მაღაზიები ქართველებში პირველი მაგალითი იყო, ამ მაღაზიებში გლეხთაგან პურსაც ყიდულობდნენ და ჰყიდნენ კიდევაც. ამ გარემოებამც დიდი ცვლილება მოახდინა ქართლის გლეხებში, თუმცა ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ასეთ მაღაზიების მსგავსი იყო ჩვენებური „ალაფების“ საქმე და აღებ მიცემა. ალაფები საქართველოში ძველადგანვე იყვნენ, ქალაქ ადგილებში ესენი ჰყიდდნენ პურს, ქერს, სი-

შინდს, ფეტეს, ლობიოს, მარილს და მისთანებს. ხოლო მათ ალებ მიცემას იმოდენი ვაჭრობითი მხარე არ ჰქონდა, ფინანსიური მიდრეკილების არა ეცხო რა, უფრო ნივთის-ნივთზედ გამცვლელად იყვნენ, ანუ ამ გაცელა-გამოცვლის შუა კაცად, იგინი ერთნაირ მარცვალს მეორეზედ სცვლიდნენ, ვისაც რა უჭირდათ იმას აძლევდნენ, რასაკვირველია, მარცვლის მიმატებით. რაც შრომის და სარგებლის მაგიერ ითვლებოდა. ალაფები ამისთვის სოფლებშიაც მოგზაურობდნენ და ხშირად მარცვალს ნართზედაც სცვლიდნენ.

პურის ალებ მიცემის დროს, ზუზალაშვილები სხვა საქმეებშიაც აღმოჩნდნენ მცოდნე პირებით, ესენივე ყიდულობდნენ სხვა და სხვა ჯიშის საქონელს, ტყავეულობას, ხილეულობას, ღვინის, არყის და ყველა ამაებს მთავრობაზედ ასალებდნენ. როგორც პურის მხრით, ამათაც საკმარისი დახმარება და ძალა მისცეს ქართლის გლეხ-კაცობას. ერთის სიტყვით უნდა ითქვას, რომ ქართველთ მრეწველობის ასპარეზზედ პირველად ზუზალაშვილები აღმოჩნდნენ, რომელთაც ხელში დაიკავეს მის ნათელი და ქართველ გლეხობასაც წინ გაუძღვნენ, უმთავრესად კი აღსანიშნავია შემდეგი გარემოება ზუზალაშვილების ცხოვრებიდან.

მოგეხსენებათ, რომ ქართველები ღვინის და არყის კეთებას ძველადგანვე მისდევდნენ, ხოლო რაც შეეხება არყის ხდის წარმატებას, ეს კი მათ შეგნებული არ ჰქონდათ და არყის ხდას და ვაჭრობასაც ერაობ მძიმეთ მისდევდნენ, თითქმის მორიდებით, დიდი ძალი ჰაჰა უბრალოდ იკარგებოდა, მას არავინ რაში იყენებდა, ესეთი უსარგებლობა ჰაჰისა, ნამეტურ იმერეთში იყო გლეხთა შორის გავრცელებული, სადაც გლეხთათვის ჰაჰა თითქმის უმნიშვნელო და უსარგებლო იყო, მაშინ ჩხავრის ყურძენი მრავლად მოდიოდა, ღვინო ბევრი იყო, ობი, ფილოქსერა და სხვა სულ არ იყო. ჰაჰა იმდენი იყო, რომ მას ვინ რაში გამოიყენებდა, შინაურ არყისთვისაც ჰყოფნიდათ და გადასაყრელათაც ბევრი რჩებოდათ, რაისა გამო იგი მინდვრებზედ იყრებოდა, რასაც მხოლოდ ღორებიღა

სკამდნენ. ასე იყო საქმე მომართული და რაც კი ხანი გადიოდა, მით საქართველოში არყის საჭიროება კი ფეხს იდგამდა, ჯარის კაცთათვის არაყი რუსეთიდან შემოჰქონდათ. ამ გარემოებას ბევრმა მხნე ქართველმა მიაქცია ყურადღება და ერთ უპირველეს გვამათ ირიცხება იაკობ ზუბალაშვილი და მისი სახლი კაცები, რომელთა ყურადღების მიქცევა მალე საქმეთაც განახორციელეს და საქართველოში გახსნეს არყის გამოსახდელი ქარხანა, სადაც იწყეს მრავლად არყის გამოხდა. — უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ქართველთ შორის, ეს ქარხანა პირველი მაგალითი იყო და მის დამფუძნებელთა მხანაგებთ შორის უპირველესი აღგილი ანუ მეთაურობა იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილს ეკუთვნის.

არყის ქარხნის გახსნის ისტორიიდან კარგად სჩანს, რომ მის გამხსნელთ კარგად ჰქონიათ შეგნებული ის გარემოება, რომ საქართველოში, არყის საქმე და ქაქის ხდის მნიშვნელობა ისე არსად ყოფილა დავარდნილი, როგორც იმერეთში, ამიტომ მათ უპირველეს საჭიროებათ დაინახეს იმერეთში გახსნა, მალე მთავრობას თხოვნა მისცეს, ნება-რთვა აიღეს და პირველად გახსნეს შესამჩნევი დიდი არყის ქარხანა. ეს მოხერხება იმერეთის გლეხთათვის შესანიშნავ მოვლენათ უნდა ჩაითვალოს. იმერეთ გლეხთ რა ნახეს არყის ქარხანა, მასთან არყის კეთებაც, ცოტა არ იყოს, უცბად გაახილეს თვალები, მათ მალე შეიგნეს, რომ ქაქა ძვირფასი რამ არის, ქაქას არყის ქარხანაში ყიდულობდნენ და სხვა. მალე იწყეს გლეხებმა არყის ქარხანაში ქაქის ზიდვა და გასყიდვა, მოკლე დროის განმავლობაში ისე მოეწყო საქმე და ისე მოხერხდა, რომ მთელს იმერეთში სწრაფად მოიფინა ხმა და ცნობა ქაქის მნიშვნელობის, გასყიდვის, არყის გამოხდის ოსტატობის, არყის გამოსახდელათ მრავალნი მოზარდნი დიდის ხალისით მიივლტოდნენ ქარხანაში მუშათ თუ შეგირდათ, რათა იქ დაეყოთ ხანი და მით არყის ხელოვნური ხელოსნობა, ან გამოხდაც-კი ესწავლათ. აქ დასადგომ ფასს შავივრდები და მუშები ყურადღებას არ აქცევდნენ, ოღონდ საქმე გაეც-

ნათ, შეესწავლათ და დანარჩენი მათთვის უმნიშვნელო იყო.

ამ არყის ქარხნის გახსნის შესახებ ძველ მოხუცებულებში ბევრნაირი ცნობებია დაშთენილბ. ხოლო ჟამთა ვითარების მეოხებით მისი ცნობები ჩვენ ძველებისაგან არ იქმნა ანუ-სხულ და გაცნობილი. ამის მნიშვნელობა მათ არ იცოდნენ და არც შეიძლებოდა სცოდნოდათ, რადგანაც იგი მათთვის კი არა და თვით ჩვენთვისაც კი ახლად ითვლება. ამ არყის ქარხნის გახსნა და მის ისტორიას ჩვენი მრეწველობის ისტორიის ასპარეზზედ პირველი ადგილი დაეთმობა, პირველი ადგილი მიეცემა ბევნაირის მხრით, ვაჭრობის, ცოდნის ვრცელების, შრომის და ნაყოფის მრავლად გამოყვანის. წელიწადში ამ არყის ქარხანას 8000 ვედრო არაყი გამოჰყვანდა, ყველა ეს არაყი იქვე სუფთავდებოდა და ისე ეძლეოდათ აქეთ იქით გასაყიდათ. 8000 ვედრა არაყი 1838 წლების კვალად ჩვენ დიდ საქმეთ მიგვაჩნია, ამ რიცხვმა სამხედრო და სამოქალაქო მოთხოვნილებას დიდი დაქმაყოფილება მიცა. ამ გარემოებამ იმერთ შორის არაბც თუ მარტოდ არყის ხდა და გაყიდვა განავრცო, სადაც საჭირო იყო, იქ იმერთ შორის მის მოთხოვნილებაც დაიწყეს, ე. ი. სმა, სმა რასაკვირველია უჯეროდ კი არა, არამედ ჯერით და საჭიროებით. ამ გარემოებამ იმერთ შორის საქმე ისე მოაწყო, რომ არყის ხდა თითქმის ყველა ოჯახში დაიწყეს, ყველა სახლში, გამონახადი ტიკებით აქეთ იქით გადაჰქონდათ და სხვა და სხვა ვაჭრებზედ ჰყიდდნენ. ცოტა არ იყოს ამ გარემოებამ ახლად გახსნილს ფართო ქარხანაზედ ერთობ ცუდი შედეგი იქონია, საქმე ისე მოიმართა, რომ იგი მალე დაიხურა კიდევ. იგი დაიხურა, მის მუშაკნი აქეთ იქით წავიდნენ, მაგრამ მით არავის რა დაჰკლებია, არყის მხდელნი გამრავლდნენ და ქართლ-კახეთის მსგავსად იმერეთსაც მოჰყვა სირაჯის ღუქნებში ღვინოსთან ერთად არყის ყიდვაც. თუ რამდენათ აიწიაღეს საქმე, თუ როგორ მოიმართა არყის აღებ-მიცემობა და როგორ მოეწყო მას ქართველი ერი, ეს კარგად სჩანს აწინდელის მდგომარეობიდანაც, რომ ქართველმა ერმა უკვე თვალი გაახილა

და ერთობ მალე, უმრავლესი ნაწილი მრეწველობის და ვაჭრობის ასპარეზზედაც გამოვიდა.

იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი და მის თანამედროვეთ მოქმედება საყურადღებოა იმ გარემოებითაც, რომ ამათ მზადვეთ შორის, აღმოსჩნდნენ თვით მოწინავე პირებშიაც, შეძლებულთ ვაჭრობაშიაც. იაკობ ზუბალაშვილის მეოხებით XIX საუკუნის პირველ წლების შემდეგ საქართველოში და ნამეტურ იმერეთს არყის ქარხნის მკეთებელთა რიცხვიც გაზარდა. მაშინ ფოთი, ორპირი და ზოგი ერთი ასეთი ადგილები ვაჭრობის ასპარეზად ითვლებოდნენ. ორპირში კოსტანტინეპოლიდამ სხვა და სხვა საქონელს გარდა შემოჰქონდათ არაყი, მუსტიკა და სხვა ასეთი სასმელებიც, ასე რომ მცირე დროის განმავლობის მეოხებით, ორპირსა და სხვაგან ევროპიელთ მრეწველთ და ვაჭართ სასმელებიც გაბრწყინდა. საქართველოში ეროპიდამ თუმც მრავლად იწყეს სხვა და სხვა სასმელების შემოტანა, მაგრამ ასე მრავლად შემოტანილი სასმელებიც საქართველოს ერს მაინც არა ჰყოფნიდა. ამიტომ 1845 წლებს, ორპირში, არყის ქარხანა გახსნა ორმა რუსმა. ამ ქარხნის საქმე დიდხანს ვერ გაგრძელდა, იგი მალე მოიხსრა. მიზეზი მოსპობისა ჩვენ არ ვიცით. ამის შემდეგ 1850 წ. სამტრედიისაში, გახსნა კარგი არყის ქარხანა ერთმა რუსის გენერალმა, მაგრამ საქმე ვერც ამას წაუვიდა კირგად, ამავე დროს, იმერეთშივე რამდენიმე ალაგას ბერძნებმაც დახსნეს პატარა არყის ქარხნები, ნამეტურ შავი ზღვის პირა მდებარე ქალაქებში აღრიდგანვე ჰქონდათ ამათ არყის საქმე დაწყობილი, ხოლო ვერც მათ მისდიოდათ საქმეები უკეთ. მათ ქარხნებს არ ჰქონდათ საზოგადო ხასიათი, იგინი უფრო შინაურად არსებობდნენ, მათი არსებობის ისტორია ჩვენთვის თითქმის უმნიშვნელოა, საჭირო-კია რომ ყოველი ამ გვარი მხარე ჩვენის ქვეყნისა აინუსხოს. ასე, ამ გვარად 1840 წლებში სამტრედიისა და ორპირაში, ორი დიდი არყის ქარხანა არსებობდა, მაგრამ სხვა და სხვა მიზეზების და დიდი გარდასახადის გამო ორივე ქარხნები 1850 წლების შემდეგ აღარ არსებობდნენ, და-

იხურნენ. ამ ქარხნების შემდეგ, იმერეთში ვაჭრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ გაჩნდა ბ. გიორგი ქაიხოსრო ძე ბოლქვაძე. ამ ენერგიულმა კაცმა მოჰკიდა არყის წარმოების საქმეს ხელი და 1866 წ. ქუთაისში გახსნა კარგი არყის ქარხანა. ამიტომ აქ მოკლედ უნდა მოვიხსენოთ ამის ეინაობაც.

გიორგი ბოლქვაძეს არყის ხდა, წმენდა და გასუფთავება და შეზავება კონსტანტინეპოლს უსწავლია, ბერძნებთან. ბერძნებში იგი ისე დაწინაურებულა, ისე დახელოვნებულა, რომ საქართველოში მოსვლის დროს, მას თავისუფლათ შესძლებია არყის ქარხნის გახსნა, საქმისთვის ხელი მიუყვია და მოკლე დროის განმავლობაში მან გახსნა კარგი დიდი არყის ქარხანა, ანუ არყის გასასუფთავებელი, სადაც გლეხთაგან არაყსაც ყიდულობდნენ და ასხვფერებდნენ ოსტატურად, ასეთი საქმის დაწყება ქართველის კაცისაგან იმ დროს ჩვენ ერთობ სანაქებო საქმეთ მიგვაჩნია. საკიროა მის მოღვაწეობის ცნობა მოკლეთ მაინც აინუსხოს. ამ მხნე და ენერგიული კაცის ნაშრომ ნაღვაწმა თავის დროს ერთი ათად იჩინა და იბარტყა, მომავალი ბრწყინვალე დაუდგა და მის ხსენება და სასმეულობაც საქართველოს ყოველ კუთხეს მოედო და მოიფინა, უკანასკნელ საქმე ისე მოეწყო, რომ გიორგი ბოლქვაძე თავის შრომით და კარგის სასმელებით ცნობილ იქმნა თვით მთავრობისაგანაც, უცხო სახელმწიფო მცოდნე პირთაგანაც და მასთანავე პატივცემული. ამ ენერგიულს პირს სხვა და სხვა სახელმწიფოებიდან მიღებული აქვს დიდი ძალი ნიშნები: ჩიკაგოდამ, ნიუიორკიდან, ლონდონიდან, პარიზიდან, იტალიიდან, ტუნისიდან, ნიცადამ, ბერლინიდან და სხვანი. სულ ნიშნების რიცხვი 100 მეტია. მე, ასეთ ქალაქებიდან ნიშნების მიღება ქართველისთვის საქმე საქმეთ მიმაჩნია. უნდა აინიშნოს, რომ იმერეთის კვალად, ქართლში ამ ასპარეზზედ აღმოსჩნდნენ ფორაქაშვილები. ფორაქაშვილებს მოსდევენ მირზაშვილები და ბოლოს დროს სარაჯისშვილი, რომლის აღებმაც და წარმოებაც ჩვენს ცხოვრების ასპარეზზედ საკმარისად მნიშვნელოვანს მხარეს წარმოადგენს. აი ასეთი შედე-

გი მოჰყვა იმ სამრეწველო ნიადაგის განმტკიცებას, რომლის მეთაურათაც იაკობ ივანეს-ძე ზუბალაშვილი ითვლება. XIX საუკუნის შემდეგ იაკობ ივანეს-ძე ზუბალაშვილი მარტოდ არყის სახდელ წარმატებაზედ არ გაჩერებულა. არყის ქარხნის დახურვის შემდეგ მისის საშუალებით გაიხსნა თფილისში პირველი შაქრის ქარხანა, სადაც შაქრის კეთება იწყეს, ეს საქართველოში პირველი მაგალითია და ამიტომ იაკობ ივანეს ძის ზუბალაშვილის ამ შრომასაც ცალკე უძღვნით წერილს.

მრეწველობის წარმომადგენნი იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი და ქართული შაქრის ქარხნის დაარსების ისტორია.

ქართველთ წარჩინებულ ლექსიკოგრაფების თქმით, სიტყვა „შაქარი“ ქართული არ არის. ამას ასევე ხსნის საბა ორბელიანი.*) მისის თქმით შაქარი ინდოური სიტყვა არის და იგი ქართულად ნიშნავს „შეუინებულ თაფლს“. ამას ასე მოიხსენებს: „შაქარი ინდოურის ენით-თაფლი შეუინებულა“.

ქართველები შაქარს ძველის დროიდან მოიხსენებენ; სჩანს, ეს სიტყვა ინდოეთიდან ძველადგანვე შემოსულა და გავრცელებულა. ცხადია, რომ ასეთის სიტყვების საშუალებით აშკარად გამოსჩნდება ის გარემოებაც, რომ ინდოელებს ქართველებზედ ძველადგანვე ჰქონიათ გავლენა. ეს რომ ასე იქმნებოდა, ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც ქართველებს მართლაც და დიდი დაახლოვება გვქონდა აღმოსავლეთის მუსულმანის თუ სხვა სარწმუნოების მექონ ერთან, დაქვემდებარებით ვიცით, რომ ქრისტეს სარწმუნოებაზედ ბევრად უწინარეს ქართველებს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონიათ სპარსელებთან, ინდოელებთან, ავღანელებთან და აბაშელებთან. ამ გარემოებას უძველეს დროდამ ცხადათ ასაბუთებს ვახტანგ გორგასლანის საქმე, რომელმაც მთელს აზიაში გაილაშქარა, თვით ინდოსტანს და აბაშეთშიაც იყო და იქილამ მან საქართველოში

*) ლექსიკონი, საბა სულხან ორბელიანისა.

პირველად შემოიტანა აბრეშუმის თესლი, მკურნალობა და სხეც მრავალნი ამ გვარნი.“)

ქართველების ხსენებულ ხალხთან დაახლოვება მეტად ძველია, ქართველთ მათი გეოგრაფიული მდგომარეობა კარგად ჰქონდათ შესწავლილი, ამიტომ ხშირად ომიც კი ჰქონდათ ხოლმე მათთან, ამას ასაბუთებს თვით XVIII საუკუნის ქართველთ მგოსანი დავით გურამიშვილი ასე:

„სამხრეთით ატედა ოსმალთ,
აღმოსავლეთით ავღანნი!“

ქართველთ ხსენებულ ერთან ბრძოლა ყოველთვის ჰქონიათ, თვით ხივაშიაც კი იყვნენ ძველად მეომარ ქართველნი და თვით ამათგანვე დაფუძნებულა ახალი ახალა—თექა. ამას გარეშე, ინდოეთს, მისირს, არაბეთს, სპარსეთს და ჩინეთს თითქმის ყველა ძველს ქართულს ნათარგმნს, თუ ორგინალურს ნაწერებ შიაც მოიხსენებენ. ისე ძველს რამე ნაწერს ვერ ნახავთ, რომ იქ ხსენებულ ერთა შესახებ რამე ცნობები არ იყოს მოხსენებული. ასევეა მოხსენებული შაქარი რუსთველის, შავთელის და ჩახრუხადის ნაწერებში, ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა ძველს წიგნებშია, ყველგან შაქარი მოიხსენება ქება-დიდებათ. აქედამაც კარგად სჩანს, რომ ქართველებს შაქრის ხმარება და მისი ვითარება ძველადგანვე უნდა სცოდნიყოთ, თითქმის იმ დროდამ, როცა შაქარი იქმნა პირველად შემოდებული. სიტყვა შაქარი გავრცელებული იყო მთელს ქართველობაში განურჩევლად წოდების, წრის და გვარიშვილობის. შაქრის ხმარება იცოდა როგორც მეფემ. თავადმა, აზნაურმა და მათმა ჯალაბობამ, ისევე გლეხმა და მისმა სახლობამაც.

ევროპაში შაქრის ხსენება იქმნება ახალი საქმე იყოს, ვინ იცის, ამაზედ ჩვენ კამათს არ დავიწყებთ. ჩვენში-კი იგი უხსოვარის დროდგან სჩანს და ამ უხსოვრობას ცხადათ ასაბუთებენ თვით ქართველთ ძველი „კარაბადინები“. მაგალითებრ, X და XI საუკუნოებში შაქარი მოხსენებულია ჯანაოხს ექიმს „კარაბადიმში“, რომელი „კარაბადიმიც“ ქართულს

*) ქართლის ცხოვრება, I ტომი, თფ.

ენაზედ თარგმნილია IX საუკუნის დასასრულს, ანუ X საუკუნის დამდეგს. მოხსენებულია აგრეთვე შარიე ზადეს „კარაზადიში“, რომელიც სპარსულის ენაღამ არის ნათარგმნი და რომელ წიგნსაც სპარსულს ენაზედ „მუნთა ნაფიშია“ ეწოდება. არის კიდევ ერთი „კარაზადიში“, მაგალითებრ, ვილაც ხოჯა ყოფილის, რომელსაც ეს „კარაზადიში“ სპარსულის ენაღამ ქართულს ენაზედ XII საუკუნეში უთარგმნია, ანუ თამარ მეფის დროს. ამ „კარაზადიშის“ ისტორია ასეთია: როცა ნუქარდინ სულთანი თამარ მეფის ლაშქარმა გააქცია, მაშინ თათრის ტყვეებთან ეს „კარაზადიშიც“ უშოვნიათ. შემდგომ ამისა, თამარ მეფის თხოვნით ვინმე ხოჯა ყოფილს სპარსულის ენაღამ ქართულს ენაზედ უთარგმნია. თვით მთარგმნელის მოხსენებაც მოწმობს ამას ასე, რომ მე ხოჯა ყოფილს მეგრძანა ქართულს ენაზედ ამ კარაზადინისა თარგმნაო.

როგორც ერთს „კარაზადიშიში“, ისე მეორეში, მესამეში და სხვებშიაც შაქარი იმ სახით არის მოხსენებული, რომ მის ავ-კარგიანობა, მარგებლობა თუ ურგებლობა ქართველებს საკმარისად კარგად უნდა სცოდნოდათ. არის ისეთი ცნობანიც, რაის საშუალებითაც ჩვენ ვტყობულობთ, რომ ქართველებს ძველადგანვე თვით შაქრის შემზადების ოსტატობაც უნდა სცოდნოდათ. ამ გარემოებას ცხადათ აქეშმარიტებს ისიც, რომ საქართველოში ქართველნი შაქარს არა მარტო წამლებში ხმარობდნენ მკურნალობის მხრით, არამედ შაქარი იხმარებოდა საკმეღლებშიაც და თვით ს. ორბელიანის ლექსიკონის სიტყვით, ქართველნი ძველად შაქრის პურებსაც კი აცხობდნენ, ანუ ღღეინდელის სიტყვით რომ ვსთქვათ შაქრის პურებს, კრენდილებს; პიროვნს და სხვანი. ასეთ პურების მცხობლად, ანუ კანდიტრებად, საქართველოში, ქართველ მეფეების დროს, ყოველთვის ყოფილან ამის ხელოსნები და მათ საეაქრო ღუქნები და შაქრის პურების საცხობი-კი ჰქონიათ. ასეთ ოსტატთა რიცხვი ყოველთვის ყოფილა და იგინი თავიანთ ხელობისთვის მუდამ შოულობდნენ შაქარს. არის ცნობები დაშთენილი, რომ ესეთი ოსტატებო

ხელობას ყოველთვის სპარსეთის ქალაქებში სწავლობდნენ, ანუ ოსმალეთისკენ. ქართველთ გარდა, ტფილისში- შაქრის პურის მკეთებელთ შორის, ქართველთ გარდა სპარსნიც მოიპოვებოდნენ, ასეთ სპარსელთ კანდიტრები, ანუ შაქრის პურის მკეთებელნი სპარსნი ღღესაც სცხოვრებენ ტფილისში.

VXIII საუკუნის ნახევარს, რაც საქართველოში, ქართველთ შორის, კათოლიკის სარწმუნოებამ გავრცელება იწყო, მას შემდეგ, უნდა ითქვას, რომ აზიურის ანუ ქართულის შაქრის პურის მცხობთა რიცხვს ევროპის მცხობთა რიცხვიც მიემატა. ამ დამატების გარემოებას დიდათ ხელს უწყობდა კათოლიკეთ მღვდელთა, ანუ პატრების სიმრავლე. უპირველესად თვით პატრები ასწავლიდნენ თავიანთ კათოლიკე მრევლთა შვილებს ევროპიული ბუღკების და შაქრის კრენდილების ცხობას. ნელ-ნელა პატრების საშუალებით, ტფილისის ქართველ კათოლიკე შვილებთაგან ბუღკის მცხობნიც გაჩნდნენ. ასე რომ ევროპის მებუღკეთა მსგავსად ქართველთაგან თბილისში მეთვრამეტე საუკუნეში უკვე გაჩენილ იყვნენ და მათ სიმრავლეს ნელ-ნელა წარმატებაც ეტყობოდა. ქართულ თუ ევროპულ შაქრის მებუღკეთა მეოხებით თბილისში უფრო გავრცელდა შაქრის ხმარება. ქართულის სანეფოს დაფორებიდგან კარგად სჩანს, რომ XVIII საუკუნის გასვლამდე, თბილისში რამდენიმე შაქრის პურის მყიდავ მცხობთ დუქნებიც ყოფილა და ზოგი მებუღკენი სამეფო სახლისთვისაც-კი აცხობდნენ შაქრის ბლითებს, ქაღებს, ნაზუქებს და სხვა ამ გვარებს.

ასე თუ ისე, დიდათ თუ მცირედ, საშუალ საუკუნოების შემდეგ, საქართველოში, შაქრის ხმარება საკმარისად გავრცელდა და თბილისში თითქმის ყოველს მეწვრიმლებს იგი შემოჰქონდათ სპარსეთიდგან, ახალციხიდან და რუსეთიდანაც. სპარსეთიდგან ხშირათ სხვა-და-სხვა სოვდაგრებისაც მოჰქონდათ და ჰყიდდნენ. შაქრის საქიროებას ქართველთ შორის ყავის ხმარებაც ამრავლებდა. საქართველოში ქართველებმა ყავის ხმარება ძველადგანვე იცოდნენ: ყავას

ხმარობდნენ ქართველები განურჩევლად წოდების. ყავის ხარ-
შვა უშაქროთაც იცოდნენ და შაქრითაც. თბილისში ყავახა-
ნებიც იყო. ყავახანებს გარდა სხვა-და-სხვა ღუქნებშიაც ხარშავდ-
ნენ, სადაც რასაკვირველია შაქარიც იხმარებოდა. ყავის ხმარება
ქართველებში XVII საუკუნიდამ უფრო გავრცელდა და ამის
გავრცელებამ შაქარსაც მისცა დიდი საჭიროება და ბაზარი.

ამ გარემოებას კვალად დაეხმარა XVIII საუკუნის ნახე-
ვარს, ქართველთ შორის ჩაის ხმარების შემოტანამ და გავრ-
ცელებამაც. ბევრნი ამბობენ, რომ ვითომც ქართველებმა ჩა-
ის სმა არ იცოდნენო. საქართველოში ჩაის ხმარება რუსეთ-
თან დაკავშირების შემდეგ შემოვიდაო, ეს არ არის მართალი.
საქართველოში ჩაის ხმარება მანამდისაც იცოდნენ, ამას ცხა-
დათ ამტკიცებენ სხვა და სხვა ძველი ცნობები და ქართველთ
მეფეთ და თავადთ ქალების მზითვის წერილებიც, სადაც მზით-
ვის სიაში მოხსენებულია ყავადანი, ჩაიდანი და სხვა მისი
ჭურჭელი. გარდა ამისა ჩვენ ისიც ვიცით, რომ 1780 წლებ-
ში, მეფე ერეკლეს რამდენიმე სამოვარი და მისი ჭურჭელი
რუსეთიდან ეკატერინა იმპერატრიცამ გამოუგზავნა. მეფის სა-
ზღოში სამოვრის დადგამა გახდა სამაგალითოდ და მის შემდეგ
იგი სხვა დიდებულებშიც მოიფინა. ასე და ამ გვარად, ჩაი
და მისი ხმარება ქართველთ აღრიდგანვე იცოდნენ, ხოლო
XIX საუკუნის შემდეგიდამ კი, იგი წარმატებით გავრცელე-
ბას მიეცა და 1820 წლებში თბილისში ოთხსავე კუთხივ მო-
იფინა ჩაის ხმარება და სმა. თბილისში ამისთვის დაიხნა საჩა-
იე ღუქნები, სადაც ჩაის ჰილით და მიხაკ-დარიჩინით ამზადებ-
დნენ, მას ყველგან კარგი გასაჯალიც ჰქონდა.

პირველ ხანებში მეჩაიებად ყაზანის თათრები იყვნენ და
რუსები, ამათ გავრცელებას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც,
რომ საქართველოში, 1820 წლებში, გაჩნდნენ მეეტლენი, ანუ
მედროშკენი, რომელნიც ამ საჩაიებში დაიარებოდნენ და ჩაის
სვამდნენ. უნდა ითქვას, რომ მაშინდელ მეეტლეთა ნაწილიც
სულ ყაზანის თათრებთაგან შესდგებოდა. მერე, ნელ-ნელა

*) საქართველოს სიძველენი ექ. თაყაიშვილისა.

მეჩაიეთ რუსის მაღაქნებიც ჩნდებოდნენ, ყველა ამებმა საქართველოში შაქრის მრავლად შემოტანა დიდ საჭიროდ გახადეს. შაქარი ყველა კუთხეს და ოჯახში იყო საჭირო და ნამეტურ თავადიშვილებსა და მოქალაქეებში. შაქრის შემოტანა კი მაშინ ისე სჭირდა და ისე ძნელი იყო, რომ მაშინ თფილისში, შაქარი გირვანქა 60 კაპ. იყიდებოდა. ამ გარემოებამ მაშინ ბევრი ქართველი ვაჭარი და მრეწველი დააფიქრა, ბევრს მრეწველს აღეძრა შაქრის ქარხნის დაარსების ნატვრა, საქართველოში შაქრის კეთება. ამ ნატვრას ხელს უწყობდა ისიც, ირომ ქართველთ მურაბების კეთება შაქრით იწყეს, ძველად კი ყველა მურაბებს თაფლით აკეთებდნენ და უკანასკნელ კი ეს დასტოვეს და შაქრით დაიწყეს კეთება. დღეს ხომ მთელს საქართველოში შაქრით აკეთებენ ყველა ნაირ მურაბებს.

ერთი ასეთ პირთაგანი არის იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი, პაპა აწინდელის ჩვენის მამულის შვილის და მეცენატის სტეფანე კონსტანტინეს ძის ზუბალაშვილისა. იაკობმა შაქრის ვითარება და ქართველთ შორის საჭიროება აღრიდგანვე იცოდა, ამიტომ იგი ყოველთვის ნატრობდა თფილისში შაქრის ქარხანა გახსნილიყო და შაქარიც ეკეთებინათ ეს გარემოება და ნატვრა თითქმის მაღამოსაებრ მოველინა იმ გარემოებას, რომ საქართველოში შაქრის ქარხანა გახსნილიყო, შაქარს სწოდებოდა ქართული შაქარი, ამ აზრის განსახორციელებლად იაკობ ივანეს ძემ თფილისის მოქალაქეებში აქაიქ საუბარი დაიწყო, ბევრს ასმინა შაქრის მნიშვნელობა, მასთან მისი საჭიროებაც, რადგანაც რაც მშვიდობიანი დრო მიდიოდა, მით ქართველთ შორის, ჩაისა, ყავის და შაქრიან პურებს გარდა შაქარი დიდად საჭირო ხდებოდა თვით ქორწილებშიაც, ძველად, ქართველთ და სომეხთ ჰალავის კურთხევა შაქრით იცოდნენ, ხოლო შაქარი კი მცირე ჰქონდათ, თითო ნაქერი. ასევე მიცვალებულის წლის წირვაზედაც ჰქონდათ წესად მიღებული შაქრის ხმარება. უკანასკნელ დროს, შაქარი უმეტესად სპარსეთიდან შემოქონდათ, შაქარი ზოგი

სპარსული იყო, ზოგნი ინდოური და ინგლისური., მაგრამ ქართველთ არა ჰყოფნიდათ, ამ გარემოებამ უფრო წაახალისა როგორც იაკობ ზუბალაშვილი, ისევე მისი ამხანაგები და თანამგრძნობელნი. მათ მალე დაიწყეს თათბირი შაქრის ქარხნის გაკეთების შესახებ. ნატვრას მალე მიეცა განხორციელება. იაკობ ზუბალაშვილის მეთაურობით მალე მიერთდა თხოვნა იმ დროის საქართველოს მთავარ-მართებელს. მთავარ-მართებელმა სანაქებოთ მიიღო ეს თხოვნა, ისურვა მეთაურთა გაცნობა და უკანასკნელ ვინც კი აღმოჩნდა მის მომსახრებლათ და დამარსებლად, მას ჯეროვანი პატივიც აგო და ხარისხითაც წინ წასწია. იაკობ ივანეს ძე ცნობილ იქმნა როგორც ენერგიით აღვსილი მრეწველი, სხვა და სხვა სამრეწველოთა საქმის საკმარისად მცნობი.

შაქრის ქარხნის ამბავი საქართველოშიაც მალე მოიფინა, ერთი თვის განმავლობაში მთელმა თფილისის მცხოვრებთ შეიტყეს, რომ თფილისში შაქრის ქარხანა იხსნებოდა. ძლივს გვეღირსება ნატვრის შესრულება, რადგანაც საქართველოში შაქრის ქარხნის გახსნის საკიროება თითქმის 1770 წლიდან იხმოდა. როგორც ზემოთაც ვსთქვით, პირველად შაქრის ქარხნის გახსნის ნატვრა ქართველთ შორის მაშინ დაიბადა, როცა მეფე ერეკლემ ინდოეთის ქალაქ მადრასეში მდიდარ სომეხს იაკობ შახრიმიანს თფილისიდან კაცი გაუგზავნა და ინგლისის მთავრობასთან საქართველოს შევლის, ანუ დახმარებას ავალეზბდა. მეფის თხოვნა ინგლისის მთავრობამ შეიწყნარა და თვით მდიდარი შახრიმიანიც საქართველოში მოდიოდა და თან 10,000 ინდოელებიც მოჰყვანდა, რომელთაც საქართველოში შაქრის ლერწამი უნდა მოეყვანათ, მერე შაქრის ქარხანაც გაეხსნათ. ამ ქარხანას გარდა სხვა და სხვა ნივთების ქარხნებიც უნდა დაემართათ. მაგრამ ეს ნატვრა ვერ შესრულდა, თუმცა 28 წლის განმავლობაში ინგლისის მთავრობასთან მეფე ერეკლეს მიწერ-მოწერაც ჰქონდა გამართული.*) უკანასკნელად უკსპანად საქართველოდამ ინდოეთში გაგზავნილ იყო ქარ-

*) საქართველოს შესახებ, თფ. 1900 წ.

თველი კათოლიკე, რაფიელ დაინბეგოვი, რომელიც ინდოეთიდან საქართველოში 1799 წ. დაბრუნდა, ე. ი. იმ დროს, როცა მეფე ერეკლე მიცვლილ იყო უკვე. ამ გარემოებამ დაუდო საზღვარი განზრახვას და ყოველივე შრომა დაშაა ამაოდ. აღნიშნულ დროის ნატერის ერთ მუხლს, ანუ სახელდობრ შაქრის ქარხნის გახსნის საქმეს განხორციელება მიეცა მხოლოდ 1830 წლებში, რომლის მეთაურთაც, როგორც ვხვდებით, იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი ითვლება.

ამბობდნენ ძველად მოხუცებულნი, რომ ქართველთ მეფეების დროს, საქართველოში ყინვარ შაქრსაც აკეთებდნენო. ყინვარ შაქარი ქართველთ შორის დიდს მოთხოვნილებაში იყოფო, მას წამლათაც ხმარობდნო, ნამეტურ ხველისთვის და ეს გარემოებაც იწვევდა ყინვარი შაქრის მრავლად კეთებასაო.

როგორათაც იაკობ ზუბალაშვილი უპირველეს მეთაურად სჩანს არყის ქარხნის დაარსების ასპარეზზედ, ესევე სჩანს პურის მალაზიის გახსნის, სხვა და სხვა სანოვაგეთა, ნივთებთა და საქონლის შემოტანის და მათთან კვალად შაქრის ქარხნის გახსნის ასპარეზზედაც. რაც ქართველთ წინაშე საკმარის მნიშვნელობათ უნდა ჩაითვალოს. ჩვენს დროში, შეიძლება ქართველის კაცისაგან შაქრის ქარხნის გახსნის საქმე დიდი არაფერი იყოს, მაგრამ 1830 წლების კვალად კი, იგი ჩვენის ქართველის კაცისაგან და ისიც საქართველოში გაკეთებული კი დიდ საქმედ მიგვაჩნია და მას ჩვენის მრეწველობის აღორძინების ისტორიაში საკმარისი ადგილიც დაეთმობა, მას მკლევარი გამოუჩნდება. მიზეზი ამისი ცხადია, რადგანაც ეს შაქარი საქართველოში, ქართველთაგან „ქართულ შაქრათ“ იქმნა წოდებული.

ქართული შაქრის ქარხანა გაიხსნა 1835 წ. ვერაზედ, დღეს რომ სამხედრო სამართველოა. სწორეთ იმ ალაგას; შენობა გააკეთეს ფართო და რუსული შაქრის ქარხნების გეგმაზედ. შაქარი კეთდებოდა. იმოდენა, რომ იგი მთელს საქართველოს ერს საკმარისად ჰყოფნიდა და მის გარეშე სხვა ქვეყანაშიაც გაჰქონდათ. წელიწადში გამოდიოდა 55 ათასი ფუთი, თავია-

ნი შაქრების, თითო თავი მიდიოდა 5—6—7 გირვანქა იყიდებოდა 15—ხან 20 კაპ. შაქრის თავები შეხვეული იყო ადგილობრივ გაკეთებულს ლურჯს სქელს ქალაღში. შაქარს ფერი ჰქონდა მოვყითალო, იყო მეტად ტკბილი და მასთან ზაქმარისად ღუნეც, ღღევანდელ ინგლისურს შაქარს ძრიელ წააგავდა, როგორც ფერით, ისევე ზომით და სიტკბო-სიღუნითაც.

ამ შაქარს კაცი ყველა მეწვრიმლის ღუქანში ნახავდა, ყველა სავაქროში, არ მოიძებნებოდა ქალაქში ისეთი სავაქრო, რომ იქ ქართული შაქარი არ ჰქონოდათ გასაყიდათ. მუშტარი საცა კი მივიდოდა და იკითხავდა ამ შაქარს, უსათუოთ უნდა ეთქვა, „ქართული შაქარი“. უამისოდ არ შეიძლებოდა, რადგანაც ეს შაქარი ქართველთ გარდა სხვა ტომის წინაშეც ისევე იყო მიღებული და ყველა „ქართულ შაქარს“ უწოდებდა. ქართულ შაქართან ერთათ რუსეთის და ინგლისის შაქარსაც ჰქონდა გასავალი. ქართული შაქრის სიუხვე საქართველოში, ქართველთ შორის, საერთოდ დაბადა თავი შაქრების ხმარება, ჰალაფი მოიერთო წყვილის თავის შაქრით და ასევე სხვა ტაბლიცებიც. ქართულმა შაქარმა ძრიელ გააადვილა ქართველებში ჩაის სმა. მოკლეს დროის განმავლობაში, არ დარჩა სადმე კუთხე, რომ იქ ქართულ შაქარს არ მიეღწია, ქართულ შაქრის სახელწოდების გავრცელებას დიდათ ხელს უწყობდა იაკობ ზუბალაშვილის მოქმედება და ლტოლვა. ამის ამხანაგები კი ისეთი ყალიბის იყვნენ, რომელნიც ქართულ შაქრის სახელწოდებას ადვილათ ვერ აიტანდნენ. მაგრამ იგინი ვერას აწყობდნენ და იაკობ ზუბალაშვილის სამართლიერის განსკვრეტად ყველგან ქართული შაქრის ხსენება ვრცელდებოდა და ფეხს იდგავდა.

შაქრის ქარხნის ოსტატები რუსეთიდან მოუყვანიათ, ზოგნი მათში უცხონიც ყოფილან, დანარჩენი მუშები-კი მთლათ ადგილობრივ, ანუ თბილისის მცხოვრებთაგანნი ყოფილან. ქარხანაში მუშაობდა 100 კაცზედ მეტი პირველწელიწადს. შემდეგ შაქრის გამოყვანა ერთი ორად გამრავლ-

და, რადგანაც საქართველოში მებუღკე და კონდიტრებიც გამრავლდნენ და მათთვის შაქარიც დიდს საჭიროებას შეადგენდა. რაც ხანი გადიოდა მით შაქრის ბაზარიც ჩაღებოდა და ამ გაჩაღებას ისიც ეხმარებოდა, რომ ხშირად შეუძლო მეწვრიმალებს, ანუ ვაჭრებს შაქრის ქარხნიდამ ნისიათაც ძღვევდნენ. თუმცა ქართული შაქრის საქმე ასე მიდიოდა, მაგრამ მაინც მასაც აქა-იქიდან რუსეთის შაქრის გაჯიბრებაც ევლინებოდა. ამ გარემოებას საკმარისი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს, რადგანაც მომავალში მან დიდი ზეგავლენა იქონია და უკანასკნელ თითქმის ქართულ შაქრის ქარხანას ბოლოც მოუღო, დაიხურა საყოველთაოდ.

ვერის შენობაში ქართული შაქრის ქარხანა რამდენსამე ხანს დარჩენილა, რამდენ წელს, ამის ცნობა არა სჩანს, ის კი ვიცით, რომ ვერიდამ კუკიაში გაღუტანიათ, მტკვრის პირას, ისარლოვის მამულში, სადაც დღეს თბილისის დოსტაქართა სკოლა არის. ამ ქარხნის შენობა დღევანდლამდისაც არის დაშენილი. კუკიაში შაქრის ქარხანა რამდენსამე ხანს დაშენილა და უკანასკნელ რუსეთის შაქრის შემოტანა ისე გამრავლებულა და შაქარი ისე გაიფუტებულა, რომ ქართულ შაქარს ვერ შესძლებია დაშენა და ქარხანა თვისად უნებურათ დაკეტილა. ამ სამწუხარო მოსაყალას ის გარემოებაც უფრო უწყობდა ხელს, რომ რუსული შაქარი ქართულ შაქარზედ უფრო მაგარი იყო, ქართველები ჩაის სმის დროს მაგარ შაქარს საჭიროებდნენ, რადგანაც ჩაის დამტვრეულის შაქრით სვამდნენ, წინეთ-კი ეს ასე არ იყო და საქართველოში ჩაის კიქაში ჩაგდებულის შაქრით სვამდნენ, ამას-კი ქართული ღუნე შაქარი უფრო უხდება, ვინემც მაგარი. შემდეგ-კი ეს ასე აღარ იქმნა, რადგანაც კულანდებურათ აღარ სმიდნენ ქართველნი შაქარ-გამტკბარს.

შაქრის ქარხნის არსებობის საქმე დღეს ჩვენში მთლათ მიმქრალია, მის მომსწრე კაცთა ნახვა ერთობ იშვიათია. რაც შეეხება ამ ქარხნის მომუშავეთა საქმეებსაც, ესეც საზღაპროა თითქმის, მის არსებობის დროის ხელოსნების და მუშების

ფასის და ვითარების ჩვენ არაფერი ვიცით. საკვირველია მეტად, რომ იმ დროის ხელოსანთა და მუშათა საქმე ასე მიეფარა, ასე დაიკარგა. რაც შეეხება თვით ქართული შაქრის არსებობასა, იგი-კი თითქმის 1870 წლებამდის იხილვებოდა თბილისის ვაჭრებში. უკანასკნელ წლებს ანუ დახურვის წინეთ, ქარხანაში თურმე იმდენი შაქარი გამოიყვანეს, ისე ბევრი, რომ შაქარმა გასტანა იმდენი ხანი, რომ თვით ჩვენს დრომდისაც მოაღწია. ქართული შაქარი ბოლოს მაინც სრულიად მოიხსო, მაგრამ არ მოიხსო თვით მისი სახელწოდება და ქართველნი დღემდეც-კი ინგლისურ შაქარს ქართულს შაქარს უწოდებდნენ. პატარაობის დროს, როცა შაქრის საყიდლად გამგზავნიდნენ, თვით მეც-კი ასე მეტყოდნენ ხოლმე სახლში, რომ ქართული შაქარი იყიდეთ. ეს ქართული შაქარი იყო ინგლისური შაქარი, რომელიც დღესაც იხმარება საქართველოში.

ჩვენი მრეწველობის ისტორია ამ საქმის მეთაურებს ოდესმე შესაფერადგილს დაუთმობს და თუ სადმე ერთი და ორი პირი აიწერება, იქ იაკობ ივანეს-ძე ზუბალაშვილიც გამოხსნდება, რომლის მოქმედებას და შრომასთან მტკიცეთ არის შეკავშირებული ამ ქართული შაქრის ქარხნის დაარსების და არსებობის ისტორია. ამიტომ აქ ჩვენ იაკობ ზუბალაშვილის ცნობებზედ არა ვსთქვით რა, აენუსხეთ მხოლოდ ქართული შაქრის ქარხნის ამბავი და ამ ანუსხვიდამ, რაღა ფიქრი უნდა, რომ იაკობ ზუბალაშვილის შრომის ცნობებიც გამოხსნდება. მეტად საინტერესო-კი იქმნებოდა, რომ ჩვენის ქვეყნის ასეთ თუ ისეთ საქმეთა დაწყების ცნობები შეკრებილ იქმნეს და ბეჭდვით ანუსხულ. მეტად სამწუხაროა, რომ ასეთ საქმეებთა და მთელის თბილისის ძველ მრეწველთ თუ ვაჭართ მოქალაქეთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები ასე უწყალოთ იკარგება და იხსობა საყოველთაოდ. რიგი კია, რომ ყურადღება მიექცეს. ბევრი ასეთი ძვირფასი საქმენი და ცნობები გამოხსნდება ჩვენს წარსულს ცხოვრებაში.

სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი ინდოეთში — ინდოეთში ყოფილ ქართველთა ძეგლები — მათი ვაჭრობა და სხვა და სხვა ცნობები.

ეს ზეპირ გადმოცემა, რომელიც ჩვენ გვიაშუბს, პირდაპირ მოვიყვანეთ აქ. ამიტომ აქ ამ ზეპირ გადმოცემის დასაშოწმებლათ ჩვენც ვიტყვიტ რამეს.

როგორც არა ერთ ალაგას გვისაუბრია, საქართველოში, ქართველთა შორის, ინდოეთის და სპარსეთის ერის და აღებმიცემის ცნობა ძველადგანვე გავრცელდა. ვიდრე საქართველო ფეხზედ იდგა და ქართველ გვარის წევრთა შორის ვაჭრობა იყო გავრცელებული, მინამდე საქართველოდგან ქართველთა ვაჭრები ერთობ ხშირად მოგზაურობდნენ, სპარსეთს და ინდოეთს, მისვლა-მოსვლა და მეზობლური განწყობა იქამდე იყო აღორძინებული და დამკვიდრებული, რომ ამ გარემოებას თვით ჩვენმა ძველმა კლასიკურმა მწერლებმაც-კი მიაქციეს ყურადღება და მათ რაც სწერეს და სთარგმნეს, ამ თხზულებათა უპირველესს გმირთა მოქმედებაც ინდოეთსა და სპარსეთში გადიტანეს. ამის მაგალიტს წარმოადგენს „ვეფხისტყაოსანი“, მოსე ხონელის „ამირან დარეჯანი“, სარგის თმოგველის „დილარიანი“, „რუსუდანიანი“ და შემდეგ დროის ნათარგმნი „ქილილა და მანა“, ასე იყო ძველად, ასე დაახლოვებულ იყვნენ ქართველნი მათთან.

განვლო დრომ, საქართველოს უბედურობის მეოხებით, ეს განწყობილება სრულიად აღმოიკვეთა. მართლაცა და საქმე ისე მოეწყო, რომ იგი კინალამ მთლად უცხო ტომის ძეთა მსხვერპლად გახდა. XVIII საუკუნეიდან-კი ამ გარემოების წინააღმდეგი ძალაც მოვევლინა და მეფე ერეკლეს ინდოეთში ბრძოლის და დაბრუნების შემდეგ საქმე სხვაფერ წავიდა, საქართველოში თავი იჩინეს მხნე ქართველთა გვარის ვაჭართა, ამათ სპარსეთსა და ინდოეთშიაც იწყეს მგზავრობა და ვაჭრობა, ამ ვაჭრებს მეფეც უჩინდა დახმარებას.

ასეთ სააღებ-მიცემო გარემოებას დიდატ დაეხმარა ის პირობებიც, რომ 1770 წლიდან, მეფე ერეკლემ ინგლისის მთავ-

რობასთან დაახლოვებაც დაიწყო და ამ დაახლოვებისთვის მან ინდოეთში კაცებიც გაგზავნა. ამ დაახლოვებისათვის მეფე ერეკლეს 28 წლის განმავლობაში ჰქონდა მიწერ-მოწერა გამართული. უკანასკნელად იქ გაგზავნა რაფიელ დანიბეგაშვილი, თფილისელი აზნაური, ქართველი კათოლიკე, რომელიც 1798 წ. დაბრუნდა საქართველოში.

სწორედ ასეთ გარემოებათაგან გამხსნეველ პირათ ითვლება სტეფანე ზუბალაშვილი, რომელსაც ინდოეთის და სპარსეთის ვაჭრობის შესახებ ცნობები ქართველთ მეფეების დროს მომსწრე კაცთაგან გაეგონა და რომელ განაგონ ამბებითაც იგი საეპრო საქმეებისათვის დიდათაც გამხსნეველად. მას ვაჭრობისათვის ფართო პროგრამა შეუდგენია, მერე ეს შეუშუშავებია კიდევ, ეს საეპრო პროგრამა თავისს დროის კვალად დიდად საქებია, ამიტომ ამაზედაც მოგახსენებთ რამეს.

ეს სტეფანე ზუბალაშვილი არის ძე ივანე ზუბალაშვილისა. სტეფანე ზუბალაშვილი დაიბადა 1780 წლებში, მისი დაბადების რიცხვი კარგად არ სჩანს. პატარაობიდან სტეფანე მეტად მალხაზი და ცქვიტი ბავშვი იყო, დიდათ უყვარდა აქა-იქ მოგზაურობა და მასთან ვაჭრობისაც დიდი ტრფიალი ჰქონდა, გარდა ამისა დიდათ უყვარდა წიგნების კითხვა, სხვა და სხვა სახელმწიფოების ცნობების გაგება, ნამეტურ ვაჭრობის და მათის აღებ-მიცემის. 15 წლის ყმაწვილმა სტეფანემ ვაჭრობას ხელი მოჰკიდა, ვაჭრობის საქმე ამას ძლიერ კარგად წაუვიდა. 1810 წელს, ეს ხელოვან ვაჭრათ ირიცხებოდა, ამ დროს თფილისში სხვა და სხვა ტომის ვაჭართა მრავლად იწყეს შემოსვლა და ამ ვაჭრებთან სტეფანე ზუბალოვმა მკაცრად იწყო დაახლოვება. მათგან ტყობილობდა ცნობებს, როგორც უცხოეთის ვაჭრების შესახებ, ისევე მათის ვაჭრობისას, საქონელთა მაზანდის, მოგზაურობის, გზისა და კვალის ცნობისა. უცხოეთის ვაჭრობას და საქონლის ხილვას სტეფანე ზუბალაშვილი აღტაცებაში მოჰყვანდა.

მისს ვაჭრობის ტრფობას საზღვარი არა ჰქონდა, დიდათ

*) საქართველოს შესახებ, 1901 წ. თფილისი.

ენატრებოდა მალე მგზავრობა დაეწყო აქეთ-იქით. პატარაობის დროს, სტეფანე, თავის მამას საქართველოს სხვა და სხვა კუთხეებშიაც დაჰყვანდა. პატარაობის დროსვე, გაიცნა სტეფანემ იმერეთი, სამეგრელო, გურია და ბათუმიც, რომელიც მაშინ ოსმალეთს ეკავა. იმერეთში მგზავრობის და ვაჭრობის დროს სტეფანე კარგად ვითარდებოდა, ნამეტურ ხალხის ცნობა მას მეტად აფხიზლებდა. ბათუმიდან რამდენ გზისმე ახალციხეშიაც იქმნა გადაყვანილი, ახალ-ციხეში მან ნახა რამდენიმე ვაჭარი ქართველ კათოლიკეთ გვარისანი, რომელნიც ახალ-ციხიდან სპარსეთს და ინდოეთს მგზავრობდნენ სავაჭროდ. ამათი ამბის შეტყობა სტეფანეს ძლიერ გაეხარა, იგი მალე გაეცნა ახალციხელებს და მალე მათთან მეგობრობაც დაიჭირა, ახალციხე მაშინ ოსმალეთის სამფლობელოს შეადგენდა და ამიტომ ხსენებულ ვაჭრებთან ძლიერ უჭირდებოდა მეგობრობის დაჭერა ვაჭრობის მხრით.

ამიტომ სტეფანემ თფილისიდან ახალ-ციხეში მგზავრობა დაიწყო და იქ სხვა და სხვა საქონლის სყიდვა და ქართლში შემოტანა და ვაჭრობა. ახალ-ციხეში გაჰქონდა კიდევ ისეთი ნივთები და ნაწარმოებნი, რაც მათთვის იყო საჭირო. სტეფანემ ასეთის მოხერხებით ვაჭრობის ასპარეზზედ გზა გაიკაფა, ბევრი რამ შეიტყო და გაიცნა. ნელ-ნელა საქართველოში ვაჭრობაც წინ მიდიოდა და ამიტომ მან უკვე გადასწყვიტა ვაჭრობისთვის მგზავრობის დაწყება. 1813 წ. ახალ-ციხელ ვაჭრებმა წაიყვანეს სტამბოლს სავაჭროდ. 1814 წ. უკვე დაბრუნდა მრავლის საქონლით. ოსმალეთიდან მოტანილს საქონელს თფილისში სხვათერ წაუვიდა საქმე, ვგონებ კარგი მაზანდა არ ექმნა, მიტომ თუმცა არა მოიგო რა, მიტომ არც იზარალა. 1816 წ. მოსკოვს წავიდა და იქიდან მოიტანა საქონელი, ამ დღიდან ეს რუსეთის საქონლით ვაჭრობდა. 1819 წ. ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრებს სპარსეთში გაჰყვა სავაჭროდ და იქიდან ინდოეთის ქალაქ მადრასეს და კალკუტაშიაც წავიდა, სადაც მაშინ ქართველ ვაჭრების რიცხვი საქმარისი იყო. 1815 წ. იგი დიდის საქონლით დაბრუნდა საქართვე-

ლოში. საქონელი მრავალ ნაირი იყო და მასთან კაი თვისებისაც, მაგრამ დიდი ხნის მოგზაურობამ, მთელს სპარსეთზედ გამოვლამ საქონელს გემო წაუხდინეს და მიტომ საქართველოში ის საქონელი მალე ვერ გასაღდა, ფასი წაუხდა, ამ გარემოებამ სტეფანეს დიდად აზარალეს, ეს ზარალი მისთვის შესამჩნევი იყო.

მაგრამ მან გული მაინც არ გაიტეხა და ფიქრობდა, რომ ეხლა შევცდი, სპარსეთს და ინდოეთის გზა არ ვიცოდი, მიტომ ბევრი ხარჯი უბრალოდ მომივიდაო, ეხლა ეს ასე აღარ მომიხდება და მეორე მგზავრობის და საქონლის შემოტანის დროს მე სხვაფერ მოვიქცევიო, საქონელს უვნებლად შემოვიტან და ფულსაც მოვიგებო, რითაც ამ ზარალს დაუფარავო. ამ მგზავრობისთვის მან ფულიც შეკრიბა და 1823 წელს კვალად გაემგზავრა. იყო სპარსეთსა და ინდოეთს, იქ რამდენსამე ხანს დაჰყო, ივაქრა საკმარისად და დიდის ძალით საქონელით საესე საქართველოში დაბრუნდა. 1820 წ. შემოდგომას ეს უკვე თბილისში მოვიდა, საქონელიც მოიტანა, მაგრამ ბედმა უმეტუნა, მგზავრობის დროს, ცუდი ამინდები შეესწრა, არა მარტო ერთ კუთხეს, არამედ მთელს ინდოეთის გზაზედ, ინდოეთის შემდეგ სპარსეთზედაც ისე, რომ საქონლის უმეტესი ნაწილი თბილისში უვარგისად აღმოსჩნდა, ამიტომ ამ მგზავრობის დროსაც მას საკმარისი დიდი ზარალი მოუვიდა ისე, რომ ვაქრობის გაგრძელება თავისუფლად აღარ შეეძლო. გულის მაინც არ იტეხდა. 1822 წ. თბილისის სავაქრო მალაზიები სხვას გადასცა, თვითონ-კი ახალციხეს წავიდა, სპარსეთს და ინდოეთში სამგზავროდ კვალად განემზადა და 1827 წ. თბილისიდან ინდოეთში რამდენსამე ვაქარს გაჰყვა თანა, ვაქრებში ახალციხელებიც ერივნენ. 1825 წ. ინდოეთიდან და სპარსეთიდან ეს ვაქრები სხვა-და-სხვა საქონლით საქართველოში დაბრუნდნენა მათთან ერთად სტეფანე ივანეს ძე ზუბალაშვილი-კი აღარ დაბრუნდა, სთქვამს: იქ, ინდოეთს დარჩაო.

მისი ცხოვრების ცნობები ნელ-ნელა ისე შემკირდა საქართველოში, რომ 1830 წლებში, მისი ხსენება, თვით მო-

სმა ნათესავებმა ც-კი აღარ იცოდნენო. ასე უცნობლათ მიეფარა ამ ენერგიით აღვსილ სტეფანე ზუბალაშვილის ცხოვრების ცნობები, მისი გარდაცვალების თუშკა არა ვიცით-რა, მაგრამ ახალციხელ ვაქრებში ძველად ბევრს სცოდნიათ სტეფანეს ამბები და იმათ უთქვამსთ, რომ სტეფანე ინდოეთს სცხოვრებდა, მისი გარდაცვალება 1840 წლებს უნდა მომხდარიყოს, ხოლო სადა ან და ქონებათ რა დარჩა, ამის-კი არავინ რა იცისო. თვით სტეფანე ყოფილა მაგარი ხასიათის კაცი, გაუტეხავი, ვაქრობის მეტადოლი, დაულაღავი მუშა-კი. მისს ენერგიულს სავაქრო მხნეობას განცვიფრებაში მოჰყვანდა მრავალი ქართველიო. თავისს დროის კვლად ზუბალაშვილებში ეს დიდათ იქებოდა და იდიდებოდა, იცოდა სხვა-და-სხვა საგნები და მასთან წერა-კითხვა-კი ფრანგული, თბილისის შესწავლილი პატრებთაგან; სპარსული, ოსმალური, სომხური, ინგლისური და ქართული ხომ წარჩინებულათო. აფსუს, ამის ცნობა და ვაქრობის ასპარეზზედ ენერგიულად მოქმედების ცნობები რომ სმაილსს სცოდნოდა ეს თავისს წიგნში ამ სტეფანე ზუბალაშვილს დიდს მნიშვნელობას მისცემდა და კავკასიის ერთა სამრეწველო და სავაქრო ასპარეზზედ მხნეთ მოქმედებისათვის შესაფერადაც აღწერდა. ასეთი გაუტეხავი და ვაქრობის ენერგიით აღვსილ კაცთა ცნობის შესახებ ჩვენს წინაშე საკმარისია ის მაგალითიც, რომ იგი ინდოეთში სცხოვრებდა და იქვე გარდაიცვალა ისეთ დროს, როცა მაშინ-კი არა და თვით ჩვენ დროის კაცთა და ვაქართაც უჭირთ იქ მგზავრობა. ვიტყვი, რომ თუ არ დიდის ენერგიით აღვსილთ და დიდის სამზადისის მექონი კაცი, უამისოთ ის საქართველოდამ ინდოეთში 1820 წლებში რამდენ გზისმე არ იმგზავრებდა. ამის დროსვე სპარსეთში სცხოვრობდა მეორე ქართველი გიგო ლუკას ძე ხურსი ძე. ამ პირის ცხოვრებაც მეტად საინტერესოა.*)

საქიროა დავასახელოთ ის აღმატებაც, რომ სავაქრო ასპარეზს გარდა ზუბალაშვილები ძველიდგანვე ხუროთ მოძ-

*) იხილეთ ლუკა ისარლოვის ნაწერები.

ღერულს ოსტატობაშიაც დაწინაურებულნი ყოფილან. როგორც ძველად ისევე შემდეგ დროებაშიაც მათგან ბევრს ალაგას დიდრონი შენობებიც აღშენებულა, ნამეტურ ციხეები და კოშკებიც. ამის მაგალითს წარმოადგენს შემდეგი: მცხეთის ხიდი ძველად არის გაკეთებული. იმ დროს, როცა საქართველო რომაელებს ეკავათ. ეს ხიდი იმპერატორის პომპეის ბრძანებით გაუკეთებიათ და მიტომ მას საქართველოში პომპეის ხიდს უწოდებენ ქართველნი. იგი ძველად რამდენ გზისმე იქმნა შეკეთებული და XIX საუკ. შემდეგ ძველ საძირკვლის ალაგას სრულიად ახალი ხიდი გააკეთეს ზუბალაშვილებმა, რომელ ხიდიც დღემდე სდგას მკვიდრათ. გარდა ამისა, ამავე გვარის წევრთ თვით მთავრობაც მიანდობდა ხოლმე სხვა-და-სხვა სასახლეების კეთებას, ხიდების, ბოგიჩების და სხვანი. ბევრს ალაგას გაუკეთებიათ ამათ სხვა-და-სხვა დიდრონი შენობები. ამ შენობების ზოგი დღემდეც კი მკვიდრათ არიან დაშენილი. ასეთი შენობები მათ აუგიათ არა მარტო თბილისს, გორს და ქუთაისს. არამედ ქვემო ქვეყნებისაკენაც, სადაც რუსეთის მხედრობა ახლად იმაგრებდა ფეხს. ასეთს შრომას და შნოს გარდა მათ მხედრობის სანოვავის მოტანაშიაც გამოიჩინეს დიდი უნარი, ნდობა. ბევრიც კიდევ სხვა ასეთი საქმეები ზსრულებიათ მარდად. ფოდრაჩიკებისა და ასეთ საქმეებში შესანიშნავი ყოფილან, ყველგან სცოდნიათ მათი სახელი, ყველას ნდობა ჰქონია მათს წინაშე და მათაც ასევე.

უახლოვესი წევრნი ზუბალაშვილების გვარისა: ალექსანდრე ზუბალაშვილი—ნიკოლოზ დავითას ძე ზუბალაშვილი—საქარაბა ზუბალაშვილი—ექიმში და სხვანი.

როგორც მოვიხსენეთ, ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძველადგანვე მიეცნენ წარმატებას. ესენი თავიანთ შეძლების გვარად ყოველთვის შესაფერის შინაურის მოწყობითაც სცხორებდნენ. ძველად საქართველოში, სადაც ერთი და ორი ოჯახი გამოჩნდებოდა თავიანთის შინაგან საოჯახოს ღირსის

გაწყობილებით, იქ ზუბალაშვილების გვარის წევრთა ოჯახ-
ნიც მესამედ ჩაითვლებოდა. ასე იყვნენ ზუბალაშვილები, არა
მარტო თფილისს, არამედ გორსა და ქუთაისსაც. XVIII სა-
უკუნის შემდეგ ესენი უფრო დაწინაურდნენ, ამ დაწინაურე-
ბამ მათს ოჯახზედაც კარგი ზეგავლენა იქონია. მე-XIX სა-
უკუნის შემდეგ, საქართველოში და ნამეტურ გორსა და თფი-
ლისს ისე ეინმე უცხო მოგზაური და მწერალი არ მოვიდოდა,
რომ მას ზუბალაშვილები არ გაეცნა, მათს სახლში არ ესა-
დგურა და მასპინძლობაც არ მიეღო. უცხო პირთა პატივის
ცემა მათ განცხოვლებული ჰქონდათ. ამ გვარის წევრნი ძველად-
განვე იყვნენ ამას მიჩვეულნი, რადგანაც მათს ოჯახში ხშირად ისა-
დგურებდნენ ევროპის კათოლიკეთ მოძღვარნი და მოგზაურნიც.

მეცხრამეტე საუკუნის შემდეგ, როდესაც საფრანგეთში,
სწავლულთ შორის, ასტყდა ბაასი აღმოსავლეთის ერთა და
ქვეყნების შესწავლის შესახებ, მაშინ საქართველოს დიდი
ყურადღება მიაქცია ორიენტალისტ სენ მარტენმა, ღუბოა
დე მონპრემ, ლანგლუამ, შემდეგ ბროსსემ, არმენისტმა დულო-
რიემ და მრავალთაც სხვებმა. „პარიზის აზიურმა სამეცნიერო
კომიტეტმა“ ჟურნალის გამოცემა დაიწყო. აღმოსავლეთი მათ
გაითვალისწინეს, მის საფუძვლიანათ შესწავლა დაიწყეს. ამ
დროს, საქართველოში მოგზაურობა მოუხდა ორიენტალისტ
მეცნიერს ღუბოა დე მომპრეს. საქართველოში, მოგზაურობის
დროს, სხვათა შორის, გორშიაც მოხდა მოგზაურობა და
დარჩენა. გორში მან გაიცნა ყველა წარჩინებულ ქართველთ
ოჯახის შვილები და ნამეტურ იმ დროის ვორში მცხოვრებ
ზუბალაშვილების ოჯახიც. ზუბალაშვილები მან კარგად გა-
იცნა და ესაიამოვნა კიდევ, რადგანაც მან გორში კათოლი-
კის მალიარებელნიც ჰპოვა და მათთან ლათინის პატრიც. მო-
გზაურმა ზუბალაშვილებს გვაროვნობის ცნობაც ჰკითხა: მათ
მიუგეს: „რომ ჩვენ სომეხ-კათოლიკენი ვართო“.

ასე იყო, მაშინ გორის ქართველთ კათოლიკეთ შორის
მრავალნი იყვნენ ისეთი კათოლიკენიც, რომელნიც, სომეხთ
კათოლიკეთ მღვდელთა გავლენით, სომხის კათოლიკეთ აღი-

არებდნენ. მათგან ეს აღიარება მხოლოდ ეკლესიის ტიბიკონს. მოასწავებდა და არა გვარტომობას, სხვები კი სხვანაირად. ხსნიდნენ, ნამეტურ სომეხნი და მათი მსწავლულნიც. მეცნიერმა მოგზაურმა ზუბალაშვილები სომხის კათოლიკეთ მოიხსენა, მას ესენი სომხის გვარის კათოლიკენი ეგონენ. მან რა იცოდა, რომ სომეხებსა და ქართველებში ქართველ კათოლიკეთა შორის ასეთი გარემოება იყო დამკვიდრებული, თორემ მაშინ ამას როგორ იკადრებდა, ზუბალაშვილებს იგი მოიხსენებდა როგორც სომხის კათოლიკის ტიბიკონზედ მდგართ, ხოლო გვარტომობით ქართველს. ეს მან არ იცოდა და ზუბალაშვილებსაც ფიქრად არ მოსვლიათ, რომ მეცნიერი მოგზაური მათ სომხად აღიარებდა, თორემ მაშინ თვითვე ეტყოდნენ, რომ ჩვენ შთამომავლობით ქართველები ვართო. კათოლიკობას ბევრი ტომის ერი აღიარებს, მაგრამ ყველანი-კი ერთს ტომს არ შეადგენენ, არამედ სხვა და სხვას. გორში მოგზაურმა კათოლიკის მალიარებელი ოჯახი ჰპოვა, ეს მას იქნება გაუკვირდა და თან ესიამოვნა კიდევ. მოგზაურმა ისურვა. ამათ გვარტომით გაცნობა და ეს კითხა კიდევაც, რადგანაც საქართველოში, კათოლიკეთ შორის ფრანცუზი, ნემეცი, პოლონელი და სხვა ტომის ხომ არ იქნებოდა, აქ ან ქართველი უნდა ყოფილიყოს და ან სომეხი. მოგზაურს ზუბალაშვილებმა აუწყეს, რომ სომეხ კათოლიკენი ვართო და მეცნიერმაც ასე მოიხსენა, რომ კათოლიკ ზუბალაშვილები სომეხები არისო.

აი, ბატონებო, სულ ამ უნებლიე შეცდომებზედ აღაშენეს სომეხებმა თვისი სამყარო, რომ ზუბალაშვილები სომეხები არიანო. თავისი სჯას ყოველთვის დუბოა დემონპრეს ცნობებით ნათლავდნენ, აგერ, გორის კათოლიკ ზუბალაშვილებს დუბოა დე მონპრე სომხათ აღიარებსო. ზუბალაშვილებს გარდა, იმერეთში ამათ ბევრს ძირეული იმერთ თავად-აზნაურთა კათოლიკეებსაც გადუკეთებია გვარები და სომეხური უწოდეს. ასეთ საქმეთა დწევა მათში კარგა ხანია რაც გაღვიძებულია და ბევრს ალაგას ამით არ შემცდარან, თავიანთი გზა და კვალი გაუკვლევიათ. ბევრს ქართველ კათოლიკისთვის

დაურწმუნებიათ, რომ იგინი სომეხ კათოლიკენი არიან და სომხის შთამომავალნი,

ადრე, როცა-კი სომხურს მწერლობაში და ნამეტურ „მშაკში“ ქართველ კათოლიკეთ გვაროვნობის შესახებ საუბარი ამტყდარა, იქ მთელი ქართველი კათოლიკობა და მათთან ზუბალაშვილებიც სომხის გვარის კათოლიკეთ უღიარებიათ. ამ მოხსენების საფუძვლად დუბოა დე მონპრეს შემცდარს ცნობებს ასახელებდნენ. ამ შემცდარს ცნობებს დღესაც იმეორებენ მრავალნი და თამამად სწერენ, რომ, არამც თუ ზუბალაშვილები, არამედ საქართველოში ქართველი გვარის კათოლიკენი სულაც არ არსებობსო. აქ საოცრება ერთი ის გახლავს, რომ ასეთ მოკამათებმა და მწერლებმა არც ქართული ენა იციან, არც ისტორია, არც ისტორიული მასალები, არც ქართველ ერის და ნამეტურ კათოლიკეთა მცხოვრების ვითარება და უამისოდ-კი გვაროვნობის გარჩევისა და განსაზღვრაზედ-კი სჯიან. განა შეიძლება კაცმა ანტროპოლოგიური წერილები სწეროს და ამის ცნობები-კი თავიანთ თავებში სთხუზონ, ეს რა საკადრისია. მობრძანდნენ, ჯერეთ ქართული ენა შეისწავლონ, მწიგნობრობა, ისტორია ჩვენი, ჩვენი ძველი არხივები გაიცნონ და მერე ენახათ, თუ იგინი რა ლოლიკურს დასკვნამდე მივლენ, რას დასწერენ ქართველ კათოლიკეთ შესახებ, რას გამოაცხადებენ. საუბედუროთ, იგინი ამას არ მისდევენ, არც-კი კადრულობენ ქართული ენის და მწიგნობრობის შესწავლას და უამისოთ კი რუსულს, და სომხურს გაზეთებში ხშირად ურიგოთ და სიმცრუით სჯიან, რაც არც ერთს განათლების მექონ მწერალს არ შეფერის.

მე-XIX საუკუნის 30 წლების შემდეგ, ზუბალაშვილები ისე დაწინაურდნენ წინ, რომ საქართველოს გარდა, მათი გვარის ხსენება, როგორც საქართველოში მცხოვრებ კათოლიკის სარწმუნოების სტუმართ მოყვარის ბევრს ორიენტალიტებსაც გაუცვნიათ. ამის საფუძვლათ დუბოა დემონპრეს ბროსსეს ცნობები უნდა ჩაითვალოს. სამწუხაროთ ბროსსეს ცნობები არ ვიცით სად არის დაბეჭდილი, სადაც საქართვე-

ლოს კათოლიკებთ შორის ზუბალაშვილებსაც მოიხსენებს. მარტი ბროსსეს შემდეგ საქართველოში ჩამოვიდა მოგზაური დე სენკლერი და საფრანგეთის გამოჩენილი მოგზაური მწერალი ალექსანდრე დიუმა. მოგზაური რამდენ გზისმე ყოფილა მათს ოჯახში მიწვეული. ოჯახში ზოგიერთ წევრებთან მას პირისპირ შემთხვევია საუბარი, ალექსანდრე დიუმამ თფილისში მოსვლისას „ცისკრის“ რედაქტორი ივ. კერესელიძე გაიცნა და მთელი იმ დროის ქართველ მწერლობა და მოღვაწენი, ნამეტურ ალ. ორბელიანი. „ცისკრის“ რედაქციამ უცხო სტუმარს მასპინძლობა გაუწია და მასპინძლად ზუბალაშვილებიც იყვნენ. პირველ მასპინძლების შემდეგ, მოგზაურს აქა იქ ქართველ წარჩინებულს ოჯახებშიაც იპატიებდნენ. ასევე მიუპატიებიათ ზუბალაშვილებს, მოგზაური მათს სახლში რამდენ გზისმე ყოფილა, იგი ამათ ოჯახში ხშირად დამტკბარა. მოგზაურობაში იგი ხშირად მოიხსენებს ზუბალაშვილებს. მეორე ტომში სწერს:— „თეატრიდამ ჩვენ მიგვიყვანეს იქვე ანდრეს მდიდრის ი. ზუბალაშვილის სახლში, სადაც ორი ოთახი და დიდი დარბაზი ჩვენ დაგვითმეს. ოთახები და ნამეტურ დიდი დარბაზი მდიდრულათ და მშვენიერათ იყო მორთული.“*) როგორც ერთ ალბგსაც მოგახსენეთ, ამათ სახლის შინაგან მოწყობილობას, სიმდიდრეს და მშვენიერებას ბარონ კოხიცი მოიხსენებს, რომელ ცნობებს პოტოც იმეორებს.**)

უნდა მოგახსენოთ, რომ ზუბალაანთ გვარში, ზოგიერთ შესამჩნევ ისტორიულ პირებს გარდა, სხვებსაც ეპოევებთ. მაგალითებრ, კონსტანტინე ზუბალაშვილის თანამედროვე პირებათ ირიცხებიან ალექსანდრე იაკობის ძე ზუბალაშვილი, ლეიძლი ძმა კონსტანტინესი. ალექსანდრე ხანში შესული გვამია. კარგა ხანია, იგი რაც სამზღვარ გარეთ სცხოვრებს. საქართველოში მას შეძლება აქვს. იგი აღრიღგანვე შეუდგა სხვა და სხვა ძველი ნივთების კრებას, სურათების, ფულების და სხვა ამ გვარ იშვიათის ძველის დროისა ეხლა მისს განძთ კრება საქ

*) Путешествіе Дюма.

**) პოტოცის ნაწერები.

მარისის ფასისა გახლავსთ და თან შესამჩნევიც. მისს ძველ ნივთებს შორის რამდენიმე ძველი ქართული ხელთ ნაწერი წიგნებიც მოიპოვება, რომელნიც ალექსანდრეს შეუკრებნია საქართველოში. ამის გარდა მისს მუზეუმში ბევრიც სხვა სა-
ყურადღებო ძველი და ახალი ნაშთები არის შეკრებილიო და მასზედ კარგი ფულია დახარჯულიო.

ალექსანდრე ზუბალაშვილი კარგი მცოდნეა თავისს ქვეყ-
ნის ისტორიის, ქართული ენის და სიტყვიერების, ქართული
ენა კარგად იცის, 1877 წ. თუ 1878 წ. მან იმგზავრა ქართლ-
ში, ღუშეთისაკენ და ეს მგზავრობა ასწერა კიდევ, რომელიც
იმ დროის გაზეთ „დროებაში“ დაისტამბა. ამ ათიოდე წლის
წინეთ ალექსანდრე საქართველოში გახლდათ. აქ ყოფნის
დროს, მან ბევრი რამ ავი და კარგი ამბები შეიტყო ჩვენის
ქვეყნის შესახებ. სამზღვარ გარეთ დაბრუნებამდე მან განიძ-
რაბა ზოგიერთი შეწირულება, გაზეთ „ივერია“-მ აი რა გვაც-
ნობა: დიდად პატივცემულს ალექსანდრე ზუბალაშვილს განუ-
ძრახავს, რომ ჩვენს „ქართულთა შორის წერა-კითხვის გამავრცე-
ლებელს საზოგადოებას“ დახმარება აღმოუჩინოს, რომ საზოგადოე-
ბამ შესძღოს თავისს საკუთარი შენობა გაიკეთოსო, სადაც მოთავსე-
ბულ იქმნება მისი ძველი ნივთები, ანუ მუზეუმში და ძველი
წიგნების საშეკრებლოდო. ეს განცხადება მთელმა ქართველო-
ბამ დიდის პატივით მოისმინა. ალექსანდრე უცოლშვილო
კაცია და იგი დიდი მოტრუეა თავის ძმის და ძმისწულების
ოჯახის, თუმცა დიდი ხანია, რაც ევროპაში სცხოვრებს,
მაგრამ სამშობლო ქვეყნის მდგომარეობას მაინც ჯეროვან
ყურადღებას აპყრობს და რაც-კი იბეჭდება სამზღვარ გარეთ
საქართველოს შესახებ, ყველა მას სიამოვნებით აღევენებს თვალ-
ყურს და კითხულობს.

ალექსანდრეს მახლობელ და თითქმის თანამედროვე პი-
რათ ირიცხება იოსებ დავითის ძე ზუბალაშვილი. იო-
სები ქართულ მწერლობის მცოდნე და მოყვარეც იყო და მან
1858 წლებში ჟურნალ „ცისკარში“ წერაც დაიწყო. შემდეგ
წლებში იგი ფსევდონიმით სწერდა. ამავე დროს სახელოვნებ-

და ექიმი ზაქარია მიქელის ძე ზუბალაშვილი, ბიძაშვილი კონსტანტინესი. ეს ექიმი ზაქარია თავისს დროის კვალად განათლებული პირია და მასთან მკურნალობის მხრით საწყალი ხალხის ქომაგიც. ზაქარია ზუბალაშვილი ქართული ენის და მწიგნობრობის მცოდნე პირათ ითვლება. 1854 წ. „კავკასიის საექიმო გამგეობამ“ გარდასწყვიტა ქართულს. ენაზედ პატარ-პატარა საექიმო ბროშურების გამოცემა. საექიმო გამგეობამ ზაქარია მიქელის ძე ზუბალოვს მიანდო*) როგორც ვიცით, და იმ დროებში, თფილისში, ექიმთაგანი ქართველი თითქმის ერთად ერთი ეს ზაქარია ზუბალაშვილი გახლავს. „საექიმო რჩევის“ გარდაწყვეტილება და ექიმი ზაქარია ზუბალაშვილი „კავკასიის აქტეზშიაც“ მოიხსენება.

ურიგო და უადგილო არ იქმნება აქ მოვიხსენოთ ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი. ეს პირი ღვიძლი ბიძაშვილია კონსტანტინესი. ნიკოლოზის მამა გიორგი ირიცხებოდა სამსახურში და ხარისხი ჰქონდა ნადვორნი სოვეტნიკობის და კავალერიის. ნიკოლოზი დაიბადა გორში, სწავლა მიიღო იმ დროის თფილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში. ეს სასწავლებელი შემდეგ კლასიკურ გიმნაზიათ იქმნა გადაკეთებული. ნიკოლოზიც აქ გადმოვიდა, გიმნაზიის სწავლის შემდეგ იგი მოსკოვის უნივერსიტეტში სწავლობდა. განსვენებული საზღვარგარედ სცხოვრებდა, დიდი შეძლების პატრონი იყო, მეუღლეთ ყვანდა ფრანკუზის ქალი, გარდაიცვალა 1898 წ. ნიცაში, უძეოდ. მისი გვამი საქართველოში მოასვენეს და თფილისის კათოლიკეების ეკლესიაში დაკრძალეს.

განსვენებულმა თავის ქონებიდამ 600 ათას მანეთამდე თფილისის ქალაქის გამგეობას უნდერძა. ამ ნაადერძვეი ფულის სარგებლით მათ უნდა არჩინონ 30 ლატაკი. 10 ქართველი, ათი რუსი და ათიც სომეხი. ამის გარდა თფილისის კათოლიკის ეკლესიას დაუტოვა 30 აფას მანეთამდე და ზოგიც სხვა-და-სხვა სასწავლებელთ. მისი ანდერძის წერილი

„ცისკარი“ 1857 წ. ნახეთ „კავკასიის აქტები“.

მოთავსებულია იმ დროის გაზეთებში, ეს გარემოება აღსანიშნავია. უეჭველია თფილისის ქალაქის გამგეობა საყოველთაოდ იქონიებს მხედველობაში, რომ მას ქართველი კაცისაგან ოდესმე ამოდოლი ქონება და ფული მიეცა და რომელ ფულის გამგეობაც მათს ნებაყოფლობაზედ განისვენებს. ასეთი საქციელი მათ მეტი კაცთ მოყვარეობით უნდა აღინიშნოს ქართველი კაცისაგან სამაგალითოდ, რადგანაც სწორეთ იმ დროს, როცა ნ. ზუბალაშვილმა თფილისის გამგეობას ამოძღვლი ქონება დაუტოვა, სწორეთ ამ დროს-კი ახალციხის ქართველ კათოლიკეთ ეკკლესიებში და სკოლებში ცოდვის ლული იღვრებოდა; დღესაც იქაურ მოსწავლეთა სკოლის და საერო საქმეების მდგომარეობა საგოდებელს და სატირელს სურათს წარმოადგენს.

აღსანიშნავია და საყურადღებო ამ გვარში ნიკოლოზ დავითის ძე ზუბალაშვილი. ეს პირი კონსტანტინე ზუბალაშვილის ბიძაშვილია და მასთან ახლო მდგომი პირი, როგორც დროის თანამედროვეებით, ისევე მეგობრობით. ნიკოლოზ დავითის ძე დარბაისელი ქართველი მამულის შვილია. იგი დაიბადა ქ. გორს, სწავლა მიიღო თფილისის გიმნაზიაში, შემდგომ ამისა. რუსეთში წავიდა, სწავლა პეტერბურგის უნივერსიტეტში დაამთავრა. სწავლის დამთავრების შემდეგ დროს, ანუ რაც საქართველოში ახალი მომრიგებელ სასამართლო წესები შემოვიდა, იგი ამორჩეული იქმნა მომრიგებელ მოსამართლეთ, მთელი თავისი საუკეთესო დრო ნიკოლოზ დავითის ძემ ამ თანამდებობაში შეაღწია, მან ჩინებულათ შეუფარდა რუსის კანონმდებლობა ქართველ ხალხის ადგილობრივ ზნესა, ხასიათს და ჩვეულებას.

მთელი თავის სამსახურის დროს, მან ასახელა სახელი და სახელით ჰქმნა სახელი. მისს გამგეობის დროს უმთავრესს დედა ჰაზრს პრინციპისას მხოლოდ მორიგება შეადგენდა. ამის სასარგებლოდ შრომა და ღვაწლი დაუფასებელია. მისს ამაგსა და ღვაწლს ჩვენი ქართველობა არას დროს არ დაივიწყებს, ოდესმე თვით ქართული მწერლობა წრფელის პატივის ცემით

ანუსხავს და ჯეროვანის თავაზით მოიხსენებს. ნიკოლოზ დავითის ძე ქართველთ ცხოვრებაში არის შესამჩნევი გვამი, ნათელის აღამიანობით აღესალი. აღსანიშნავია აგრეთვე ამის დაუღალავი შრომა სხვა-და-სხვა საქმეებში და ნამეტურ თფილისის ქალაქის გამგეობაში. თფილისის გამგეობაში იგი კარგახანს ითვლებოდა ხმოსნათ. ბევრჯერ წარმოთქმულა ამის ენერგიული სიტყვა, ბევრჯერ წარმოთქმულა ამის აღამიანობით აღესილი რჩევა და დარიგება. ბევრი, მეტად ბევრი, ანუ დიდი სამსახური მიუძღვის თფილისის გამგეობაში. თფილისის გამგეობაში ზუბალანთ თითქმის მარტოდ ნიკოლოზ დავითის ძე იღებდა მონაწილეობას, სხვა არაეინ. რაც ამ პირს ხსენებულს გამგეობაში ამაგი აქვს, აქ ყველასთვის ვერ ავნუსხავთ, მას ვრცელი ისტორია აქვს, მაგრამ უკანასკნელ არც ეს პირი იქმნა თფილისის გამგეობაში დაშთენილი. ამანაც დასტოვა იქ მონაწილეობის მიღება.

უნდა მოგახსენოთ, რომ აქამდე საზოგადოთ ყოველგან და კერძოდ ქართველებში გავრცელებული იყო ასეთი ჰაზრი, რომ ვითომც ქართველებში ძველად ქართველი მოქალაქენი სულ არ არსებობდნენო, ქართველებში მოქალაქური ცხოვრება და სულოვნება მხოლოდ XIX საუკ. შენდგეილამ აღორძინდაო. მთელი საქართველოს მოქალაქენი და ვაჟრები სულ უცხო ტომის იყვნენო, რაც შეეხება ამ ვაჟართა და ხელოსანთა წესს-წყობილებას, იგიც უცხო იყო ქართველთ სამეფოს წინაშეო, მას ქართული წესს-წყობილების ხასიათისა არა ეტყობოდარაო. დღეს-კი, სულ სხვა-და-სხვა ცნობები სჩნდება, რომელნიც ნათლად ამტკიცებენ რომ, არამც თუ ქართველთ ძველებურს მოქალაქობას, არამედ მათ წარმატებასაც. ამის უტყუარს მაგალითს წარმოადგენს ზუბალანთ გვარის ისტორია, რომელ გვარის ცნობებიც ჩვენ საყურადღებოდ დაეინახეთ და ერთად შეეკრიბეთ და დაეწერეთ. ამ გვარს თავისს შესაფერი საზოგადო ხასიათი აქვს და რაც ხანი გავა, იმდენი მას ეს საზოგადო მნიშვნელობა უფრო დაწინაურდება.

ზოგნი ამბობდნენ, სწერდნენ და დასწერენ კიდეცა, რომ ზუბალაშვილები და სხვა ასეთ კათოლიკენი რომ ქართველ გვარის იყვნენო, მაშინ იგინი ისეთნივე იქმნებოდნენ, როგორც მართლმადიდებელ ქართველნიო, ესენი მათგან დიდად განირჩევიან და სწორეთ ეს გარჩევა გვაძლევს მისს საფუძველს, რომ იგინი სომხათ ვალიაოთ, იგინი შნოთი და საქმით უფრო სომხებს ჰგევანანო.

ამაზედ აქ შემდეგ შენიშვნას მოვიყვანთ და იმედია ეს შენიშვნა უმნიშვნელოთ არ დაშთება ქართველ კათოლიკეთ გვაროვნობის განსაზღვრის ისტორიაში, უეჭველია ამას ოდესმე ჩვენი მეისტორიენიც ყურადღებას მიაქცევენ. მას შემდეგ, რაც საქართველოში კათოლიკის ეპისკოპოსნი განწესდნენ და კათოლიკობამ აღორძინება იწყო, მასთანვე ერთად თანამორწმუნეებში ვრცელდებოდა ფხიზლათ თვალთხილვა, ევროპისაკენ გადახედვა, ევროპიულის წესს-წყობილების და ვაქრობის შესწავლა. პატრებმა თავიანთი ენერგიულის შრომით თვისი მრევლი სხეებზედ მაღლა დააყენეს, სამღრთო სჯულს გარდა აცნობეს ევროპის სახელმწიფონი, აზიის მცხოვრებნი, სწავლა-განათლება, ხელოსნობა, ვაქრობა, მეურნეობა, ევროპასა და აზიაში მოგზაურობა, აღებ-მიცემა და სხვა. სულ ამ მხნე მოძღვართ გავლენა იყო, რომ ქართველთ კათოლიკეებმა საქართველოდამ მგზავრობა ევროპაში ერთობ აღრიდგანვე იწყეს.

ეს არის მცნება თანამედროვე რიალურის კრიტიკისა, ამაზედ არის დამყარებული მთელი კაცობრიობის აწინდელი ბრძოლა, ბრძოლა კალმით, სიტყვით და საქმით, ერთის სიტყვით, მთელი მეცნიერული და ფილოსოფიური კამათი მხოლოთ ამ მცნებათა განვითარების, აღორძინების გზას მისდევს და ამასვე მისდევდნენ ძველად თვით ჩვენი სამღრთო, საეკლესიო მწერალთ მამები, სამღრთო ფილოსოფოსნი, მკერმეტყველნი, ბუნების მეცნიერნი და ფილოსოფოსნი. ამ გზასა და მიმართვას ზუბალაანთ გვარის წევრნი აღზიდგანვე დაადგნენ, მათ ამ ასპარეზზედ თავიანთი ულოც გაიტანეს და მით

თანამემამულეთაც ამცნეს ცხადათ, რომ ქართველსაც შეუძლიან მომავლის მოქალაქური ცხოვრებისათვის შრომა, ცდა და მეცნიერულად ჰაზროვნება.

IX

ჩვენს წინა წერილებით გააცანით მკითხველს საზოგადოათ ზუბალაშვილების გვარი, მათი დასაწყისი და თავ-გადასავალი, ხოლო განსვენებულის კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბალაშვილის ცხოვრების შესახებ კი, რომელმაც გამოიწვია ეს წერილები, ჩვენ თითქმის არაფერი გვითქვამს, რადგანაც საჭირო იყო უტყუარი ცნობების შეკრება. დღეს ეს ცნობები ჩვენ საკმაოდ შევკრიბეთ და საჭიროდ ვრაცხთ განვუზიაროთ იგი „ქართველ“ მკითხველს, რადგანაც დარწმუნებული ვართ, რომ ბევრს საინტერესოდ დაურჩება ეს ცნობები, როგორც თვით განსვენებულის შესახებ, ისე საზოგადოათ მის დროის ქართველი საზოგადოების.

კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი დაიბადა 1828 წ. ქ. თბილისს. როგორც მოვიხსენეთ, მამა, კონსტანტინე იაკობი და დედა ანნა, თავის დროის კვალად ითვლებოდნენ ერთ წარჩინებულ და დარბაისელ ოჯახის შვილებათ, იგინი ირიცხებოდნენ თბილისის გუბერნიის ქართველ აზნაურისშვილებათ და მასთან საპატიო და რჩეულ მოქალაქეთაც. აზნაურშილობით მოხსენებული არიან თვით განსვენებულის ნამსახურობის აღწერილობაში ასე: „კონსტანტინე ზუბალაშვილი—აზნაურისშვილი, თბილისის სკუბერნიო ქალაქის“. XIX საუკუნის დასაწყისიდან ზუბალაშვილები ოფიციალურად ცნობილნი ყოფილან როგორც აზნაურისშვილები. როგორც წინა წერილებშიაც ვსთქვით, მეფე ერეკლეს დაპირებული ჰქონდა XVIII საუკუნეში და სხვა-და-სხვა მიზეზების მეოხებით ვერ აღუსრულა, ის XIX საუკუნეში რუსე-

თის მთავრობამ შეასრულა და ზუბალაშვილები აზნაურობით იქმნენ დაჯილდოვებულნი.

არ იფიქროთ, რომ ჰვენ, ამ გვარის წოდებრივს განსხვავებას რამე მნიშვნელობას ვაძლევდეთ, არა, აქ მარტოდ ისტორიული ფაქტების აღნიშვნა გვინდა და არა წოდებრივის განსხვავებით გარჩევა და პატივისცემა. ასეთის მიმართულების იყვნენ თვით ზუბალაშვილებიც ძველად და მათ ნათლად სწამდათ შოთას ბრძნული სიტყვები:

„ფილთხოფოსნი შემოკრბენ, ამაზედ ჰქონდათ ცილობა:
ბატონი კაცსა ასაქმებს და ჭკუას გამოცდილობა;
ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თითონ არ ვარგა, ცუდია გვარიშვილობა“...

ამიტომაც გახლდათ, რომ ძველად, ზუბალაშვილები, წოდებრივს ამადლობას გულ-გრილად უმზერდნენ. კათოლიკე პატრებისაგან გამცნებულნი და განსპეტაკებულნი. ესენი უფრო აღმძიანურს ღირსებას მისდევდნენ, კაცად კაცობას, ბრძენთა და მეცნიერ გვამთაგან ქებულსა და დიდებულს, მრავალთაგან ნანატრს და უმცირესთაგან არად მიჩინულს. ამას ნურავინ იხამებს, ქართველთ ცხოვრებაში, ზუბალაშვილების გარდა სხვებიც იყვნენ ასეთი მადლიანის თვისების.

მამა კონსტანტინესი იყო, თავის დროის კვალად, წარჩინებული ქართველი, სურათი XVIII საუკუნის ქართველთ ცხოვრებისა და კარგად მცნობი, როგორც XVIII საუკუნის დასასრულის ქართველთ სამეფოს მდგომარეობის, იმ დროის ზალხის და მათის ცხოვრების, ისევე XIX საუკუნის დამდეგის და შემდეგ დროის ქართველთ ცხოვრების და მათის ავკარგიანობის. იგი მასთანვე იყო ხელოვანი მრეწველი, ცნობილი ვაჭარი, მასთანვე ქემშარიტი ადამიანი; გლახაკთ მწე და შემბრალები, გლახაკთ სიბრალოელი ამათ გვარის წევრთა დარგათ ყოფილა. იაკობის მეუღლე ანნაც შესანიშნავი მანდილოსანი ყოფილა; თავის დროის კვალად, მაღალის კრძალულებით აღზრდილი, ნამდვილის ძველის ქართველთ დედათა

თვისების შექონი, სახ იმ პატიოსანთ და დიდებულთ ქართ-
ველთ დედათა, რომელთა მსგავს ძველ ქართველ ქალებს.
ჩვენი პოეტი ნ- ბარათაშვილიც აქებს ასე:

„ჭოი დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა ტკბილ სახსოვარნო,
რა იქმნებოდა, ჩვენთ დედათაც
კურთხევა თქვენი გამოჭეოლადთ?“. .

იგი იყო ღვთის-მოსავე ადამიანი, საღმრთო წერილის-
მოყვარე, ქართული წერა-კითხვის მცოდნე, საყოველთაოდ
ქართული წიგნების მკითხველი, მაინც ძველადგანვე შენიშ-
ნულია ზუბალაშვილების ოჯახი, როგორც ქართული მწიგ-
ნობრობის მოყვარე დედ-მამის კეთილთვისებას და რიგიანს
საქციელს შვილების აღზრდაზედაც დიდი მნიშვნელობა ჰქო-
ნდა; იგინი თავიანთ შვილებს ისე ამზადებდნენ და სწურობა-
ვდნენ როგორც მათს ოჯახს ესაჭიროებოდა, მათს რიგიან-
ყოფა-ცხოვრებასა. ასეთი ზეგავლენა ჰქონდა მათ თავიანთ
შვილებზედ და ამიტომაც ყველა შვილები კარგის, სანაქებოს
თვისებით აღზრდილნი აღმოსჩნდნენ და მათ ყველგან ისა-
ხეოეს.

ასეთის კარგი ღირსების იყვნენ კონსტანტინეს მშობლე-
ბი და ამიტომაც გახლდათ, რომ თვით კონსტანტინე ზუბა-
ლაშვილიც ერთ შესანიშნავ ადამიანად აღიზარდა, მტკიცე:
ქრისტიან კათოლიკეთ, გულ-მტკივნეულ ქართველად. ისიც
უნდა მოგახსენოთ, რომ ამათი დრო ისეთი გახლდათ, როგ
მაშინ ქართველთ შორის რიგიანი ადამიანების აღზრდა იშვი-
ათ საქმეს შეადგენდა. ქართველთ შორის ასეთ წარმატებათა
ტრფილება საკმარისად იყო დამკვირებული. ჩვენში მაშინ
სულ სხვა ნარუქი იყო წინ წასული და ქართველს უმრავ-
ლესთ სახლის შვილებიც მას მისდევდნენ. იმ დროის ქარ-
ველთ აზრი კარგად გამოხატა გ. ორბელიანმა:

„ერთაგვლის ბაღში მნახეთ, ვინა ვარ,
ჯამით ტოლუმბაში მნახეთ, ვინა ვარ“. და სხ.

ასეთი გახლდათ იმ დროის ქართველთ უმეტეს ნაწილის ძეთა მოძრაობა, ასეთ ლტოლვას და მიმართულებას ჰქონდა მაშინ ფასი და ღირება. მაგრამ იყვნენ შიგა და შიგ ისეთი პატიოსანი პირებიც, რომელნიც გარემოებას მკაცრათ ეწინააღმდეგებოდნენ. რიგიან დედ-მამის გაუღენის ქვეშ აღზრდილნი შვილნიც რიგიანს გზას ადგებოდნენ. უკანასკნელთ რიცხვს ეკუთვნოდა კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილიც. მართალია, იმ დროს, ქართველთ შორის, იყვნენ ისეთი პირები, რომელთ ხელობასაც მხოლოდ დილიდამ საღამომდე დაჟიეს“ ხმა შეადგენდა და მით თავიანთი ოჯახების დაღუპვა, მაგრამ ისიც უნდა აღენიშნოთ, რომ იმ უაღამიანობის დროსაც, როგორც აღენიშნეთ, იყვნენ ისეთის ოჯახის შვილებიც, რომლებსაც ცხოვრების წინ გამცნებული გეგმა ედოთ და თავიანთ მოვალეობას ნათლად ასრულებდნენ, მათ შეგნებით სწამდა:

„არც კაცი ვარკა, რომ ცოცხალი მეკდარსა ემსგავსო,,
იუოს სოფელში და სოფელს კი არა რა არკოს“.

სწორეთ ასეთ საღ-პიტაღ ჯგუფს უნდა მივაწეროთ კონსტანტინე ზუბალაშვილიც. ადვილი საქმე არ იყო, რომ ჩვენში და ისიც ისეთ დროს, როგორიც 1820—30—40—50 წლებია, ვისმეს რამე გეგმა აერჩია და ამ არჩეულს რიგიან ცხოვრების გეგმაზედ უკანასკნელ დღემდე მტკიცედ დაშთენილიყოს. ეს მაშინ კი არა, დღესაც იშვიათია. ჩვენს დროში საქმებია ისეთი კაცი, რომელიც ახალგაზღობიდად მოხუცებამდე ერთის მტკიცეს მიმართულებით და ენერგიით აღვსილი შთება, მტკიცე მიმართულება და მაგარი ხასიათები თვით საფლავის კარამდე მისდევს. ასეთი კაცები მაგალითნი არიან სხვებისთვის, იგინი ახალისებენ მოზარდ თაობას და ამხნეებენ მტკიცეს თვისებით და მაღალის სათნოებით. თავის დროის კვალად კ. ზუბალაშვილი და მისთანები სწორედ მანანასავებ ბრწყინავდნენ ქართველებში და თავისი ბრწყინვალეობით ბევრს ზმულის გონებასაც აბრწყინდნენ.

ასეთის თვისების იყო კონსტანტინე, ასეთივე გახლავსო მათივე პირმშო ძე სტეფანე და მისი ძმებიც, რომლებიც ჩვენ მათის გენეოლოგიით ავნუსხეთ, ასეთსავე მიმართულებას ეკუთვნოდნენ მისი მშობლები — იაკობი და ანნა.

კონსტანტინე ზუბალაშვილის თვალის გახილების დროსთან მკიდროთ დაკაშირებულია ის დრო და ხანა, როცა ქართველთ იწყეს თვალის გახხილება, ე. ი როცა 1827 წ. ს. დოდაშვილმა ქართული გაზეთის „თბილისის უწყების“ გამოცემა დაიწყო. ამ გამოცემისთვის ქართული სტამბაც გახსნა, სხვა-და-სხვა ქართული სახელმძღვანელოებიც გამოსცეს და. 1832 წლიდან თვითური ჟურნალის გამოცემაც იწყეს, მას კიდევ სხვა კეთილი საქმეები მოსდევდნენ. იმ დროს, თბილისში, ქართული ფულიც იჭრებოდა, ყველა სამართველოებს „საქართველოს სამართველო“ ეწოდებოდა და თვით მთავარმართებელიც „საქართველოს მთავარ-მართებლად“ იწოდებოდა. იმ დროის კეთილშობილთ სასწავლებელში, სადაც კონსტანტინე ზუბალაშვილიც სწავლობდა, მასწავლებლათ იმყოფებოდა ქართველ კათოლიკეთა წარჩინებული პირი, თავ. ალექსანდრე ჩიქოვანი, კარგი ამხანაგი ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, თავის დროის დიდათ გამოჩენილი და მწერალიც. იგი დაახლოვებული იყო ზუბალაშვილებთან და, როგორც მასწავლებელს, მეტად დიდი გავლენა ჰქონდა თავის მოწაფეებზედ და ნამეტურ ზუბალაანთ იმ უმაწვილებზედ, რომლებიც მის გავლენის ქვეშ სწავლობდნენ. კონსტანტინეც ერთი ამათაგანი გახლათათ.

სულ ამ კეთილ მასწავლებლის მეოხება გახლდათ, რომ კონსტანტინე ზუბალაშვილი მომავალს ცხოვრებაში საუკეთესო ქართველათ აღმოჩნდა, დიდ გულ-შემატკივარ პირად ჩვენის საზოგადო საქმეების, საზოგადო საქმეთ პატივისცემის სხივები მას უკანასკნელ დღემდე დაშთა, ეს ღირსებით აღსილი სამკაული მის შვილებსაც გარდაეცათ შემკვიდრობით ჩვეულებრივ თვისებათ. კონსტანტინე ზუბალაშვილი, როგორც წესი და ჩვეულება იყო ძველადგანვე ქართველ კათო-

ლიკებში, ჯერცთ სახლში სწავლობდა. როგორც ზემოთაც ვსთქვით, დედა მისი იყო ძველი ქართველი მწიგნობარი ქალი და ამიტომ იგი შინ ასწავლიდა პატარა კონსტანტინეს ქართულ წერა-კითხვას და საჭირო ლოცვებს, მცირე ხნის შემდეგ იგი თბილისის კათოლიკეთ სკოლაშიაც სწავლობდა და შემდეგ კი თბილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში. თბილისის კათოლიკეთ სკოლა 1630 წლიდან არსებობს, ამ სკოლაში ქართველთ კათოლიკეთ შვილებს გარდა სხვა სარწმუნოების ემწიგნოებიც სწავლობდნენ. ყველა დიდის სიამოვნებით აბარებდა აქ თავის შვილს, რადგანაც პატრები კარგად ასწავლიდნენ მოწაფეებს, ნამეტურ ლათინურს ენას და ფრანგულსაც. თვით ისტორიკოსი პ. იოსელიანი სწერს, რომ ლათინურს ენას მე კათოლიკე მღვდელი პ. შაჰყულინი მასწავლიდაო. ამ სკოლაში მრავალ წარჩინებულ თავადის-შვილებსაც უსწავლიათ, აქვე ყოფილა ერთ დროს ა. ჩიქოვანიც. კონსტანტინეს გარდა ამ სკოლაში სხვა ზუბალაშვილებიც ყოფილან მრავლად.

იმ დროის ქართველთ შვილების გუნდი ორ ნაწილად გაიყოფოდა. ერთი ნაწილი თავისი ქვეყნის შესწავლას მეტად გულ-გრილად უმზერდა, ქართულს მწიგნობრობას, ენას, ისტორიას და ხალხის ფეხზედ დადგომას არად აფასებდა. ქართული ენა მათ მდაბიო, განუვითარებელ ენათ მიაჩნდათ, ამიტომ იგინი სახლში და კარში ყველგან ჰკრძალავდნენ დედა ენის ხმარებას, თამამად ამბობდნენ. რომ ეს ჩვენთვის საჭირო აღარ არისო, რის მაქნისია იგიო. ასეთ გარემოებაზედ სთქვა გრ. ორბელიანმა:

„რა ენა წახდეს, ერიც ღაერეს,
წაეცხოს ჩირქი ტაძრსა წმიდს“.

ასე გახლდათ მაშინაც, ესეთის თვისებით სახელოვნობდა ქართველთ ძეთა ერთი ნაწილი, მათს სანაქებოდ მხოლოდ თვისი წარსულის არად ცნობა იყო გამხდარი, მისი გმობა, ყველასაგან ხელის აღება და დავიწყება. საქართველო და

ქართველობა მათთვის არსებობდა როგორც საკვები სახსარი ძალა, სხვა არაფერი და ჩვენდა სამწუხაროდ, ასეთის პირების მეოხებით იყო, რომ თვით ქართველი გლეხებეც-კი იყიდებოდნენ საქვეყნო*), რომელთაც უმეტესს ნაწილს ტფილისის მოქალაქენი იძენდნენ. ასეთ გათახსირებულ ქართველებზედ წარმოსთქვა იმ დროს ნ. ბარათაშვილმა:

„რის ქართველობა, რა ქართველობა,
ნეტაჲ რას გვაწებს უცხო ტომობა“.

ასე იყო მაშინ ქართველთ ვითარება, ასე მოეწყო დაცემულ ოჯახის საქმე, ასე გახლდათ ჩინებულ საქართველოში ქართველთ შორის, ასეთის თვისების ყმაწვილებით ივსებოდა ჩვენი ქვეყანა და ამ უკუღმართ გარემოებას თვით ქართველების უმეტესი ნაწილიც უწყობდა ხელს და მასთან სხვადასხვა პირობებიც. მოკლეთ უნდა ვსთქვათ, რომ იქებოდნენ და იდიდებოდნენ ისეთი პირები, რომელნიც თავიანთ ვინაობას გმობით მზერდნენ და სალაპარაკო ენასაც ივიწყებდნენ. ასეთს ხანასა და თაობაზედ წარმოსთქვა თავის დროს ი. ჯავახიშვილი:

„თქვენ არა ხართ ის, რომ დედა-ენა,
ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაყვეთად,
შიშით არც კარში და აღარც სახლში,
მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენად“...
„ჩვენ ძუძუს ვსწოვდით, რომ თქვენა ჭკმობლით
ენას და სალხსაც გარეთ და შინა“.

აი ეს გახლავსთ სარკე იმ დროის ქართველთ ერთის ნაწილისა, ამაში სჩანენ იგინი ნათლად. სწორედ ამ დროს გაახილა თვალები კონსტანტინე ზუბალაშვილმაც, მაგრამ იგი, როგორც პატიოსანი ოჯახის შვილი, დედ-მამასთან გამცნებული და გაადამიანებული ზემოხსენებულ წრემ ვერ აი-

*) „Кавказскій Вѣстникъ“, 1846—47—48 წლების.

ყოლია, იგი შეჯგუფულ იქმნა იმ მიმართულების მექონ ახალგაზდა დასთან, რომლის წევრთაც საქართველოს ერის და მწიგნობრობის სიყვარული გულში გაბრწყინებული ჰქონდათ. იგინი შეძლების და გვარად უკუღმართ გარემოებას სასტიკად ეწინააღმდეგებოდნენ და ყოველგან და ყოველთვის თავიანთ ქვეყნის და ერის საქმეებს გარს ფთილასავებ ევლებოდნენ. ასეთ დასანატრ თაობის მეტრფილეთ ირიცხებოდა კონსტანტინე ზუბალაშვილიც, ხსენებულ წარმ თავის ცხოვრების დრო განვლო, მათ აღბეჭდეს თვისი ნაწალი, დღეს თუ ქართველს მაჯა უცემს და მის სულს და სხეულს თუ რამ ამეტყველებს, ყველა ეს ძლიერება თითქმის იმ ხსენებულ პირთა მეოხება არის, რომელსაც ჩვენ ვასახელებთ. ხსენებულ დროის ქართველთა თაობამ გამოჰფინა თავისი ქვეყნის, ერის და მწიგნობრობის პატივისცემის ღალადება და ნიშანი და ამ ნიშანმაც აიყოლია მთელი იმ დროის ქართველთ ახალ თაობაც

კონსტანტინე ზუბალაშვილი დაახლოვებული მეგობარი გახლდათ „ციცკრის“ რედაქტორის ივანე კერესელიძისაც და ყველა იმ პირების. რომელთაც კი სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზედ 1860 წლებში მოქმედება დაიწყეს და ყველა ჩვენ საქმეებს და მოძრაობას სული ჩაუღდეს. კონსტანტინე ზუბალაშვილი პატარაობისასვე ეჩვეოდა ქართულ მწიგნობრობას. მან თავის დროსვე შეისწავლა ზედ-მიწევნით ქართული მწიგნობრობა და მისი ისტორია, სამეფო და საერო ისტორია, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ისტორია, სიტყუაკაზმული მწერლობა, არ დარჩა რამე ისტორიული წიგნი, რომელნიც კი თბილისს, მოსკოვს და პეტერბურგს დაიბეჭდნენ, რომ ეს წიგნები მას შეძენილი არა ჰქონოდა. იგი ისე გახლდათ ქართულს საქმეებში დახელოვნებული, რომ იმ დროს მას ბერნი ვერ შეედრებოდნენ. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენ რაღა გაგვიჭირდებოდა, დღეს, ჩვენი სამშობლო რიგიანის მამულისშვილებით იქნებოდნე საფსე, ცხოვრების საქმეებით წინ ვიქნებოდით წასული. მცირე ვი-

ყავით და მიტოვ მოხდა, რომ ჩვენ ჩვენს სამშობლოში ასე მძიმეთ დავწინაურდით. ყოველი პირი, რომელსაც კი თავის ცხოვრებაში საქმე უკეთებია, ქვეყნისა და ხალხისათვის უღვაწია, მარად ღირსია აღნიშვნის, ამის მოვალეა თვით შესმენილი მწერლობაც ვინც კი შესამჩნევის თვისების გამოვა, ვინც კი ცხოვრების ასპარეზზე აღმატებულებას გამოიჩენს, ის ვინც უნდა იყოს, დიდი, თუ მცირე გვარის, მწერალი თუ მრეწველი, ვაჭარი თუ მუშაკი, ნასწავლი თუ უსწავლი, მხედარი თუ მოქალაქე, ყველა თავ-თავის აღაგას არის აღსანიშნავი. მამულისშვილობით აღესილს კაცს, ვისაც კი გული შესტკივა თავის ქვეყნისა და ერისათვის, იმას ვერაფერს რას და უწუნებს, ვერაფერს რას უკიჟინებს, ის რაც გინდა მცირე საქმის, თანამდებობის და სახელოვნების იყოს, მას ვერაფერს რას წაართმევს. ქართველთა ცხოვრებაში ზუბალაშვილების გვარის წევრთა შესაფერი ადგილი უკავიათ, იგინი ბევრის ღირსებით არიან დაჯილდოვებული. ამათი ღირსება ქართველ მოქალაქობის ასპარეზზე შესამჩნევია, თითქმის შეუდარებელი. ამათი ენერგიული მოქმედება ცხადათ სჩანს ბევრნაირის საქმეებიდან, იგინი ცხოვრების ზვირთებს ყოველთვის ფეხ-და-ფეხ მისდევდნენ და თავ-დადებით შრომობდნენ დაწინაურებისათვის. მათში, როგორის თვისებითაც XVIII საუკუნის პირები იყვნენ აღესილნი, ისევე XIX საუკუნისა და თვით ჩვენი დროის ზუბალაშვილებიც, რომელნიც მართლაც და თავიანთის ენერგიულის მოქმედებით გაცილებით მაღლა სდგანან ბევრს თვის თანამედროვე წყალ-წალეულ ქართველებზედ.

მოგეხსენებათ, რომ რაც საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მას შემდეგ მთელი თბილისი და მასთან საქართველოს მამულებიც მარტოდ ქართველების საკუთრებას შეადგენდა, მათი მოწილე და მოდავე არავინ იყო. ყველა ეს საკუთრება ნელ-ნელა მათის ხელიდან ისე გაფრინდა, ისე წაფრდა, რომ დღეს, იმ დროის ძირეულ ქართველის მეთასე ნაწილსაც აღარ უკავიათ იმ ადგილების მეთასე ნაწილი, რომელიც მათ ადრე ეკავათ. მბრძოლის მცხოვრებთა ქართველთა ხელიდან წა-

უფიდათ მთელი თბილისის ადგილ-მამულები, ბაღები, აბანო-
ები, ქარვასლები და თვით ზოგიერთი ეკლესიები კი. დღეს
აქ ქართველი ნატამალობს, ეს არ გვაკმარა ბედმა და სოფ-
ლის მემამულეთაც იწყეს მამულების უბრალოთ ფანტვა და
პნევა. მერე ვიზედ ჰყიდდნენ, სულ უცხოელებზედ, გარედ-
გან მოსულ პირებზედ, რომელნიც შემდეგ მათ ჯიბრშიაც უდ-
გებოდნენ.

ამაზედ ბრძანებს ვახტანგ ორბელიანი:

“ზოგთა თვისი ქონება ბითურ ცხრაში წააკეს,
და თავისი ცოლ-შვილი მშვიერ-მწუერვალ დაადეს,
ზოგთ ღვა-ღარაბაში რაც რამ ებდათ უგელა,
რაც ქველთ მამა-პაპადგან მათ ღარჩომდათ ბედათ“.

როცა კაცი ამ დროსა და ქართველობას წარმოიდგენს,
იმას არ შეიძლება, რომ გული ბოლმით არ აეცოს და ცხა-
რე ცრემლები არ დააფრქვიოს, ვინც ჩვენის ქვეყნის შვილია,
ვისაც სწამს ჩვენი კულტურული წარსული, ვინც იცის ჩვენი
განვლილი დრო და ის ამაგი და ღვაწლი, რაც ქართველ-
ტომს თავის ქვეყნის დაფარვის გულისთვის სისხლი უღვრია,
ის ამაზედ მწარეთ იწყებს გოდებას და ვინც არა და მისთვის
სულ ერთია, იგინი თავიანთ ტომის უმრავლეს გლეხთა მუ-
შაკთ უმიწა-წყლოთ სტოვებენ და მათგან განატაცს სხვებზედ,
უცხო ტომის კაცებზედ ჰყიდიან. ამაზედ სწუხს იგივე ვ.
ორბელიანი; როცა ამბობს.

„ამ ძუძუთ გაზრდილ ძენი, ნაქერ-ნაქერ მყიდიან“ და
სხვა.

განა შეიძლება, რომ ჩვენ ყველა ის გამათახსირებელი
ცნობები მოვთვალოთ აქ, რაც კი ქართველთ შორის ხდე-
ბოდა 1840—50 წლებში! ეს შეუძლებელია, ეს ყველა
ჩვენთაგანმა კარგათ უნდა იცოდეს, რადგანაც ამ უბედურო-
ბის ხანას ჩვენ ბრძენ კაცთაგან „ქართველების ფანტიობის
ხანა“ ეწოდა. აი ასეთ დროს, ასეთ ერსა და ქვეყანაში, ზუ-
ბალაანთ გვარის წევრნი ღვანან შრომის, მხნეობის, მრეწვე-

ლობის და წარმატების სვეტად და იგინი ანათებენ მცირედ, სხვებს მაგალითს აძლევენ და თავიანთ მომავალ თაობასაც აწინაურებენ. სწორეთ ასეთ დამაწინაურებელ პირათ ითვლება კონსტანტინე ზუბალაშვილი. ეს პატიოსანი გვამი მთელის თავის არსებით, მოქმედებით, წარსულით და აწმყოთი მხოლოდ ამის უტყუარს ნიშანს წარმოადგენს. იგი არის მტკიცე კედელი იმ საძარკველისა, რომელიც მის მამა-პაპათაგან მკვიდრათ იქმნა დანერგილი ძველადგანვე საქართველოში.

აბა აიღეთ, ბატონებო, ეს იარი ხანა და შეადარეთ ერთმანეთს, ერთს მხარეს თქვენ თვალ წინ დაგეხატებათ ფანტია ქართველობა, რომელმაც შექამა და გაყიდა თავის სახლ-კარი, მამულები, დააწიოკა ფვით ქართველთ გლეხებიც და მით გაახარა უცხოანი; იგინი სდგანან ჩვენ წინ ვითაარცა სამშობლოს ურჩნი, გვარტომობის პატივის არ მცემელნი, შინ ძლიერნი, გარედ-კი მხდალნი, უძღურნი, წყალ-წადე-ბულნი. ტყუილათ-კი არ ბრძანებს ილია ქავჭავაძე:

„ჩვენისთანა ბედნიერი,
განა არის სადმე ერი“...

აი ასეთი ბედნიერები ვართ, ასეთი ამაგდარნი და ღვაწლდებულნი. სწორედ ასეთი მხნე, გმირები. მეორე მხარეს თქვენ წარმოგიდგებათ ზუბალანთ გვარის მხნე წევრნი და ამ მხნეთაგან ნამოქმედარი საქმეები. დიდება და სიქადული ასეთ მხნე პირთა ამაგს და სამსახურს წინაშე ქართველობისა. იქმნება ამ სამსახურის ნაყოფის ძველ ქართველთ არა ესმოდათ რა, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, რადგანაც ჩვენდა საუბედუროთ, ხომ მოგეხსენებათ, ქართველებში ძველადგანვე გახლავსთ ერთი ანდაზა გავრცელებული, რომ: „ღღეს კვერცხი მირჩეენია ხვალის ქათამსო“. ამის ამჟღავნებელი იყვნენ ძველად ჩვენ მამა-პაპათა უმრავლესნი და ამიტომაც მათ არ შეეძლოთ ეცნათ ღირსება ამ გვარისა. განვლო დრო-ქამმან, დრონნი იცვალნენ, ღღეს უკვე გამოსჩნდა ამითი ღირსება, ეხლა ყველას შეუძლიან თამამად დაათვალი, ვისაც თვალი

აქესთ და ყურთა სმენა, მათ ამის დასაფასებლათ საკმარისი მასალები მოეძებნებათ.

კონსტანტინე ზუბალაშვილი თავის ახალგაზღობიდაშვე მეტად კეთილის თვისების ყოფილა, როგორც მოწაფე ყველა სასწავლებელში საუკეთესო, თავმდაბალ, მორჩილ მოწაფედ ითვლებოდა. მის ამხანაგთ შორის ვერ ნახავდით ერთ თანამედროვეთაგანს, რომ მისგან ვისმე წყენა და მეტი სიტყვა ხსომებოდა. მის თანამედროვე პირებს მე ბევრს ვიცნობდი და მათგან ერთი სიტყვაც არ გამიგონია რისამე ურიგოს მოჰასწავებელი. კონსტანტინე თავის მეგობრებში ყველას სანაქებო საყვარელ მეგობრათ ითვლებოდა, ახალგაზდა გულ-უხვ პირათ, მაგრამ მასთანვე პატიოსნების მეტრფეთ და ქართველ კარგ მამულისშვილთაც.

იგი კარგად და ნათლად მოესწრა ჩვენს უკვდავს პოეტს ნიკოლოზ ბარათაშვილს და მისგან ნალდავებ „ბედი ქართლისს“, როგორც ილ. ჭავჭავაძის და აკაკის კალმის ქვეშ დაიზარდნენ 1860 წლის ახალგაზდა ქართველნი, ისევე კონსტანტინე ზუბალაშვილი და მისი თანამედროვენი იზრდებოდნენ და იწურთნებოდნენ იმ დიადის მამულისშვილების გრძნობებით და კეთილის სხივებით, რასაც ნ. ბარათაშვილის უკვდავი და შეუდარებელი ჰანგი ჰფენდა იმ დროს ჩვენს ქვეყანაში. კ. ზუბალაშვილი და მისთანები ნაყოფია ნ. ბარათაშვილის მაღალის იდეებით გამსჭვალულის პოეზიისა.

თანამედროვე უმეტესობის მოძრაობის ძალამ და იმ დროსი ახალგაზდათ ტრფიალებამ კ. ზუბალაშვილებზედაც იქონიეს ზე-გავლენა და რითაც მაშინდელი უმრავლესობა ხელმძღვანელობდა, ესეც გაჰყვა იმავე ლტოლვას. ეს იყო მიზეზი, რომ ზუბალაშვილმა, ჯერ სრულიად ახალგაზდამ, პირდაპირ სკოლის სკამიდან ისურვა სამხედრო ნაწილის სამსახურში გადასვლა და სამსახური. სამხედრო სამსახური მოგხსენდებათ, დღეს რა ხასიათების მექან. ძალას წარმოადგენს. ყველასთვის ცხადია, დღეს მას მეცნიერთა, სწავლულთა და ფილოსოფთაგან დიდი რამ მნიშვნელობა არა აქვს მინიჭებული,

მაგრამ ნუ დაივიწყებთ იმასაც, რომ იმ დროის, როდესაც 16 წლის ახალგაზდა კოტემ ისურვა სამხედრო სამსახურში შესვლა, სწორედ ამ დროს, ამავე ნაწილის ასპარეზზედ მსახურებდნენ პოეტნი გრიგოლ ორბელიანი, ვახ ორბელიანი, ალექსანდრე ქაყავეძე, კონსტანტინე მამაცაშვილი, გიორგი ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, დ. ორბელიანი, წარჩინებული გრიგოლ გურიელი და მრავალნიც სხვანი იმ დროის ხნიერ თუ ახალგაზდა ქართველთ შვილებისა, რომელნიც ნათელის გულით ანათებდნენ აქა-იქ, კოტესაც მათკენ მიელტეოდა გული და ამიტომ იგი პირდაპირ გიმნაზიის სკამიდან თავისუფალ მსახურად შედის სამხედრო სამსახურში.

კონსტანტინე ზუბალაშვილი, პირველად „ქართულს მილიციაში“ შევიდა 2 აპრილს 1844 წელს. ამავე წელს, რუსის მხედრობას და ქართულ მილიციას დაღისტნელებთან და კავკასიის მთიელებთან გალაშქრება მოუხდათ, ამ გალაშქრებაში ახალგაზდა კონსტანტინემ საკმარისი ნიჭიერება გამოიჩინა. ამიტომ იგი 14 თებერვალს 1845 წ. დანიშნულ იქმნა მილიციის პრაპორშკათ. ამავე წელს მას მიანდეს ზოგიერთი სამხედრო საქმეების გამოძიება და მასთან სხვა და-სხვა საჭირო ღონისძიებათა აღმოჩენა; ამ მინდობილობაში კ. ზუბალაშვილმა ისეთი ენერგია გამოიჩინა. რომ იგი აპრილის 29 1846 წ. დანიშნულ იქმნა ფანენ იუნკრათ ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში. მან აქაც მალე დიდი მხნეობა გამოიჩინა და ამიტომ 29 დეკემბერს 1847 წ. იგი შერაცხილ იქმნა ნამდვილ სამსახურში პრაპორშკათ. ამ დროს კონსტანტინე 21 წლისა ყოფილა, ასეა მოხსენებული მის ნამსახურობის აღწერილობაში. ამავე წელს რუსეთის მხედრობას ცხარე ბრძოლა ჰქონდა გამართული დაღისტნელებთან; ახალგაზდა კონსტანტინემ აქაც თავისებური მხნეობა გამოიჩინა და ამიტომ მარტის 29 1849 წ. დაჯილდოვებულ იქმნა პარუჩიკის ჩინით.

შემდგომ ამის, უმაღლისის მთავრობის გზნკარგულებით კონსტანტინე გადაყვანილ იქმნა ერევნის კარაბინერთა პოლკ-

ში, დღეს ეს პოლკი ერევნის ლეიბ გრენადერის პოლკათ იწოდება.

სხვა-და-სხვა ალაგას ბრძოლის ველზედ სანაქებო სამსახურის გამო 1 იელისს 1849 წ. გამოეცხადა უმაღლესი მადლობა. 1850 წ. 3 სექტემბერს, დაჯილდოვებულ იქმნა შტაბს-კაპიტნის ხარისხით, უკანასკნელ წელს, სამსახურის დროს, მას უცაბედათ მარცხი მოუვიდა და წაიქცა, რის გამო საკმარისადაც დაზიანდა და ამიტომ მკირედ ზერე-ქვერედ ავადმყოფობდა. ნელ-ნელა საქმე ისე მოეწყო, რომ 1856 წ. ავადმყოფობის გამო სამსახურს თავი გაანება. ამ დროს იგი 33 წლისა გახლდათ.

როგორც სიანს განსვენებულის ნამსახურობის მოწმობიდან, მთელის თავისი სამსახურის დროს, ე. ი 1844—1856 წლამდე, სადაც კი უმსახურნია, ყველგან რიგიანად, ერთგულად, თავისი მოვალეობა დიდის ხალისით შეუსრულები, ისე რომ თორმეტი წლის განმავლობაში ერთხელაც არ ყოფილა შენიშნული რამე საქმეში. სამსახურის იმდენად მეტრფე ყოფილა, რომ მთელს ნამსახურობის განმავლობაში, მხოლოდ 1847 წ. დასაზოგნია 28 დღეთ შინაური საქმეების გამო. გარდა ასეთის ერთგულებისა, იგი ყველა სამხედრო საქმეებშიაც შესაფერს ნიჭიერებას იჩენდა, ნამეტურ ბრძოლის ველზედ მონაწილეობის პილებში. ჩინებულად უსრულებია თავის მოვალეობას ყველა ბრძოლაში 1844—1850 წლამდე, არ მომხდარა სადმე რამე ბრძოლა კავკასიის მთიელებთან, რომ იქ კონსტანტინეს მონაწილეობა არ მიეღოს. მაგალითებრ, მის ნამსახურობის წერილში ჩამოთვლილია ბევრი საყურადღებო ბრძოლა, სადაც იგი თანამოზიარე ყოფილა. გარდა ამისა კონსტანტინე ხშირად დიდს მონაწილეობას იღებდა გვირაბების გაყვანაში, ლაღმის საშუალებით აფეთქებაში, ციხეების დაქცევ-დანგრევასა და აღებაში, აქა-იქ ცეცხლის გაჩენაში მტრის წინააღმდეგ, ხილების გაკეთებაში, მთებზედ გადასვლაში, ზარბაზნების სროლაში, იერიშით მისვლაში, ხელდახელ ბრძოლაში. დაახლოვებული მონაწილეობა მიუღია გერგებილის

დაპყრობაში, ასევე სხვა სოფლების და დაბების დაპყრობაში-
აც მხნედ იღებდა მონაწილეობას.

განსვენებულს ხშირად კავკასიის მთავარ-მართებლის ლა-
შქარშიაც უბრძოლია, ხანდისხან ბნელს ღამეშიაც კი შემ-
თხვევია ომი, როგორც, მაგალითებრ, 28 ივლისს, 1847 წ.
ხანდისხან ომი დილიდგან დაწყობილი საღამომდე გაგრძელე-
ბულა და ამ ხნის განმავლობაში განსვენებულსაც მონაწილე-
ობა მიუღია, ხან მთელი კვირის, ხან მთელი თვეების განმავ-
ლობაში და მაინც აქაც უსვენებლივ უბრძოლია.

აღენიშნავთ, რომ მარტო 1848 წ. ივლისის პირველი-
დამ, ხოჯალმახის ომდგან დაწყებული უომნია 12 ივლისს,
13, 14, 15, 17, 19, 20, 25, 27, 28-ს. ამ რიცხვებში მე-
ტად დიდი ცხარე ბრძოლანი ყოფილა. ზოგიერთ წვრილმან
ბრძოლას ჩვენ აქ არ ვახსენებთ, გამომანგარიშება კი რომ იქ-
მნეს, თითქმის ორ დღეში ერთ დღეს უბრძოლია. ვგონებთ,
რომ ასეთ დაუღალავად მოქმედებასაც დიდი ზეგავლენა ექმ-
ნებოდა განსვენებულის აგებულებაზედ. უნდა მოგახსენოთ,
რომ ამ დროთა და დღეთა ბრძოლის და სისხლის ღვრის ამ-
ბაენი სწორედ საარაკო საქმეს წარმოადგენს. ამ დროთა მე-
ბრძოლნი დაიღალნენ ბრძოლით, მოიქანცნენ და მოიქანცა-
ჯერეთ ახალგაზდა კონსტანტინეც. სწორედ ასეთ მოქანცვას
და კაცის სისხლის ღვრის გაუმძღვრობას მოასწავებს ის გა-
რემოება, რომ იმ დროს თვით პოეტმა გრიგოლ ორბელიან-
მაც კი აითვალისწიუნა სისხლის ღვრა ასე, როცა ამბობს:

„ვიშ ამ დილას, ამ ჭერს, ბუნების განმაცხოველს,
გულისა ჭმუნვის გამქარველს, სიცოცხლის დამატკბობელს!..
ურდოც შეიძრა... ხმაურობს... დაჭკრეს ნაღარა ცისკრისა...
განემზადება სამრად რაზმი და რაზმი ჯარისა!
აი თოფიცა გაჟარდა... აი ჭრბის ცხენი მხედრისა!..
ამ მშენიერსა დილას, კაცს რად სურს სისხლი კაცისა?“

კონსტანტინე ზუბალაშვილი 1849 წ. მცირედ დატრი-
ლიც იქმნა. მუდმივის ომებისაგან ეს რომ არ დასუსტებუ-

ლიყო და სამსახურში დაშთენილიყო, მაშინ იგი 1860 წლამდე გენერლობასაც ადვილად მიაღწევდა. სამსახურიდან გამოსვლის შემდეგ იგი შინაურს საქმეებს დაუბრუნდა და თან თავსაც მკურნალობდა. ამ დროებაში მისთვის დადგა სრულიად ახალი ზანა ცხოვრებისა და ჰაზროვნებისა. იგი გაიტაცა სამოქალაქო მიმართულებამა და მისმა ჰაზროვნებამ. იგი კარგად დაუახლოვდა ჩვენს მწიგნობრობას, ჩვენს ყოფა ცხოვრებას და საზოგადო საქმეებს.

როგორც ესტქვით, იგი დიდის სიამოვნებით მიეგება 1857 წ. „ცისკრის“ გამოცემის საქმეს და მის რედაქტორს ივ. კერესელიძესაც შეძლებისდა გვარად დახმარებას უჩენდა. ამას გარდა განსვენებულმა დიდის ტრფიალებით შეხედა „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ დაარსების საქმეს და მის საპატიო წევრათაც ჩაეწერა, თფილისის თავად-ზნაურთა სკოლის ღარიბ მოწაფეთა გამგეობასაც თავისი თანაგრძნობა არ მოაკლო. მას დიდათ ენატრებოდა „წერა-კითხვის სამართველოს“ ფეხზედ დადგომა და მის წელში გაზაგრება, სადმე საკუთარი შენობის შეძენა მისთვის, თორემ უამისოდ ეს საზოგადოება ყოველთვის გაჰქირებაში იქნებოდა.

განსვენებული პირადათ მე გავიცანი 1877 წ. „ივერია“-ზედ ხელი მოაწერა და მაშინ სთქვა შემდეგი:

„უკელა ჩვენთანა მოჟაღუა, რომ ქართულ მწერლობას თჳაღუური აღვენოს“.

თვით იგი ძველადგანვე აქცევდა ყურადღებას ქართულ მწერლობას, საქართველოს ისტორიას, ქართველი ერის განვლილ დროთა ცხოვრებას. საქართველოს ერის სიყვარული მას ჯეროვნათ უღვივოდა გულში, იმავე თავიდანვე, თითქმის რაც ქართულს ენაზედ ჟურნალ-გაზეთობა დაარსდა, იგი ყველა გამოცემას სიამოვნებით იბარებდა. დაბარება ჩვენს დროში სანაქებო საქმეთ ითვლება, ბევრი არც-კი იბარებს, ჩვენს ცხოვრებას და ქართველის ერის მდგომარეობას არაფერ ყურადღებას აქცევს, მათ საქართველოს ერის, მისი მწიგნობრობის და წარმატების ნატვრა გულში აღმოკვეთილი აქეთ.

ასეთის პატიოსანის ქართველებით ჩვენი საბრალო სამშობლო საქართველო სადგება. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ქართველთ მართა ტფილისში ხუთი-ექვსი დღიური გაზეთი ექმნებოდათ. დღეს მართალია არსებობს „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „კვალი“, „მოამბე“, „მოგზაური“, „კრებული“, „მწყემსი“, და „ჯეჯილი“, მაგრამ ვაი მათ არსებობას, ყველა ესენი წვალებით იბეჭდება. ასეთია უმრავლესობა ქართველთა. ასე შესტკივთ გული და მიტომაც არის, რომ ჩვენში ყველა ქართული გამოცემანი უკიდურეს მდგომარეობაში არიან მოთავსებულნი, მათი უფალოდ გამოცემა შეუძლებელი ხდება და რაც შეეხება მწერალთა სილატაკეს, ესეც ხომ ვგონებ, მრავალთათვის უნდა იყოს ცხადი.

როგორც ვსტკივთ, სანაქებოა ის, ვინც-კი ჩვენში რამე ქართულ გამოცემას იბარებს და სანაქებოა ის უფრო, ვინც იბარებს და ამ დანაბარებსაც წაუკითხავად არ სტოვებს, ყურადღებას აქცევს. თორემ ჩვენ ისიც კარგად ვიცით, რომ ზოგი ქართველი მხოლოდ სახელისთვის იბარებს ქართულ გამოცემას, თორემ იგი არც არას კითხულობს და ასეთებმა ჩვენის ცხოვრებისაც აკი არც არაფერი იციან. ასეთი პირები-საგან თავის დროის კვალად კონსტანტინე ზუბალაშვილი დიდათ გაირჩეოდა. იგი აღრიდგანვე იბარებდა ქართულ გამოცემებს და თვალ-ყურს ადევნებდა, ყველაფერს იხსოვებდა და ჩვენის ცხოვრების შესახებ საუბარიც უყვარდა.

როგორის ქვეიანის შეხედულებისაც ჩვენს საზოგადო საქმეებზედ იყო და ამ საზოგადო საქმეთა პატივისცემაც გულში მტკიცედ ჰქონდა დამარხული, იგეთივე იყო ის თავის სააღებ-მიცემა წარმოებაში და მის კარგად მოწყობა-მოგვარებაში. 1860 წლების შემდეგიდამ კონსტანტინემ შეიძინა ბაქოში სანავთო ადგილები და 1873 წლიდამ ნავთის საქმესაც მოჰკიდა ხელი. ნავთის მოპოვების და მის ასპარეზის განვითარება-აღორძინებაში კონსტანტინე ზუბალაშვილი ერთ წარჩინებულს პირათ ითვლებოდა, მისი შრომა ბაქოს ნავთის წყაროების აღორძინების საქმეებში შეუღარებე-

ლია და საქები, ნამეტურ აღსანიშნავია მისი შრომა „ბიბი-ეი-ბათის“ აღაგას, სადაც მაშინ ნაფთის ამოსვლის იმედი არავის ჰქონდა, მაგრამ ამ გარემოებასაც დასძლია განსვენებულის ენერგიით აღვსილმა მხნეობამ. ამ მხნეობის დროს, მას დიდი განსაცდელიც მოადგა კარს, ბევრი რამ წაუვიდა. ხელიდამა და უკანასკნელ განწირულებამდეც მიაღწია, მაგრამ ამ განწირულების დროსაც მას გული არ გაუტეხია, წარბი არ შეუხრია. თავის მხნე ენერგიულს შრომას მაინც არ სტოვებდა, მას ამ დროსაც არ წაჰბდენია გული და იმედი. მისმა ასეთმა ენერგიულმა მეცადინეობამ თავისი გაიტანა და თავის საწადელსაც მიაღწია. მის მამულში ამოფეთქა ნაფთის წყაროებმა და მით მრავალ ნაირად დაძაბუნებული კონსტანტინეს საქმეებიც ფეხზედ დადგა და წელში გაიმართა..

შინაურს ცხოვრებაში კონსტანტინე იყო წარჩინებული დარბაისელი პირი, ყველას პატრისმცემელი და თანამგრძნობი, მასთან წყნარი, მშვიდობიანი და უძლოურთ შემბრაღე. უძლოურთ სიბრაღული მას თვით იმ დროსაც კი არ მოსპობია გულში, როცა იგი განწირულებაში ჩაფარდა, სახლობაში იყო სრული აღამიანივე, მოსამსახურეების დიდი მოამაგე და დამფასებელი. მის სახლში ლაქია-მზარეული და სხვა მოსამსახურენი ნამდვილს აღამიანებად იყვნენ ცნობილნი და არა დამდაბლებულ არსებად, როგორც ამას სხვა ამალღებულს ოჯახებში ხშირად ვხედავთ. კონსტანტინეს ამის შეგნება კარგად ესმოდა და ამიტომაც იყო, რომ მან ეს მოსამსახურენი თვით სიკვდილის შემდეგაც არ დაივიწყა და მათი შრომა აღამიანურის დახმარებით და პატრის ცემით დააჯილდოვა. ეს ჩვენში ერთობ იშვიათი გახლავთ და უმაგალითო, ჩვენმა მოსამსახურეებმა ასეთის პირის ხსენებით უნდა იმედიდურონ და ინეტარონ, რადგანაც იქ, სადაც მათ ხშირად ხელსაც არავინ ჩამოართმევს და სიტყვასაც არავინ გაუსწორებს, მათ კონსტანტინემ ხელი გაუწოდა და ყველა თვის მსახურთ რამდენიმე სახსარიც დაუტოვა, რითაც ეს ქართველთ-იმერ მოსამსახურენი ფეხზედაც დადგნენ, ცოლ-შვილით წელში გაი-

მართნენ, მათს შვილების სწავლას კარი გაეხსნათ, ჩვენში რომ ყველა შეძლებულმა ასე ქმნას, ყველამ რომ განსვენებულას მაგალითს მიჰბაძოს, მაშინ კი აღსრულებდა მაცხოვრის სისიტყვა, რომ გიყვარდეთ ერთმანერთი და შეიყვარებდეთ ურთიერთსა, რათა შეგიყვაროთ თქვენც ღმერთმაო. განსვენებული ქრისტიანულს ვალსაც კარგად ასრულებდა და ადამიანურსაც, კარგათ სწამდა მას:

„არ ღვიწყო, რომ ვალი გაქვს,
(მისი, ვინც ობლად, ღარიბად არის,
ვის გაჭირვების უღელე აწევს,
ვინც მწუხარეა, მჭლე და გამხდარი“.

განსვენებული ამ ვალს ღიდის პატივით ასრულებდა. მას კარგად ესმოდა ასეთ საქმეთა მნიშვნელობა და მიტომაც იყო, რომ მამა-პაპათაგან დანატოვარ მცნებას ფაქიზად ასრულებდა, ამ სიფაქიზეს თავისს შვილების საყურადღებოდაც ხდიდა. უნდა მოგახსენოთ, რომ ეს წმიდათა წმიდა ძმური საქციელი მათ წინაპართ შორის უნდა გაღვიძებულიყო და წინ უნდა წასულიყო უფრო მაშინ, როცა იგინი კათოლიკობას დაუკავშირდნენ ე. ი. XVII საუკუნეს. ამათ წინაპართა ცხოვრების ცნობებიც რომ გავიცნათ დაწვრილებით და მას კარგად დავაკვირდეთ, მათაც შევნიშნავთ ცხადათ, რომ ამ გვარის წევრნი თითქმის ღიდიდამ პატარამდე ყველა ერთის ქეშმარიტის ძმურის სიყვარულით არის გამსჭვალული და ყველა მათგანს კარგად სწამთ უძღვრთ შებრალება და ხელის მიწვდასეთია ამ გვარის ქრისტიანური და ადამიანური ისტორია, ამის მტკიცე საფუძველია თვით განსვენებული თვისის შვილებით. უნდა მოგახსენოთ, რომ ხალხთა ცხოვრების მიმდინარეობაში განსვენებული იყო ნამდვილი ქართველი პატრიოტი, მოქალაქურის თვისებით აღვსილი. ღიდი მნატვრელი ჩვენის ძეთა გონებრივ და ქონებრივ წარმატების, მათის საქმიანობის, ფესხედ დადგომის, წელში გამაგრების, მისი ჰაზროვნება ასეთი იყო: ქართველთა მომავალის ცხოვრება და მისს არ მოშლა მხოლოდ რიგიანად გაზრდილ თაობაზეა დამოკიდებუ-

ლი. მათ შეუძლიანთ მხოლოდ ჩვენი ავ-კარგიანობის შენახვა, ჩვენი სხეულის დაფარვა, ამიტომაც იყო, რომ განსვენებულის და მის შვილებისაგან ბევრს ქართველ შეუძლო კაცის-შვილებს მიუღწევიათ უმაღლესს სასწავლებლის კარამდე და კიდევაც ბევრი მიაღწევენ. მხოლოდ ასეთ მცნებათ პატივისცემა განსვენებულის ჩუმიად უყვარდა, ფარულად, ისე რომ მარჯენა ხელის სიკეთე მარცხენამაც არ იცოდა. ესეც დიდი საქმეა ჩვენში, ჩვენ ვიცით კარგად, რომ ბევრი, მხოლოდ იმიტომ ჩადის რამე სიკეთეს, რომ ეგები მერე გაზეთში შე-შაქონ, ქება მიძღვნანო, უამისოთ ის გროშსაც არავის სწი-რავს. კონსტანტინე ზუბალაშვილი-კი ასეთ თვისებისაგან შორ-სა სდგას და მისგან ძლიერ ბევრს მიუღია ისეთი დახმარება, რომ ეს კეთილი საქმე მისს შვილების მეტს არავის სცოდნია.

ქართველთა შვილების საქმიანობა მას უსაქიროესს სახ-სრად მიაჩნდა, ეროვნების საკურნებელ ძალად, მიტომაც იყო, რომ იგი გარშემო ქართველ შვილებს იკრეფდა და მათ ამ-ღევედა უზირატესობას. რასაკვირველია ეს ასეც ჰქონდა ყოფი-ლიყოს, რადგანაც ჩვენს ქვეყანაში ისე არც ერთი ტომი არ არის დაქვეითებული, როგორც ქართველნი, თვით დღისტ-ნელნი ლეკნიც-კი გვჯობიან ერთნაირის სულიერების ძალოვ-ნებით, ყოველი შეძლებული ბრძენი ქართველი, ვისაც-კი ჩვენთვის გული სტკივა, იგი ჩვენს საქმეებს და ძეთა საქმიან-ობას მალამოთ უნდა ევლინებოდეს. ამის ვალი ყველა შეძ-ლებულის ხვედრათ უნდა იყოს მიღებული, რადგანაც იმდენ-ნი ცუდად მოსიარული ახალგაზრდობა არსად არის, რამდენ-იც ქართველებში, იმდენი გაქირვებული მოსწავლე არსად არის, რამდენიც ჩვენში. ქალაქ ადგილებს იმდენი შეუძლო ხელოსნები არსად არის, რამდენიც ქართველებში. მთელს თფილისის საშუალო სასწავლებლებში ერთი ქართველი ხე-ლოსნის შვილი არ სწავლობს. უმაღლესს სასწავლებლებზედ ზომ არა ითქმის-რა. ცუდათ მოსიარულებში თქვენ ნახავთ ბევრს მეტად აღმატებულ თვისებისას, ნასწავლთ და წარფე-ლის მამულის შვილებად გამოზრდილებს, მაგრამ უსაქმობის

გამო დიდად დაჩაგრულებს, რომელთა შემცნევაც ჩვენში ყველას აღვიღალად შეეძლება; ვისაც-კი ამაზედ დაკვირება ექმნება და ჩვენი ერის დასვედიანებული მდგომარეობის სიყვარული, ვის გულსაც ჩვენი ობოლი გამრემოება ლახვარად, შეგმსკვალვის. ასეთ საქმეთა და გარემოებათა მეტად კარგი მცნობია სტეფანე ზუბალაშვილი.

მათი გაცნობა და ანუსხვა მით უფრო საჭირო არის, რადგანაც ოდესმე თუ ქართველი ერის განვითარების ისტორია დაიწერა, იქ ეს პირნი და ამათთან ბევრიც სხვანი საკმარის აღგილს დაიკავებენ. ამას მხოლოდ ანუსხვა უნდა, შეკრება, ასეთი წერილების წერა-ბეჭდვა სომხებში კარგა ხნის წინად დაიწყეს, ეხლა მათში ამ ისტორიის ვრცელი მასალათა კრებული არსებობს. იგინი ყოველთვის დიდის დიდებით ანუსხვენ ასეთ პირთა შრომას და მით თვის თანამემამულეებში ბევრს თანა მბაძველსაც აჩენენ. ამან აღადგინა მათი ტომი, მათი ძალა, მათი მოძრაობა და კაპიტალი, ამის წყალობა გახლავსთ, რომ მათში დიდი კაპიტალისტ პატრიოტები მრავლად არიან, რომელნიც თავიანთ ტომის ძეთა საქმეს მალამოდ ევლინებიან. ეს ჩვენში კი სამთლით საძებარია და თუ არის ვინმე, ისიც უკუღმართობის გზას ადგა და ჩყენს ტომს. არაფერს სამსახურს უწევს. ამათთვის ქართველის გაჭირვება და უსაქმოება, უსაქმურის ტანჯვა, ახალი ახალგაზდობის მფარველობა და სამსახური აინუშიაც არ მოსდისთ. ესენი გინდა გაწყდნენ, გინდ უცხოობაში დაილუზნენ—ეს მათთვის ორივე ერთი იქმნება, ასეთი პირებით სავსეა ჩვენი სამშობლო ქვეყანა, ამათგან განირჩევიან მხოლოდ მცირენი.

ადრე, ერთს წერილში, პარივეტემულმა ბ. ნიკოლოზ ნიკოლაძემ ქართველთ ქონებრივი ძალა შესამჩნევად დახატა*). ეს ბევრმა იგულისხმა, ეს სწორეთ ასეც გახლდათ. მართლაცა და განა ს. ზუბალოვებისთანა მდიდრები ჩვენ ცოტა გვყავს, ძალიანაც ბევრი, მაგრამ რა გამოვიდა მათის სიბევ-

*) Таз. „Новое Обозрѣніе“-ს ფულეტონი.

რით, იგინი ჩვენს ტომს და ჩვენს გაქირვებულთ თავობათა საქმეს ზედაც არ უყურებენ, მათ ახლოსაც არ იკარებენ, კარებშიაც არ შეუშვებენ. ასეთის ჯურის ხალხისათვის საქმეთ გამხდარია: გაყიდვა, შექმა, ვალის აღება. ქართველი გლეხების შევიწროება, საერთო არაფრის კეთება, კეთება და მათი სამსახური-კი არა და ნეტა არ ვნებდნენ, არ ჰკებდნენ და არ არბევდნენ შეუბრალებლად.

ეს ღრმათ საფიქრელი ჩვენი ერის სევდა კარგათ ესმოდა კონსტანტინე ზუბალოვს, იგი კარგათ ესმის 'მისს შვილებსაც და იმედია. რომ ეს კარგად სმენა მათს წინაშე კარგს საგაღდებულს ხელსამძღვანოთაც დაშთება, იგინი ჩვენს საქმეებსაც დიდის მამულის მოყვარეობით გაუძღვებიან, რაც ცხადია ესეთი საქმეთა ვალდებულება ვგონებთ ყველა გულ შემატკივარ ქართველს აღსარებათ უნდა მიაჩნდეს და ესევე მიაჩნდა განსვენებულს კონსტანტინე ზუბალაშვილს, რომელმაც თავისს სამშობლო საქართველოს კარგი შვილებიც გამოუზარდა: მაგალითია მისი პირმშო შვილი, სტეფანე ზუბალაშვილი ერთ უწარჩინებულეს მამულის შვილი.

ჩვენი სამშობლო ქვეყნის ასპარეზი რიგიანის მოწყალეს კაცებით დაკლილია, აქ ყველა ნატამალობს. არა ერთხელ დაჰკენესა ილ. ქავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა, აკაკიმ, ან. ფურცელაძემ, ამათ ბევრჯერ აღნიშნეს თავიანთ სიტყვებში ქართველთ წარჩინებულთ პირთა ნატამალობა და არა რაობა. მათი ღალატი კაცს ყოველთვის სევდით ავსებდა და ავსებს კიდევაც, მაღლობა ღმერთს, რომ ამ დასევდიანების დროსაც კი, ამ მიბნედილს ხანშია-კი თითო ოროლა პირი სჩნდებიან ჩვენთ შორის აქ-იქ, იქმნება ესენი მაინც გახდენ იმათ მაგალითად და მისაბაძათ, ვისთვისაც ხელობათ მხოლოდ ჰამა, სმა და თანაჰმამულებთ ღუპვა გამდარა. ამ მხრითაც დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ ზუბალაშვილს და მის განვითარებულ მხნეობას და სახლის-კაცებს.

სტეფანე ზუბალოვი არის გმირი იმ ბრწყინვალე იდეალებით აღვსილ პირების, რომელნიც ჩვენ ვინატრეთ. საქი-

როდ მიგვაჩნია, რომ ასეთ აღმატებულ ოჯახის უმთავრეს ჯგუფთ კოსტანტინე ზუბალაშვილის მეუღლეზედაც ესთქვათ რამე, რადგანაც ამ მარად მადლიან ბოლსაგონარ აღამიანის ცხოვრებასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს კოსტანტინე ზუბალაშვილის შინაგან და გარეგან ცხოვრების მხარეებზედ. ეს მანდილოსანი მტკიცე საძირკველია კოსტანტინეს ოჯახში, იგი სანაქებო რძალი იყო თავის მამათილის იაკობის და დედამთილის ანნასი. ამ მანდილოსნისაგან დამყარებულს ბურჯზედ აღმოსცენდა კოსტანტინეს მომავალი ცხოვრება. მის ძეთა სიმრავლე და განკაცება.

მეუღლე კოსტანტინესი გახლდათ ელისაბედი, 'ასული თავადის მიხეილ თუმანიშვილისა, ეს მანდილოსანი დაიბადა 1834 წ. ქ. ქუთაისს. იგი იყო ქუთათურ ერთის წარჩინებულის ოჯახის ასული. თავის დროს, თუმანიშვილის ოჯახი დიდათ სახელოვნებდა, არა მარტო ქუთაისს, არამედ მთელს იმერეთშიაც, ელისაბედიც თავის დროის კვალად ნამდვილი სურათი იყო იმ წარჩინებულთ ქართველ მანდილოსნების, რომლითაც მაშინ სავსე იყო ჩვენი სამშობლო ქვეყანა. ასეთ მანდილოსანთ რიცხვი ქართველებში 1860 წლამდე-კი ხშირი იყო და მის შემდეგ-კი კლება დაიწყო, დღეს ასეთ დროის პატიოსან მანდილოსანთ რიცხვი დიდათ ნატამალობს. როგორც ვიცით, ელისაბედ მიხეილის ასული დიდის კრძალვით ყოფილა აღვსილი, წარჩინებულის ზნისა და ხასიათის ქალი, თავის დროის მაღალი სათნოების გავლენის ქვეშ აღზრდილი, მისი მშობლებიც ცნობილნი არიან ვითაარცა ნამდვილ ქეშმარიტ ქართველ მეოჯახენი. ქრისტიანობის და აღამიანობის კაცთ მოყვარეობის სხივებით დაჯილდოვებულნი. რა ზნისა და პატიოსნებისაც ელისაბედის მშობლები გახლდნენ, ისეთივე ელისაბედი იქმნა, მშობლის სათნოება ელისაბედსაც გაჰმოყა უზვად.

ელისაბედი, თავის დროის კვალად, განსწავლულ იქმნა ქალაქ. ქუთაისს, მან მიიღო საჭირო სწავლა, შეისწავლა თითქმის ყველა საქმეთა კეთების ცოდნა, რის ცოდ-

დნასაც მაშინდელ ქართველ კეთილშობილ ოჯახის ასულთათვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა. ელისაბედი დაჯილდოვებული იყო ამ ღირსებით, ძნელად, რომ მის დროს ამას ვინმე ქალი შესდრებოდა ოჯახის და სხვა და სხვა საქმის კეთების ცოდნაში. მაშინ, მაინც ჩვენში, ის ქალები იქებოდნენ და იდიდებოდნენ, ვინც ცხოვრების ასპარეზზედ საჭირო მხარეების ცოდნით აღმოაჩნდებოდნენ. ელისაბედი, თავის დროის კვალად ქართული მწიგნობარიც იყო, მან ქართული წერა-კითხვა მშვენიერად იცოდა, წერა-კითხვის ცოდნით იგი დაბრძნოლს არსებას წარმოადგენდა, მშვენიერებას და ქებას ისეთი აღამიანებისას, რომელთა მსგავსი ჩვენმა აკაკიმ ქება დიდებით მოიხსენა და რომელ ქალთა საყურადღებოდ მშვენიერი ჰანგიანი ლექსიც წარმოსთქვა. ასეთ ძვირფასს მანდილოსნებს ჩვენი მწერლები დიდის ქება დიდებით აღნიშვნენ, რადგანაც ნაყოფი მათის ამაგისა ცხადია მრავალთა წინაშე. ასეთ ქების მოწმობის ნიშანს წარმოადგენს ელისაბედ ზუბალაშვილიცა.

ელისაბედი კონსტანტინეზედ დაქორწინებულ იქმნა 1853 წლებში. 1856 წ. კონსტანტინე უკვე სახლობის პატრონათ არის მოხსენებული, ხოლო უშვილოდ. კარგად სჩანს, რომ ელისაბედი და კონსტანტინე 1856 წ. ახალ ჯვარ დაწერილნი უნდა ყოფილიყვნენ. ამის მოწმობა 1856 წ. 4 ივლისიდან არის მიცემული და როგორც აღმოჩნდა, თფილისის და ქუთაისის კათოლიკეთ ეკკლესიის „კონდაკებიდან“ 1856 წლის გასვლამდე კი კონსტანტინეს მეუღლეს ელისაბედს ვაჟი შვილი მისცემია, ანდრია. ეს ანდრია 1862 წელს გარდაიცვალა. ანდრია ჩვენ მიგვაჩნია ელისაბედის და კონსტანტინეს სიყრმის შვალად. ანდრია დასაფლავებულია თფილისის კათოლიკების სოლოლაკის სასაფლაოზედ. საფლავს აძევს მარმარილოს ქვა შემდეგის წარწერით:

„განსვენება საუკუნო მიაწიგე შენ უფალო აქ მდებარე,
ანდრია კონსტანტინეს ძეს ზუბალოვს. დაიბადა 1857 წ.
მიიღვა 1862 წ.“

„*Покоится прах Андрея Константиновича
Зубилова.*“

ელისაბედის დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს ზუბალაშვილების ოჯახში. ეს ქალი სწორედ სათნოების სარკეა. მთელს საგვარეულოს წევრთა წინაშე. მარჯვენა მხარეა, ბურჯი კონსტანტინესი, შორს მხედველ—მწურთნავი ყველასი, კეშმარიტი მოძღვარ მანდილოსანი მთელის თავისს შვილები-სა. შვილების აღზრდაში ამ პატიოსანს გვამს დიდი ადგილი უნდა დაეთმოს, სულ ამ პატიოსანი ადამიანის წყალობა გახლავსთ, რომ კონსტანტინეს შვილები ასეთი მაღალის იდეალებით აღვსილნი და გამსჭვალულნი გამოვიდნენ. ერთის სიტყვით, ეს ქალი სამთელი იყო თავისს შვილების და ოჯახის, მისგან კკუიერად მოწყობილი საქმენი დღესაც ანათებენ. ბრწყინვით მათს ოჯახში.

ასეთი ღირსების შექონი ქალი სწორედ მაგალითი უნდა იქმნეს დღევანდელს ჩვენს კოპწია ქალების წინაშე. ასეთი დედანი იშვითია ჩვენში, ამას ცხადად მოწმობს თვით ამ ქალისაგან აღამიანურად დაზრდილი შვილების საქმე და ღირსება. ელისაბედი თავის მოძღვრებით ისე წყნარად და ჩუმად მოქმედებდა, კეთილი საქმისადმი თვის წვლილს ისე ჰფენდა და არიგებდა, რომ მის ცნობა თვინიერ კონსტანტინეს და მათის შვილების გარდა სხვამ არავინ რა იცოდა.

ეს წარჩინებული ქართველი დედა თავის შვილებისა, აღმზრდელი მათი, ბურჯი ზუბალაშვილების ოჯახისა და სანაქებო მაგალითი ქართველთა წინაშე, გარდაიცვალა 1894 წ. 60 წელს მიღწეული. მაშასადამე, ეს ქალი დაბადებულა 1834 წ. იგი ასაფლავია თფილისის ქართველ კათოლიკების სოლოლაკის სასაფლაოზე, საფლავს აძევ მარმარილოს ქვა და აქვს შემდეგი წარწერა:

„განსვენება საუკუნო მიაწიგე შენ უფალო ელისაბედ
მიხეილის ასულს ზუბალაშვილისს, 60 წლის, მიიტყავა
1894 წ. 16 იანვარს“.

ელისაბედ მიხეილის ასული იყო დიდათ მოყვარე მღვთო-
სა, ეკკლესიისა და სამღრთო წერილისა, აგრეთვე პატივს-
სცემდა ვრდომილს ხალხს. შეძლებისა და გვარად მას დახმა-
რების მიცემაც ღლიერ უყვარდა. დახმარებას აძლევდა ეკკლე-
სიებს, სამღვდლო პ-რებს, იცოდა სხვა-და-სხვა შეწირულება
და ნამეტურ დიდის სასოებით ეხმარებოდა ლატაკს ხალხს,
მოხუცებულთ, უძლურთა და სნეულთა. თავის შეძლებისა და
გვარათ ღარიბ მოსწავლეებსაც კარგად ეხმარებოდა, როგორც
ელისაბედი, აგრეთვე კონსტანტინე ზუბალაშვილიც. ამათი ასე-
ა დახმარება ლატაკთ იმ დროსაც კი არ მოკლებიათ, როცა
თვით მათაც განსაცდელი აღგათ კარს. ესენი თავიანთ სიკვ-
დილის დღემდე დაშინენ ასეთის თვისებით. ამ მანდილოსნის
ქებას მოიხსენებენ თფილისს, გორს, ქუთაისს და ბათუმს
გარდა ახალციხესაც, ივლიტას, ზიზაბაგრას, ართვინს და
თვით შავშეთის კათოლიკეთ ეკკლესიების მოხუც მღვდე-
ლნიც.

იქით თქვენ ისეთ მოხუცს მღვდელს ვერ ნახავთ, რომ
მას თფილისში ყოფნის დროს ელისაბედისაგან რამე დახმარე-
ბა არ მიეღოს. ეს მანდილოსანი იქამდე მღვთის მოსავე გახ-
ლდათ, რომ თფილისიდან ახალციხის მაზრის სოფელ ივლი-
ტის ეკკლესიისთვის აღთქმაც ჰქონია დადებული. ერთხელ
ყოფილა კიდევ, ერთ კვირას დარჩენილა იმ ლატაკი ეკკლე-
სიის გვერდით და იქ ყოფნის დროს შეუწირავს შემდეგი ნივ-
თები: ბარძიმი და ზიარების შესანახი კიღობანი, ხალიჩა და
ვერცხლის ტაბლა. ამავე დროს, სხვა ზუბალაშვილის ქალებიც
იყვნენ აქაო, მითხრა ივლიტიის ეკკლესიის ქართველთ კათო-
ლიკეთ მოძღვარმა თომა ჩილინგარიანმა. ამ მოძღვარმა დიდის
აღტაცებით და ქებით მოიხსენა ეს პატიოსანი მანდილოსანი.

და მისი მეუღლე კონსტანტინე ზუბალაშვილი. იგინი დახმარებასაც დაგვიბრუნენ ამ ეკკლესიის მლოცავთა და ღამის მთეველთა სახლის ასაშენებლათაო.

სანაქებოა აგრეთვე ამ ქალის ის აღმატებული თვისება, რომ მან ქართულს წერა-კითხვასთან იცოდა ცნობები ქართველთ მაჰმადიანთ შესახებ და დასავლეთ საქართველოში მყოფ გათათრებულ ქართველთა. ეს მანდილოსანი ამ ხსენებულ კუთხეში მცხოვრებ კათოლიკეებს დიდს ყურადღებას აქცევდა და ამას გარდა დიდათ ენატრებოდა ქართველ თათრებში კვალად ქრისტიანობის მოფენა და ქართველობის პატივის ცემის გადღესასწაულება. სულით და გულით იყო აღვსილი ასეთის მიდრეკილებით, მთელს ძალას შეაღწევდა მას, ოღონდ მოსწრებოდა ქართველთ მაჰმადიანებში ქრისტიანობის ვრცელებას. საუბედუროდ, მისს ღროს, ქართველთ მაჰმადიანებთ შესახებ ბევრი არა ვიცოდით რა, ის იყო ჩვენს მწერლობაში მათ შესახებ კითხვა აღიძრა და სწორეთ ამ ღროს ელისაბედიც გარდაიცვალა. წარჩინებულის ელისაბედის თვისება მისს შვილებსაც მემკვიდრეობათ გარდმოეცათ. შვილები დედ-მამის მცნებით არიან აღზრდილ-ავსილნი. ამით იგინი სანაქებონი არიან და მრავალთაგან ყურადღების მისაპყრობნიც. მადლობა გარემოებას, რომ პატიოსანს ელისაბედს, თავისს სიკვდილის შემდეგ შვილებისათვის კარგი მზრუნველი მეუღლე დაურჩა, ღირსეული პირი, შესადარი ელისაბედისა. მოკლეთ უნდა მოგახსენოთ, რომ როგორც ელისაბედი ისევე მისი მეუღლე კონსტანტინე ერთს სანაქებო ქართულ სუფთა ოჯახის წარმომადგენლებათ ირიცხებოდნენ თავიანთ ღროს.

განსვენებულმა ელისაბედმა, ერთ ზაფხულს, ჯავახეთში და მესხეთში მყოფმან დიდს სილატაკეში იხილა ახალციხის იოანე ნათლის მცემლის ეკკლესია, რომელიც იქცეოდა მაშინ და იქცევა დღესაც, ასეთსავე სამწუხარო მდგომარეობაში იყო ღ არის დღესაც ახალციხისავე კათოლიკეთ საერო სკოლის საქმე. შეუძლებლობის გამო სკოლისთვის თვით მასწავლებელიც არ ჰყვან-

დათ. ასეთსავე მდგომარეობაშია ივლიტის ეკკლესია. ეს ნაშთი ძველის დიდის ისტორიულის ტაძრისა, ლამის დღეს სულაც მოიხსოს, აღარა დაშთენილა-რა, ამ ეკკლესიას დიდო მლოცავი ჰყავს, მაგრამ თვით-კი მეტად ღატაკია, ლამის დაიქცეს, მლოცავთათვის ხომ შენობაც არ არის, ეხლა აშენებენ, რის წვალებით და ისიც რის ვაივაგლახით. ყველა ეს ადგილები თავისი სიღატაკით ელისაბედს ადრე უნახავს, მას სურვილი აქვდა მათის დახმარების, მაგრამ დახმარებას ევლარ მოასწრო, საქმე სხვაფერ მოემართა, ამასობაში მის სიკვდილიც მოჰყვა. განსვენებულს დღესაც მოიხსენებდნენ ხოლმე. ჩემს მგზავრობის დროს და თან იგონებდნენ მისს კეთილ ქრისტიანურს ადამიანობას ზე შეუღარებელს სამაგალითო საქმით, თვისი გავლენა უნდა დაემჩნია და შემძლებისა და გვარად უნდა ევნო კიდევ, მაგრამ არა, აქ ეს ასე არ მოხდა, რადგანაც ამ პატიოსან ადამიანისგან ყველაფერი რიგზედ იყო დაყენებული, ყველაფერი კარგად მოწყობილი და შეილებიც კარგად, კარგის მამულის შვილობით აღზრდილნი. მე არა მგონია, რომ ჩვენში გამოჩნდეს სადმე ისეთი პირი, რომ მას ელისაბედისაგან სწყენოდეს რამე, ყველა ლოცავს და აღიდებს მისს ხსენებას. მართალია, დაპირებას ვერ მოესწრა, მაგრამ მისი კეთილი რჩევა მაინც განგვეცხადა ჩვენა, რომელიც ადამიანის ღირსებას დიდად ასპეტკებს და ეს ღირსება ქართველ კათოლიკეებსაც სულით ამაღლებს.

დიახ, მე ვიმგზავრე ჯავახეთი, შავშეთი და ბევრიც სხვა ადგილები და უნდა მოგახსენოთ, რომ ჯავახეთის და მესხეთის ქართველთ კათოლიკობა დიდს სიღატაკეში ენახე. მთელს ახალციხის ქართველ კათოლიკებს არა აქვსთ ერთი ფართო ეკკლესია, ძველი ეკკლესია ლამის დაიქცეს და შიგ მოჰყვენ მრევლნი, არა აქვსთ სკოლა, სულ უბრალო სკოლა, რომ იქ მთელ ახალციხის ღარიბ ღატაკ კათოლიკის შვილებმა ანბანი ისწავლონ. ეკკლესია და სკოლის საქმე სწორედ წყალ-წაღებულ კაცის მდგომარეობას ჰგავს. ერთი სახალხო სამკითხველო აქვსთ და სიღატაკის გამო ლამის ისიც დაიკეტოს,

სულ უბრალო დაუხმარებლობის გამო, ლამის მოისპოს. მთელი მესხეთის და ჯავახეთის ქართველ კათოლიკობა ერთ შვილსაც ვერ ზრდის სამოსწავლებლო ინსტიტუტში, ან სხვაგან სადმე, ერთი ახალციხელი კათოლიკის შვილი არ სწავლობს სადმე უმაღლესს სასწავლებელში. ასეთსავე შესაბრალოს მდგომარეობაშია სოფელ უდის ქართველ კათოლიკეთ ეკკლესიის მდგომარეობა. ეკკლესია დაძველდა, ქერი შუაზედ გარღვეულა, სოფელში 2000 სულზედ მეტი არის, მაგრამ სილატაკის გამო ვერა მოუხერხებიათ-რა. თქვენი მტერი, ერთ ღღეს, ეკკლესიამ რომ იგრილოს და რამე უბედურება ეწვიოს, შიგ 400—500 ქართველ კათოლიკეთ სულს გაჟლეტავს. დიდი ცოდვა და დიდი უბედურება დატრიალდება.

წარჩინებულის ელისაბედის გარდაცვალების შემდეგ თუმცა კონსტანტინე ბევრს რამ სიმგლოვნეს თავს არ უხრიდა. და გაუტეხავი ბუნების კაცი. გაუტეხავათ იდგა, მაგრამ სისუსტეს-კი მაინც თავისი გაჰქონდა, მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ, სულ შვიდი წელიწადი-ღა იცოცხლა, უკანასკნელ, ხანგრძლივს ავადმყოფობის შემდეგ, გარდაიცვალა 26 მარტს 1901 წელს, ქ. თფილისს. მისი გარდაცვალება დასაკლისი იყო მრავალთათვის და ნამეტურ ქართველ ლატაკათათვის. კონსტანტინეს დასაფლავება მოხდა მ აპრილს, ე. ი. აღდგომის მესამე ღღეს. გვამი გამოასვენეს მისის საკუთარის სახლი-ღამ, პატივის ცემა საერთო იყო და ყველასაგან წრფელის გულით მიძღვნილი. ყველა დამსწრე და არ დამსწრე ცხონებას და ქებას უთვლიდა. განსვენებულს. წირვა გადუხადეს თფილისის კათოლიკეების მღვთის-მშობლის ეკკლესიაში. დასაფლავება მოხდა საერთო პატივისცემით და თანაგრძნობით. სანაქება და დასანატრი ისეთი ერი და საზოგადოება, რომელიც თავის ცხოვრებაში ყველა შემჩნეულ პირის მოქმედებას ჯეროვან ყურადღებას აქცევს, ყველას შრომას თვალს ადევნებს და იმას თავის ასპარეზზედ მნიშვნელობას არ უკარგავს, თავის დროს შესაფერათაც აფასებს.

რაც გინდ მცირე იყოს, რაც გინდ განკერძოებული.

თვისებით აღესილი, მაინც მას თავისი პატივის ცემა და თანაგრძნობა არ უნდა მოაკლდეს, არ უნდა მოაკლდეს, რადგანაც ყოველი პირი ნაწილია საზოგადო მოძრაობის და ის კიდევ მთელის არსებით სხეულია ჩვენის ტომის, ჩვენის საზოგადო საქმეების. ვსთქვით და კიდევაც ვიტყვით, რომ დასაბნატრია ის ერი, რომელიც თავის ცხოვრების მიმდინარეობაში ყველაფერს აპყრობს ყურადღებას და ამ ყურადღების მეოხებით ყოველთვის თვალყურს ადევნებს, ნიშნავს, ნუსხავს და მერე ეს ანუსხული ამბავი კაცად კაცთა და პატიოსან შრომათა დანაფასისთვის ისტორიაში და მწერლობაში შეაქვს და ყოველივეს თავისს აღგილს უთმობს, თავის ქებას, თავის შესაფერს პატივის ცემას. ჩვენი ტომის ისტორია და მწერლობა არის კარი და დასაბამი იმ ძალოვნებისა, სადაც უნდა შეკრებილი, შეტანილ და აღბეჭდილ უნდა იქმნეს ყველაფერი ცნობები, რაც-კი ჩვენს ტომის ძეთა განვლილს, თუ აწმყო დროის ღირსეულს საქმეთა აღწერას შეეხება.

ჩვენ ამ დედა აზრებს ვადგევართ, ამით ვხელმძღვანელობთ და ამიტომ შეძლებისა და გვარად აქ ფართო აღგილსაც უთმობთ ჩვენგან აღწერილ პირის ცნობებს, თუ რამდენად საყურადღებოა ასეთი პირნი ჩვენგან ყურადღებისა, ამას ამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ განსვენებულის გარდაცვალებამ დიდი თანაგრძნობა გამოიწვია ქართველებში. გაზეთი „ივერია“ „ცნობის ფურცელი“ „კვალი“ „მოგზაური“ და სხვანიც. აი რა განცხადება დაიბეჭდა თფილისის გაზეთებში განსვენებულის გარდაცვალების შესახებ:

„ორშაბათს, 24 მარტს, ხანგრძლივის ავადმყოფობის შემდეგ კარდაიცვალა კოსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი.

რასაც შეიღწი გარდაცვალებულის ნათესავთა და ნაცნობთა მწუხარებით აუწყებენ. პანაშვიდები კარდახდილ იქმნება ხუთშაბათს 29 მარტს, და ორშაბათს 2 აპრილს, საღამოს შეიღ სათზედ. მიცვალებულს სამშაბათს, 3 აპრილს, დიდის, 10 სათზედ გამოასვენებენ საკუთარს სასაფლაოზე რომელთა კათოლიკეთ მიძინების ეკლესიაში“

დასაფლავების დროს, ვიდრე ცხელარს ჩასვენებდნენ სამარეში,

მანამდე, სიტუაცია წარმოსთქვა პ. თუმანიშვილმა. მეორე დღეს განსვენებულის დასაფლავება და წარმოთქმული სიტუაცია „ივერია“-ში დაიბეჭდა, ამიტომ მოგვეყვას აქ სისრულითა.

სამშაბათს, პ აპრილს, დასაფლავებს თფილისში განსვენებული კონსტანტინე ზუბალაშვილი, რომლის შვილებმა დიდი შესაწირავი გადასდეს მამის მოსახსენებლად სახალხო სახლის აშენებისათვის. როგორც ჩვენმა მკითხველებმა იციან, ამ სახლის აშენებაზე დღემდე ძალიან მცირე ფული ქონდა კომიტეტს და ეს შემოწირულება საქმისათვის კარგი ხელის გამართვაა, საზოგადოებამ მიცვალებულის ქირისუფლებს ამ გულუხვობისათვის პატივი სცა და თვით სასაფლაომდე მიაცილა. მრავალ გვირგვინებ შორის იყო სახალხო სახლის კომიტეტისაგან და თავად-აზნაურთა სკოლის კომიტეტისაგან.

რამოდენიმე ცნობა შეგვიძლიან განსვენებულის შესახებ მოვიხსენოთ. მას თფილისის საზოგადოება იცნობდა, როგორც მშვიდ, უწყინარ კაცს, მის მთელ ოჯახს, როგორც მშვიდობიანად მცხოვრებ სახლობას და არა ფუქსავეტად მოღიზიან და უაზროდ მფლანგავეს. მისი მეუღლე იყო სათნოებით შემკული მანდილოსანი, მათი მოწყალე გული არავისთვის იყო ცხადი, მღუმარე იყო და არა მყვირალი. მარჯვენა ხელის მოწყალება არ იცოდა მარცხენა ხელმა. ზოგჯერ ქველმოქმედება დაფარული არ მოეწონება კაცს, რომ კარგის მაგალითის დამალვა არ ვარგაო, უნდა ასწავლიდეს სხვასაც მიბაძვასაო, მაგრამ კაცია და გუნება. ზოგს არ უყვარს, არ იამება სახელის საქვეყნოდ გამოტანა.

განსვენებული კონსტანტინე ახალ გაზღობაში სამსახურში იყო, კაპიტნის ჩინით გამოვიდა და ოჯახს უვლიდა მამისაგან დარჩენილ შუათანა შეძლებით. შემდეგ ის ნავთის საქმეს შეუდგა ბაქოში, ერთ დროს ბეწვზედ ეკიდა იმისი აელა დიდება, ასე რომ ერთი საჩენი დიდი სახლიც-კი გაეყიდა თფილისში, გაქირვების შემდეგ საქმე გამუდმობრუნდა და უკანასკნელ ხანებში შეიქმნა რამდენისამე მილიონის ქონების პატრონი.

ნათესა საქმის დაწყებამდე და თვით გაჭირების დროსაც, როგორც ღვთისნიერი ქრისტიანე, მას შესამჩნევი სამსახური მიუძღვის თფილისის კათოლიკე მრევლისათვის. კუკიის პეტრე-პავლეს ეკლესიის შენობას თავს ედგა და მისის მზრუნველობის ქვეშ დასრულდა. შემდეგ მეორე, ძველ (მიძინების) ეკლესიის სამრევლო სკოლის შენობა მისისავე თავოსნობით, ხოლო საეკლესიო ფულით, აშენდა დიმიტრი თუმანიშვილის წინამძღვრობის დროს. ეს სკოლა ძველი სამრევლო სკოლაა, რომელიც დაფუძნებულია თფილისში 1630 წლებში. ახალი შენობა უფრო დიდი და ვრცელია. შემდეგ ამ შენობის დამთავრებისა, მისისავე მონაწილეობით შეკეთდა მიძინების ეკლესია განსვენებულისავე პატრის თუმანიშვილის წინამძღვრობის დროს. იგი დიდ ხანს იყო ეკლესიის მზრუნველთა წევრად და ერთგულ მოღვაწედ.

ამასთანავე, როგორც მოვიხსენეთ, განსვენებული და მისი მეუღლე იყვნენ მუდმივი ნუგეშის მცემელი ღარიბთა და გაჭირვებულთა. თუ მათის სიცოცხლის დროს ეს გულმოწყალება ფარული იყო, სიკვდილის შემდეგ მაინც უნდა მოვიხსენოთ და ვიცოდეთ.

ამ გვარად, განსვენებული კონსტანტინე გაჭირების დროსაც და სიმდიდრის დროსაც ეხმარებოდა ხალხის და ადამიანის სულიერ წარმატებას ეკლესიისა, ან სკოლის აშენებით და შინაურულად ღარიბთა შემწეობით. ეკლესია და განათლება ხალხისა ორ დიდ საგნად მიაჩნდა და ემსახურებოდა.

ეს მაგალითი რომ შვილებსაც გადაეცა, ამის დამამტკიცებელი ახალი შემოწირულებაა, რომელიც ამ დღეებში მათ გადასდევს ღირსეულ მშობელთა მოსახსენებლად“.

დასაფლავებაზე დიდ ძალი საზოგადოების დასწრების დროს განსვენებულის დისწულმა ბ-ნმა პავლე თუმანიშვილმა წარმოსთქვა გრძნობიერი სიტყვა და, სხვათა შორის სთქვა:

„გულ-კეთილდობით მიისწრაფებოდი ღვთის სამსახურისკენაც. ამას მოწმობს კუკიის წმიდა პეტრე-პავლეს ეკლესია, რომელიც აშენებულია შენის მზრუნველობით და მეცადინეობითა. თუმცა შეგეძლო

გეცხოვრა განცხრომაში, უშრომელად, მოსვენებული, მაგრამ შრომის სიყვარულმა არ მოგცა შენ მოსვენება.

„შენ სცდილობდი შენის ოჯახის დაწინაურებას და შენი გულის მხნეობით და გაბედულობით შეეხი დიდ საქმეს, რომელმაც შეარყია შენი კეთილ-მდგომარეობა და ჩაგაგდო დიდს გაჭირვებაში. მამცურად ებრძოდი გაჭირვებას, მოთმინებითა და მხნეობით იბრძოდი შენ იმ საშიშარ მორევში და ვერ დაგცა შენ გაჭირვებამ. იბრძოდი შენ ჯან გატეხილი, წელში მოხრილი, შეუდრეკელი მამცურადა... შენ იდუბებოდი, მაგრამ მაინც არ დაეცი, მაინც ფეხზე იდექ, მაინც იბრძოდი... უოფლად მოწყალე უფალმა მოგცა შენ გამარჯვება, და მოგველინა შენ ზეცით სასწაული და აავსო უფალმა სახლი შენი მოწყალებითა თვისითა.

„ასე, ამ დიდის წყალობითა უფლისათა დაგვირგვინდა ხანგრძლივის შრომითა, მოთმინებითა, სიმტკიცითა, მხნეობითა შემეუღლი სიცოცხლე შენი, ნაკურთხი შენის მეუღლის ელისაბედის წმინდა ცრემლითა. აქ მოისვენე.—შენი შვილები არ დაგვიწყებენ და თავიანთ კეთილბოთ ემსახურებიან შენს უკვდავ სულსა, ემსახურებიან ამ სოფლად შენს სახელსა და აგიგებენ კეთილ ხსენების ძეგლს, რომ იყო ნეტარ სახსენებლად შენს სამშობლოში, ქართველ ხალხის განათლებით...

„სასუფეველი დამეგვიდროს სულსა შენსა ზეცაში და ნეტარ ხსენების სახელი მრავალთა საუკუნეთა განმავლობაში დარჩეს შენს სამშობლოში, რომელსაც კეთილნი შენ დაბადებითა, სიცოცხლითა, სათუჯავითა.“

მიცვალებულის მოსახსენებლად თფილისის ეკკლესიებს გარდა, სხვა ეკკლესიებშიაც გარდაუხადეს წირვა და პანაშვილი. ბათუმის ეკკლესიაში გარდახდილ წირვა და პანაშვილის შესახებ „ივერიაში შემდეგი წერილი იყო ბათუმიდგან მოთავსებული, რომელიც მოგვყავს აქვე“:

„ბათუმი, 16 აპრილი. ბათუმში, რომის კათოლიკეთ ერთა კონსულების თანადასწრებით დიდის ამბით გარდაიხდა პანაშვიდი ტფილისში გარდაცვალებულის განსვენებულის კონსტ. ზუბალაშვილის სულის მოსახსენებლად; მწირველი იყო მძიმე

ძაძებში შემოსილი ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარი მამა ან. სელმო მღებრიშვილი. ჰგალობდა ორლანზედ დედათა მგალობელი გუნდი და ძვირფასის ცოცხალის ყვაფილებითა და ნერგებით სამგლოვიაზოდ მდიდრულად მორთული კუბო თავისთავად იწვევდა კითხვას, თუ რით ან როდის დაიმსახურა განსვენებულმა ზუბალაშვილმა ბათუმის კათოლიკეთა ასეთი პატივისცემა, რომელსაც თითქმის არავინ იცნობდა პირადად.

ისტორიული მხარე აღნიშნულის მოვლენისა და პასუხი გამოწვეულის კთხვისა იმდენად საგულისხმო და საყურადღებოა, რომ სწორედ ცოდვად ჩასათვლელი იქნებოდა, რომ მიზეზი ამისი არ აღენიშნათ, მით უმეტეს, რომ ბათუმის კათოლიკეთა უმრავლესობას შეადგენენ ეროვნებით ქართველები და თვით განსვენებულს ეკუთვნოდა უძველეს შეძლებულ ქართველ მოქალაქეთა ოჯახს, რომლის შთამომავლობასაც სავსებით გაუმართლებია თქმულება: „უოველივე ხე კეთილი საუთფითა მისითა იცნობებისა“.

როგორც მოგახსენეთ, განსვენებულს პირადად ბათუმში არავინ იცნობდა, მაგრამ განსვენებულის ოჯახობას დიდი სულიერი კავშირი ჰქონია ბათუმის ერთმორწმუნე კათოლიკეებთან და აი როგორ:

რამდენისამე წლის წინად გარდაცვალებულის კონსტ. ზუბალაშვილის მეუღლეს, ასულს იმერეთში განთქმუთ თავადის მიხეილ თუმანიშვილისას, რომლის დიდი ღვთისნიერება და ქეშმარიტი ქრისტიანული გულუხვობაც, არა თავის გამოსაჩენად, არამედ ფარულად მოწყალების გაცემა ღლესაც საარაკოდაა გადაქცეული მისს ერთმორწმუნე კათოლიკეთა შორის, წმიდადა სწამებია, რომ „სარწმუნოება თვინიერ საქმისა კვდაჩ არს“. ამ კეთილს ქრისტიანეს გარდაცვალების ხანს სიტყვიერად დაუვალებია თვისის თანამოაზრე ვაჟიშვილისათვის, რომ ამან უკანასკნელ ომის დროს შემოერთებულ გამაჰმადიანებულს საქართველოში მისის სულის მოსახსენებლად „წმიდა ტაძარი“ ააგოს ერთმორწმუნე კათოლიკეთა სულიერ და გონებრივ საზრდოს მისაწოდებლად. ამ დიდის შეწირულებისა

და სურვილის განსახორციელებლად განსვენებულის ოჯახობას უსარგებლნია იმითი, რომ ბათუმში მრავლდებოდნენ კათოლიკენი და, რადგანაც ევროპიელ კათოლიკეთ სომეხ კათოლიკეთა წეს-რიგი და მათთვის გაუგებარი სომხური ენა და. ამ ენაზედ წირვა ლოცვის აღსრულება არ აკმაყოფილებდა, ამათ თავიანთის კონსულების შუამდგომლობით მთავრობისაგან ნებართვა გამოუთხოვნიათ, რომ ახალი რომის კათოლიკეთა ეკლესია აეგოთ იმ გეგმით, რომელიც ცნობილმა ხუროთ-მოძღვარმა ბ-ნმა ბაგუისკიმ შეადგინა და უნდა დაწყებული დამთავრებულიყო კერძო შეწირულებით. ჯერ ორი წელიწადი არ არის, რაც ხსენებულის ეკლესიის აგებას შეუდგნენ, მაგრამ განსვენებულის ზუბალაშვილის ოჯახის წევრთა უხვი შეწირულების წყალობით (დღემდე თავიანთ წილად აითას მანეთამდე ჰქონიათ დახარჯული), აგრეთვე განკარგულების მიმცემთა სასახელოდ შენობა წრეულს დამთავრდება, რომელიც ბათუმის ერთ საუკეთესო მორთულობას შეადგენს. რაც შეეხება აღთქმულს „გონების საზრდოს“, ე. ი. სამრევლო სკოლის აშენებას, როგორც ისმის, ამას შეუდგებიან ეკლესიის სრულიად დამთავრების შემდეგ.

ყოველივე ესა და აგრეთვე ის გარემოება, რომ ზუბალაშვილებმა ტფილისში სახალხო სახლის ასაშენებლად უხვი შეწირულება (170,000 მან.) გაიღეს, ნათლად ამტკიცებს, რომ მათ მხოლოდ ერთ მორწმუნე კათოლიკეთათვის არ უზრუნიათ და ყველას პატივისცემა და ყურადღება ღირსეულად დაუმსახურნიათ“.

ასეთის პატივის ცემით გადუხდიათ ბათუმში წირვა და პანაშვიდი. აღსანიშნავია აქ ის გარემოებაც, რომ ბათუმში ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის გაკეთების საქმე პირდაპირ კოსტანტინე და მის მეუღლე ელისაბედს ჰკუთნებიან და არა სხვათა, როგორც ეს ჩვენ აქამდე გვეგონა. კმარა ამის დასამტკიცებლათ დავასახელოთ თუნდ ის გარემოებაც, რომ განსვენებულს ერთ ხნობით 100 ათასი მანათი მიუცია, ეს ფული არ ჰყოფნია და შემდეგ კიდევ გამოართვეს 60 ათასი მა-

წათი. მოკლეთ უნდა მოგახსენოთ, რომ ბათუმის ეკლესიის საძირკველი ამათი ფულით არის ჩაყრილი და ამართული. ასეთ სამაგალითო თვისებით როგორათაც კოსტანტინე, ისევე მისი შვილები მეტად ბრწყინვენ. თფილისის სახალხო თიატრის აღსაგებათ ამათგან დაენიშნა 170 ათასი მანათი, 1901 წ. აღდგომის სადღესასწაულოდ, თფილისის გაზეთების რედაქციებს 2000 მანათი გადასცეს და თან დაავალეს, რომ ეს ფული თფილისის ღარიბებს დაურიგეთო. 2500 მანათი „შრომის მოყვარეთა“ საზოგადოებას შესწირეს. 3000 მან. ქუთაისის კათოლიკეების ეკლესიას. 3000 მან. თფილისის კათოლიკეების ეკლესიას, 3000 მან. გორის კათოლიკეების ეკლესიას, 2000 მან. თფილისის კათოლიკეების სოლოლაკის ეკლესიის სასაფლავოს გალავნის გასაკეთებლათ. 2000 მან. თფილისის კათოლიკეთ ფერისცვალების ეკლესიის მახლობლივ „სვანთის ძმობისთვის“. 75 ათასი მან. მისს მახლობლივ ნათესავეთა და მოსამსახურეთა სასარგებლოთ. 15 ათასი მანეთი ერთს ქართველ გვარის კათოლიკეს, რომელიც ღღეს სომხობს და მრავალნიც სხვანი ენით დაუთვლელი და უთვალავი. ამ საქმეთა მოწყალებისთვის განდებული ფულის რიცხვი ვიცით ჩვენა და ახლა რამდენი კიდევ სხვა მომხდარა, ჩუმათ, რომელიც არავის გაუგია, ამას ვერ მოვსთვლით, ვერ ავსუსხავთ. ვინ იცის, რამდენჯერ, რამდენ ალაგას და რამდენი ფული ამათგან გაცემულა სამადლოთ.

უადგილო არ იქმნება, მოგახსენოთ აქ ის გარემოებაც, რომ უკანასკნელ დროს კოსტანტინე ზუბალაშვილი ჩვენი მწერლობის ასპარეზზედ ქართულ ისტორიულ მწერლობას დიდათ აფასებდა და პატივს სცემდა, ნამეტურ იგი საჭიროთ სთვლიდა ქართველ კათოლიკეთ შესახებ წერილებს წერას. მე რომ „პატრი ნიკოლა“ დავბეჭდე, ეს წიგნი მას ძლიერ ესიამოვნა განსვენებულმა ინატრა, რომ კარგი იქმნება ქართველ კათოლიკეების ეკლესიები აღიწეროს და ყველა ის მასალები, რაც-კი ჩვენს წარსულს ეკუთვნის და ისტორიასაო. განსვენებულმა მაშინათვე განაცხადა თავის მხრით სრული თანაგრძნო-

ბა და ბექდვაში დახმარების აღმოჩენა, ჩვენ მაშინაც ბევრი მასალები გვქონდა შეკრებილი და იმას აღწერის სურვილიც განუცხადეთ, რაც-კი მან ინატრა. მას შემდეგ, ე. ი. 1806 წლიდან ჩვენ შეუდექით და ბევრი რამ მასალები ავსწერეთ, ავსწერეთ კათოლიკეთ ეკლესიები, ისტორიული მასალები, ძველ ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარნი, პატრები, მათგან დატოვებული ქადაგებანი, სხვა და სხვა ძველი წიგნები, ეკლესიის წარწერანი, საფლავის ქვების წარწერანი, ხატებისა, ძველის „კონდაკებიდაჲ“ გამოვეკრიბეთ მონათელის, ზიარების, ჯვარისწერის და გარდაცვალების ცნობანი და მრავალიც სხვანი, რაც ყველა ეს ვცდელ ტომს შეადგენს.

ერთხელ წარმოსთქვა განსვენებულმა ასე:— „მასალები თუ შეიკრიბა, მერე კი იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ჩვენი გვარ-ტომის ცნობანი ნათლად გაირკვევა“. დიახ, მასალები იკრიბება და კითხვებიც ნელ-ნელა ნათლად ირკვევა, ხოლო ამ საყურადღებო კითხვების დაბოლოვებას-კი იგი ვერ მოესწრა. ასეთის საქმეთა სასარგებლოდ ერთ დროს, რომში მცხოვრებ, ერთ ქართველ სასულიერო პირს, დახმარებაც მისცეს, ოღონდ შენ კი ვატიკანის და ევროპის წიგნთ-საცავებში ქართველ კათოლიკეთა შესახებ მასალები ჰკრიბე და დასაბეჭდად ამზადეო.

ასეთის შეხედულების გახლდათ განსვენებული ქართველ კათოლიკეთა შესახებ, იგი ყოველთვის იმედოვნებდა და ამბობდა: „რომ მადლობა ღმერთს, რაკი ქართველობამ განვლო საშუალ საუკუნოები და ის შავი და ბნელი დღეები, რა-კი ეს ერი და ქვეყანა მაშინ არ მოიხსოვდა და არ გაქრა, დღეის შემდეგ სრული იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ მომავალში ქართველობა წინ წადგავს ფეხს, ყველა საქმეთა ასპარეზზედ შნოსა და ენერგიას გამოიჩენს. ერთ სამშობლოში მჭიდროდ დასახლებული ერი, ერთი ენით მოლაპარაკეს არა უშავს-რა, კათოლიკენი მალე იქმნებიან ქართველად ცნობილნი“. ასეთის შეხედულებისა იყო განსვენებული კონსტანტინე ზუბალაშვილი ჩვენს ცხოვრებასა და მდგომარეობაზედ. იგი კეშმარი

ტი ნიშანია იმ არსებობის მოძრაობისა და ქართულის მიმართულებისა, რაც 1830 წ. ს. დოდაშვილს, ნ. ბარათაშვილს და სხვათა წარჩინებულ მწერალთაგან აღორძინდა და მოიფინა, განსვენებულმა მთელი თავისი სიცოცხლე დაუცხრომელ შრომით გაატარა და მით უნათლესად აღბეჭდა თვისი კვალი ნაველ გზაზედ. დღეს, ეს დარჩენილი კვალი საკმარისად ხატვენ მისს ღირსებას და მნიშვნელობას.

თუმცა ჩვენ აქ კონსტანტინეზედ ასე ვლაპარაკობთ, თუმცა კეთილ-განზრახულებათა საქმეში მას ვაწერთ ყოველივეს, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მის სისრულეში მოყვანა-კი განსვენებულის შვილებს ეკუთვნის, ნამეტურ სტეფანეს, პეტრეს და იაკობ ზუბალაშვილებს. ამ პატიოსან პირთა კეთილ-კრძალულება და ხალხის სიყვარული გახლავსთ, რომ ყოველივე კეთილი აღსრულებას ეძლევა, თორემ რამდენი მაგალითები ვიცით, რომ მამებს რამე კეთილ-საქმეთა ნატვრა ჰქონიათ, განძრახვაც დიდი, მაგრამ მათ სიკვდილის შემდეგ შვილებს-კი არაფერი გაუკეთებიათ, ყოველივე მამისა დაშთენილა უმნიშვნელოდ, ამაოდ. ასეთ პირთა საქმისაგან შორს სდგანან ზემოხსენებულ პირები და იგინი თავიანთის მოქმედებით ანათებენ და აბრწყენენ თვის მამის მოგონებას და მათ ღირსებასაც, ვიტყვი, რომ ასეთ პირნი ჩვენს დროში ერთობ იშვიათია, სამთლით საძებ-საპოვნია.

ქართული სიტყვის საჰმელ ჰცემა

სტეფანე კონსტანტინეს ძე, პეტრე და იაკობ ზუბალაშვილები და ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ქართველებში, სიტყვის თქმა ერთობ ადვილია, ნამეტურ დაპირება: დაპირება რასაკვირველია უხვის ქველმოქმედებით. ჩვენში, ე. ი. ქართველებში, ბევრს ალაგას თქმულა დაპირება რომელიმე კეთილ საქმისა-

დმი, მაგრამ დაპირება ყოველთვის ცარიელ ჩონჩხად დაშთენილა და საქმე კი არა გაკეთებულა რა. ამ მხრით ქართველები ისეთი ბედოვლათები გახლავართ, რომ ჩვენში ასეთ გულგრილობის გამო ანდაზებიც კი თქმულა ძველადგან. მაგალითად ერთს ანდაზას აქ მოვახსენებთ. ქართლში, ერთ თავადის შვილის ოჯახში დიდი ლხინი იყო გახურებული. ლხინში მომღერალნი და მესაზანდრენი ერთობ კარგად ასრულებდნენ თავიანთ ვალს, მსმენელნი აღტაცებაში მოჰყვანდათ. ერთმა ნასიამოვნმა სტუმართაგანმა დაიძახა:

— საზანდრებო! თქვენ, ისე მშვენიერად უკრავთ და მღერით, რაისა გამო მე მიბოდებია თქვენთვის ერთი ურემი პური.

ასევე სხვებმაც მიუგეს, მესაკრავენი უფრო ემზხედ მოვიდნენ, უფრო კარგად დაუკრეს. მეორე დღეს, მესაკრავენი დაპირებისამებრ მივიდნენ ერთ მოქეიფეთაგანს და სთხოვეს დანაპირები. დამპირებელმა მოისმინა თხოვნა და ასეთი პასუხი მისცა:

— აბა ერთი მითხარით გეთაყვა, თუ მე რა უნდა მოგცეთ. თქვენა მღერობლით კარგად, მე მესიამოვნებოდა, თქვენ გეუბნებოდით მე დაპირებას და თქვენ გესიამოვნებოდათ. ასე, რომ ორივენი თანასწორნი გახლავართ და ამიტომ შეგიძლიანთ წაბრძანდეთ იქით საიღამაც მოსულხართ.

ამ გვარ საქმეთა მეორე მაგალითს შეადგენს შემდეგი: ქართველი კაცი თუ პატარას აიწევს ცხოვრებით, მერე მშვიდობით, ის თავის ტომს აღარაფერში აღარ გამოადგება. მისი აღამიანობა მისთვის ამალღებით დასრულდება. ასეთ საქმეთა და კაცთა შესახები ცნობები ჩვენ ერთობ ბევრი გვინახავს და ბევრსაც ვნახავთ კიდევ, ეს მხარე ქართველის კაცისა იქამდე საგულისხმოა, რომ მას ქართველმა მგოსნებმა ლექსებიც კი მიუძღვნეს. ასეთ კაცთა ჯგუფისაგან მკაცრად გაირჩევა სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი თვისის ძმებით და ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი არის ისეთი კაცად კაცი, რომელმაც სიტყვა და მისი მნიშვნელობა ერთობ

კარგად იცის, იგი არის ქეშმარიტების საუნჯე, სიტყვის პატრონი და საქმის მკეთებელი, მან რაც კი სთქვა და დაჰპირდა ქართველობას, ყოველივე იგი შეასრულა. სიტყვა საქმედ აქცია. დღეს მის სიტყვის ნაყოფს უკვე ვხედავთ, საქმენიკეთდებიან, სიტყვა საქმეს ეძლევა. ბათუმში გაკეთდა მშვენიერი ეკლესია, რომლის ხარჯიც მთლად სტეფანემ გადაიხადა, დღეს ეს ეკლესია მშვენიერა არის თავის სანახაობით. თფილისში უკვე კეთდება სახალხო თიატრი და ესეც უეჭველია ამ ერთის წლის განმავლობაში უკვე დასრულდება, კედლები უკვე ატანილია. მხოლოდ დახურვა აკლია, ცხადი საქმეა რომ ესეც მალე შესრულდება. ამ საქმის გაკეთებით თფილისის მდაბიო ერს ეძლევა შემთხვევა, რომ მათაც ისარგებლონ და რიგიანად გაკეთებულს თიატრში იარონ. ჩვენ დროში ასეთი საქმე მდაბიოთათვის არ უნდა იყოს უმნიშვნელო და ამიტომ ნუ დაივიწყებთ იმასაც, რომ ამ საქმის მკეთებელს კარგი გული და სიყვარული არ ექმნეს ჩვენი მდაბიო ხალხისა, ეს შეუძლებელია.

ამ ჩინებული თიატრის გაკეთება მოწამია იმ უატყუარის ქეშმარიტების, რომ სტეფანე ზუბალაშვილს და მის ძმებსაც საკმარისი სიყვარული და პატივის ცემა უნდა ქონდესთ როგორც ქართველ მუშების და ხელოსნების ისევე სომხის და რუსებისაც. მათთვის ყველა ესენი განუჩრჩველია. მათ არავის წყენა არ უნდათ, ყველას სიყვარული სურთ და პატივისცემა და ამიტომაც თფილისში ასეთ შესანიშნულ შენობას აკეთებენ. ასეთი მაგალითი სხვა მდიდრებთაგან იშვიათი ყოფილა, თითქმის არას დროს არ მომხდარა არავისაგან. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართველ ერის წინაშე და ნამეტურ ქართულ თიატრის ისტორიაშიაც კარგს ალავს დაიჭერს.

ქართული თეატრის ისტორია 1782 წ. იწყება. 1787 წ. თფილისში პირველად გამართეს ქართული წარმოდგენა. წარმოდგენის მეთაური რუსეთში ნამყოფი გაბრიელ მაიორი იყო. 1782—1793 წლამდე რამდენიმე პიესა იქმნა წარმოდ-

გენილი. მაშინდელი თეატრის ბილეთები ჩვენ ვიშოვეთ. ზედ ასე აწერია:

„შური ორი გაბრიელ მაიორი“. ე. ი. ბილეთი ორი შური. მაშინდელი პიესებიც გვაქვს დარჩენილი. 1793 წლის შემდეგ, თფილისში, 1830 წ. ქართული წარმოდგენების მართვაც დაიწყეს. მაგრამ ძრიელ იშვიათად, 1851 წ. კი ვორონცოვის დროს, გ. ერისთავის და ზ. ანტონოვის წყალობით დაარსდა ქართული თიატრი, მაგრამ იგი 1860 წლამდე უკვე მოიშპო. 1878 წ. რის ვაის ვაგლახით დაარსდა თფილისში ახალი ქართული სცენა და დაიწყეს წარმოდგენები, მაგრამ ვაი იმ წარმოდგენების ბედსაც, შესავლის ორი წილი თიატრის ქირაში მიჰქონდათ. მოთამაშენი ყოველთვის ცარიელნი შთებოდნენ. 1885 წლების შემდეგ გაკეთებულ იქმნა ქართული თიატრის შენობა.

ამ შენობის გაკეთებას დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს ჩვენი ერის სახელოვნო მწერლობის წარმატების წინაშე და აი ეს ახალი შენობა, თიატრისა, რომელიც ეხლა კეთდება ქართველის მამულის შვილბის და მეცენატის სტეფანე ზუბალაშვილისაგან, ეს ხომ სახელია და სამარადისო ხსენება, როგორც აღმშენებელთა სასახლოდ, ისევე ქართველის ერის წინაშე. მე დარწმუნებული ვარ, რომ ამ თიატრის არსებობა დიდს სახსარს მისცემს ქართველ ერის მდებოთა განკაცებას, იგი ძირითადი ცვლილებას მოახდენს ქართველ ერში. ცხადია, რომ ამ თიატრის მოვლენას მომავალში ქართველთ მეისტორიენიც ჯეროვან ყურადღებას მიაქცევენ, ამაზედ არა ერთი და ორი ამბავი დაიწერება. სტეფანეს და მის ძმების ხსენებას ყოველთვის დიდის სიმპატიურის ხსენებით მოიგონებენ, შესაფერს სადიდებელს ქებისაც მიუძღვნიან.

ამ სამარადისოდ მოსაგონარს სახალხო საქმეზედ უფრო უდიდეს საქმეს შეადგენს თფილისში, ქართველ სკოლის ანუ გემნაზიის შენობის კეთება, რომლის დიდი შენობაც ვერაზედ კეთდება და რომელ შენობასაც სტეფანემ და მისმა ძმებმა დიდი შეძლება შესწირეს. დღეს ამათი დახმარებით

კეთდება ეს შენობა. აქ განა მარტოდ ესენია სათქმელი, არა ბატონებო, ბევრი კიდევ სხვა საქმენი გაკეთებულა ამთვან ისე, რომ მისი გაკეთების ცნობა არავის შეუტყვია, არავის რა გაუგონია. ესეთი უკვდავი საქმენი ამთვან ჩვენს ერს არც მომავალში მოაკლდებათ. ამას ჰღალადებს თვით მათი დაპირებაც. უნდა მოგახსენოთ, რომ სტეფანე ზუბალაშვილის და მის ძმების საქციელის მსგავს მიზანძვას შეადგენს ნიკოლოზ იაგორის ძის ზუბალაშვილის მოქმედებაც, რომელმაც თფილისის ღარიბ ღატაკთ თავ შესაფარ ბინათ 217,000 ათასი მანეთი შესწირა. ეს ფული, სწორედ უნდა მოგახსენოთ, ჩვენს ღროში ღიდს საქმედ და განძათ უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც თფილისში ამოდოლი ფული ღარიბთა სასარგებლოდ არავის არ შეუწირავს. ნიკოლოზ ზუბალაშვილი მარტოდ ამ ქველ მოქმედებით რა არის ცნობილი, მან ბევრი კიდევ სხვა კეთილი საქმეებიც გააკეთა და ღიდი ძალი ფული შესწირა თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიას, სკოლას, ძმობას, სხვა და სხვა დაწესებულებათა, გორის ეკკლესიას, ძმობას, სასწავლებელს, ქალების სკოლას, ვაჟების სკოლას და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა დაწესებულებას. 15 ათასი მანეთი დასტოვა გორის მცხოვრებთ ქართველთ ერთ ერთის ღარიბის შვილის გამოსაზრდელათ, ესე იგი ამ ფულის სარგებელი საყვებლთაოდ ერთ ქართველ ღატაკის შვილს გამოსდის. ყველა ამაზედ მნიშვნელოვანი არის ის საყურადღებო მხარე, რომ მან ჯერგვანი ყურადღება მიაქცია თფილისის მოხუცთა და ღარიბ-ღატაკთ სწეულთა და მათ თავ-შესაფარ სახლის ასაგებათ ოცდა ორი ათასი თუმანიც დასტოვა.^{*)}

ჩვენში ეს პირველი მაგალითია. ქართულს ისტორიაში. მოხუცთა. ღატაკთა და შეუძლოთა ისტორია ერთობ ღატაკია. ქართველთ შორის, ასეთი თავ-შესაფარი სახლი პირველად გაკეთდა XV საუკუნეში, ერთი თფილისში და მეორე სამშვილდეს,^{*)} სოფ. სამადლოს, რაისა გამო ამ სოფელსაც

*) ქართველთ სიგელ გუჯრები, სხვა და სხვა ღროს დაბეჭდულნი

მიტომ დაერქვა სახელად სამადლო. ეხლა ქართველის კაცი-საგან თფილისში გაკეთდა ეს მესამე სამადლო სახლი, სადაც ქართველებთან ერთად თავს შეათარებენ უცხო ტომის და უცხო სარწმუნოების ერნიც, რომელნიც კი სილატაკისაგან დასჯილნი არიან. ესეც კიდევ საბუთია ქართველის კაცის ზე აღმატებულების, რომ მას თავის შვილთა და ძმათა და დათა გაჭირების დროს, სხვა ტომის ღარიბთა გაჭირებაც სწამს და ღირსევი კი ერთად აწუხებს.

6 სექტემბერს, შაფათს, თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიაში, თფილისის გამგეობამან. ზუბალაშვილის სულის მოსახსენებლად წირვა და პანაშვიდი გადაახდევინა, რომელსაც საკმარისი ხალხი დაესწრო, ხოლო 7 სექტემბერს, კვირას, საძირკველი ჩაყარეს იმ თავ-შესაფარ სამადლო სახლისა, რომლის საძირკველი კურთხეულიც იქმნა. ასე და ამ გვარად, ჩვენ აქ ვნახეთ ქართველის კაცისაგან ნათქვამ სიტყვის და დაპირების საქმედ გადაქცევა. უნდა მოგახსენოთ, ჩვენს გათახსირებულს დროში ასეთი მაგალითები ერთობ იშვიათია და ამიტომ ჩვენც აქ ამას მიტომ მიუძღვენით ცალკე წერილი. გაივლის საუკუნენი, ბევრის მდიდრის შეძლება ამოებასა და ნაცარს მიეცემა, ბევრის საიმდიდრის კედლები დაეცემა და შეიკუმება, ბევრი მდიდარი გაფლანგავს თავის საცხოვრებელს უქმათ და ნ. ზუბალაშვილისაგან ღარიბთა და მოხუც სნეულთა სასარგებლოთ აღგებული სახლი-კი არას დროს არ დაინგრევა და მომავალში რიგიან კაცთა შორის ბჭობასა და კამათშიაც პირველი აღგილი დაეთმოება. ეს სამაგალითო საქმეა როგორც ზუბალაშვილების გვარის და ღირსებისა ისტორიისათვის, ისევე ჩვენის, მთელის ქართველობისთვის

ზუბალაშვილების

პირველ ბინათ სადგურ სოფლები და ქალაქები.

ხმთა, სოფ. სძევს გორის მაზრის, ჯავის ხეობაზედ. ეს სოფელი ძველის ძველადგანვეა ცნობილი. როგორც ზემოთაც. ესთქვით, ამ სოფელში უცხოვრიათ ძველადგანვე ზუბალაშვილებს—ზუბალაშვილებს. ამ სახელწოდების სოფელი ხეთა სამეგრელოშიაც არის, ამ სოფ. მეგრელებში ზოგნი ხეთს უწოდებენ ხეთას. ხეთი საქართველოს სხვა ნაწილებშიაც არის. არის კიდევ ხრეთი და სხვანი. როგორც პირველ ბინათ სადგური ზუბალაშვილების ეს სოფელი მიგვაჩნია, ამ სოფლების დაარსების ისტორიული ცნობების არაფერია დაშენილი.

ბოქრი. ქ გორი დაარსებულია ქრისტეს წინეთ, ფარნავოზ მეფის დროს. გორი ძველადგანვე ისეთ ქალაქათ ითვლებოდა, როგორც მცხეთა, ართვინი და მრავალნიც სხვა ასეთ უძველეს ქალაქნი და დაბეები. გორს—სახელი მიტომ დაერქვაო ვახუშტის თქმით, რადგანაც მის ახლო-მახლო გორაკებია აღმოზრდილიო*) გორის ზოგი რამ ძველი ნაშთები და ვითომც ციხეც აღუშენებია ბერძენთა ერეკლე იმპერატორს. მის დროს დაფუძნებულა გორიც. შემდგომ ამის ციხე გორისა განდიდნა ვახტანგ გორგასლანმა. XVI საუკუნემდე იგი მრავალ გზის იქმნა მტერთაგან შემუსვრილი. სიმონ მეფის დროს, გორის ციხე ოსმალთ ეპყრათ. სიმონ მეფემ წაართვა. შემდგომ სიმონ მეფის როსტომ მეფემ ეს ციხე გადააკეთა ყიზილბაშურად:—„წალკოტ-სავარდითა, დიდი ავაზანი წყლიანი, დიდ-დიდნი შეენიერნი“. შემდგომ ამის ციხე ესე შემუსვრულ იქმნა. 1700 წლებში განაახლა ვახტანგ მეფემ. ვახტანგის შემდეგ ეს ციხე მრავალ გზის იქმნა შემუსვრულ. უკანასკნელ სრულიად განაახლა და გააკეთა კარგად თავადმან ივანე გივის ძე ამილახვარმან. დღეს

*) ბატონიშვილის ვახუშტის გეოგრაფია, გვ. 244.

ციხეში ბალი არის და ქვეიდან წყალიც აჰყავთ სასილათი. მშვენიერი სახილველია და კარგი ყოვლის მიდამოთ. გორს სახლობენ ქართველნი, სომეხნი, კათოლიკენი და არსებობს კათოლიკეთა ეკკლესიაც. ქართველთა აქვსთ ოთხი ეკკლესია, სომეხთა სამი, რუსთა ერთი.

ახალციხე. ახალციხე ქრისტეს წინა დროს არის დაარსებული. ძველად ახალციხეს ლომსია რქმევია. ახალციხე დაერქვა X საუკუნეში. ზუბალაშვილები ახალციხეში პირველად გაჩნდნენ XVII საუკუნეში. აქ დაუკავშირდნენ იგინი კათოლიკობას. შემდგომ აქედამ სხვა და სხვა სოფლებში გადასახლდნენ.

თფილისი. თფილისი მოიხსენება თვით მოსეს „დაბადებაშიაც“ თობალად, V საუკუნეში, მცხეთიდან ვახტანგ გორგასლანმა სამეფო ტახტი თფილისში გადმოიტანა და სატახტო ქალაქად გააშენა. საქართველოს სამეფოს დასასრულამდე ესე იგი 1801 წლამდე ეს ქალაქი ირიცხებოდა საქართველოს სატახტო ქალაქად, ზუბალაშვილები აქ გაჩნდნენ XVII საუკუნის ნახევარს, მეფის ვახტანგის დროს, თეიმურაზ, ერეკლე და გიორგი მეფის დროს დიდათ სახელოვნებდნენ ივანე ზუბალაშვილი, მერაბი და ანდრია. დღეს, თფილისში რამდენიმე ოჯახი სცხოვრებს ზუბალაშვილებისა.

ასპინძა. ასპინძაში ზუბალაშვილები XVII საუკუნის გასულს გადავიდნენ ახალციხიდან და დასახლდნენ. ძველადგანვე ვაჰრობას მისდევდნენ, ასპინძის ზუბალაშვილები სურსათის მხრით დიდათ დაეხმარნენ მეფე ერეკლეს ასპინძის ომში. 1770 წ. ასპინძის ზუბალაშვილების ერთი ოჯახი ძალათ გათათრებულ იქმნა, ქრისტიან ზუბალაშვილები ასპინძიდან ახალციხეს გადასახლდნენ და თათრები კი ასპინძას დაუთენ. მათი შთამომავალ მუსულმან ზუბალაშვილის ერთი კომლი დღესაც სცხოვრებს ასპინძას. მუსულმან ზუბალაშვილების 1877 წლამდე რამდენიმე კომლი სცხოვრებდა. სამი კომლი 1877 წ. ომის შემდეგ ოსმალეთში გადასახლდნენ როგორც ფანატიკები. დღეს ოსმალეთში სცხოვრებენ.

აწყვერი. აწყვერი ბორჯომის ზეით სძევს, მისი დაარსება ქრისტეს წინა დროს ეკუთვნის. აქ არის მეტად დიდი ციხე. აწყვერისა და ეკლესია აწყვერის მღვთის მშობლისა, რომელიც შემუსვრილ იქმნა ოსმალთაგან XVII საუკუნეში, ვახუშტის თქმით, იგი სამიტროპოლიტო იყო და იჯდა მიტროპოლიტი. აქ ზუბალაშვილები აღებ-მიცემით გაჩნდნენ XVII საუკუნის დამლევს, აწყვერში სცხოვრობდნენ XVIII საუკუნის ნახევრამდე.

ხიზაბაშრა. სოფ. ხიზაბაშრა ახალქალაქის მაზრაში სძევს. ეს სოფელი ძველი სოფელია. აქაურ ქართველებში კათოლიკობა ძველადგანვე გავრცელდა. XVII საუკუნის ნახევარს, მთელი სოფლის მცხოვრებნი უკვე კათოლიკობას აღიარებენ. ზუბალაშვილები აქ გაჩნდნენ XVII საუკუნის დამლევს. აქ იბადება მერაბ ზუბალაშვილი 1701 წ. რომლის ვინაობა კარგად არ ვიცით, XVIII საუკუნის შემდეგ აქ ისპობა ამათი რიცხვი.

საჩხერი. საჩხერი საწვრთლოში სძევს. საჩხერეში, მეფის სოლომონ პირველის დროს, სცხოვრებდნენ ზუბალაშვილები. სოლომონ მეორის დროს, აქ მათი კვალი მოიხსნა.

სელნაღი. აქ ზუბალაშვილების რიცხვი XVIII საუკ. ნახევრიდან სჩანს. მათი რიცხვი იქ ძველადვე რაღაც მანქანებით გრიგორიანებთან იყვნენ დაკავშირებულნი, დღეს ამათ შთამომავალ გრიგორიან ზუბალაშვილების ერთი ოჯახი ქ. სიღნახს სცხოვრებს.

ცხინვალში. ცხინვალში სჩანს ძველადგანვე. აქ სცხოვრებდნენ ძველად ზუბალაშვილების გვარის წევრნი. ვახუშტი 1737 წ. მოიხსენებს ცხინვალს, მასში ასახელებს მცხოვრებთ ქართველთ, სომეხთ და ურიათა. კათოლიკეებზედ არას ამბობს. მას იმ დროს ქართველ კათოლიკეთ წარმოდგენაც კი არ ექმნებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ სწორედ ამ დროს, ცხინვალში არამც თუ მარტოდ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი სცხოვრებდნენ, არამედ სხვა კათოლიკენიც რომელნიც ქართველ გვარს ეკუთვნოდნენ.

ქუთაისი. ქუთაისს, ზუბალაშვილების გვარის წევრნი გაჩნდნენ სოლომონ პირველის მეფის დროს. შემდგომ იგინი აქედამ გადავიდნენ გურიას, სამეგრელოს და სხვაგანაც. XIX საუკუნის ნახევრამდე ამათი კვალი იმერეთში არ მოსპობილა. იმერთა მეფეთა წინაშე გამოჩენილი იყვნენ მესტანბენი: რომანოზ და დავით ზუბალაშვილები. ქუთაისში დღესაც სცხოვრობს ამ გვარის წევრნი.

წმინ. სოფ. წესი რაჭის მაზრაში სძევს. იგი შესანიშნო სოფელია. იმერთა უკანასკნელის მეფის სოლომონის დროს, ქუთაისის და საჩხერის სტამბა ამ სოფ. წესში იქმნა გადატანილი. ამ სტამბის არსებობის გამო აქვე გადასახლდნენ და დასახლდნენ ზუბალაშვილებიც. ზუბალაშვილები ამ სტამბაში მუშაობდნენ კიდევ, ამათგან ნაბეჭდ წიგნებმაც მოაწიეს ჩვენ დრომდე. ზუბალაშვილებმა რაქა პირველად ამ დროს გაიცნეს.

ზემოხსენებულს აღგილებს გარდა ზუბალაშვილის გვარის წევრნი ძველად და შემდეგაც სხვა და სხვა სოფლებსა და ქალაქებშიაც სცხოვრებდნენ, მაგრამ ჩვენ იმათ არ ვასახელებთ, რადგანაც იქ მათი ცხოვრება მცირე რიცხვის მცირე დროით ყოფილა ხოლმე.

ზუბალაშვილების გვარის წმინტა საულაშის ძვათა წარწერანი.

თფილისის სოლოლაკის ქართველ კათოლიკეთა სასაფ-
ლაოზედ მოიპოვება შემდეგ საფლავის ქვათა წარწერანი:

I

„განსვენება სუგუნო მიაწიჴე უფალო იაკობ ივანეს ძეს ზუ-
ბალოეს. 72 წლის გარდაიცვალა 1864 წელს.“

საფლავის ქვა არის ყვითელი და წარწერა გახლავსთ
ცხადი. ამ საფლავის გვერდით ასაფლავია ანნა ზუბალოვისა,
ე. ი. მეუღლე იაკობისა, რომელსაც აძევს მარმარილოს ქვა
და აქვს შემდეგი წარწერა.

II

„განსვენება სუგუნო მიაწიჴე შენ უფალო, აქა მდებარე ანნა
ზუბალოვისას“ 68 წლის მიიცივალა 1864 წ. მაშასადამე ეს ქა-
ლი დაბადებულა 1797 წ.

III

„განსვენება სუგუნო მიაწიჴე შენ უფალო ლევან იაკობის ძეს
ზუბალოეს. 29 წლის მიიცივალა 1848 წ.“

VI

„ანდრია იოანეს ძე ზუბალოვი, მიიცივალა 77-ის წლის, ნოემ-
ბრის 16-სა დღესა, 1847-სა წელსა.“

ამის შემდეგ არის შემდეგი რუსული წარწერა:

„Андрей Ивановичъ Зубаловъ скончался 16 Нояб-
ря 1848 года на 78-го году отъ рожденія“ მერე აქვს ეს
ლათინური წარწერა:

„Reonie aeternom Donoei Domine.“

აქ მოხსენებული ანდრია გახლავსთ შვილი ჩვენგან მიერ კარგად ცნობილის ივანე ზუბალაშვილისა, რომელიც სცხოვრებდა XVIII საუკუნეში. ცნობილად სჩანს, რომ იგი დაბადებულია 1770 წ. რუსულს წარწერაში ერთი წელი წინ უზის, მის დაბადება თუ ასე იქმნა ანიშნული, მაშინ იგი დაბადებულია 1769 წ. უნდა მოგახსენოთ, რომ ამ ანდრიას გარდა 1740 წლებში, მეფის თეიმურაზის დროს სცხოვრებდნენ სხვა ზუბალაშვილებიც.

V

„იქნინა მარია მაგდალინა იაკობის ასული თუმანიშვილის მეუღლე“.

„დაიბადა 10-სა ივლისს, 1823 წ., მიიღვაღა 1-სა აპრილს, 1865 წელს.“

როგორც წარწერა გაუწყებთ, ეს ქალი ყოფილა და კონსტანტინესი, ხოლო მეუღლე თავადის თუმანიშვილისა.

უნდა მოგახსენოთ, რომ თფილისის სოლოლაკის სასაფლაოზედ, ზუბალაშვილების რამდენიმე წევრთათვის ცალკე არის სასაფლაო, რომელსაც რკინის მოაჯირი აქვს შემოვლებული. ჩვენგან მოყვანილი საფლავის წარწერანი სულ აქ დასაფლავებულის ქვებიდამ არის მოყვანილი. აქვე ასაფლავია ელისაბედ მიხეილის ასული თუმანიშვილისა, რომლის საფლავსაც აქვს მშვენიერი მარმარილოს ქვის ძეგლი, ამ ქვაზე გამოქანდაკებულია მღვთის-მშობლის ხატი მლოცავის სახით. ამ სასაფლაოზედ მიცვალებული დასაფლავებულ არიან XVIII საუკუნის ნახევრიდამ, ამიტომ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ სასაფლაოზედ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი ძველადგანვე იქნებოდნენ დასაფლავებულნი და მათ საფლავებს ქვებიც ექმნებოდა წარწერებით, მაგრამ მათ ჩვენს დრომდე ვერ მოადწიეს, დრომ და მისმა ქარიშხალმა გადარეცხა ყოველივე სიძველე.

VI

„გჳოი მარიაჲ ქალწულო, უმანკო ჩასხებულო, გვიმოუხე ჩვენ ცოდვილთა შენდამი შემოხიზნულთა“.

„განსვენება საუკუნო მიაწიჴე შენ უფალო ელისაბედ მიხეილის ასულს ზუბალაშვილისას“. 60 წლის მიიცვალა 1894 წელს, 16 იანვარსა“.

შემდეგ აქვს ეს რუსული წარწერა:

„Елизавета Михайловна Зубалова. 16 Янв. 1894 г.“.

ამ წარწერის ცნობებით ეს მანდილოსანი დაბადებულია 1834 წ. რიცხვებში.

ამის საფლავის გვერდით გახლავსთ საფლავი კონსტანტინე იაკობის ძის ზუბალაშვილისა, რომელსაც აქვს მშვენიერი საფლავის ქვა და ზევიდამ მაცხოვრის ძეგლი აქვს დახატული, მაცხოვარი ჯვარის მტვირთველს წარმოადგენს. საფლავის ქვას აქვს შემდეგი წარწერა:

VII

„განსვენება საუკუნე მიაწიჴე შენ უფალო კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალოვს“ 73 წლის მიიცვალა 1901 წელს 26 მარტს“. Константинъ Яковлевичъ Зубаловъ, 26 Марта, 1901 г.“

საფლავზედ ჯვარის მტვირთველი მაცხოვარი შესამჩნევ ხელოვნებით არის გამოქანდაკებული. გვერდით არის შემდეგი.

VIII

„განსვენება საუკუნო მიაწიჴე უფალო აქა მღებარე ანდრია კონსტანტინე ძე ზუბალოვს. დაიბადა 1856 წ. მიიცვალა 1882 წ.“

შემდეგ აქვს ეს რუსული წარწერა:

„Покоется прахъ Андрея Константиновича Зубалова“.

ბევრნი საეპეოდ სთელიან, რომ ქართველ კათოლიკეებში, ქართველ თავადისშვილთა გვარის კაცთა რიცხვი ერთობმცირე იყო. ჩვენ-კი იმ აზრის გახლავართ, რომ საქართველოში არ მოიპოვებოდა არც ერთი უდიდესი გვარი ქართველთ თავადის შვილების რომ მათის რიცხვიდამ ვინმე კათოლიკეთ მორწმუნე არ ყოფილიყოს. ამ მოსაზრებას ცხადლივამტკიცებს შემდეგი საფლავის წარწერა, სადაც მოხსენებულია თავადის ჩოლაყაშვილის ასული; უმთავრესად კათოლიკის სარწმუნოების მექონი და მეუღლე ზუბალაშვილისა. აი წარწერაც, რომელ მანდილოსანიც დასაფლავებულია თვით სასაფლავოს ეკკლესიაში, პატრი ფილიპეს სასაფლაოს მახლობლივ.

IX

„ამის ქვეშე განსვენებულ არს გვამი მერვე კლასის გიორგი ზუბალოვის მეუღლის ანნა ნიკოლოზის ასულის თავადის ჩოლაყაშვილისა, კარდაცვალებული მეორმოცდა ერთს წლოვანებასა შინა თვისსა.

და შენ ჯოი დ-თ მოწყალეთ, განუსვენე სულსა მისსა სადაც მართალ მწმენენი შენნი განმსვენებლობენ. კარდაცვალა ჩუღ. აგვისტოს დ-სა“.

ესევე წარწერა რუსულადაც არის, ამიტომ ჩვენ ეს აქ აღარ მოვიყვანეთ. ცნობილამ სიანს რომ ეს ქალი გარდაცვალებულა 1830 წ. მაშასადამე იგი დაბადებულ უნდა იყოს 1789 წ. ჩვენის მოსაზრებით ეს ქალი უნდა იყოს იმ ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილის ასული, რომლის ნიკოლოზის წინაპართ თავად ჩოლაყაშვილებმა სპარსეთში ყოფნის დროს, ქეთევან დედოფალთან მეოფნი დაუკავშირდნენ კათოლიკის სარწმუნოებას. ერთ ალაგას არის შემდეგი წარწერაც:

X

„Здѣсь покоятся дѣти Георгій и Александръ Зубаловы сканч. въ Маѣ 1872 г.“

თფილისის კათოლიკეთა მღვთის-მშობლის ეკლესიაში საკურთხეველის გვერდით მოიპოვება ერთი ქვა, კედელში გაკეთებული, რომელ ქვის ვრცელი წარწერაც მოწმობს ამ ეკლესიის აღშენების მოკლე ისტორიულ ცნობებს და სტეფანე ზუბალაშვილის უხვ შეწირულების ვითარებასაც, აი ესეც წაწერა:

XI

„რომის კათოლიკე ეკლესია ესე მღვთის-მშობლის მიძინების აღაშენეს კაპუცინების პატრებმა 1808 წ.

ესე ეკლესია განახლდა 1886 წ. მზრუნველობითა დონ-დიმიტრი თუმანოვისა.

ივანე ანდრიას ძე ზუბალოვისა.

გიორგი პეტრეს ძე ისარლოვისა.

და ედუარდ იოსების ძე ყარაევისა.

მეორედ იგი განახლდა 1922—2 წ. მზრუნველობითა პ. პავლე ყალაიჯოვისა.

თ. პავლე თუმანოვისა.

პეტრე გიორგის ძე ისარლოვისა. და წევრთა აღმაშენ. კომისიისა წარსაგებითა სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალოვისა.“

ამ ცნობებიდანაც ცხადათ სჩანს, რომ თფილისის რომის კათოლიკეთა მღვთის მშობლის ეკლესიაც სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის ვრცელის დახმარებით გაკეთებულა. აქ მცირე შრომა არს საჭირო, თორემ მის საშუალებით ბევრი რამ ცნობები აღმოჩნდება სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის უხვი შეწირულების. ცნობათა შესახებ გადმოგვცეს, რომ მთელი ეკლესიის განახლების შრომა და ფული მარტოდ ამას ეკუთვნისო. ჩვენც გვწამს ეს განცხადება და ვეთანხმებით დაჭეშმარიტებით. ამ ეკლესიის აღშენების მნიშვნელობა იმითიც საყურადღებოა, რომ ეკლესიის კედლებზედ და თვით საკურთხეველის ზედა კედელზედაც ქართული წარწერები უხვათ მოიპოვება, ესეც ერთი საქმეა ქართველის კაცის მამულისშვილობის და ღირსების.

ეკლესიის მარჯვენა მხრის კედლის წინ ასაფლავიან გიორგი ივანეს ძე ზუბალაშვილი, სიმონ გიორგის ძე და ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილები, რომელთაც ერთი ქვა აძევს და ამ აქვს შემდეგი წარწერა:

Hic senulti sunt Georgius Joannis filius Zubaloff mort. 15 Januarii 1864 habens 82 an.

Simon Georgii filius Zubaloff mort, 17 Octmbris 1870 habens 65 an.

Nicolaus Georgii filius Zubaloff mort, in Nitsa 21 Januarii 1898 an habens 78 annos.

Requiescant in pace.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს ეკლესია სავსებით ვერ ავსწერეთ ჩვენგან მიერ დაწერილს „კათოლიკეთა ეკლესია საქართველოში“. მიზეზი ამის ის გახლდათ, რომ იმ დროს, ეს ტაძარი ასე განახლებული არ იყო. ამიტომ ვიტყვით ეხლა, რომ ეს ეკლესია თფილისში, ეკლესიებით შორის მშვენიერად არის. სივრცეც გაუფართოვეს, ოდესმე თუ საეპისკოპოსო კათედრა დაარსდა საქართველოში, უეჭველია მაშინ ამ ეკლესიას თავის შესაფერი ღირსება დაუბრუნდება ისევ. ეკლესია შემკულია მშვენიერის ეზოთი, სასწავლებლის შენობით და სხვანი. ყოველივე ასეთ საქმეთა მოწყობის საფასი ეკუთვნის სტეფანე ზუბალაშვილს და საქმის სისრულეში მოყვანისთვის ენერგიული შრომა და ცდა არის პატრის პავლე ყალაიჯოვისა (აბაზაძე). ეკლესია მორთულია მხატვრობით, სკამებით, ეკლესიას აქვს კარგი აივანი და ზედ ღვას მშვენიერი არგანი. მოგახსენებთ, რომ ეკლესიის ირგვლივ შემოკობილება ქართულის წარწერებისას ცხადლივ ამცნევს მნახველს, რომ იგი საკუთრება არს ქართველთა. ქ. გორს, კათოლიკეთა ეკლესიის გაღაფანში ერთ ალაგას ასაფლავია ზუბალაშვილების ასული, რომლის საფლავის ქვაც ეკლესიის კედელშია ჩატანებული და აქვს შემდეგი წარწერა:

XII

„ხელთა შენთა შეკვედრებ უფალო სულს ჩემსა. ვიქთორ ვან-დინოვისა ღვათ ზუბალისას სული. დაიბადა 1840 წ. იანვრის 12, მიიღვა 1899 წ. ივლისის 7. მამა ჩვენ“.

ყანდინოვები გორს გარდა თფილისშიაც სცხოვრებენ და იგინი ირიცხებიან საქართველოს ერთს უძველეს აზნაურის შვილის ოჯახად. ცხადია, რომ ამათი ნათესაობა ზუბალა-შვილებთან იქნებოდა შესაფერი.

აქ უნდა ითქვას შემდეგი, რომ ადრე, ზემოდ მოყვანილ ფრანგულ წარწერების მაგიერ ქართულს ენახედ აქვნდა ქვებს წარწერა. არ სჩანს მიზეზები, თუ რისთვის შესცვალეს ტაძრის და იატაკის განახლების დროს ქართული წარწერები!

უპირველესნი გვამნი ზუბალაშვილებისა გვარისა.

ზურაბ ზუბალაშვილი სცხოვრებდა XVII საუკუნის საშუალოს. ცხოვრების წელი მისწვდება XVII საუკ. ბოლომდე. მარიამ ზუბალაშვილისა. მეუღლე ზურაბის, სცხოვრებდა იმავე საუკუნეში.

ქალთა ზუბალაშვილისა დ. 1670 + 1747 წ.

გიორგი ზუბალაშვილი. დაიბადა 1694 წ. ცნობილი გვამია თავის დროის კვლად + 1771 წ.

თამარ ზუბალაშვილისა დ. 1704 წ. + 1783 წ. ეს ქალი გახლავს მეუღლე გიორგი ზუბალაშვილისა. იგი გორელი მოქალაქე კაცის ქალია, გვარი არ სჩანს.

მერაბ ზუბალაშვილი. დ. 1698 წ. სოფ. ხიზაბავრს, ამიტომ მას გორის პატრი 1740 წლებში ხიზაბავრელად ასახელებს. თავის დროის კვლად ცნობილი გვამი საქართველოში.

გიორგი მღვდელი ზუბალაშვილი. თანამედროვე ვახტანგ მეფისა, მწიგნობარი და მასთანვე ქართულ საღმთო სჯულის წიგნებთა შემსწორებული, რომელ წიგნებიც დაბეჭდილ იქმნენ ქ. თფილის 1709 წ. იგივე სწერდა სხვა-და-სხვა ისტორიულს წერილებსაც საქართველოს შესახებ. ძველს სიგელ გუჯ-

რებში ასე ასახელებენ. შემდეგი ცხოვრება ამისი ჩვენთვის უცნობია. ეგონებთ იგი გადაჰყვა რუსეთში ვახტანგ მეფეს სა-
დაც გარდაიცვალა კიდეც, ასე რომ საქართველოში იგი აღარ
დაბრუნებულა. ამის ცხოვრების ცნობები არ შეიძლება რომ არ
აღმოსჩნდეს სადმე ძველი სიგელ-გურგებში.

ანდრია ზუბალაშვილი დ. 1690 წლებს. სცხოვრებდა ქ.
გორს, თავის დროის კვლად იყო ცნობილი გვამი ქ. გორს.
იყო თანმედროვე მეფე ვახტანგის და თეიმურაზის ამის გარ-
დაცვალება მიეწერება 1772 წლებში. სიბერის დროს ანდრია
უსინათლო იქმნა, მასთანვე დაკუთდა. უსინათლომ და კუტ-
მა დიდხანს იცოცხლა, 1755 წლებში, მეფე თეიმურაზ დი-
დათ ავედრებდა ქ. გორში კათოლიკეთა ეკკლესიის დაბრუ-
ნებას. მეფის წინაშე იყო თამამი და მეტყველი (ნამბობი ან-
ტონ დავითის ძე ზუბალაშვილის მიერ).

რომანოზ ზუბალაშვილი. მომსწრე მეფე თეიმურაზის,
ერეკლესი და გიორგის. მცოდნე სასტამბო საქმეთა, წიგნების
მბეჭდავი და ცნობილი გვამი საქართველოს ისტორიაში. ამან
მრავალი ბეჭდა ქართული წიგნები ქ. თფილის და ამის შეი-
ლებმა: დავითმა და გიორგიმ ქუთაის. ამის სახელი და გვარი
მოიხსენება თვით მისგან დაბეჭდილს წიგნებზედაც: ამის
შესახებ სხვა და სხვა ცნობები მრავლათ მოიპოვება აქა იქ
ძველს წიგნებში. მისი გარდაცვალების წელნი ჩვენთვის უც-
ნობია. ამაზღდ იხილეთ პროფესორის ალ. ცაგარელის შრომა:
(свѣденія о помѣтникахъ грузинской письменности).

შეტრე ზუბალაშვილი ძე გიორგისა დ. 1734 წ.

ფელიქს ზუბალაშვილი ძე მისივე დ. 1736 წ.

ფრანცისკე ზუბალაშვილი ძე მისივე დ. 1738 წ.

ელენე ზუბალაშვილისა, ასული მისივე დ. (?)

ივანე ზუბალაშვილი, ძე გიორგისა დ. 1747. წ.

იაკობ ზუბალაშვილი. ძე ივანესი დ. 1792 წ. + 1864 წ.

ანნა ზუბალაშვილისა. ც. ამისი დ. 1797 + 1864 წ.

ანდრია (II) ზუბალაშვილი დაბადება მიეწერება 1750 წ.
გარდაიცვალა 1820 წლებს.

აოსკე ზუბალაშვიდი, დაბადება მიეწერება 1650 წლებში. ჩვენთვის უცნობია მისი გარდაცვალების წელნი და ცხოვრების ცნობები.

ანნა ზუბალაშვილას 1752 წ.

მარიამ ზუბალოვისა 1740 + წ.

თამარა ზუბალოვისა + 1788 წ.

გაბრიელ ზუბალაშვილი დ. 1770 წ.

ანდრია (III) ზუბალაშვილი დ. 1772 წ.

რაფიელ ზუბალაშვილი დ. 1774 წ.

სტეფანე ზუბალაშვიდი ძე ივანესი დ. 1780 წ. ეს იყო თავის დროის კვალად ხელოვანი პირი, მცოდნე სხვა-და-სხვა ქვეყნებთა ისტორიის და გეოგრაფიის, მისდევდა გულსმოდგინედ ვაქრობას. ჯერეთ სრულიად ახალგაზრდამ მოჰკიდა ამ საქმეს ხელი. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებამდე ორ გზის იყო სპარსეთსა და ინდოეთში. რუსობის შემდეგ 1820 წლებში კვალად გაემგზავრა ინდოეთს სავაქროდ, იქიდან აღარ დაბრუნებულა, იქ დარჩა, იქვე გარდაიცვალა. იხილეთ ამაზედ ცნობები ზემოდ, აპიტომ აქ მეტს არას ვამბობთ.

ლუკა და იოსკე ზუბალაშვილები. ოქრომქედელნი, გამოჩენილნი ხელოსანნი თავის დროის კვალად ახალციხეში.

მაქედ ზუბალაშვიდი, ძე ივანესი დ. (?)

გაოგო ზუბალაშვიდი, ძე ივანესი ცნობილი გვამითფილისში დ. 1782 წ. + 1864 წ.

სიმონ ზუბალაშვიდი დ. 1807 + 1870 წ.

დავით ზუბალაშვიდი, ძე ივანესი, დავითი თავის დროის კვალად გამოჩენილი ადამიანი, იყო დიდი სათნოების და სიბრალულის მექონი გორის შეუძლოთა. ამის ასეთ ღირსებას ქვემოლ მოყვანილი ლექსიც ასაბუთებს. დავითის კეთილ მოქმედების შესახებ გორის მკვიდრთ შორის ბევრი კარგი ცნობებია დაშთენილი. + 1866 წ.

ზაქარაა მაქედის ძე ზუბალაშვიდი. ცნობილი გვამითავის დროის კვალად. მკურნალი და თფილისში დიდათ ამაგდა-

რომ მკურნალობის მოღვაწეობით და სხვა კეთილის საქმეებითაც. კარგად იცოდა ქართული ენა და რუსულის ენიდამ ქართულს. ენაზედ სთარგმნიდა საექიმო წიგნაკებს. დ. 1810 წ. გარდაიცვალა. 1877 წ. უნდა მოგახსენოთ, რომ ზაქარია ზუბალაშვილი თავის დროის კვალად იყო დიდათ განათლებული კაცი, მასთან კარგი მკურნალი, ქომაგი შეუძლოა ერისა, ღარიბ-ღატაკთსულ უფასოდ სწამლობდა, ხშირად წამლებს გარდა საქირო. სანოვაგეს და საქმელსაც თვით უგზავნიდა უფასოდ, მუქთად. სწავლობდა თფილისის კეთილშობილთ სასწავლებელში. 1826 წ. 14 წ. ზაქარია მშობლებმა სასწავლებლად დერბტში გაგზავნეს. იქ უნდა შეესწავლა ვაქრობა და ბუხგალტერია. იქ ამას დახვედრია ერთი შადინაშვილთაგანი, თფილისელი, რომელსაც ურჩევნია მისთვის, რომ ვაქრობის მაგიერ ექიმობა შეესწავლეო. ამ რჩევის ძალით ზაქარია საექიმო სასწავლებელში შესულა, ექიმობა შეუსწავლია, შემდგომ ამ სწავლით აღვსილი დაბრუნებულა საქართველოში და მკურნალობა დაუწყია. მკურნალობას გარეშე იგი ყოფილა კარგად მცოდნე ევროპიულის ენების, კარგად სცოდნია ინგლისური ენაც. ვალტერ სკოტის „აივენგო“ ამას ინგლისურს ენაზედ წაუკითხავს. ამას გარდა ზაქარია ზუბალაშვილს საქართველოში პირველად შემოუღია ვაზის და ყურძნის მკურნალობა, წამლები თვით მასვე მოუგონია. ამის გამო მას იმ დროის ცნობილს ექიმს აღნოსუმოვთან პოლემიკაც მოხდენია გაზეთ „კავკაზში“. ამას გარდა იგივე იყო მცოდნე კარგად ხორველობის მკურნალობის. დიდი შნა და ნიქი გამოჩინა 1855 წ. ხორველობის დროს, მან ადგილობრივ მკურნალობაც გამოაჩინა და თავის საკუთარს გამოაცად წამლებით ძლიერ ბევრს. ავადყოფებსაც ჰკურნავდა, ყველას უფასოდ მკურნალობდა. იგი იყო დიდათ მოსავი კაცი და კაცთა მოყვარე. ამაზედვე უნდა ითქვას შემდეგი: აქამდის ზენში ცნობილი იყო, რომ საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, ქართველთაგანი რუსეთის უნალღეს სასწავლებელში სოლომონ დოდოშვილი და პ. იოსელიანი წავიდნენო. ს. დოდოშვილმა პე-

ტერბურგის უნივერსიტეტში დაამთავრა სწავლა და პ. იოსელიანმა სასულიერო აკადემიაშიო. ეხლა ჩვენ ამ ორ პირს ეს ზაქარია ზუბალაშვილიც უნდა მიუმატოთ, რომელიც ხსენებულ პირებზედ ბევრად ადრე წასულა სასწავლებლად და ისიც რუსეთში კი არა, არამედ სამღვარ გარედ, გერმანიაში-ასე და ამ გვარად 14 წლის ზაქარია ზუბალაშვილის საქართველოდამ პირველად მოხდენია წასვლა სასწავლებლად, ასე რომ დღეის შემდეგ, ჩვენ ეს ზაქარია უნდა მივიღოთ საქართველოდამ პირველ წამსვლელად სამღვარ გარედ სასწავლებელში სწავლის მისაღებათ.

ჯეგან ზუბალაშვილი დ. 1819 წ. + 1847 წ.

ალექსანდრე ზუბალაშვილი ძე იაკობისა, ძმა კონსტანტინესი. საქართველოს სიძველეთა ნაშთთა მოყვარე, სცხოვრებს ნიცაში, აქვს შეკრებილი ძველი ქართული წაგნებიც. კაცი არს დარბაისელი, მოყვარე თავის ქვეყნის და ერის. ერთ დროს ამის ერთი წერილი „დროებაში“ დაიბეჭდა: მოგზაურობა დუშეთისკენ. ნახედ ამაზედ ზემოდ.

კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილი. იხილედ წიგნში.

ელისაბედ მახეაძის ასული ზუბალაშვილისა იხილედ წიგნში.

ნაიკოლოზ დავითის ძე ზუბალაშვილი, კაცი მაღალის გონებისა და განათლებისა. დარბაისელი და თფილისის ხალხის წინაშე ქეშმარიტის სამსახურისაგან დაღალული. დიდი პატივის მცემლები ჰყავს ამ პირს ქართველებში. იგი ცნობილია ვითარცა ერთგული კაცი ქალაქის საქმეებისა, მზურვალე მონაწილე ყველა საზოგადო საქმეთა დაარსებაში, განურჩეველი მსახური ყველა ტომისა. ქეშმარიტი კანონ მდებელი და სრული მშვიდობა კაცთ მოყვარეობის და სათნოებისა, მისის მოსამართლობის დროს ბევრი რამ კეთილი დათესილა, ბევრი სადავო სისხლის დამღვრელი დავადარაბა მოსპობილა მაღიად. ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ ნიკოლოზ დავითის ძე მეტად იშვიათ პირად ითვლება. მისი შრომისამაგი ყველას კარგად ახსოვს თფილისში.

ანტონ დავითის ძე ზუბალაშვილი. დ. 1830 წ. ძმა ნიკოლოზის და ალექსანდრესი. სცხოვრებს ქალაქ გორს. ანტონი თავის დროის კვალად საკმარისად არის მომზადებული და გორას მცხოვრებთ ცხოვრების მართივად მცოდნე. ამას გარდა ანტონ დავითის ძემ სხვა ძველი ამბებიც ბევრი იცის, მისგან მოთხრობილი ცნობები ამ წიგნშიც არის მოთავსებული. ანტონ დავითის ძე მახვილ გონიერი კაცია და ვაჭრობის მიზნით რუსეთში მრავალ გზის ნავალი და გამოცდილი. მეუღლედ ჰყავს ჩვენს მწერლობაში კარგად ცნობილის თავ. ალ. ჩიქოვანის ქალი, ეკატერინე, ღვიძლი და აგრეთვე ქართულს მწერლობაში კარგად ცნობილის გიორგი ალექსანდრეს ძე ჩიქოვანისა.

ალექსანდრე დავითის ძე ზუბალაშვილი. კაცი წარჩინებული და დარბაისელი დ. 1848 წ. დიდის ხნიდამ მსახურებს თფილისის თავად-აზნაურთა ბანკში და ირიცხება ერთს სა. მაგალითო ადამიანად.

ივანე გიორგის ძე ზუბალაშვილი. დ. 1831 წ. კაცი შეძლებული და დარბაისელი, კარგა ხანს მსახურებდა დუშეთის მაზრის უფროსად, ამ მაზრაში მას დღესაც ქებით მოიგონებენ და აქებენ. სცხოვრებს ქალაქ თფილისს და განაგებს თავის მამულის საქმეებს, იგი ძმა არის ცნობილის ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილისა.

ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილი. დ. 1820 წ. + 1898 იხილედ ამის ცნობა ზემოდ

ლევან კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი დ. 1851 წ. კაცი თავის დროის კვალად განათლებული და დარბაისელი. როგორც სტეფანე და სხვა ძმები, იგიც იმავე მამულის შვილობით გახლავს საესე და სამაგალითო თვისების ადამიანი, ძმათა და სახლის შვილთა სიყვარულს მასში სამაგალითოდ აქვს სხივები დამკვიდრებული. სცხოვრებს რუსეთს. იგი სრული ადამიანობის სახეა და ნიშნი მშობლების. დიდი მოთაზრება და ერთობის სახე ძმათა შეერთებულის ცხოვრების, სამაგალითოა ამ პირის ასეთი ძმათა ერთობის სიყვარულით ცხოვრების ტრფიალება.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი. 1860 წ. წარჩინებული მამულის-შვილი, მოყვარე თავის ქვეყნისა და ერისა, დიდად მოსურნე და მოტრფე შეუძლო ხალხის ბედნიერების

და კეთილ დღეობის მთესველი და დიდი მექომაგე შეუძლო ხელოსანთა და მუშათა. მისთვის მათი პატივი განურჩევლად არსებობს, მისთვის ქართველი, სომეხი რუსი და თათარი სულ ერთია. ყველას ერთნაირად აქცევს ყურადღებას და მფარველობას. ამას გარდა იგი გამკეთებელია მრავალ შესანიშნავ საქმეთა. რადგანაც სტეფანე კონსტანტინეს ძის შესახებ ცალკე გვაქვს წიგნი დაბეჭდილი, მიტომაც არას ვიტყვით.

პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბაღაშვილი. დ. 1862 წ. უმაღლესად განათლებული პირი გახლავსთ, შესწავლილი აქვს ინჟინერობა. სცხოვრობს ქ. თფილის, თავის მამულში და ირიცხება ერთს უწარჩინებულეს ევროპიულად განათლებულ პირად, სახლობის პატრონი გახლავსთ და მასთან დიდათ გულ შემატკივარი ქართველთა საქმეების და წარმატების. იგი სრული მოთანხმეა თავის ძმის სტეფანესი და ყოველი ამითი კეთილის თესვა პეტრე კონსტანტინეს ძის თანხმობითაც იწყება და სრულდება. პეტრე, როგორც სუფთა, სამაგალითო მოქალაქე, სრული ჭეშმარიტი ძმა გახლავსთ სტეფანესი და მასთან მორჩილი დიდის ადამიანობის თავაზით. პეტრესი და მის ძმათა შორის ურთიერთ სიყვარული სწორეთ საყურადღებოა სხვათა წინაშე, სამაგალითო და მრსაბაძი. პეტრე კონსტანტინეს ძეს მთელს თფილისში კარგად იცნობენ და როგორც მომზადებულს პატიოსანს მამულის შვილს ყოველი კაცი პატივს აგებს და აფასებს.

იაკობ კონ. ძე ზუბაღაშვილი. დ. 1876 წ. როგორც ლევანი, სტეფანე და პეტრე, იაკობიც ისეთივე მამულისშვილობით გახლავსთ აღვსილი და მასთანავე განათლებული. იაკობმა სრული მონაწილეობა მიიღო თფილისის ქართველთა თავად-აზნაურთა გემნაზიის შენების ფულის შეწირვის საქმეში. ასე რომ თფილისის ყველა გაზეთებშიაც ასე იყო გამოცხადებული და ისიც უწყებულა, რომ იაკობსაც უხვად სცხია იმ მაღლით სევსე თვისების მამულის-შვილური სხივები, რაც მის ძმებს და. მშობლებსაც აქენდათ უხვად მიმადლებული.

მარამ კონსტანტინეს ასული ზუბაღაშვილისა. ეს ქალი

მამით პოლონელია და დედით ქართველი, კათოლიკე თავადის თუმანიშვილის ქალის შთამომავალი. მარიამ ზუბალაშვილისა დაიბადა 1870 წლებში, ქ. ახალციხეს. განათლება მიიღო თფილისის ქალების ინსტიტუტში, შემდეგ იგი სცხოვრებდა ერთი ქართველის წარჩინებულის ოჯახში, სადაც შეისწავლა ქართული წერა-კითხვა თავის დისაგან უფრო უკეთ და სხვაც საჭირო ზნე და ხასიათები. შემდეგ გათხოვილი ქმნა პეტრე კონსტანტინეს ძეს ზუბალაშვილზედ.

ეს წარჩინებული ქალი მეტად კარგს ოჯახში იქმნა რძლად შესული, მასთანავე კარგი მეუღლე, კარგის განათლებულის კაცის პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილისა. პეტრე ზუბალაშვილი გახლავსთ კარგად მცოდნე ჩვენის ცხოვრების, ავ-კარგიანობის და ვითარების. დიდი პატივის მცემელი იყო და არის კიდევაც განსვენებულის თავისის მეუღლის. ამ ქალმა ზუბალაშვილების ოჯახში სრული ნიჭიერება გამოიჩინა, სრული ადამიანობა და კადნიერება. იგი გახლდათ დიდად მღვთის მოყვარე ადამიანი, მასთან დიდი ქომაგი უძლური, ანუ შეუძლო ხალხის. რასაც კი ეს ქალი თავის მეუღლისაგან ფულს იღებდა თავის წილად ყველა მას ღარიბებს ახმარებდა, მათ სწირავდა, მათთვის არაფერი შურდა, ყველა სალხინო საქმეს განშორებული იყო და მის ნაცვლად სულ ღარიბთ შევლოდა. ღარიბთ და მეტად შეუძლო დედაკაცთათვის 70-მდე მარტოდ ძროხა ექნება ნაყიდი და ღარიბებულო, 40 საკერავი მანქანა და ამავთან სხვაც კიდევ მრავალი. ერთ დაუთვლელი, ასეთი თვისების ქალი იყო იგი და მის კეთილის თვისების სრული თანაზიარი გახლდათ თვითმეუღლე მისი პეტრე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი და სხვანიც ოჯახის წევრნი.

მარიამ კონსტანტინეს ასული გარდაიცვალა 34 წელში მისული 26 სექტ. 1903 წ. მას ღარჩენ რამდენიმე შვილი, ქალნი და ვაჟნი. მისი დასაფლავება დიდის პატივით მოხდა, ცხედარს აქვნდა 15-მდე გვირგვინი. საფლავანდის მიაცილა დიდმა ხალხმა და ნამეტურ იმ დაცემულ ოჯახთა დედაკაცებ-

მა, რომელთათვისაც მარიამს ოდესმე დახმარება აღმოეჩინა, ასეთ პირთა შეწუხება მეტად საგრძნობი იყო, ყველა მწარეთ გლოვობდა. თავის მფარველს მარიამს. ესევე ქალი ირიცხებოდა ქართველ ქალთა სამკერვალო ამხანაგობის წევრად და მფარველად, ვისგანაც აქენდა მირთმეული კარგი გვირგვინი შემდეგის წარწერით:

გვირგვინი: „ქართველ ქალთა სამკერვალო სასწავლებლის მოწაფეთაგან თავის მფარველს მარიამ ქ. ასულს ზუბალაშვილისას“. და სხვანიც მრავალნი ასეთნი.

ნაამბოზი ახალციხელის ქართველ-კათოლიკის სო- ლომან მუნჯიშვილისაგან

ოსმალეთის საქართველოში, ოსმალთა ბატონობის დროს ისეთი წესები იყო, რომ ვინც-კი ქრისტიანი მუსულმანის ქალს შეირთავდა, იმას შეილები უსათუოდ მუსულმანი უნდა გამოსელოდა, ე. ი. მუსულმანის სარწმუნოების უნდა ყოფილიყო. ამის მაგალითს ამტკიცებს შემდეგი გარემოება: ოსმალეთის მფლობელობის დროს, მესხეთის სოფლის წყურთას, ერთმა ქართველ კათოლიკე მირაქაშვილმა შეირთო ცოლად ქართველ მაჰმადიანის ქალი. ამ ქალისაგან მირაქაშვილს მიეცა ორი ქალი და ერთი ვაჟი. სარწმუნოებით სამივე მუსულმანები იყვნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ცოლთან ქმარს ჩხუბი მოუვიდა, ამიტომ მირაქოვი გაიგცა სოფ. წყურთად და თან გაიყოლა თავის ორი ქალი, გადავიდა გორში და იქ ყველა შეილები ქრისტიან—კათოლიკედ, ე. ი. თავის სჯულზედ დანათლა, ერთი ქალი კონსტანტინე ზუბალაშვილმა მონათლა. ეს ქალი მონათვლის შემდეგ გორს მცხოვრებ ქართველ-კათოლიკე ყანდინაანთა იმყოფებოდა, სახელად მას ელისაბედი ერქვა (გ. + 1901 წ.) რამდენიმე ხნის შემდეგ, ამ ქალების გაქრისტიანების ამბავი მათს დედას სოფ. წყურთას შეუტყვია, იგი გადასულა გორში და თავის ორივე ქალი მოტყუილებით წაუყვანია თან, მაგრამ ქ. ახალ-ციხეს, ერთი ქალი (ელისაბედი) პავლე შაჰყულიანს, ჩაეარდნია ხელში, ამას მა-

შინათვე საეკლესიო სახსრით 100 მანეთი მოუგროვებია და ის ქალი დაუქორწილებია ქრისტიანზედ, ქართველ კათოლიკეზედ. უკანასკნელ ამ ქალს დედა იპატიუებდა თვისკენ მაგრამ ქალი არ წასულა. ქალი მოუწნათლავსთ, მაშინ თვით კონსტანტინეც პატარა ყოფილა. ამ ქალებს დიდათ ეხმარებოდნენ იაკობ ივანეს ძე ზუბალაშვილი; პატარა კონსტანტინე და მათი ნათესავები.

„ღრამმატა საქართველოდსა“

გუბერნიის აზნაურთ წინამძღოლისა და უეზდების აზნაურთ დეპუტატთაგან, შეკრებილთა შედგენისათვის აზნაური ნათესავთ სიტყვაობითის წიგნისა, მიცემული აზნაურისადმი მერვე კლასის და კავალერიის გრიგოლის ივანის ძის ზუბალაშვილისადმი შთამამავლობითურთ. განვიხილეთ რა საფუძველსა ზედა ყოვლად უმოწყაღესად ჩემუ წელსა აპრილის კა დღე ბოძებულსა, და ჩუა წელსა აპრილის ა-სა დღესა უმაღლესად დამტკიცებულსა რუსეთის აზნაურთადმი ღრამმატისა წარმადგენი მისგან აზნაურის ზუბალაშვილისგან აზნაურობითის ღირსებისათვის მისისა საბუთნი ეცანით ისინი თანხმად წარმოწერილთა მას ზედა კანონთათნა, რომელთაც გამო ძალისამებრ მესამისა და მეოთხისა და ზგ-ა მუხლისა განცხადებულისა მის ღრამმატასა იგი და ნათესავი მისი შეტანილ არს საქართველოს აზნაურთა ნათესავთა სიტყვაობითისა წიგნსა შინა მეოთხესა ნაწილსა შინა მისსა, რომლისაცა სამოწმებელად ჩვენ გუბერნიის აზნაურთა წინამძღომელი და დეპუტატი, და აღსასრულებლად უმაღლესის მისის იმპერატორებითის დიდებულების მნებელობისა მიხედვით მას ღრამმატა ესე ხელის მოწერითა ჩვენითა და დავამტკიცეთ იგი საქართველოს აზნაურთ შეკრებულების ბეჭდით და რიცხვს ივნისისა დღესა ჩელვ წელსა.

საქართველოს გუბერნიის კეთილ-შობილთ წინამძღომელი გენერალი მაიორი და კავალერი თავადი. (?)

თელავის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატი კალეფსკის ასესორი თავადი. (?)

თფილისის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატთა გუბერნსკის სეკრეტარი თავადი მიხეილ სუმბათოვი.

გორის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატი პოდპორუჩიკი და კავალერი თავადი ნიკოლოზ ციციანოვი.

დუშეთის უეზდის კეთილ-შობილთ დეპუტატი და კალლესკის რეგისტრატორი თავადი რაფაელ ამატუნოვი.

ჩვენ, ზემოდ ვისაუბრეთ, რომ ზუბალაშვილების წინაპარნი ქართველთ მეფეთა დროსვე იყვნენ ცნობილნი აზნაურობის ხარისხით, ე. ი. იგინი მეფეთაგან ცნობილ და დამტკიცებულ იყვნენ ქართულის სამეფოს წესით. წარჩინებულ მოქალაქე ივანე, მერაბი, ანდრია, გიორგი, იაკობ და სხვანიც აზნაურებათაც იწოდებოდნენ. ამ საგანს ცხადლივ ასაბუთებს ზემოთ მოყვანილი ღრამმატა, რომელიც რუსეთის ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანებით ბოძებულია 1833 წ. ამ ღრამმატიდამ სჩანს, რომ გიორგი ივანეს ძე ზუბალაშვილს რუსეთის მთავრობის წინაშე წარუდგენია აზნაურობის ისეთი ხარისხის ცნობები, რომელ ცნობანიც ქართველთ მეფეების დროსვე ყოფილან ბოძებულნი და რომელ ძველი ბოძების ქაღალდები ახლად განუახლებიათ და ზუბალაშვილების გვარისთვის აზნაურისშვილობაც უბოძებიათ. ამას ცხადათ ასაბუთებს ცნობა სადაც ზუბალაშვილების გვარი მოიხსენება *).

როგორც ამ საგანზედ გვქონდა საუბარი, ისევე მასზედ, რომ ზუბალაშვილების გვარის წევრნი XVIII საუკუნეშივე ენერგიულ ვაჭრებათ და მრეწველებათ ირიცხებოდნენ და მასთან შემდეგ დროსაც, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, ესენი ამ ახალ მთავრობის წინაშეც მოხერხებულ მრეწველებათ აღმოჩნდნენ, ეს რომ ასეა და მართალი, ამას ცხადათ ასაბუთებს შემდეგი ცნობა, რომელიც ბოძებულია კავკასიის ინტენდანტის სამართველოსგან.

*) Рапортъ полк. Симоновича Генер. Тормасову. 1810 წ. за № 273. აქტის IV ტ.

მთავრობის მიერ ბოძებული წყალობის გამო

რ ა პ ო რ ტ ი

გარდმოწერილობა რაპორტისაგან ლენერალ ინტენდანტისა უფლისა მთავარ-მართებლისადმი 24 აპრილიდგან 1829 წელსა—1836 წ. პროვიანტსკის კომისიონერი მეათე კლასისა ზუბალაშვილი არის მოხელე, რომელსა ზედაცა არა თუ სამსახურისამებრ, არამედ ბუნებრივს თანა შეკრულობისა და გარე ვაქრობისთვის მიმოქცევისა მიეცა მისისა აქაურს მხარესა შინა, აძევს უმძიმესი ნაწილი გამოკვებისა მხედრობათა, ლონის ძიებისა მიერ მისისა იქმნებიან უმთავრესნი საზრდო მზადებანი და კმაყოფილებანი მხედრობათა—და ლონიძიებისამებრ მისისა შეიპყრობიან ზომიერებასა შინა, თვით ძნელ გარემოებათა შორის შემძლებელთა აღმატებად მათი უკიდურს ზომამდე.

ესეთითა ხატითა მე შევესწარ მას მოქმედად აწინდელსა მთავრობასთანა, და ესრედ ყოველსა შინა დროსა მთავრობისა თქვენის ბრწყინვალებისა მოქმედებს განსხვავებულთა ერთგულებათა გულს მოდგინებათა და სარგებლობითა სამსახურისათვის.

ესე ვითარსა სამსახურისათვის სპარსეთის ყოფილს კომპანისისა გამო, მე მაქვნდა პატივი წარდგინებად განვლილსა დაჯილდოებულად ორდენითა წმიდისა ვლადიმერისა მეოთხესა ხარისხითა და თქვენმა ბრწყინვალებამანაც ინება ღირს ყოფად—უმცირეს ჯილდოსა ამის დანიშნვად მისდა არა შესაძლო იყო, ვინაიდგან მას აწინდელსა მთავრობასა შორის უუმოწყაღესთამებრ ნაბოძეარობათა უკვე აქვს: ორდენი წმინდისა ანნასი მესამე ხარისხისა, საყელოს ნაკერულობა მუნდერისა ვერცხლის ხმალი „სიმზნისათვის და ერთგულობისა“. შემდგომ ჩინი შემდგომელობს მას გამომსახურებისათვის დაწესებულთა წელთა თანასწორ სხვათა თანა.

მას არა აქენდა ბედნიერება მიღებადა ღირსებისამებრ ამა საჯილდაოს თქვენის ბრწყინვალეობისა. ვითარავე იგი შემდგომადცა მისსა განაგრძელებდა და აწცა განაგრძლებს და აჩვენებს ზაზინასა და საშსახურსა უმაღლესისა არა მცირედსა მსახურებასა; მაშა ვითავეს ვალსა კვალად წარდგინებად მისსა მთავრობისა ყურადღებისადმი თქვენის ბრწყინვალეობისას დასაჯილდოებლათ ორდენითა წმიდისა ვლადიმერისა მეოთხის ხარისხისათა, განსახალისებლად უმანკოთა სასარგებლოთა მიმიქცევათადმი სამსახურთათვის.

კეთილ განსახილველად ფორმულიარნის მისის სამსახურისათვის სპისოკს ამასთან წარმოვადგენ.

აქ უნდა მოგახსენოთ შემდეგი: როგორც ზემოთაც ვსთქვი, ზუბალაშვილების გვარში, ძველად არა მცირედი მასალები იქმნებოდა დაცული მათი ნიჭიერი აღებ-მიცემის შესახებ. ჩვენის დროის გასაცნობათ ეს ერთი ცნობაც კმარა. ვაქრობის ენერგია მათში ისე იყო გაცხოველებული, რომ სტეფანე ზუბალაშვილი 1880 ინდოეთში წავიდა სავაჭროდ და ზ. ზუბალაშვილი 1824 წ. გერმანიაში (ლეიპციგი) ბუხალტერიის შესასწავლად. ქართველ მეფეთა და კათალიკოზთაგან მათ ბევრი სიგელ-გუჯრები ჰქონდათ ბოძებულნი, რომელნიც ასე თუ ისე ცხადათ მოწმობდენ ზუბალაშვილების მამა-პაპათა განსაკუთრებითი ნიჭიერებას ვაქრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ. აქ შეერთებული ძალა და შრომა არის საჭირო, თორემ ჩვენის ვაქრობის და მრეწველობის შესახებ ბევრი რამ ისტორიული მასალები შეიკრიბება. საჭიროკია, რომ თფილისის მოქალაქეთა ძველის ცხოვრების ცნობებს ყურადღება მიექცეს, მათში ბევრი საინტერესო დავთრები აღმოჩნდება, ქართველის კაცის ვაჭრულ და მრეწველურ განებრივი სიმარჯვის შესახებ ბევრი სულის ასამაღლებელი მხარეები დაიბადება, ბევრს მკვდარს და მივიწყებულს ცნობას მოეფინება მზის შარვანდელი, სიცოცხლის ნათელი.

ქართველთა ვაჟართა და მრეწველთა ისტორიის ასპარეზზედ ზუბალაშვილების ასეთ ცნობათა აღწერა მხოლოდ პირველი მაგალითია. ასეთ მასალებთა შეკრება და ანუსხვა კი ჩვენთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს, რადგანაც მით კარგად გამოსჩნდება ის ურთიერთ დამოკიდებულება, რაც კი ქართველ მეფეთა, სამეფო გამგეობისა და მრეწველთა და ვაჟართ შორის არსებობდა.

ბოდიშს ვიხდით მაზედ, რომ ჩვენი შეძლების და გეგმად, ამ აღწერაში ბევრი რამ მასალები მრეწველობის და ვაჟრობის შესახებ თავის აღსაფასებოთ ვერ მოვათავსეთ. ამის ბრალი ჩვენი არ არის, მიზეზები ჩვენს წინაპართ ედებათ, იგინი არას გვიწერდნენ ამის შესახებ. მართალია თითო ოროლა პირს კი უწერიათ სხვა და სხვა ცნობები, მაგრამ იგინიც 1795 წ. უბედურს შემთხვევას მოუხპია. ჩვენი აღწერა ზუბალაშვილების გვარის წევრთა შესახებ რომ თავის სისრულით არ აღმოჩნდება, ამას ფიქრი არ უნდა, ეს ჩვენც კარგად ვიცით და უეჭველია სხვებიც შენიშვნენ, მაგრამ რა გაეწყობა, ამ ნაკლის შევსება და შემუშავება მომავალის ჟამთა ვითარებას და მასალების კრებას უნდა დაეთმოს, თუ იმ დრომდე ასეთ მასალების უმეტესი ნაწილიც არ მოიპო და მთლად არ დაიკარგა ისევე, როგორც სხვა მხარეთა ისტორიული მასალები დავკარგეთ

ჩვენდა სამწუხაროდ, თფილისის მოქალაქეებში, ადრე ძველ წარჩინებულ მოქალაქეთ რიცხვი ერთობ დიდი იყო. იგინი ქართველთა მეფეებისაგან დიდათ პატივცემულნიც იყვნენ, დაჯილდოვებულნიც, მათს ოჯახებში მრავლად იყო დაცული ქართული წიგნები, სიგელნი, გუჯარები და მრავალიც სხვა წყალობის წერილნი, რომლებიც მათ ქართველთა მეფეთაგან ეძლეოდათ ვითაარცა წყალობის ცნობანი. ასეთ წარჩინებულ ოჯახის ძველს წევრთ ჩვენც მოვსწრებივართ და მათში ბევრი რამ ისტორიული მასალებიც გვინახავს, გვინა-

წახავს თვით ძველი საეპრო დაეთრებიც, სადაც ანუსხული ყოფილა მეფეების დროის ვაქართა ცნობები, დღიური შესავალი, მაზანდა საქონლის და ბევრიც სხვა ღირსეული ცნობებები, ყველა ასეთ ცნობებს ძველნი მოქალაქენი დიდის სიფრთხილით ინახავდენ, იგინი ამ მასალებს არავის უთმობდენ. მაგრამ გავიდა ხანი, მათ განვლეს სოფელი და მათ შემდეგ ყველა ის ძვირფასი მასალებიც მოსპობას მიეცა, რადგანაც მომავლის თავობას წარსულის აღარასფერი შეგნება ჰქონდა! დღეს, მთელს თფილისის მოქალაქეებში კაცი ჩვენის ძეგლის დროის ვაქრობის და მწერლობის ცნობებს ერთობ იშვიათადა შეხვდება. ყოველივე განქრა! ყოველივე მოისპო, მეწერიმლების ღუქნებში დაიხა ქალაღდათ.

ჩვენის მასალების ყოველივე ნაკლი სულ ამისი ბრალია. აი ეხლაც ვიცით შემდეგი ამბავი, რომელიც მრწველობას და ვაქრობას შეეხება, მაგრამ რადგანაც მასზედ დაწვრილებით არ არის ჯერ ცნობები შეკრებილი, ამიტომ ვერც ჩვენ ვსაუბრობთ თამამად. XVIII საუკუნის დამდეგს, თფილისში და გორს სცხოვრებდა სამცხელი იოსებ ზუბალაშვილი, ვგონებთ მამა იყო მერაბის და ძმა გიორგი ზუბალაშვილისა (დ. 1694 წ.) იგი სამცხიდან თფილისში გადმოსახლებულა და დასახლებულა ვაქრობის გამო. თფილისში მას ჰქონია გამართული კარგი ვაქრობა, დახსნილი ჰქონია სანთლის ქარხანა, საპნისა, ლარისა, ღაზლისა, ძაფისა და შალეულობისა. ამას გარდა მასვე გაჰქონდა ოსმალეთში მატყლი და სხვა ასეთ სახმარი საქონელიც, რომელსაც იქით გასავალი ჰქონდა, ოსმალეთიდან და სპარსეთიდგან მას შემოჰქონდა ისეთი ნივთები და საქონელი რასაც მთელს საქართველოში ჰქონდა გასავალი.

თფილისის გარდა ამავე იოსებს კარგი ქარხნები ჰქონია დახსნილი გორსა და ახალციხეშიც, ახალციხეში აღრე მის ამბები ბევრმა მოხუცმა იცოდა. იოსებ ზუბალაშვილი იმოდენად გავლენიანი პირი ყოფილა, რომ ქართველთ მეფეთა და ბატონიშვილებს გარდა თვით ოსმალეთის მთავრობაზედაც კი

ჰქონია დიდი გაელენა, მის საქონელს გზაში თურმე ვერვინ გასცარცავდა, ყოველთვის იენგიჩრები მფარველობდნენ და საქართველოში ქართველთ სამეფო გზის დარაჯნი. სხვა ფრივაც შენიშნული ყოფილა ეს იოსები, როგორც ქრისტიანე იგი ყოფილა მტკიცე კათოლიკე. მისი მეუღლე ყოფილა გორელი მოქალაქის ქალი ღალეზა (ელენე). ორივეს ძრიელ მრავლად უნათლავთ გორსა და თფილისში კათოლიკეთა პატარა ბავშვები. სამწუხაროდ ასეთ პირის საქმეთა და მრეწველობის შესახებ ჩვენ ზევრი არაფერი ვიცით. ვიცით მხოლოდ ის რომ ამ იოსების გარდაცვალება ეკუთვნის 1780 წლებს. ამას გარდა იყო კიდევ სხვა იოსებ ზუბალაშვილიც იმავე საუკუნეში. რომელზედაც ზემოთ ვისაუბრეთ, იმავე დროს, ამ გვარში, ვაქარნი და მრეწველნიც სჩანან, მათი მოქმედების ცნობები კი არ გვაქვს. იოსებ ზუბალაშვილებს გარდა გაძრიელებულ მრეწველ-ვაჭრებად ითვლებოდნენ მეფეთა წინაშე იზმირელები, შადინაშვილები, ტერშმოვანი, ყუზანაშვილები, სარაჯიშვილები, ყალამქარი, ბაბანაშვილი (ბაბანოსოვი) ფითუაშვილები, მირი-მანაანი, მირზაშვილები, ნარუაშვილები, ფიბუაშვილები, ისარლოვები, ხალათაშვილი და მრავალიც სხვანი. ამათთვის საქართველოს მეფის თხოვნით რუსეთის იმპერატორიცა ეკატერინემ ეკატერინესლავში იარმუკობა განაწესა. ამათ დაედგინათ გზის საფაქრო პასასები (დარაჯნი) და მრავალიც სხვა უპირატესობა მიენიჭათ. ხოჯიმინასოვს თავადიშვილობა ებოძა, ზოგს აზნაურისშვილობა. ვაქრობის მხრივ წახალისა მრავალნი მოქალაქენი და ვაჭრებიც დააწინაურა, ამ დაწინაურების წყალობით მოხდა შემდეგ და დროთა საქმეთ ცვლილება აღორძინება.

1770 წ. თფილისის მოქალაქე ვაქარი რაფ. დანიბეგოვი (ქართველთ კათოლიკე) გაიგზავნა ინდოეთში, იქაურს ინგლისის მთავრობასთან მოსალაპარაკებლად საქართველოს შესახებ და თფილისში შაქრის ქარხანის დაარსებაზე და 10,000 ინდუსელების საქართველოში გადმოსახლებაზე. მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა და მხოლოდ 1830 წლებში გაიხსნა

თფილისში ქართული შაქრის ქარხანა ზუბალაშვილებისაგან.

თფილისში გაიხსნა საათის მაღაზიები, 1790 წ. საქართველოში ჩნდება მესაათე ნემენც გოტფრიდი, მესაათედ სტამბოლის სომხებიც იყვნენ. ქართველი მესაათენი ახალციხიდან იყვნენ. სამცხელნი, ქართველ კათოლიკენი.

ფრანგის პატრებმა გახსნეს სამკურნალო სასწავლებელი.

განწესდა მეფეთაგან მოქალაქობა და მოქალაქეთა უფლება, იგინი იქმნენ ნდობილ მეფეთაგან და პატივცემულ როგორც თვით ზუბალაშვილები.

ამქრული წესები განაერცელეს და განაფართოვეს, იგი განთავისუფლდა სამეფოს წესებისაგან, თავისებური სრული საკანონო მხარე მიიღო.

იოსებ ზუბალაშვილმა თფილისსა და გორს გახსნა ქარხნები საპნისა, სამთლისა, ძაფისა, ლარისა, და შალისა. იმავე დროს სხვა მოქალაქეთაც განაახლეს მინის ქარხანა, ლილისა, აბრაშუმის, ხალიჩების ქსოვის და სხვანიც მრავალნი.

იზმირელმა და მისმა ამხანაგებამ დიდიძალი მატყლი და ბამბა გაიტანეს სპარსეთს და ოსმალეთს. იქიდან ინდოეთს, მერე ამით ვაჭრობის ქსელიც გაიბა კალკუტას და მადრასეს საქართველოს ვაჭართ ქარვასლაც გაკეთდა.

თფილისში გამოიცა პირველი სამეფო ფურცელი 1765 წ. და მეორე 1782 წ. სამწუხაროდ არც ამ გამოცემათა შესახებ გვაქვს ცნობები. მათ მოპოვებაკი მეტად ძვირფასია ჩვენის ისტორიისათვის.

თფილისში გაბრიელ მაიორმა გამართა ქართული თეატრი, 1787 წ. წარმოდგენები გაგრძელდა 1794 წლამდე. ამ წარმოდგენების დაბეჭდილმა ბილეთებმაც მოაღწია ჩვენ დრომდე, ზედ ეწერა: „შაური ორი-გაბრიელ მაიორი“.

პატრი მავრო გაიგზავნა რომის სენატში.

თფილისსა და თელავში 1780 წ. სასულიერო სემენარია გაიხსნა ევროპიულის წესით.

გაფართოვდა სასულიერო გამგეობა კათოლიკოზისა.

აღორძინდა სტამბათა საქმე, იწყეს წიგნების ბეჭდვა და

1781 წ. თფილისში გამოიცა ცალკე წიგნად ქართული სტამბის დაარსების ისტორია. სტამბის ასპარეზზედ მუშაკათ ზუბალაშვილებიც გამოსჩნდნენ: რომანოზი, გიორგი და დავითი. დაარსდა კონვერტების გამოსაქრელი საკაზმავე, იმერეთში დაარსდა ქართული სტამბა და მის გამგეთ ზუბალაშვილების გვარის წევრი აღმოსჩნდნენ.

გაფართოვდა თფილისში წამალხანა, (აფთიექი) სავაღ-მყოფო გახსნეს ფრანგის პატრებმა.

გაიხსნა სამათხოვრო სახლი „სამადლო“, ამ სახლს ინახავდნენ მოქალაქენი.

ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ვაქრებმა იწყეს თფილისში გადმოსვლა და ვაქრობა მრავლად.

1775 წ. განწესდა წესი და რიგი მორიგი ჯარის კრების.

1776 წ. ჩამოისხა ზარბაზნები და საჭირო იარაღნი.

მოიჭრა ოქროს ფული და განახლდა ზარაფხანა და მღივანხანა. ოქროს ფული საშუალო საუკუნოების შემდეგიდამ საქართველოში აღარ მოჭრილა. მიზეზი სამეფოს სისუსტე იყო. ბევრი ჰგონებენ, რომ ვითომც საქართველოში ქართველ მეფეებს ოქროს ფული არ აქენდათო. ეს არ არის მართალი. ამას არღვევს ქართული ნუმისმატიკის შესწავლა.

თფილისის, გორის და ახალციხის ქართველ კათოლიკეებმა ევროპაში იწყეს წასვლა სწავლისათვის. პროპაგანდაში რამდენიმე ქართველმა დაამთავრა უმაღლესი სასულიერო და საერო სწავლა. 1795 წ. დაამთავრა სწავლა პ. შაჰყულიანმა.

თფილისის და სხვა კუთხის სომხის მოქალაქეთა იწყეს მრავლად განსვლა სტამბოლს და ვენეციას სასწავლებლად და სავაქროდ. საქართველოში გაჩნდნენ სომხის ნასწავლი ერის კაცნი და სასულიერო გამგე პირნი.

მეფის თხოვნით ტერ-შმოვნმა გააკეთა თფილისის გეგმა და შემდეგ ამის გეგმათა ხატვის და ხაზვის ოსტატობაც გავრცელდა.

ვაქარმა მთიულმა ბეწინამ სტამბოლით დიდ-ძალი ბამბა და მატყლი გაიტანა შვეიცარიას.

თფილისში გაკეთდენ რამდენიმე ფართო ქარვასლები, რომელნიც დღესაც არსებობენ. მოეწყვენენ იქ ვაქრები და სოვდარები. იწყეს მრავლად საქართველოდგან სხვა და სხვა საქონლის გატანა და ისევე უცხო სახელმწიფოებიდამ შემოტანა სხვა და სხვა სავაჭირო საქირო საქონლის, ხილის, წამლეულობის, სხვა და სხვა ნაყოფის და ფართლის.

თფილისს და ასეთ ქალაქებს გარეშე სახელოსნო და სავაჭროთ განწესდენ წესნი თვით დაბებშიაც, მაგალითებრ გურიაშიც კი განწესდა ჰარასკეობა და ისიც თუ პარასკეობას ვაჭარნი და ხელოსნები საგურიელოდ რა ხარკს იხდიდენ. ასევე სხვა სამთავროებმა იცოდნენ. თფილისში იარპუკობის დრო არ იყო განსაზღვრული, ბაზრობა იცოდნენ დრო და დრო. თვეში ერთხელ, ხან სამ თვეში ერთხელ, ხან აღრე, ხან გვიან.

ყველა ასეთ საქმეთა თანაზიარინ და თანამონაწილენი იყვნენ თფილისის მოქალაქენი, ვაქრები, ხელოსნები და მუშებიც, მაგრამ ჩვენდა საქწუხაროთ ამაზედ ცნობები არ გვაქვს. სადაც ერთი და ორი პირი იყო ამა საქმეთა თანამდევარ ვაჭარ, მრეწველ-ხელოსან მუშაკი, ასევე იქმნებოდნენ ზუბალაშვილებიც.

თფილისის მეიდანს მიემატა მეორე ნაწილიც და გაფართოვდა დღიური აღებ-მიცემა, ამისთვის დაიდგინა დღიური წესიც მაზანდისა. სამაგალითოდ მოვიყვანთ ამასაც: პური კოლი ორი აბაზი. ღვინო თუნგი ერთი შაური, ხორცი ლიტრა ექვსი კაპეიკი. თევზი ლიტრა ექვსი შაური, ხიზალალა ლიტრა 70 კაპ. ცხვარი 80 კაპ. ძროხა 2 მან. კალატოზი ორი აბაზი და სხვა სანოვაგეც ამ გვარ. ხე, ტყე და აგურის ფასიც განსაზღვრულ იყო; შალების, ძაფეულობის, ყაზაზებში, დაბლებში, ხარაზებში, ქონებში, მეშანდლე-მექვაბებში. ერთის სიტყვით ყველა ხელობის და ვაჭრობის მოხელეთ მიეცათ წესი და რიგი.

თავის აღაგას ჩვენ მოვიხსენეთ, რომ როგორც კონ. ზუბალაშვილი, ისევე მის მეტლდე, ელისაბედ მიხეილის ასული ზუბალაშვილისა (+ 1894 წ.) დიდი კაცთ მოყვარენი იყვნენ

და უძლურთ შემწენი. ამ მოსაზრებას თავის ქეშმარიტების ნიშან წყალი სცხია და ამასვე ასაბუთებს შემდეგი ლექსი და მის ცნობა, რომელ ლექსიც მე მივიღე ბ. აღ. თუთაევისაგან და აქ ვათავსებთ მას, როგორც უტყუარს მაგალითის ჩვენის მოსაზრებისას, ჩვენ იმ ჰაზრის გახლდით, რომ ვიდრე ზუბალაშვილები თავიანთ დახმარებას საქვეყნოდ გამოაცხადებდნენ, იგინი მინამდისაც ცნობილნი იყვნენ, როგორც ქველ ზომქმენი, ღარიბთ მწენი და მათი მექომაგენი. იქმნება გვარში ერთი ან ორი წევრი იყოს ასეთს ღარგს მოცილებული, დანარჩენნი კი თითქმის ჩვენგან განმარტულ მცნებათა ღალატებას ეკუთვნიან და თავიანთ ვალს ადამიანურად ასრულებენ, ყველა თავის შეძლების და გვარად ასრულებს ადამიანობის საფალღებულო მხედრს.

ბ. აღ. თუთაევი, მოგეხსენებათ, ქართველებში ცნობილი პირია, იგი სწერს პიესებს, ლექსებს და წერილებს. ამას გარდა ცნობილია როგორც გულ კეთილი, მართალი ადამიანი და ქართველთა საქმეების კარგად მცნობი. მას კაი ცნობა ჰქონია კ. ზუბალაშვილის და მის მეუღლის ელისაბედის, ეს ლექსი მას დაუწერია 1898 წ. და ძღვნათ მიურთმევია კ. ზუბალაშვილისთვის. თუმცა საგვარეულო აღწერაში ამ ლექსს ალაგი არ აქვს, მაგრამ როგორც მასალა და ცნობა გამომხატველი ერთის მაგალითის და საქმის, მიტომ ვათავსებთ აქ ამას. აი ლექსიც:

ვუძღვნი კონსტანტინე იაკობის ძე ზუბალაშვილს.

მინამ არ მნახავ, ვერ მოიფიქრებ,
ვინ გიძღვნა ლექსი ამ დროებათა,
ვინ დაგიხატა მოკლედ ძველი დრო,
ხსოვნების და გვარ შედარებათა.

მე, ვარ, თუ გახსოვს, ღუქნის შეგირდი,
განსვენებული ბიძა თქენისა*)
მეთაურობდა გორის მცხოვრებლებს
ისე, როგორც რომ კარგ კაცს შეენისა.

იქ გაგიცანით, იქილამ მახსოვს
მთელი ოჯახი მამის თქვენისა,
ქართლ-კახეთშია და იმერეთში
სახელი ჰქონდათ ნამდვილ ბრძენისა...

გორში მე ხშირად ვიყავი თქვენსა,
მორჩილს მგზავნიდნენ აქეთ-იქითა,
შინ წასვლისასა მე მამათქვენი
გამისტუმრებდა ღარიგებითა.

თქვენი მეუღლე ელისაბედი
მე მპატრონობდა როგორც რომ შეილსა,
და მოსცეს ხელით მოურავისა**)
ღარიბთ აძლევდა ყოველთვის წვლილსა.

*) ბიძა-ზუბალაშვილისა იყო დავითი. ბ. აღ. თუთაევის ცნობით დავით ზუბალაშვილი გორში უპირველეს პირად ირიცხებოდა, გორს და მის მცხოვრებთ იგი მეთაურობდა, გორში როცა კი მთავარ მართებელი ან სხვა ასეთი ვინმე გიახლებოდათ, მაშინ მათს წინაშე დავითი წარსდგებოდა, გორის მცხოვრებთა საკირო საქმეებზედ ისაუბრებდა. დავითი თავის დროის კვალად იყო შესანიშნავი პირი, მოწყალე და უძლურთა შემწე: ამის შთამომავალნი გახლავან ანტონი, ნიკოლოზი და ალექსანდრე ზუბალაშვილები.

**) იყო კ. ზუბალაშვილის ნაყმევთაგნი, მოურავად იყო კარგა ხანს.

მარტო წყალობა გორში არ ჰქონდა *)
თვით ქალაქშიაც ბევრს პატრონობდა,
და ბევრი ხალხი მის სიცოცხლესა
დაუცხრომელად უფალსა სთხოვდა.

განვლო ხანებმა... გარდაიცვალა
ნეტარ ხსენებულ მამა თქვენი,
წელი მომწყვთა იმის სიკვდილმა,
იმედი მქონდა მისგან ბევრია.

აი მას აქეთ მოვსტირი სოფელს,
აღმართ-დაღმართი ხშირად მხვედროს,
და თქვენთან მ. სვლა ძველებურათა
ვფიქრობ და ველარ გამიბედნია **)

მოველ კი იმ დროს, როს გარდაიცვალა
ნათლით მოსილი ელისაბედი,
ბევრი ვიტყვი დაკარგვისათვის
რომ მოგეშალათ თქვენი იმედი.

საკირო არის თქვენი სიცოცხლე,
ესა სჯობია სუყველას დღესა,
მდგომარეობა გაგიძლიერდეთ,
იბედნიერეთ მრავალსა წელსა...

აღ. თუთავეი.

1897 წ.

*) ბ. აღ. თუთავეის სიტყვით ელისაბედ მიხეილის ასული ზუბალაშვილისა დიდს დახმარებას აძლევდა გორის მცხოვრებთ ღატაკებს. ელისაბედის გორში მოსვლას ღარიბთ ოჯახნი ზეცის მანანასავებ ელოდნენ. ნამეტურ ეხმარებოდა სააკანთ, ბეჟანანთ იორონიმეს დედას, ჯანდაკიანთ, ლომანთ მარიაშას და სხვათაც მრავალთა ხელმოკლეებს, ყველას არ იხსენიებს თანამედროვე მნახველი მოწამე. ესეც საკმარისია.

**) ლექსის მიღების შემდეგ კ. ზუბალაშვილს დაუბარებია აღ. თუთავეი და ბევრჯელაც უნახავს და საუბარიც ჰქონიად ურთი-ერთ შორის ქართველ ხალხის ვაჟობასა და მწიგნობრობაზედ.

ბ. აღ. თუთაევს, როგორც თანამედროვე პირს, ყველაფერი დაეჯერება, იგი ტყუილს არას იტყვის, ამის ძალას არვინ ატანს. ზოგნი წინააღმდეგს ცნობებს ლაპარაკობენ. მაგრამ ამაოდ. წინააღმდეგი მტრობით უნდა იყოს მოგონებული, ვარდი უეკლოდ არვის უნახავს. ამავე პირმა აღიარა, რომ გორში როგორც დავითი იყო აღმატებულის თვისების, ისევე გიორგი ზუბალაშვილი და მამანი მათნო. ყველა მათ გორის მცხოვრებთათვის დიდი სარგებლობა მოჰქონდათ. იგინი იყვნენ ბევრი ყმის პატრონებიც, მაგრამ ყმათა დევნასა და შეწუხებას კი სრულებით არ მისდევდნენო. მეტად წარჩინებულ პირები იყვნენ და გორში ამისთვის ხალხიც პატივს სცემდა, დიდათ აფასებდნენო. უნდა ითქვას, რომ გორს, ყოველ შეწუხებული პირის იმედი ზუბალაშვილები იყვნენ, ყველას მათთან ჰქონდა ბინა და პირის ადგილიო. ყოველ ამ პირების სიკვდილი დიდი დანაკლისი იყო გორის შეუძლო მცხოვრებთათვისაო. შეუძლებელია აინუსხოს ყველა ის სასიკეთო მხარეები და მოწყალებათ, რაც კი ამათის ხელით მოფენილა ხალხშიო. ამათ მათხოვარი ისე ვერ გასცილდებოდაო, რომ დახმარება არ მიეღოვო. ნამეტურ ქებული იყო ელისაბედ მიხეილის ასული, რომლის გარდაცვალებაც გორის შეუძლო ოჯახებმა დიდათ იგლოვესო.

ასეთ ცნობებს ყოველთვის უნდა დაეთმოს ადგილი და ბეჭდვით აღინიშნოს, რადგანაც იმ დროს, ჩვენში, ქართველთ შორის მოწყალე პირთა ხილვა სამთლით საძებარი იყო, იგი ერთობ იშვიათი გახლდათ ქართველთ შორის და კათოლიკობაში კი მაინც არსებობდა, ამ მიმართვას ყველა მისდევდა თავის შეძლების და გვარად და ქართველნი და სომეხნი კი გროშსაც არ გაიმეტებდნენ უძლურთა სასარგებლოთ.

რაც აღ. თუთაევმა გვიამბო და გადმოგვცაო ამის ცნობების შემოწმებასვე მტკიცეთ ემოწმება ქართველ კათოლიკის აწ განსვენებულის იაკობ ლაზარეშვილის ცნობაც. ეს პირი თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიის სკოლაში კარგა ხანს მასწავლებლად იყო, იგი მომსწრე იყო ელისაბედის და მნახევ-

ლი იმ მოწყალების, რასაც კი ეს ქალი სხვებს უწილადებდა და მით სახსარს აძლევდა, ნამეტურ მოსწავლე ღატაკ ბავშვებსაც ღიღს დახმარებას აძლევდაო და ნიკოლოზ გიორგის ძე ზუბალაშვილიც ხომ მუქით აძლევდა ხოლმე უძლურებს თეთრ ფულსაო. ასეთ ცნობების მოყვანას რომ გავყვეთ, ეს ერთობ შორს წავაგო.

ყველა ეს ცნობები ჩვენ აქ მიტომ მოფიყვანეთ, რადგანაც არიან ჩვენში ისეთი პირები, რომელნიც მოწყალებას უარს ჰყოფენ და იგინი ბრძანებენ, რომ ასეთი მოწყალებით ერის გაჭირებას არა ეშველება—რაო, მისის მეოხებით სიღატაკე ძირიან ფესვიანად არ ამოვარდებაო. ნაცვლად ამის ასეთი მოწყალება გაჭირების და სიღატაკეს უფრო ავრცელებს და ამაგრებსო. უნდა ითქვას, რომ ამ ჰაზრის მექანი პირები თავიანთ აზრებს სხვა და სხვა მეცნიერთ პირთა შენიშვნებითაც ასაბუთებდენ და მოწყალებას უარს ჰყოფდენ. ამბობენ მოწყალება იმან გაიღოს, ვისის წყალობითაც სიღატაკე იხადებაო. უნდა ითქვას, რომ როცა კაცი გაჭირებაშია, მაშინ იმას დახმარება უნდა და არა ფილოსოფისურის ტრაქტანტებით ოცნებობა. გაჭირვებულს უშველეთ, რომ ის სიღატაკისაგან არ მოიხსოს და თქვენი თანხები სამერმისოდ შეინახეთ. იგი მერე განახორციელეთ. მერე გამაიყენეთ ქვეყნის სასარგებლოთ.

ასე და ამ გვარად უნდა ითქვას, რომ ზუბალაშვილების საქციელი სანაქებო ყოფილა და არის კიდევაც. საყურადღებოა ამითი ისიც, რომ დახმარების დროს თავიანთ ქვეყნის კაცთან სხვებსაც ერთად უმზერენ და ამათვის რუსი, სომეხი, თათარი და ქართველი სულ ერთია. ყველას ერთნაირად უმზერენ და ამასვე ასაბუთებს თვით ამათგან მოქმედული საქმენი, სხვა და სხვა საზოგადო სამადლო და საქვეყნო შენობათა კეთება. სადაც ყველა ტომის შვილთ ექმნებათ ბინა. ესეც ერთი სათნოება არის ადამიანის ღირსების, რადგანაც ჩვენს დროში, ასეთს სამკაულებით მხარეს ბევრნი არიან მკაცრად დაშორებულნი.

ღიდებული სპენსერი ბრძანებს, რომ დრო იყო, როცა

ძველი ბიოგრაფები სულ მდეგების, გმირობის და ზღაპრების ამბებს სწერდნენ და მით ჰკვებავდნენ მოზარდ თავობის გონებითი მოთხოვნილებასაო. ესლა უკვე მოვიდა მწერლობაში მისი დრო, რომ ახალი თავობა უნდა მომზადდეს განვლილ დროთა აღწერილის სწორეს, ქვეშაირის ცნობებით: ცნობები სწორეთ უნდა იყოს ანუსხული და მათ გარჩევა, ანუ საქების ქება და საკიცხის კიცხვის შეტყობა თვით ბავშვებსაც კი შეეძლებათო. ჩვენც ამიტომ დავიწყეთ ასე და გვენატრება სულით და გულით, რომ კეთილ მხარეთა ანუ სხვას და მასთან საგმობსაც კი თავ-თავის ალაგი მიეცეს, აწერილ და ანუსხულ იქმნეს, ყველაფერი რათა მის საშუალებით მბაძველს მბაძველი არ დააკლდება და მოზარდი თავობაც ცხადი საქმია მის წაკითხვით გონებას მოიმზადებს, აზრებს განისპეტაკებს და ცხოვრების გზაზედაც გვემათ აღნიშნულს მხარეს დაიდებს აღსასრულებლათ და მით მოუტანს ქვეყანას და მის ერს თავის შესაფერის სარგებლობას. დასასრულს ყველა ეს ცნობები ჩვენგან გამოწვეულ ჰყო ზემოდ მოკვანილ სამახსოვრო ლექსმა, რომელიც ცხადათ მოწმობს ჩვენის საუბრის მტკიცე ქვეშაირიტებას.

დასასრულ უნდა ვსთქვად შემდეგი: ზემოდ ჩვენ მოვთვალეთ ზოგი რამ ისტორიულ საქმეთა აღორძინება, ანუ დაარსება და წარმატება. ამ საქმეთა გარეშე სხვა საქმენიც ბევრი რამ უკეთებიან ჩვენ წინაპრებს, მაგრამ მათ შესახებ ჩვენს მემკთიანებს არა უწერიანთ რა. პატივცემულის იაკობ გოგებაშვილის მოწმობით დიდათ აღსანიშნავია ჩვენში თვით სამართლის კეთების ხელოსნობის ოსტატური საქმეც და მრავალიც სხვა ამ გვარნი, სიმარჯვენი რომელნიც წარმატებით იყვნენ მოსილნი და რასაც გულდენშტეტი, კლაპროტი და ბრონეესკიც ასაბუთებენ.

განა შეიძლება რომ რომელიმე ერში ასეთ საქმენი ყოალიყოს გაკეთებულნი, მის დამფუძნებელთაც ეცხოვროსთ მათზედ კი თანამედროვე მემკთიანებს არაფერი დაეწეოსთ, რასაკვირველია არა და არსად, შეიძლება ეს მომ-

ზღარიყოს, ეს მხოლოდ ქართველებში მოხდება, რასაც რასაკვირველია თავის მიზეზები აქვს. ამიტომ ყოველს ჩვენ გვარს აღწერას თავისი ნაკლი ექმნება. ამ ნაკლს ჩვენ გამოტებით ვამბობთ არა მარტო ჩვენის შრომისთვის, არამედ მთელის ჩვენის ისტორიისთვის. 1785 წ. თფილისში არსებობდა მინის ქარხანა და საქსონის საინად, წოდებულის ქარხანა, ქირმანის და რიზაი შალების საქსოვი ქარხანა, აქვე იქსოვებოდა შეილიში, ყანაოზი და ბევრიც სხვა ნართი, ამათ გარდა თფილისში იყო რამდენიმე დიდი საფეიქროები, საფეიქრო თვით ლაზლისა და თოკისა, საფეიქროები თფილისს გარდა სხვა დაბებსა და ქალაქებშიაც არსებობდნენ, სადაც გამოჰყვანდათ ქართველის ერისთვის ყველა საჭირო ნართი. თვით 1769 წ. „შეთქმის“ გამცემი დათუნა ფეიქარი იყო მის შემდეგ დიდი ფეიქრის ქარხნის პატრონი, რადგანაც მეფემ მას ბევრი ფული აჩუქა საფეიქროს გაფართოებისათვის. მაგრამ არც ერთზედ ჩვენ ცნობა არ გვაქვს. ამიტომ უნდა კვალად ითქვას, რომ ზუბალაშვილების გვარის ისტორიაში ბევრი რამ საქმეთ ცნობები ვერ მოვათავსეთ. ამის შევსება მომავლისთვის მიგვინდვია. აქვე წარმოვადგენთ ზუბალაშვილების გვარის შტოს, შტო შეეხება XVII საუკუნიდამ დაწყობილი ჩვენი დროის პირებამდე. ამაშიაც ცხადია ბევრი რამ ნაკლი გვექმნება, მაგრამ რა გაეწყობა ესეც ძნელია ჩვენში და შეუძლებელი, რადგანაც მასალები მცირეა. დღეის შემდეგ ამ გვარის წარმომადგენელთა და მრეწველების შესახებ თუ რამ ცნობები აღმოსჩნდა, იმას ჩვენ მოვათავსებთ სხვა „კრებულში“ რომელიც ცალკე გამოვა-და მაშინ ყველა მასალები უფრო შემუშავდება და გაიკვევა ნათლად.